

MAGYAR TUDOMÁNYOS MŰHELYEK SZLOVÁKIÁBAN

Selye János Egyetem
Bratislavská cesta 3322.,
945 01 Komárno
Juhász György rektor
Tel.: 00421-35-6408 853
E-mail: sje@selyeuni.sk

Konstantin Egyetem
Közép-európai Tanulmányok Kara
Dražovská cesta 4., 949 74 Nitra
Bárczi Zsófia dékán
Tel.: 00421-37-6408 853
E-mail: dfss@ukf.sk

Comenius Egyetem
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Gondova 2., 818 01 Bratislava
Misad Katalin tanszékvezető
Tel.: 00421-2-593-39-484
E-mail: kmjl@fphil.uniba.sk

Katedra Alapítvány
Palác Duna Palota
Galantská cesta 658/2F
922901 Dunajská Streda
Tel. 00421-31-552 90 28
mobil: 0903 287 772
E-mail: katedra@katedra.sk
Németh Margit elnök

Vámbéry Polgári Társulás
Palác Duna Palota
Galantská cesta 658/2F
922901 Dunajská Streda
Tel. 00421-31-552 90 28
mobil: 0903 215 714
E-mail : vambery@vambery.sk
Hodossy Gyula igazgató

Mátyusföldi Muzeológiai Társaság
925 26 Boldog 159.
Tel.: 00421-2-459 15 298
Danter Izabella ügyvivő

Ára: 3 €

Új könyveink:

Borsos Mihály: Mindenkié akarok lenni, hogy Istené legyek. Naplók, levelek 1922–1945.
Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2020, 336 p. /Borsos Mihály plébános írásai, I./

Bukovszky László – Simon Attila – Szeghy-Gayer Veronika: Kassától Košicéig. Molnár Miklós-emlékkönyv. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja – Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2020, 136 p.

Gecse Annabella: Gömör szíve. Tanulmányok a dél-szlovákiai Gömör népi vallásosságáról.
Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2021, 368 p. /Lokális és regionális monográfiák, 9./

Gyurgyík László: Szlovákia lakosságának községsoros nemzetiségi és felekezeti összetétele az 1950. évi népszámlálás adatai alapján. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2021, 224 p. /Nostra Tempora, 32./

Lampl Zsuzsanna: A szlovákiai magyarok politikai identitása 1989–1990-ben. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2020, 240 p. /Nostra Tempora, 29./

Lanstyák István: „Az Istennek könyve közönséges nyelven”. Tanulmányok a bibliafordításról. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2020, 192 p. /Nostra Tempora, 31./

Liszka József (összeáll.): Acta Acta Ethnologica Danubiana 22. Az Etnológiai Központ Évkönyve / Ročenka Výskumného centra európskej etnológie / Jahrbuch des Forschungszentrums für Europäische Ethnologie. Komárom–Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2020, 356 p.

Popély Árpád – Simon Attila (szerk.): „Akaratunk ellenére...” Dokumentumok a cseh-szlovákiai magyarság történetéből 1918–1992. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2020, 464 p.

Popély Gyula: A (cseh)szlovákiai magyarság történeti kronológiája 1914–1945. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2020, 440 p. /Nostra Tempora, 28./

Simon Attila: Az átmenet bizonytalansága. Az 1918/1919-es impériumváltás Pozsonytól Kassáig. Somorja–Budapest, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2021, 248 p. /Nostra Tempora, 30./

A szerkesztőség címe:
Fórum Kisebbségkutató Intézet
Parková 4, 931 01 Šamorín
www.forumszemle.eu
E-mail: csanda@foruminst.sk

Fórum Társadalomtudományi Szemle

A tartalomból:

Mészáros András
Sas Andor fiatalkori írásai

Farkas György
Adalékok a „Dunai határ” létrehozásának történetéhez

Popély Árpád
Az első magyar nemzetiségű képviselők a prágai és a pozsonyi parlamentben

Lendák-Kabók Karolina
A vegyes házasságban született vajdasági fiatalok emlékezete

Zuzana Poláčková
A magyar–szlovák kapcsolatok változásai a 20. században

Öllös László
Magyar–szlovák viták 1989 után

Lampl Zsuzsanna
A szlovákiai magyarok elvárásai a szlovákiai magyar politikussal szemben

Oral History
Zofia Mycielska-Golik

Könyvek

2021

4

FÓRUM KISEBBSÉGGKUTATÓ INTÉZET

Parková 4., 931 01 Šamorín
Tel.: +421 908 400 441
E-mail: simon@foruminst.sk
Simon Attila igazgató

A Fórum Kisebbségkutató Intézet Könyvtára – Bibliotheca Hungarica
Parková 4., 931 01 Šamorín
Tel.: +421 908 400 498
E-mail: bibliohungarica@gmail.com
Roncz Melinda igazgató

A Fórum Kisebbségkutató Intézet Etnológiai Központja – Komárom
P. O. Box 154., 945 01 Komárno 1 Tiszti pavilon, Hradná 2., Komárno
Tel.: +421 908 400 435
E-mail: etno@foruminst.sk
Liszka József igazgató

Gramma Nyelvi Iroda
Parková 4., 931 01 Šamorín
E-mail: gramma@foruminst.sk
Lanstyák István irodavezető

A folyóirat megrendelhető és előfizethető az intézet elektronikus könyvesboltjában: eshop.foruminst.sk

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

NEGYEDÉVENKÉNT MEGJELENŐ TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT

XXIII. évfolyam

Főszerkesztő

CSANDA GÁBOR

A szerkesztőbizottság elnöke

ÖLLÖS LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság

Biró A. Zoltán (Románia), Fedinec Csilla (Magyarország), Holger Fischer (Németország), Gyurgyík László (Szlovákia), Hunčík Péter (Szlovákia), Petteri Laihonon (Finnország), Lampl Zsuzsanna (Szlovákia), Lanstyák István (Szlovákia), Lengyel Zsolt (Németország), Liszka József (Szlovákia), Mészáros András (Szlovákia), Simon Attila (Szlovákia), Szarka László (Magyarország), Andrej Tóth (Csehország), Végh László (Szlovákia)

Tartalom

Tanulmányok

MÉSZÁROS ANDRÁS

Sas Andor fiatalkori írásai 3

FARKAS GYÖRGY

Adalékok a „Dunai határ” létrehozásának történetéhez II. Párhuzamok és eltérések két közép-európai geográfus életútjának bizonyos állomásain .. 25

POPÉLY ÁRPÁD

A jogfosztottságtól a parlamenti képviselőig. Az első magyar nemzetiségű képviselők a prágai és a pozsonyi parlamentben 51

LENDÁK-KABÓK KAROLINA

A vegyes házasságban született vajdasági fiatalok emlékezete az 1990-es évek jugoszláv háborújáról 87

ZUZANA POLÁČKOVÁ

A magyar–szlovák kapcsolatok változásai a 20. században. A kapcsolatok alakulásának dinamikája és a konfliktusforrások 111

ÖLLÖS LÁSZLÓ

Magyar–szlovák viták 1989 után. Stratégiáink korlátjai 135

Közlemények

LAMPL ZSUZSANNA

A szlovákiai magyarok elvárásai a szlovákiai magyar politikusokkal szemben 149

Oral History

MOLNÁR IMRE – ZSIGMOND DEZSŐ

Zofia Mycielska-Golik: Az anyám nem beszélt arról, mi volt a börtönben 155

Könyvek

- Csehy Zoltán: Földes Györgyi: Akit „nem látni az erdőben”.
Avantgárd nőírók nemzetközi és magyar kontextusban 167
- Vataščin Péter: Papp Árpád (szerk. és a bevezető tanulmányt írta):
Délszlávok Párizsban. Egy határszakasz megrajzolásának krónikája
és dokumentumai 168
- Bodnár Krisztián: Jeszenák János báró. Az 1848–1849. évi országgyűlés
mártírjai 169
- Bodnár Krisztián: Tókéczki László: A bohém zseni. Gróf Andrássy Gyula
szellemi-politikai arcéle 171
- Csuthy András: Ozorai József: Cirkevní alebo predialistickí šľachtici
a ich majetky 172
- Csuthy András: Ulrich Jasper Seetzen: Úton a Duna mentén
Magyarországon / Unterwegs auf der Donau in Ungarn 1802 174

Lapunk része az Európai Bölcsészettudományi és Társadalomtudományi Index (European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences – ERIH Plus) folyóirat-minősítő rendszernek. Folyóiratunk a CEEOL nemzetközi adatbázis által jegyzett. Az MTA Történettudományi Bizottsága által elismert teljes értékű publikációs hely.

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

A szerkesztőség címe: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Park u. 4., 931 01 Somorja. E-mail: csanda@foruminst.sk • Kiadja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja. IČO: 34 028 587. Felelős kiadó: Simon Attila igazgató • Nyomdai előkészítés: infopoint Kft. • Nyomta: Adecta, s.r.o., Čiližská Radvaň • Megjelent a Szlovák Köztársaság Kisebbségi Kulturális Alapja támogatásával • Példányszám: 600 • Ára: 3 € • 2021. december • Nyilvántartási szám: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.forumszemle.eu>

FÓRUM SPOLOČENSKOVEDNÁ REVUE

Adresa redakcie: Fórum inštitút pre výskum menšín, Parková 4, 931 01 Šamorín. E-mail: csanda@foruminst.sk • Vydavateľ: Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín. IČO: 34 028 587. Zodpovedný: Attila Simon riaditeľ • Tlačiarenská príprava: infopoint s.r.o. • Tlač: Adecta, s.r.o., Čiližská Radvaň • S finančným príspevkom Fondu na podporu kultúry národnostných menšín • Náklad: 600 • Cena: 3 € • december 2021 • Evidenčné číslo: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.forumszemle.eu>

MÉSZÁROS ANDRÁS Sas Andor fiatalkori írásai

ANDRÁS MÉSZÁROS
Writings of the Young Andor Sas

Keywords: Andor Sas, Hegel, Schelling, Goethe, world war ideologies

---

Csanda Gábor „terhes hagyatéknak” nevezte Sas Andor munkásságát.¹ És a szerzőnek több szempontból is igaza van. Sas élete és értékválasztásai lemásolták a huszadik század kataklizmáit és azoknak az egyéni sorsokra kifejtett hatását. A század elején a pozitívizmus hatása alatt álló, főként a német irodalom és filozófia történéseit nyomon követő és azokat kommentáló tehetséges irodalmárként, a proletárdiktatúra alatt nagyon rövid időre egyetemi tanárként, utána ausztriai emigránsként, majd pedig csehszlovákiai középiskolai tanárként és képzett történészként, a szlovák állam ideje alatt bujdosóként, a második világháború után az új rend igénlőjeként és félig-meddig ideológusaként, de ugyanakkor a csehszlovákiai magyar nyelvű felsőoktatás egyik létrehozójaként és az önálló pozsonyi magyar tanszék első vezetőjeként jelenik meg. Persze, nem Sas az egyedüli európai és főként kelet-közép-európai értelmiségi, akinek szembesülnie kellett azokkal a politikai, hatalmi és ideológiai ruptúrákkal, amelyek schizoid helyzeteket teremtettek a gondolkodó emberek számára. És amelyeket aztán az utókor egyértelműsíteni szeretne, nemritkán az éppen domináló szemléletnek megfelelően. Sőt, etikai értékítéleteket is hozna. Azok viszont beleütköznek azokba a kortársi visszaemlékezésekbe, amelyek Sas személyes tulajdonságait emelik ki. Szalatnai Rezső például azt írja róla, hogy „igazi intellektuális, egyéni és partikuláris érdekektől mentes magatartású” volt, aki „sok mindent nem írt meg, amit meg kellett volna írnia”, de főként aki „kényszerből élt saját korában”.² Az első megjegyzés az értelmiségi tulajdonságait, a második az öncenzúra negatív következményeit, a harmadik pedig a lét-helyzetét mutatja fel. És azt is, hogy az értelmiségi magatartás milyen összeütközésbe kerül a nem szabad elhatározásból fakadó önkorlátozással, valamint azzal a történelmi idő és saját személyes időátélése közötti időelcsúszással, amelyik őt valamilyen tem-

---

1 *Új Szó*, 2002. augusztus 23. 6. p.

2 *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1963, 3. sz. 401. p.

porális hiátusba helyezte. Tényleg „terhes hagyaték” ennek az állapotnak a megértése és leírása.

Itt és most nem erre, hanem csupán arra vállalkozom, hogy bemutassam azokat a Sas-írásokat, amelyek azokban a „boldog békeidőkben” születtek, amikor még nem „kényszerkorban” élt, és amikor azt írhatta és írta meg, ami intellektuálisan érdekelte, és amire műveltsége, szakmai felkészültsége predesztinálta. Ennek a korszaknak a termékeit eddig nem vetette vizsgálat alá senki, kivéve talán Párkány Antal nyolc oldalt kitevő rövid fejezetét Sas Andor életét feldolgozó monográfiájában.³ Ez az anyag azonban csak fenntartásokkal kezelhető. Egyrészt hiányos, mert csak a tanulmányokat veszi figyelembe, a recenziókat viszont nem, vagy ha igen, akkor bizonyos szelekcióval, aminek az okait a szerző nem adja meg. Pedig éppen a recenziókból láthatjuk, milyen irányban tájékozódott Sas, és mik voltak azok a témák, amelyekből kifejtethők a nézetei a kor szellemi irányzatairól. Párkány ugyanakkor feltüntet olyan, a *Huszadik Században* állítólag Erdélyi Jánosról megjelent esszét, amelynek a bibliográfiai adatait nem adja meg, és alapos kutatás után sem találtam rá erre az írásra. Alighanem szekunder utalás alapján került oda ez a tétel. Feltételezhető, hogy Párkánynak nem voltak a kezében a *Huszadik Század*, az *Athenaeum* és az *Egyetemes Philológiai Közlöny* egyes számai, egyébként nem történhetett volna meg, hogy Sasnak a Magda Sándor egyezményes filozófiát tárgyaló könyvére írt recenziója a monográfia eredeti címét – „A magyar egyezményes philosophia” – nemcsak a főszövegben, hanem a bibliográfiai jegyzékben is így adja meg: „A nagy eszményes filozófia”. Ha szigorúan járnánk el, akkor megengedhetnénk magunknak az állítást, hogy Párkány nem is tudta, mi az egyezményes filozófia, és hogy annak milyen szerepe volt a reformkori magyar kulturális életben. Erre utal az is, hogy nem értette meg és nem reprodukálta Sas nagyon mély meglátásait ezzel az irányzattal szemben, mert utólagos aktuálpolitikai értelmezésbe futtatja ki az ismertetést. Végezetül megállapítható az is, hogy Párkány csupán iskolás módon próbálja felmondani Sas tanulmányainak a tartalmát, de közöttük semmilyen logikai vagy szemléleti kapcsolatot nem rekonstruál, azaz nem kapunk képet a fiatal Sasról.

A következőkben nem a megjelenések időbeli sorrendjében fogok foglalkozni Sas századeleji írásaival, hanem tematikus csoportokba rendezem őket. Vagyis egymás mellé kerülnek tanulmányok, rövidebb cikkek és recenziók is, ha azok ugyanarra a szerzőre vagy témára vonatkoznak. Ezért itt nem foglalkozom a Riedl Szende prágai tevékenységét bemutató későbbi terjedelmes tanulmányával,⁴ amelyik a két háború között és Csehszlovákiában íródott, és Sasnak Hegel filozófiája és a magyarországi hegelianizmus iránti érdeklődését mutatja be.⁵ Ezért is lenne érdekes az Erdélyről szóló állítóla-

3 Párkány Antal: *Sas Andor helye a csehszlovákiai magyar kulturális életben*. Bratislava, Madách Kiadó 1975, 11–19. p.

4 Sas Andor: *Riedl Szende hídverési kísérlete a cseh és a magyar szellemiség között a Bach-korszak Prágájában*. Bratislava, 1937.

gos esszé, mert az ezt a képet árnyalná. Ha most a tematikus egységeket nézzük, akkor egy sajátos kép rajzolódik ki előttünk. Eltekintve ez esetben az elszórta jelentkező más tematikájú írásoktól, a következő fejezetekre oszthatóak Sas recenziói és kisebb tanulmányai: 1. Hegel filozófiája és annak magyar vonatkozásai (pl. Madách Tragédiájára kifejtett hatás); 2. a magyar filozófia egyezményes bölcséletet és Schelling hatását érintő részei; 3. a német romantika; 4. Goethe szellemisége, alkotásai és a Faust-téma; 5. az első világháború kultúrharcai, valamint az ún. kultúrpeszimizmus problémaköre.

Nézzük tehát, hogyan értelmezte Sas Hegelt! Általánosságban az állapítható meg, hogy Sast egyrészt rendkívül érdekelte a hegeli filozófia kibontakozásának módja, másrészt odafigyelt Hegel magyarországi hatására. Mindjárt az első recenzióban, amelyben Hegel fiatalkori és a saját rendszerét kidolgozni kezdő dolgozatait⁶ veszi szemügyre, nem felejt el megjegyezni, hogy a nagy rendszert megelőző dolgozatokra először Wilhelm Dilthey⁷ hívta fel a figyelmet, és ő oszlatott el néhány tévhitet Hegel gondolkodásával kapcsolatban. De amit a legfontosabbnak vél Sas megfogalmazni, az a német romantikus filozófia nagyjainak – Fichtének, Schellingnek és Hegelnek – a kölcsönviszonya és egymásra való hatása. Eközben megállapítja, miben is volt sajátos Hegel filozófiája: „Hegel egy ideig Schelling mellé áll, átveszi tőle a szellem és a természet párhuzamosítását, de egy módosításával, mely a természetet az elsőnek alárendeli, valamennyire mégis Fichtehez közelít. Mindkettőtől eltér abban, hogy nem éri be ellentétek szembehelyezésével (én–nem-én, természet-tudat), hanem rendszerével át akarja fogni az egész kozmoszt, nemcsak a tiszta ész világát s a természetét, hanem az emberi kultúráét is.”⁸ Nem véletlenül említi Sas ebben az összefüggésben azt az ismert tényt, hogy Hegel a teológiától jutott el a filozófiáig, és hogy ennek a váltásnak a megvalósítása nem kis erőfeszítést követelt. Nem érdektelen ebben az összefüggésben kiemelni azt, hogy Hegel magyarországi hatása a 19. században nem volt egyértelmű, tehát hogy míg a magyar filozófusok a dialektika és a hegeli fogalomrendszer problémáival küszködtek, a bontakozó szlovák bölcsélet megmaradt Hegel vallásfilozófiai

5 Erre utal Csanda Sándor is a Párkány könyvére írt recenziójában, amelyben felrója a szerzőnek, hogy „...nem mutat rá olyan fontos szempontokra, amilyen a Sas felszabadulás előtti tanulmányaira jellemző hegelianizmus”. (Lásd: Csanda Sándor: *Nemzetiségi irodalmunk és kapcsolatai*. Bratislava, Madách, 1985, 119. p.)

6 A Hans Ehrenberg által kiadott és jegyzetekkel ellátott Hegel-kézirat ezt a címet viseli: *Hegels erstes System*. (Nach den Handschriften der kgl. Bibliothek in Berlin im Auftrage der Heidelberger Akademie der Wissenschaften) Heidelberg, C. Winter, 1915 – *Athenaeum*, 1916, 76–79. p.

7 Dilthey-jel összefüggésben érdemes megjegyezni, hogy Sas – bár vérbeli pozitivista volt – odafigyelt az eszmetörténeti irányzat eme klasszikusára is, és írásaiban gyakran ütközünk bele olyan kis részletekbe, amelyek éppen ebben az irányban lépnek túl magán a pozitívizmuson.

8 *Athenaeum*, 1916, 78. p.

értelmezésénél. Tudjuk azt is, hogy a Štúr-generáció több képviselője is gyakran hivatkozott Herder híres-hírhedt jóslatára. Ezért figyelemre méltó, hogy Sas egy publikálatlan Hegel-levél⁹ alapján próbál utánajárni annak, hogyan vélekedhetett egy német gondolkodó Magyarországról a 19. század elején.¹⁰ Az apropó ebben az esetben az „Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften” megjelenésének századik évfordulója, de Sas gyorsan eltér ettől a témától, és nyilvánosságra hozza Hegelnek – akkor mint tanszékét vesztett tanárnak és ideiglenes lapszerkesztőnek – Schedius Lajoshoz,¹¹ a pesti egyetem esztétikatanárához írt, 1807-re datált levelét. A levélből kitűnik, hogy Hegel személyesen ismerte Schediust valamint Schedius lapját, az 1802 és 1804 között megjelentetett *Zeitschrift von und für Ungernt*, ezért tőle időközönkénti tudósításokat kért lapja, a *Bamberger Zeitung* számára a magyarországi politikai helyzetről. Schedius, aki kapcsolatban állt a német egyetemi élettel, és egy időben Schelling hatása alá is került, ekkor már megbecsült és neves professzor, de a korábbi Martinovics-per utóhatásai miatt nem tanúsított nagy érdeklődést az iránt, hogy egy vidéki német lapnak írt cikkei nyomán ráterelődjön a figyelem. Nincs is nyoma annak, hogy válaszolt volna Hegelnek. Amiről itt Sas nem ír, az az a ritkán tárgyalt összefüggés, hogy a hagyományos filozófiatörténet-írás számontartja ugyan azt, hogy Magyarországon melyik nyugat-európai gondolkodó eszméi hatottak, de nem tér ki arra, hogy a 19. század folyamán főként a latinul és németül is publikáló magyarországi szerzők termékeny kölcsönhatásban voltak azokkal a filozófusokkal, akikkel őket németországi tanulmányaik és az azokból fakadó orientációk összekötötték. Hiszen nem egy közülük németországi egyetemek díszdoktorává is vált.

Hegel nemcsak a magyarországi filozófiára kifejtett hatásával vált filozófia- és irodalomtörténészek témájává, hanem Madách fő művének, a Tragédiának a kapcsán is gyakran felemlítődött a neve. Erdélyi János Milton és Goethe nevét hozta fel, mint akik hatással voltak a Tragédia születésére és gondolatiságára. Később aztán a filozófusok közül Hegel, Schelling, Feuerbach, Comte, Büchner, Mill, Fourier, Owen, Saint-Simon, Rousseau, az utóbbi időkben pedig Kant és Kierkegaard személye is felmerült, mint akiknek az eszméi áttételesen megjelennek a Tragédia szereplőinek cselekedeteiben és gondolataiban.¹² Rendkívül izgalmas, de ugyanakkor szövevényes esztétörténeti

9 Sas információi alapján a levél eredetije az MTA Könyvtára Kézirattárában található: Magyar Irod. Levelezés, 4-rét, 154. sz.

10 Hegel hazánkról. *Athenaeum*, 1917, 358–365. p.

11 Schediusról lásd: *Schedius Lajos János széptani írásai* (szerkesztette és jegyzetekkel ellátta Balogh Piroska). Debrecen, 2005.

12 Lásd ehhez: Striker Sándor: *Az ember tragédiája rekonstrukciója I–II*. Budapest, 1996; Szathmári Botond: *Az ember tragédiája filozófiai perspektívái*. Szeged–Budapest, Madách Irodalmi Társaság, 2011; Máté Zsuzsanna: *A bölcsélet átlényegülése esztétikumká – középpontban Madách Imre Az ember tragédiája című művével*. Szeged, Madách Irodalmi Társaság, 2013; Máté Zsuzsanna: *Filozófikus és esztétikum kölcsönviszonyáról – kiemelten*

hálózat mutatkozik meg előttünk a Tragédia szövege révén, amelynek még tudásszociológiai összefüggései is felszínre bukkantak.¹³ Persze, ezek még nem voltak ismeretek Sas előtt, amikor Voinovich művére¹⁴ reagált recenzió,¹⁵ majd pedig egy elemzés¹⁶ formájában.

Sas recenziója a műfaj klasszikus példája: bemutatja Voinovich dolgozatát, annak hátterét, és rámutat mindazokra az összefüggésekre, amelyek az ezt megelőző Tragédia-értelmezésekben már fellelhetők. És persze nemcsak értékeli a monográfiát, hanem a szöveg végén felvillantja azt a kapcsolódást is, amelyik Madách pesszimizmust sugalló, de ugyanakkor a zsákutcából való kivezető út lehetőségét is felvillantó utolsó mondatát összeköti az éppen zajló világháború kultúraromboló hatásaival. Számunkra azonban azzal válik érdekessé Sas recenziója, hogy kimondatlanul reagál Sebestyén Károlynak az *Athenaeumban* egy évvel korábban megjelent bírálatára, és az arra adható választ itt, a recenzióban, utána pedig az említett tanulmányban ki is fejti. Sebestyén azt írta, hogy Voinovich felszínesen utal Spinoza, Descartes, Leibniz és Herbart gondolatainak jelenlétére Madáchnál, hogy aztán egyértelműen megállapítsa Hegel szerepét abban, hogy a történeti színekhez Hegel történetfilozófiai eszméit használta fel. Ehhez aztán hozzáfűzi, hogy „a kitűnő forráskutatónak jó lett volna tüzetesen földerítenie, minő volt Madách közvetlen kapcsolata Hegellel; vajjon nem közvetve jutott-e a hegelianus történetbölcselethez, amely akkor úgyszólván a levegőben volt és egész sor, eléggé jelentékeny magyar hegelianust is termelt.”¹⁷ Sas itt lép be az intertextuális játékba, és megjegyzi a következőt: „Nem alárendelt értékű kölcsönzésről van szó, hanem egy fontos eszmetörténeti kapcsolatról, mely azt bizonyítja, hogy Madách velejünkben értette Hegel gondolatait s költői formában önállóbban és szemléletesebben tolmácsolta őket, mint a korabeli fájdalom, még dadogó nyelvű filozófiai próza. Hegel és Madách kapcsolata kétségtelen: az álomjelenetek világtörténeti dialektikája, az egyes korszakokból sugárzó eszmék, a kiváló egyén és a szociális környezet viszonya, mindez a *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte* klasszikus mélységű bevezetésére utal. Tudjuk, hogy ezt a művet Madách alaposan ismerte. Kármán Mór theodiceának nézi az Ember tragédiáját. E megjelölést elfogadhatjuk, de csak a szó hegeli értelmé-

---

a madáchi életműben. Szeged, Madách Irodalmi Társaság, 2018; Máté Zsuzsanna: A megformált filozofikum Madách Imre Az ember tragédiájában. In Mészáros András (szerk.): *Filozófia és irodalom*, Budapest–Somorja, MTA–SZMAT, 2020, 136–147. p.; Mészáros András: Madách és Borsody Miklós. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2010, 1. sz. 17–24. p.

13 Békés Vera: Az ember tragédiája és az úgynevezett „Marslakók” rejtély. In Mészáros András (szerk.): *Filozófia és irodalom*, Budapest–Somorja: MTA–SZMAT, 2020, 148–162. p.

14 Voinovich Géza: *Madách Imre és Az ember tragédiája*. Budapest, Franklin Társulat, 1914.

15 Sas Andor: Új könyv Madáchról (Voinovich Géza: Madách Imre és Az ember tragédiája). *Huszdik Század*, 1916, 237–242. p.

16 Sas Andor: Madách és Hegel. *Athenaeum*, 1916, 206–222. p.

17 Sebestyén Károly: Madách és az Ember Tragédiája. *Athenaeum*, 1915, 347. p.

ben.”¹⁸ Sas ebben az állításában – amelyet még itt szövegszinten nem dokumentál – mint irodalom- és mint filozófiatörténész szólal meg. Hiszen a magyar hegelianusokról azt írja le, ami a filozófiatörténet-írásban ma már elfogadott álláspont, hogy reformkori bukásukhoz Szontaghék támadásai mellett az is hozzájárult, hogy képtelenek voltak megtalálni az elvont hegeli kategóriák magyar terminológiai megfelelőit. Ezzel pedig partvonalra szorultak a reformkor gyakorlati megoldásokat követelő elvárásaival szemben. A teodicea kérdése viszont bonyolultabb annál, mintsem hogy annak hegeli értelmezését fogadjuk el egyedüli támpontnak. Hiszen tudjuk, hogy Madách Tragédiájának értelmezését Greguss Ágost beleszötte abba az 1862-es titkári jelentésébe, amelyben Emil Edmund Saisset francia filozófus vallásbölcseleti dolgozatát ismertette.¹⁹ Saisset gondolatait pedig Borsody Miklós, a Tragédia írásakor Madáchéknál házitanítóskodó, a forradalom után pedig lőcsei főgimnáziumi tanár közvetíthette Madách felé, hiszen erről a filozófiáról aztán tanulmányt is közölt.²⁰ Ezek után nem meglepő, ha Greguss a Saisset-féle isten- és világertelmezés ismeretében teodiceának nevezte a Tragédiát.

Hegel történetfilozófiájának jelenlétét a Tragédiában Sas aztán szövegegyeztetések nyomán mutatja ki. Az *Athenaeumban* megjelent tanulmányt azzal a vallomással kezdi, hogy Voinovich könyvét, amelyben több utalás történik a Hegel-hatásra, éppen akkor kapta kézhez, amikor Hegel történetfilozófiai előadásait olvasgatta, ezért a dolgozatában nem egyébre vállalkozik, mit arra, hogy Voinovich tételei nyomán kimutassa, illetve kiegészítse azokat az egyezéseket, amelyek Hegel és Madách között fellelhetőek. Közben utalást tesz a már tárgyalt teodicea kérdésre is. Úgy interpretálja Hegel felfogását, hogy az nem a hit hatásán keresztül és nem a történelmi részletekben keresi a gondviselés megnyilatkozásait, hanem azt próbálja demonstrálni, ahogyan a történelem esetlegességein belül összekapcsolódik az egyes és részleges az egyetemessel, és így valósul meg a végső elv szervező ereje. Ez valóban más, mint a fentebb említett Saisset-féle értelmezés, és Sas ehhez keres érveket Hegel és Madách szövegeinek összehasonlításával. Itt most nincs hely arra, hogy végigvegyük az összes párhuzamos szövegrészt, hiszen vitán felül áll az, hogy a történelmi színek az emberi szabadság növekedését, de ugyanakkor ellentmondásosságát mutatják be. Azét a szabadságét, amely a hegeli történetfilozófia télosza. És ugyancsak egyértelmű az, ahogyan a természeti létezésből kinövő eszme átveszi az irányítást. Az az eszme, amelyik konkrétságában időszakonként változik és avul el, de mégis irányítja az egyének cselekvését. És nem lepődünk meg azon sem, hogy mind Hegel, mind Madách miként értelmezi a személyiség szerepét a történelemben. „Kik képviselik az eszmét új törekvések formájában? Kik hozzák az új organizációt, melyben tökéletesebb testet ölthet, ha a régi mez

18 Sas Andor: Új könyv Madáchról. *Athenaeum*, 1916, 241. p.

19 Greguss Ágost: *Pantheismus és személyes isten* (Különlenyomat a Magyar Tudományos Akadémiai Értesítőből). Pest, 1862.

20 Borsody Miklós: A philosophia mint önálló tudomány s annak feladata. *Lőcsei Katholikus Főgimnázium Értesítője*, 1872, 1–62. p.

elavult? A történelmi személyiségek – feleli Hegel. A történelmi hőrosz hegeli vonásai ille-
nek Ádámra (...) Ádám lelki struktúrája egészen olyan, mint a történelmi jelentőségű
individuumé Hegel felfogásában.”²¹ Sas ezt és más hasonló állítását is a megfelelő
hegeli és madáchi szövegrészekkel illusztrálja – persze, Hegelt eredeti, német formá-
jában adja meg, ezzel is választ adva utólag Sebestyén Károlynak. Sas, kissé Anatole
France történelmi szemléletét is felidézve írja, mennyire képtelenek vagyunk a jelenben
felismerni a jövőre utaló jegyeket, és hogy mennyire alulértékeljük kortársainkat,
hiszen a köznapokból hiányzik a történelmi perspektíva. „A jelen átlagembere túlközel
van a szemtől-szembe látott kiválóságához, semhogy felismerné hivatását s ha felismeri
ezt, több benne a kajánság, semhogy irigységből ne torzítaná. Ez a therzitzmus állás-
pontja, Hegel szava szerint. – Madáchnál Lucifer képviseli és hirdeti:

Soha sem tiszteletes a jelen,

Mint embernagyság a hálószobában

magyarázza a londoni szín folyamán Ádámnak. Ez a nyilatkozat megtalálható a
Vorlesungenben: «Für einen Kammerdiener gibt es keinen Helden – ist ein bekanntes
Sprichwort» (69. 1.)” – írja Sas, aki közben odacsíp egyet a pszichologizáló elméletek-
nek, mert Hegel maga is elvetette a korabeli pszichologizmust, amelyet egyik leginkább
lenézett ellenfele, J. F. Fries képviselt a német romantikus filozófiában. Az a Fries, aki-
nek a közvetlen hatása kimutatható a 19. századi magyar filozófiában, és akinek az
elmélete alapvetően meghatározta az iskolai filozófia mibenlétét a század végéig. Sas
két tételben foglalja össze a Hegel–Madách-párhuzamok lényegét. Elsősorban azt állít-
ja, hogy Madách esetében „nem nyers kölcsönzésről van szó, hanem nagy művének
szervezetébe mélyen belefoglalt elemekről. Ha csak analógiának tekintjük a kapcsola-
tot, akkor is érdemes az átgondolásra”.²² Másodsorban pedig azt, hogy „Madách nem
Hegelt dramatizálta: Az Ember Tragédiájában sok minden van, ami Hegelnél hiányzik és
viszont. De mindkettő a történet átfogására, céljainak, rendjének és tisztulásainak
megérezkítésére törekszik. Hegel elsősorban az elméletet szolgálja, még pedig tudomá-
nyos kizárólagossággal, Madách az életbölcselet szemléletes tájait keresi.”²³ És
azzal a pátosszal zárja írását, amely inkább a szellemtörténelmi iskolához illene, mint-
sem egy pozitivistához, hiszen azt mondja, hogy ha csak platóni értelemben vett rokon
lelkek esete forog fenn, akkor is „fokozottabb büszkeséggel látjuk a bölcselkedő
magyar szellem költő-képviselőjét Hegel méltó közelségében”.²⁴

Sas Hegelen kívül kitüntetett érdeklődéssel fordult a romantika másik nagy hatású
filozófusához, Schellinghez is, akinek a magyarországi recepciója jelentős volt, és akit
1834-ben a Magyar Tudományos Akadémia tagjává is választott. Gurka Dezső, a

21 Sas Andor: Madách és Hegel. *Athenaeum*, 1916, 212. p.

22 *Uo.*, 219. p.

23 *Uo.*, 219–220. p.

24 *Uo.*, 220. p.

magyarországi Schelling-hatás legjobb ismerője szerint a schellingi recepcióban meg tapasztalható némi fáziskésés, éppen ezért ez a hatástörténet négy szakaszra osztható, és 1798-tól az 1840-es évekig tart. Az első fázisra volt jellemző a német kora romantika és a német idealizmus közvetlen hatása.²⁵ Ez kapcsolható a jénai Ásványtani Társaság természetfilozófiai tevékenységéhez, amelyben több magyarországi is részt vett. Így báró Podmaniczky Károly is, akivel Sas foglalkozik egyik rövid jegyzetében.²⁶ Podmaniczky 1802 novemberétől 1803 márciusáig tartózkodott Jénában. Korábban őt a Martinovics-pörrel kapcsolatban internálták, de a kegyelem elnyerése után orvostudománnyal és geológiával kezdett foglalkozni, és ebben az összefüggésben kereste fel Jénában Schellinget, és hallgatta annak előadásait. Nem egyszerű diákként lépett be a jénai természettudósok körébe, ami abból derül ki, hogy mind maga Schelling, mind pedig Schelling akkori felesége, Caroline Schelling is többször megemlíti őt a leveleiben. Sas is Caroline levelezését olvasgatva bukkant erre a nyomra. Cikkében felemlíti Podmaniczkynek Goethénél tett látogatását és azt is, hogy Schillerrel is kapcsolatba lépett, és vitázott a kor másik jelentős gondolkodójával, Jacobival is. Podmaniczky Károly neve alig ismert, hiszen elhomályosította fiának, Podmaniczky Frigyesnek a forradalom utáni tevékenysége és akadémiai levelező tagsága. Csupán az utóbbi időben terelődött a figyelem a személyiségére és a német–magyar kulturális kapcsolatokban játszott szerepére.²⁷ Ezért is figyelemre méltó Sas minden apró összefüggésre kiterjedő és minuciózus szemlélete.

Sasnak a magyar filozófiatörténet-írásban játszott szerepe mutatkozik meg abban a rövid tanulmányában is, amelyik a magyarországi schellingjánusok jénai korszakának egy másik reprezentánsát, Bodó Sámuel-t mutatja be.²⁸ Sas egy olyan természettudóst állít elénk, aki a természetkutatás filozófiai alapjainak szenteli figyelme nagy részét, és

25 Ehhez lásd: Gurka Dezső: Schelling filozófiájának magyarországi vonatkozásai a 18. század végén és a 19. század első évtizedeiben. In Mester Béla–Percz László (szerk.): *Közelítések a magyar filozófia történetéhez. Magyarország és a modernitás*. Budapest, Áron, 2004, 198–219. p.

26 Sas Andor: Magyar ember a jénai romantikusok társaságában. *Egyetemes Philológiai Közlöny*, 1911, 840–841. p.

27 Lásd: Gurka Dezső: Egy magyar bányatanácsos vándorévei. Báró Podmaniczky Károly jénai és freibergi tanulmányútjának kora romantikus konnotációi. *Magyar Tudomány* (69), 2008/3. 334–342. p.; Gurka Dezső: Báró Podmaniczky Károly német kulturális kapcsolati rendszerének alakulása. In Gurka Dezső (szerk.): *A báró Podmaniczky család szerepe a 18–19. századi magyar kultúrában*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2017, 111–132. p.; Dezső Gurka: Die Jenaer und Freiburger Studienreise des Barons Karl von Podmaniczky. In Dezső Gurka (Hrsg.): *Deutsche und ungarische Mineralogen in Jena Wissenstransfer an der Wende des 18–19. Jahrhunderts im Rahmen der „Societät für die gesammte Mineralogie zu Jena“*. Budapest, Gondolat Verlag, 2015, 98–115. p.

28 Sas Andor: Schelling-követő magyar természetfilozófusok a romantikus Jénában. *Egyetemes Philológiai Közlöny*, 1914, 674–679. p.

akit mindaddig, míg Sas fel nem fedezte, nem ismert a történetírás. Mielőtt azonban prezentálnánk Bodó nézeteit, idézzük ide Sasnak a romantikát, nevezetesen a jénai romantikát jellemző leírását: „A német romantikusok jénai körének jelentőségét nem annyira költői alkotások biztosítják, mint inkább az úgynevezett romantikus program, melynek szociális és erkölcsi, hitbéli és tudományos vonatkozásai vannak. A nők emancipálódása, a vallás és az erkölcs individuális felfogása, a természettudományoknak és a világnézetnek költői metaforákkal való átszövése (...) Nemcsak esztétikai kultúrát akarnak teremteni, hanem a költészetet eszköznek tekintik az emberiség átalakítására. A filozófia és a költői munkásság között hidat ver a természetfilozófia s az utóbbinak beható tárgyalását a romantika irodalomtörténete nem mellőzheti. Schelling bölcselete átszellemíti a szerves természetet s az egész mindenséget egyetlen művészi organizmusnak tekinti. E világfelfogás teljesen megnyerte Goethe rokonszenvét. (...) Poétikus keretbe foglalva szerepelnek a természettudományok Novalisnál. Ez a ködös, a művészet és a tudomány határmezsgyéinek elburkolására törekvő egyetemesség – ez ép a romantika.”²⁹ Sas felsorolja, mennyi jeles magyar személyiség volt a tagja az Ásványtani Társaságnak, és hogy a társaság első évkönyvében négy magyarországi előadó szövege is szerepel. Ezek között található Bodó Sámuelé is. Bodóról annyit lehet tudni, hogy pesti nevelői posztja után Eperjesen volt tanár, és hogy Jénában doktorált, de jénai korszaka után már nem foglalkozott filozófiai témákkal. Vagy legalábbis nem tudunk erről. Bodót, akárcsak mesterét, Schellinget, ugyanazok a témák foglalkoztatták: hogy a világ egymásra épülő rendszert alkot, és hogy a szerves és a szervetlen világ ugyanazon organikus fejlődés része. Mindezek a gondolatok irodalmi formában megjelennek Goethe költészetében is, ahol a Weltseele lelkesíti meg a világot. Nem mellékesen ugyanezek az eszmék mozgatták vagy harminc évvel később Petőcz Mihály filozófiját is, aki szerint – mint Leibniznél – csupán a lelkek élő vagy élettelen mivolta nyomán különbözik egymástól a szervetlen és a szerves világ. A társaság évkönyve, az *Annalen der Herzoglichen Societät für die Gesammte Mineralogie zu Jena*, Bodó Sámuelről két írást közölt. Az első³⁰ valójában tudományelméleti dolgozat, amelyben Bodó filozófiai alapvetést kíván adni a természettudományoknak. Ez a dolgozata Gurka szerint még Fichte hatását mutatja, de már itt is megjelenik a természet produktivitásának schellingi eszméje. Sas bő német idézeteket közöl Bodónak ebből a tanulmányából, és kommentárként hozzáfűzi, hogy Kant hatása is felismerhető az empirikus tudás és a tiszta természettudomány különválasztásával és az apriori bizonyosságú alapelvek keresésének hangsúlyozásával. És még hozzáteszi, hogy a tanulmány vége foglalkozik a természet eleven produktivitásának megvilágításával. Ezt a gondolatot aztán az

29 Sas Andor: Schelling-követő magyar természetfilozófusok a romantikus Jénában. 674. p.

30 Versuch eines Vorschlags die Mineralogie wissenschaftlich zu begründen. *Annalen der Herzoglichen Societät für die Gesammte Mineralogie zu Jena*. I. Band, 49–70. p.

1800. májusi jénai felolvasásán fejtette ki Bodó. Ez meg is jelent nyomtatásban.³¹ Ide kívánczok Sas összefoglaló értékelése Bodó filozófiájáról, amely ma is megállná a helyét bármelyik filozófiatörténeti feldolgozásban: „Nem szorul bővebb kifejtésre, hogy az organizmus fogalmának egyetemesítése, a természetben ható erők dualizmusa, a természetbe való elmerülés pantheisztikus készsége Schelling és Goethe világnézetének sarkkövei. Hogy e gondolatoknak szinte megszületésükkkel egyidőben már nálunk is van megértője, tolmácsa és fejtegetője, ez abban az esetben is figyelemreméltó történeti tény, ha egyébként Bodó teljesen elszigetelten foglalkozott bölcséleti tanulmányaival s itthon szélesebb körben nem tudta terjeszteni eszméit.”³²

Az, amit itt Sas Bodóra vonatkoztat, számtalan magyarországi bölcselőre ráillik, akik Magyarországon is terjeszteni kívánták a legmodernebb eszméket, de az iskolai rendszer, amelyen belül ezt tehették volna, meggátolta. Schelling filozófiája nem is vált az iskolai filozófia szerves részévé, sem pedig a hazai filozófiai diskurzus témájává. A 19. század negyvenes éveinek legzajosabb bölcséleti vitája Hegel rendszere körül alakult ki, és termelte ki a magyar romantika legjelentősebb teljesítményét, az ún. egyezményes filozófiát.³³ Ennek a – eredeti magyar filozófiaként beharangozott – kezdeményezésnek megvolt a társadalmi determinánsa: a reformokhoz elkerülhetetlen eszmei kompromisszumokat (=egyezményeket) megfogalmazni akaró közakarat. Ezért nem volt véletlen, hogy a skót common sense filozófiájára kívánt támaszkodni az elvont és „ködös” német elméletekkel szemben. Vagyis eleve Hegel (és Schelling) ellen irányult. Ez nemcsak Szontaghnak a filozófiai rendszereket elutasító alapállásában, hanem a gyakori – és néha nem is filozófiai témákat tárgyaló – vitacikkekben fogalmazódott meg sarkítottan. Az egyezményes filozófia reformkori diadalmenete a forradalommal megszakadt, aminek az oka nemcsak a megváltozott társadalmi körülményekben, hanem a hegelianus Erdélyinek a „nemzeti” filozófiát elutasító kritikájában is keresendő. Ezekután az egyezményes bölcsélet filozófiatörténeti megítélése is megváltozott, és az utóbbi húsz-harminc évben véghez vitt rekonstrukciós kísérletekig negatív konnotációkkal volt telítve. Ennek a hosszú történetnek az egyik állomása volt Magda Sándor monográfiája,³⁴ amelyre Sas egy recenzióval reagált.³⁵ Alapos elemzésnek veti alá Magda művének bevezető részét, amelyben a filozófia egyetemes történetéből megem-

31 In der gesamten Natur folglich auch in der Mineralogie ist schlechterdings nichts absolut todttes, lebloses und unthätiges, sondern alles thätig, wirkend und produktiv. *Annalen...* II. Band, 95–110. p.

32 Sas Andor: i. m. 679. p.

33 Az egyezményes filozófia történetének leírását lásd: Mészáros András: *A filozófia Magyarországon*. Pozsony, Kalligram, 2000, 146–156. p. (Ennek az értelmezésnek a Szontaghra vonatkozó egyes állításait mára már a szerző revízió alá vette, de ez most nem érinti alapvetően írásunk tárgyát.)

34 Magda Sándor: *A magyar egyezményes philosophia*. Ungvár, 1914.

35 *Athenaeum*, 1917, 56–58. p.

líti azokat a rendszereket, amelyek a magyar harmonisztikáéval rokon elemeket tartalmaznak. A felhozott példák azonban szerinte oly csekély lényegbeli egyezést mutatnak a magyar igyekvésekkel, hogy szívesebben látta volna a magyarországi filozófusok művelődéstörténeti keretekbe helyezését. Vagyis Sas azt a megszokott megoldást bírálja, amelyik valamilyen nyugat-európai mintához köti az adott magyar filozófiai teljesítményt, és közben elhanyagolja a belső összefüggéseket. Azt is felrója Magdának, hogy az ismertetés egyenletes gondossága elszűrheti Szontagh alakját, aki, mint egyéniség, gazdag esztétikai képességgel s árnyalatokra törekvő nyelvvel, a valóságban jobban kiemelkedik társai közül, mint Magda előadásában. Sas ezzel a megjegyzésével, azaz Szontagh teljesítményének kiemelésével, száz évvel megelőzte a filozófiatörténeti feldolgozások újabb megállapításait.³⁶ Abban a korban egyedül Serédi Alajos volt hasonló állásponton: „...Szontagh-nál (...) a magyar philosophálás a műnyelv tökéletlen voltának ellenére is tudott valami újszerűt alkotni s – ami alaki hibáit ellensúlyozza és nagy érdeme – az elvont rendszerezést, a nyakra-főre új rendszer-alkotást gyakorlati alkalmazással kívánta felváltani.”³⁷ És azt, ami eredetileg Erdélyi legnyomósabb kifogása volt Szontaghhgal szemben, vagyis a nemzeti elem előtérbe helyezése, Sas véleménye szerint más horizonton belül kell megítélni. Ezt írja: „A nemzeti elem igenis jelentkezik az egyezményeseknél, még pedig korszerű formában. Ennek bizonyossága – Széchenyi koráról van szó – a «társasági» filozófia előtérbe helyezése és a fejlődés gondolatának hangoztatása.”³⁸ Sas valójában azt állítja, amit alapos elemzése nyomán Mester Béla is megfogalmazott, hogy Szontagh esetében a „társasági filozófia” (amit protoszociológiának is tekinthetünk) a valódi újdonság és ugyanakkor „nemzeti” vonás is. Még e rövid recenzió megfogalmazásai is arra készítetnek bennünket, hogy kimondjuk: Azzal, hogy Sas a későbbiekben elhagyta a filozófiatörténeti témákat, egy invenciózus filozófiatörténészt veszítettünk.

És ha már Schelling és Hegel, akkor teljesen érthető, hogy a klasszicizmus és romantika határán alkotó költő, Friedrich Hölderlin lesz a tárgya Sas legterjedelmesebb korabeli tanulmányának.³⁹ Az a Hölderlin, aki a tübingeni egyetemen barátságot köt ezzel a két, akkor még pályája legelején álló filozófussal, és közösen tanulmányozzák Kantot, valamint a Sturm und Drang szerzőit. Miért nyúlt Sas Hölderlinhez? Megmagyarázza ezt mindjárt írása elején, ahol, természetesen, hivatkozik Wilhelm Schererre, a pozitivistá irodalomtörténet-írás klasszikusára is. És leírja, hogy „egy német költő egyéniségének rajzát kísérti meg, a kit mostanság a legjelesebb lírikusok közé emelt az irodalmi kritika. Teljes bibliográfiára és a legújabb kutatásokra támasz-

36 Mester Béla: *Magyar philosophia. A szenvedelmes dinnyésztől a lázadó Ikaroszig.* Kolozsvár–Szeged, 2006, 53–143. p.

37 *Athenaeum*, 1896, 478. p.

38 *Athenaeum*, 1917, 58. p.

39 Sas Andor: Hölderlin Frigyes. *Egyetemes Philologiai Közölny*, 1910, 262–276., 319–339. p.

codik. Ismert adatokat foglal ugyan egységbe, de helyenkint színez rajtuk. A vizsgálódás lélektani és esztétikai érdekénél nem kisebb az irodalomtörténeti. Hölderlin egyéniségének viszonya korához nem egy bonyolult kérdéssel serkenti az elmét. Nem középponti alakja ugyan ő az egykorú irodalomnak, de magános élete a XIX. század fordulójának egy csodazúga, honnan finom szálak vezetnek az irodalmi ízlés és irányok forrásaihoz. Magában a költőben sajátságos módon találkoznak és forrnak össze az irodalmi főáramlatok.⁴⁰ Vagyis Sas tartja magát a pozitivista irodalomtörténet-írás egyik fő elvéhez, ahhoz, hogy a szerző élettörténete, egyénisége, a Scherer-féle „öröklött – tanult – megélt” hármassága kulcsot adhat a művekben foglaltak megértéséhez. De benne van ebben a Taine-féle miliőelmélet is, valamint a hatástörténet, tehát az, ahogyan Hölderlin eszméi és stílusa megjelennek Nietzsche új etikát célzó elméletében, főként az Imígyen szóla Zarathustrában.

A tanulmány első része Hölderlin életét foglalja össze, de a költő hányatott sorsából nem tud – ahogyan az idézett és felhasznált irodalom sem – olyan következtetést levonni, amely egyértelműen megmagyarázná Hölderlin agya elborulásának okait. Ez után következik a fő mű, a Hüperion első változatainak elemzése. A verses változat bevezetéséből vonja le Sas azt a következtetést, hogy igazolható Fichte tanításainak közvetlen és erős hatása Hölderlin gondolatvilágára. „Az ember az Én és a Nem-Én egymásra hatása útján jó létre: amaz a végtelenséget keresi, emez korlátoz. Hölderlin beleéli magát ebbe a gondolat-constructióba, de összefűzi vele Platon mélyértelmű tanítását Erósról, kit szintén két véglet kapcsolódása, a szegénység és a pazar bőség násza teremtett. A szerelem megszünteti az emberi lét dualizmusát, mert «szüntelenül a legnagyobb és legjobb dolog után törekszik, hiszen atyja a bőség, de nem feledkezik meg anyjáról, a nélkülözésről sem: támogatást vár». Fichte elmélete megragadja a költőt, de változtat is rajta, a mint érzelmi szükségletei kívánják. Hölderlin elismeri, hogy az ember főfeladata: a cselekvés, hogy ezt a világot mi teremtjük, de hozzá teszi, hogy az alkotó, szépségteremtő tényező: a szerelem. Megjegyzendő, hogy a verses kidolgozás bevezetésében «a költő» rideg észember, míg a «bölc» Hyperion Herder és Jacobi érzelemvédő ellenmozgalmát képviseli a kriticizmussal szemben.”⁴¹ Fichte illetően kiemelése nem véletlen, hiszen az ő kivetítéselmélete uralja a romantika irodalmának szerelem-értelmezését nemcsak a német, hanem francia nyelvterületen is. Vagyis nemcsak azt jelenti, hogy Sas előszeretettel kapcsolja össze az irodalmárokat a filozófusokkal, hanem azt is, hogy a romantika irodalma át- meg át van szöve filozófikummal. Ugyanakkor a Hüperion a fejlődésregények (Entwicklungsroman) sorába is tartozik, és ezért Sas felsorolja azokat a szerzőket, akiknek a művei mintaként szolgálhattak Hölderlinnek: Bouterweck, Wieland, Rousseau, Goethe, Novalis, Jean Paul, Tieck nevével találkozunk a tanulmányban. A velük való összehasonlításból azonban kiderül, hogy

40 Sas Andor: I. m., 262–263. p.

41 Sas Andor: I. m., 271. p.

Hölderlin művéből hiányzik az egyéniesítés, és inkább típusokat mutat be. „Az egyéni és a társadalmi élet kérdései a legelvontabb fogalmazásban merülnek fel. Teljes joggal nevezhetni a Hyperionot filozofiai regénynek. Tükröződnek benne Hölderlin korának politikai viszonyai, az író egyéni tapasztalatai, de csak ködös, leszűrt formában. (...) Hölderlin regényének világtörvénye: a ritmus. A szerkezeti egységek egymásutánjában, a retardálás eszközeinek alkalmazásában, a személyek hullámzó lelki életének rajzában mindenütt érezzük hatalmát. Zenei hatásúak a mondatok s még az elnevezések is ritmikusak”⁴² – írja Sas.

Hölderlin Empedoklész című drámája szintén nem készült el. Talán azért sem, mert benne is sajátos formát ölt a görögség iránti rajongása, az antikvitás és a kereszténység eszméinek összeolvasztása és a „principium individuationis” megvalósíthatatlansága az emberi életben. Sas ezért tanulmánya második részében Hölderlin költészetét teszi meg tárgyának. Sorra veszi az irodalomtörténetből ismert tényeket, mint Klopstock és Schiller hatását, de olyan összefüggésre is rámutat, amely a német forrásmunkákban nem található: Hölderlin és Vörösmarty azonos megoldásait, amikor az ütemek nagyságát a tartalomhoz kötik. A részletektől eltekintve egy hosszabb idézettel illusztráljuk Sas elemző módszerét és stílusát, amelyben felefedezhetők a pozitívizmus kliséi, de a szellemtörténeti iskola felé mutató megoldások is: „Hölderlin leghatásosabb lírai alkotása, melyet Brahms zenéje és Max Klinger illusztráló metszetei révén leginkább ismernek: a már Homburgban készült Schicksalslied. E szabad versekben írt költeményről Volkelt azt ítéli, hogy a tragikus lírának igazi remeke. Iphigenia Parzenliedje s e sorsdal az emberi nyomorúsággal szembeállítják a felsőbb lényeknek görög felfogás szerint napfényes és tökéletes világát. Goethe képzelete az istenek életével hatalmuk korlátlan gyakorlásának jogát, Hölderlin a harmonikus tiszta szépséget s az örökké virágzó fiatalságot kapcsolja össze. A Schicksalsliedben nyoma van a romantikus bölcselet azon törekvésének, hogy az ember helyzetét a mindenséggel szemben megmagyarázza. A fejlődés hegeli gondolatára czéloz az a fésző bimbó, mely az égiek szellemét példázza, s az örökösen zúgó vízómlás, mely az embert hurczolja. A kettő oly ellentétes, mint az absolut szellem önmagukat korlátozó változásai. Az egész vers a lét körforgását symbolisálja, gyűrűszerű, s a végéről újra az elejéhez tér az olvasó. Nemcsak általános bölcseleti gondolatok, hanem a legegyszerűbb élmények éreztették Hölderlinnel az élet semmiségét, a külső viszonyok magukkal kényszerítő, sorszerű erejét. A Schicksalslied rövid és igazi lírai művészettel komponált megnyugtató érzésektől kétségbeejtő nyugtalanságig emelkedik, ritmusában megráz ez embergörgető zuhatag pusztító hömpölygése és vad monotóniája.”⁴³

A tanulmány végén Sas komparatív elemzést végez, hogy elhelyezhesse Hölderlint a korabeli irodalmi élet összefüggéseiben. Újból végigtekint a Hölderlinnél megjelenő

42 Sas Andor: I. m., 273. p.

43 Sas Andor: I. m., 328–329. p.

filozófiai mozzanatokon, de nem hagyja ki a Hölderlin csendes örületével kapcsolatos történeteket sem, amelyek a korai német romantika képviselőinek érdeklődési körébe estek. Ezzel összefüggésben említi meg, hogy a kor patológiai érdeklődése szinte lehetlenné tette Hölderlin pontos irodalomtörténeti helyének a meghatározását. Amihez hozzájárult Schiller és Goethe hatása, a Sturm und Drang eszméinek és Rousseau filozófiájának elfogadása az egyik oldalon, a jénai romantika képviselőinek érdeklődése a másik oldalon, azaz Hölderlin köztes helyzete az irodalmi életben. Sas azonban oda futtatja ki tanulmányát, hogy rámutasson Hölderlin századfordulós újrainterpretálására is az olvasói oldalon, de főként Nietzsche értelmezésére, amely már kiemeli Hölderlint a tisztán irodalomtörténeti kontextusból, és etikai dimenziót nyit meg vele kapcsolatban. Hadd fejezzük be ezt az ismertetést ezzel a Sas-idézettel: „Nietzsche még diákkorában olvasta Hölderlint, sőt első nagyobb dolgozatát róla írta. Midőn 1873-ban vitairattal támad D. Fr. Strauss ellen s ebben a «Bildungsphilister» szót és fogalmat megalkotja, a kultúra gyáva élősdiének képzeleti képével Hölderlint állítja szembe, mint a nem philister megtestesülését, ki barbár környezetével nem lépett semmi egyezsége.”⁴⁴

Vagyis ott vagyunk a romantikában, amelynek önmagában is szentelt néhány rövid recenziót Sas. Az első Oskar Franz Walzel – *Deutsche Romantik (Aus Natur und Geisteswelt)* – 1908-ban megjelent könyvét ismerteti.⁴⁵ Ebben megjegyzi, hogy jogos a romanticizmusról, nem pedig a romantika irodalmáról beszélni, mert ez az az irodalmi mozgalom jelentkezett a legegységertelműbb elméleti-filozófiai alapvetéssel. Más szavakkal: az írókat főleg a *kell*, azaz a program foglalkoztatta. Sas megállapítja, hogy Walzel a kurrens irodalomtörténet-írást bírva és elégséges bibliográfiai adattal alátámasztva mutatja be tárgyát. Az első két fejezet a romantikának a Sturm und Dranghoz fűződő viszonyát, valamint „a romantikus elméletet” tárgyalja. A harmadik fejezet a romantikusok erkölcs- és vallásfilozófiájáról szól. Sas véleménye szerint Walzel a tudományos korrektség mellett nem érte el Dilthey hasonló témájú dolgozatának színvonalát, mert nem hatolt le a személyiségek szintjéig. Éppen ezért így zárja recenzióját: „Szerzőnk több ízben hivatkozik Richarda Huch kétkötetes művére a romantikáról, mely egyes személyiségeket mesterien jellemez. Nála a művészi szempont a legfontosabb, míg Walzel az irodalmi mozgalom egységét s elágazását tudományosan határozza meg.”⁴⁶ Sas érdeklődött a romantikus zene iránt is. Ebben a vonatkozásban egy recenziója⁴⁷ és egy cikke⁴⁸ jelent meg. Istel könyvének ismertetőjében először Jean Paul gondolatát

44 Sas Andor: I. m., 338–339. p.

45 *Egyetemes Philológiai Közlöny*, 1909, 387–388. (Walzelnek erről a monográfiájáról megjegyzendő, hogy 1908 óta több kiadást is megért. A legutóbbi, általam ismert, 2020-ból való. Vagyis Sas jó érzékkel választotta ki az általa recenzeált műveket.)

46 *Uo.*, 388. p.

47 Recenzió Edgar Istel: *Die Blütezeit der musikalischen Romantik in Deutschland*. (Aus Natur und Geisteswelt) Teubner 1909 című könyvére: *Egyetemes Philológiai Közlöny*, 1910, 422–423. p.

idézi fel, miszerint a klasszikus költői eszmény mint plasztikus, szembehelyeződik a romantika festői és zenei valójával. A recenzeált könyv zöme Mendelssohn, Weber, Schubert és Schumann élettörténetével, valamint a romantikus zene és irodalom kölcsönviszonyaival foglalkozik, kiemelten Wackenroder, E. T. A. Hoffmann és Schumann között. De Mendelssohn és Heine kapcsolatát is említi Sas. A Parsifalról szóló cikk személyes élményen alapul: Sas Berlinben, a Deutsches Opernhausban hallgatta a premier-előadást. Ez az előadás azon produkciók sorába tartozott, amelyek megszegték Wagner eredeti kikötését, hogy a művet csakis és kizárólag Bayreuthban szabad színre bocsátani. Ehhez a tiltáshoz fűz is Sas egy ironikus megjegyzést, miszerint a Parsifalt valóban csak vidéki, álmos városban szabad előadni, „ahova fáradt lemondók, misztikus rajongók és tehetős zenebarátok stílusosan elzarándokolnak meghallgatásra”.⁴⁹ Megállapítja, hogy a Parsifal *Gesamtkunstwerk* a szó legátfogóbb és legsűrítettebb értelmében. Vagyis nemcsak a zenét és a szöveget kapcsolja össze, hanem világnézetet, filozófiát és hitet is nyújt. És éppen a kereszténységnek, valamint a leplezetlen antiszemitizmusnak (amit Sas egyébként nem említ az írásában) az eltúlzott beállítása az, amit már Nietzsche is kifogásolt, és amihez Sas is hozzáfűz egy, nála szokatlanul erős és szarkasztikus kijelentést: „Parsifal lovagról azt mondja Heine, hogy benne a regényes középkor testesül meg s e hős szenvedő nagy szemében a scholasztika labirintusai és a misztika észbontó szakadécai sötétlenek. Mindezt fárasztóan érezzük a Parsifal zenei szépségei mellett. Wagner darabja pillanatnyi szükségleteket kielégíthet, de a belőle áradó tömjénszag nem telepedhet meg a modern városok kőszénfüstös levegőjében, hogy azt még egészségtelebbe tegye, mint a milyen.”⁵⁰ Egyértelmű vélemény: a Parsifal ideológiailag és az etika szempontjából is toxikus mű. És egy ilyen értékelés azért helyénvaló, mert maga Wagner is világnézetet kívánt terjeszteni az alkotásaival. Ezek után érthető, miért fejezi be Sas az írását két, Nietzsche-től vett idézettel, amelyek közül az első, az 1888-as, Wagner elleni röpiratból való, így hangzik: „Richard Wagner egyszerre gyámoltalanul és összetörten lerogyott a keresztény kereszt előtt (...) A Parsifal az álnokság, a bosszú, a titkos méregkeverés műve az élet előfeltételei ellen, egy rossz mű (...) A szüzesség prédikációja a természetellenességre való izgatás marad: mindenkit megvetek, aki a Parsifalt nem érzi merényletnek az erkölcsiség ellen.”⁵¹ Ehhez már csak azt teszi hozzá, hogy sajnós azok is egyetértének Nietzsche-vel, akik egyébként nem érzéketlenek a Wagner-zenével szemben. És ha belegondolunk, hogy Sasnak ez a kis írása 1914 elején jelent meg, röviddel az első világháború kitörése előtt, akkor a Wagner-féle világnézet – amelyik nemcsak operákban, hanem a

48 Sas Andor: Parsifal-romantika. *Huszdik Század*, 1914, 94–97. p.

49 Uo., 96. p.

50 Uo., 97. p.

51 Uo., 97. p.

Heldentum und Christentum című Wagner-röpiratban is kifejezést nyert, és amelynek egyik tartóoszlopa a német felsőbbrendűség gondolata – újabb konnotációt kap.

Sas talán legnagyobb irodalmi mintája Goethe, no és persze Goethe Faustja. Ehhez a két témához többször is hozzányúl, és előfordul az is, hogy a Goethe munkásságát tárgyaló könyvhöz két különböző recenzióban is visszatér. Ilyen Simmel filozófiai szempontú „pszichográfiája” (Georg Simmel: Goethe. Leipzig, Klinkhardt u. Biermann, 1913), amelyről Sas megállapítja, hogy „mélyrehatóbb és megértőbb könyvet keveset írtak Goethéről, nehezebben emészthetőt és élvezhetőt talán egyáltalán nem”.⁵² Ez a megállapítás még dicséretként is hat, ha összevetjük azzal, amit Chamberlain Goethe-könyvéről (Houston Stewart Chamberlain: Goethe. München, Bruckmann, 1913) jegyzett meg: „A munka (...) csalódást okoz. Sok a híg, a keveset mondó részlet benne. Az író egyéni vélekedését kihívóan vágja az olvasó szemébe, túntet vele. Intelligenciája, tudása, műszeretete bármily nagy, valami merevség, arisztokrata gög, simulni nem tudás ütközik ki szavaiból. Ez Bayreuthnak és a szó kellemetlen értelmében vett übermenschnek szelleme (...) Mily kicsinyesség Goethét antiszemita támadások és az irodalomtörténet ledorongolásának czégéréül használni.”⁵³ Sas ezzel el is intézi a rasszista és antiszemita Chamberlaint, viszont még egyszer visszatér Simmel könyvéhez,⁵⁴ hogy most már tisztázza az olvasó számára is, miben rejlik Simmel módszerének sajátossága. Leszögezi, hogy Simmel a pozitivista történet- és miliőszemlélettel szemben írja át azt a képet, amelyet Goethéről a Taine és Scherer-féle irodalomtörténet megformált. Vagyis, ahogyan azt Simmelre utalva megjegyzi, „ne azt keressük az egyéniségben, – és ebben is a bergsonizmusra emlékeztet Simmel, – ami örökölt, ami eltanult, ami átvett vonás, hanem nyomozzuk a mindezek ellenére kiütöző egyéni különösséget”.⁵⁵ Sas elismeri, hogy Simmel jogosan kelt ki a Németországban szinte nagyzemi szinten működtetett modern filológia ellen, és hogy személyében a huszadik század elején a korábbi évtizedek mellőzöttsége után a filozófia mutatkozik meg, vagyis hogy nemcsak a köznapi tények felsorolásával lehet bemutatni egy szerző életét, hanem sub specie aeternitatis módon is. „Simmel jellemző eljárásában van valami fausztii vonás: számára Goethe több, mint műveinek összesége s ő ezt a pluszt keresi. Goethe személyiségének organikus jellege, örök-egy és örök-más volta érdekli. Igazolja, hogy fejlődésének minden foka egyforma bevégzettséget mutat, mindegyik öncél. Sok szubtilitással teljes lapok szólnak a zseni életének belső szükségyszerűségéről, e szükségességéből

52 *Egyetemes Philológiai Közlöny*, 1913, 689. p.

53 *Uo.*, 690–691. p.

54 Sas Andor: A történelmi módszer ellen. (Georg Simmel: Goethe. Leipzig, 1913. Verlag von Klinkhardt u. Biermann) *Huszdik Század*, 1913, 364–366. p.– Sas többször is visszatér Simmel módszeréhez, mint például Rembrandtról írt könyvének méltatásakor: Georg Simmel: Rembrandt. Ein kunstphilosophischer Versuch. Kurt Wolff Verlag Leipzig, 1917. *Athenaeum*, 1918, 157–159. p.

55 *Uo.*, 364. p.

fakadó objektív művészi értékeiről, a teremtő spontaneitásról s az egyéniségnek arról a bűvös hatalmáról, hogy minden alkotásában magát és a környező életet teljesen adja” – írja Sas. De hozzáfűzi azt is, hogy az ilyen kép vitathatatlan szépsége felkelti bennünk a tényekhez való visszatérés szükségét is, mert azok ugyan kisebb horizontokat nyitnak meg, de tisztább eget mutatnak. Sas nem hazudtolja meg pozitivista meggyőződését. Sokkal megengedőbb Sas Gundolf-fal, a jeles Goethe-szakértővel szemben, akinek nyolcszáz oldalas Goethe-monográfiájáról (Friedrich Gundolf: Goethe. Berlin, Bondi, 1916) szintén megjegyzi, hogy a szerző elutasítóan szól azokról a pozitivistákról, akiknek a dolgozatai csupán a miliő-elmélet alkalmazásai. A recenzió végigkíséri Gundolf alap gondolatának, a Goethe egyéniségét meghatározó ún. őselmények és a művelődési élmények megkülönböztetésének a megvalósulását az életműben. Végezetül azonban itt is megfogalmazza, hogy „Gundolf ép úgy, mint Simmel, egész világrész középpontjává teszi Goethet. Nem oly elvont, mint emez, de azért sok egészen általános, elméleti rész akad benne. Goethet, az individuáció s a művelődés eme csodáját, kapcsolatba hozza a szellem egész világával.”⁵⁶ Simmel és Gundolf dolgozatai mellett röviden megemlékezik Sas a készülő Goethe-lexikon első kötetének megjelenéséről is (Goethe-Handbuch. Hrsg. von Dr. Julius Zeidler. I. Band. Aachen – Glück. Stuttgart, Metzler, 1916),⁵⁷ de itt már szinte unottan jegyzi meg a pozitivista irodalomtörténet-írás szabályainak pontos betartását. A szinte megszámlálhatatlan német nyelvű Goethe-irodalomból aztán Sas reagál még Franz Saran könyvére (Goethes Mahomet und Prometheus. Bausteine zur geschichte der neueren deutschen Literatur, Bd. XIII. Halle, Niemeyer, 1914), amelyben a szerző Goethe két drámatörredékét elemzi. Ennek margójára aztán megjegyzi, hogy a Prometheusban „határozottan felcsillan a Faust-gondolat: az ember törhetetlen, örök vágya arra, hogy mindent átéljen, mindent átörvendjen és átszenvedjen”.⁵⁸

Ezzel már az összehasonlító irodalomtörténet egyik örökzöld témájánál találjuk magunkat. A Faust-téma azért izgalmas, mert benne megjelenődik a szellemi modernitás egyik archetípusa. Az, amelyik a személyiségnek a természet titkaihoz és a megismeréshez való viszonyát mutatja meg az irodalomban. Ezt Sas sem kerülhette meg. Elsőként Heinrich Gusztáv – egyébként az *Egyetemes Philológiai Közlöny* megalapítója – Faustról szóló gyűjteményes kötetét (Heinrich Gusztáv: Faust. Irodalomtörténeti cikkek. Budapest, Franklin, 1914) recenziálja. Ez az írás a volt diák főhajtása valamikori tanára előtt, de ugyanakkor a kötet pontos bemutatása is, amelyben Sas megállapítja, hogy bár Heinrich Gusztáv nemcsak az európai irodalomban fellelhető és Faust-típusú irodalmi alakokat mutatja be, meglepően kis területen foglalkozik Goethe Faustjával, de amit leír, az már reflektálja a Scherer feltevéseit korrigáló új ismereteket is. Sas

56 *Athenaeum*, 1917, 277. p.

57 *Egyetemes Philológiai Közlöny*, 1918, 70–71. p.

58 *Egyetemes Philológiai Közlöny*, 1917, 382. p.

végezetül így jellemzi a dolgozatot: „Három jelessége van az ismertett műnek: mint germanisztikai könyv oly kapcsolatokban tárgyalja a Fausról szóló mondát, a melyek külön helyet biztosítanak számára az idevágó szakirodalom egészében; mint összehasonlító irodalomtörténeti munka mintaszerű módszert alkalmaz; végül becses magyar vonatkozásokat mutat ki.”⁵⁹ A másik Faust-témájú könyv, amelyre Sas reagált, Ernst Traumann nagy, kétkötetes műve (Goethes Faust. Nach Entstehung und Inhalt erklärt. I. Bd. Der Tragödie erster Teil.; II. Bd. Der Tragödie zweiter Teil. Oskar Beck. München, 1913–14.). Traumann Goethe klasszikus feldolgozását elemzi úgy, hogy tekintetbe veszi az Urfaust felfedezését követő értelmezésváltozásokat is. Sas ezt a könyvet nemcsak hiánypótlónak nevezi, hanem megfogalmazza azt a nézetét is, amelyet Simmellel kapcsolatban hoz fel, és ami a pozitivistá irodalomtudomány mellett szólna a mindenkori szerző személyiségének kiemelésével. Traumann „nem bíbelődik alapeszmekereséssel, a mit maga Goethe kicsinyességnek tartott két emberöltőn át érlelt művével szemben. A szimbólum-hajszóló filozófiai magyarázatok önmagukat tették lehetetlenné s ma azt tartjuk, hogy nem egy tétel, vagy eszme, hanem Goethe egyénisége ad a tragédiának egységet. A Faust második részében nem sejtünk se hétpecsétetes titkokat, se üres allegorizálást (...), hanem az öreg Goethe művészetének sajátos varázsát élvezzük”.⁶⁰ Ebben a megjegyzésben a pozitivistá Sas szólal meg a filozófiai hatásokat egyébként komolyan vevő Sassal szemben. És ha már szóba került Faust, Sas nem hagyja ki a másik modern személyiség-archetípust, Don Juant sem. Szemügyre veszi Hans Heckelnek manapság is újra kiadásra kerülő dolgozatát (Hans Heckel: Das Don Juan-Problem in der neueren Dichtung. Breslauer Beiträge zur Literaturgeschichte. Neuere Folge 47., Stuttgart, Metzler, 1915). Mindjárt a recenzió elején megállapítja, hogy „Faust és Don Juan kapcsolatosága szembetűnő. Valami korlátlanúságra törekvés mozgatja mindakettőt. Don Juan az érzéki élet körében marad, Faust szintén leszáll ide, de magasabbra is törekszik”.⁶¹ Heckel könyve végigvezet bennünket a Don Juan-feldolgozások egész skáláján a huszadik századig, és gazdag bibliográfiát⁶² is csatol a dolgozathoz. Itt azonban Sas megjegyzi, hogy G. B. Shaw műve kimaradt mind a felsorolásból, mind pedig az elemzésből, és hogy ismeretes egy korabeli magyar regény is, Benedek Marcell Byront imitáló Don Juan feltámadása című könyve. Vagyis Sas nem-

59 *Egyetemes Philológiai Közlöny*, 1915, 124. p.

60 *Egyetemes Philológiai Közlöny*, 1915, 662. p.– Sas Traumann könyve mellett még, ugyanebben a recenzióban szól Max Wundt (*Goethes Wilhelm Meister und die Entwicklung des modernen Lebensideals*. Berlin u. Leipzig, Göschen, 1913) könyvéről is.

61 *Egyetemes Philológiai Közlöny*, 1916, 203. p.

62 Akit érdekel a Don Juan-művek frissített és korunkhoz közelítő bibliográfiája, annak ajánlani tudom a következő feldolgozást: Armand E. Singer: *The Don Juan Theme. An Annotated Bibliography of Versions, Analogues, Uses and Adaptations*. Morgantown, West Virginia University Press, 1993.

csak a szekundér irodalmat ismerte, hanem szemmel tartotta és követte az aktuális irodalmi termést is.

Sas ugyanakkor megbízható szellemi barométerként is bemutatkozott. Az első világháború kitörésekor és a háború menete alatt is szemlélte azokat a műveket, amelyek egyrészt a kapitalista korszakot elutasító, kultúrpeszimizmusnak nevezett irányzathoz tartoztak, másrészt a háborús szembenállás – alapvetően a német–francia konfrontáció – kulturális hátterét elemezték. A kultúrpeszimizmus korabeli európai képviselői közül Emil Hammacher *Hauptfragen der modernen Kultur* (1914) című könyvét emeli ki, amellyel kapcsolatban főként azt hangsúlyozza, hogy a szerző alapelve – miszerint vissza kell térnünk az emberi létezés metafizikai gyökereihez – nemcsak a korszak legégetőbb szociális problémáit tematizálja, hanem beazonosítható filozófiai elődökhöz, főként Hegelhez köthető. A kritika tárgya, azaz az intellektualizmus túltengése ugyan – ahogyan Sas egyértelműen leszögezi – a háború kitörésével és az irracionális felszínre kerülésével súlyát veszítette, és „az a misztikus végcél, melyet mentségnek tart, se nem tisztán fogalmazott feladat, se nem gyümölcsöző vagy vigasztaló. Az európai kultúra megrendülése azonban valósággá vált, ha nem is a H. említette motívumokból. Azokat a problematikus csomókat, melyeket ő közvetlenül a világháború előtt bogozgatott, könyvének megjelenése óta kettévágta az élet. Az intellektualizmus valóban elköltözött az európai népek köréből, túltengése miatt ma senki nem panaszkodhat”.⁶³ Ez a keserű irónia azért is érdekelheti a mai olvasót, mert a Hammacher által is fémjelzett irányzatnak olyan képviselői is voltak, mint René Guénon vagy Julius Evola, és a későbbi korból Hamvas Béla.

A modern háborúk egyik velejárója a mindent elborító mediális propaganda. Sas nem a napilapokban megjelenő, véresszájú cikkekkel foglalkozott, hanem azokkal a tanulmányokkal, amelyek a politikai-hatalmi szembenállásnak valamilyen kulturális magyarázatát kísérelték meg. Ezek közül háromról szóljunk most. Mindegyik esetében szembeötlő a germanista Sas nem is leplezett szimpátiája Németország iránt. Ezért is van, hogy a recenzeált és megbírált írások francia szerzőktől származnak. Ez első a *Husadik Században* jelent meg Gyűlölködő kultúrák felirattal, és Louis Reynaud *Histoire générale de l'influence française en Allemagne* (Paris, Hachette, 1914) című terjedelmes, több mint 500 oldalas könyvét elemezte. Formai szempontból a könyv – amely még a világháború kirobbanása előtt jelent meg – komparatív kultúrtörténet, de a szerző lenyűgöző anyagismerete nem tudományos célokat, hanem ideológiai fegyverként szolgál. Sas pontosan és plasztikusan fogalmaz: Reynaud szerint „a világműveltség (...) csupa lapos kópiája a francia szellemnek. Az ilyen értékelő felfogás szemernyre sem tudományos, de – fájdalom – nagyon is összehangzó a mai világviharral. Nem élvezetes olvasmány Reynaud könyve, ám tanulságos. Ma mindenki hozzászól ahhoz a kérdéshez, melyet ő el akar döntené. Melyik kultúra becsesebb, a német-e, vagy a fran-

63 *Athenaeum*, 1916, 158. p.

cia? De az igazi humanizmus föltehet-e hasonló kérdést? S van-e az olyan művelődés-történeti és irodalmi összehasonlításnak célja, amely nem becsül minden népet?”⁶⁴ A második írás az irodalomtörténész Reynaud után a huszadik század első felének egyik leghatásosabb filozófusát, Bergsont pécézi ki, mégpedig azt a publikációját, amelyben négy, 1914–15-ben elhangzott előadásának a szövege jelenik meg: Henri Bergson: *La signification de la Guerre*. Blond et Gay Editeurs, Paris, 1915. Sast az érdekli, hogyan kapcsolja össze Bergson saját filozófiáját a háborús propagandával: „Ismeretes az ő munkáiból a gépies anyagiságnak s az élő szervezet lelkes elevenségének sokszorosan fejtegetett ellentéte. A XIX. század a művelődés anyagi eszközeit, a gépeket, a technikát bámulatatosan tökéletesítette, de ezzel a külső fejlődéssel nem tartott lépést, Bergson szerint, Németországban a szellemi és az erkölcsi haladás. Az első fölibe kerekedett az utóbbinak s az anyagi kultúra meglelkesítése helyett a lélek elgépiesedése következett be. Bergson a német műveltséget merő külsőségnek tekinti. Az állami egységet Bismarck a franciák elleni gyűlölet kiaknázásával mesterségesen hozta létre. A német imperializmust a páratlan gazdasági fejlődés következtében történeti szükségességgnek ismeri el ugyan, de a német iparosodás bűn, a német tudomány barbárság, mert kizárólag a militarizmus szolgálatába szegődtek.”⁶⁵ Sas azzal zárja recenzióját, hogy felesleges bírálni Bergson ezen írásait, hiszen csupán a szerző politikai nézeteit fejezik ki, és csak azért érdemelnek figyelmet, mert a korszak egyik legjelentősebb gondolkodójáról van szó. Ez az elnéző hozzáállás megváltozik akkor, amikor nem filozófusról, vagyis egy értelmiségiről, hanem egy politikai személyiségről van szó. Ő pedig nem más, mint Gustave Hervé, a századforduló és a huszadik század első felének egyik ismert politikai alakja. Valójában nem is szükséges végigelemezniünk Sas teljes írását,⁶⁶ mert a lényeg a szöveg elején van. Milyen személyiségi metamorfózisokon megy át egy politikus, amikor a társadalmi háttér megváltozik, és neki az új helyzetben kell megtartania a pozícióit. Nem ismeretlen helyzetről van szó, hiszen a politika mindig is a pillanat művészete, a pillanat pedig nem ismeri a folyamatosságot. Ennélfogva morális követelményekkel sem léphetünk fel vele szemben. A sajátosság a háborúban, tehát abban a történelmileg kiélezett helyzetben van, amely felnagyítja a különbségeket, és élessé teszi a határokat eszmék, országok, emberek között. Hervé esetében „amint az események hatása alatt a proletariátus szélsőséges előharcosából a nemzeti összetartás és az egységes erő kifejtés hirdetőjévé, antimilitaristából hadszervezővé, kíméletlen szindikalistából a pártköziség legkíméletesebb melengetőjévé alakul”. Nem Hervé volt az egyedüli, aki hasonló utat járt be, hiszen a huszadik század első fele gyakorta állította egzisztenciális választás elé a történelem szereplőit. És mintha Hervé dilemmái – persze nem ezekben a politikai dimenziókban, hanem a személyes stratégiák szintjén – előrevetítették volna azokat a

64 *Huszadik Század*, 1915, 390. p.

65 *Athenaeum*, 1916, 159. p.

66 Sas Andor: A hadviselő francia lélek naplójából. *Nyugat*, 1916, 19. sz.

problémákat, amelyekkel Sasnak is meg kellett birkóznia a második világháború ideje alatt, utána pedig az ötvenes évek sztálinista Csehszlovákiájában. Sasnak ez a korszaka azonban már feldolgozást nyert más elemzésekben.

***

Végezetül, a filológiai korrektség szellemében következzenek Sas azon recenzióinak és egyéb írásainak a bibliográfiai adatai, amelyekről a fenti dolgozatban nem történt említés. Ezeket időbeli sorrendben adom meg úgy, hogy a recenzeált mű szerzője és a mű címe van feltüntetve:

1911:

E. Seilliere: Nietzsche's Waffenbruder Erwin Rohde. Berlin, H. Barsdorf, 1911. *Egyetemes Philológiai Közlöny*, 499–500. p.

Horváth János: Ady és a legújabb magyar lyra. Budapest, Grill, 1910. *Egyetemes Philológiai Közlöny*, 211–213. p.

Erich Schmidt: Reden zur Literatur- und Universitätsgeschichte. Berlin, Weidmann, 1911. *Egyetemes Philológiai Közlöny*, 428–430. p.

Friedrich von der Leyen: Das Märchen. Ein Versuch. (Wissenschaft und Bildung. 96.) Leipzig, Quelle u. Meyer, 1911. *Egyetemes Philológiai Közlöny*, 769–770. p.

1913:

Harry Mayne: Dichtung- und Kritik. Eine Rechtfertigung der Literaturwissenschaft. München, Beck, 1912. *Egyetemes Philológiai Közlöny*, 195–196. p.

Förster-Nietzsche, Elisabeth: Der junge Nietzsche. Leipzig, Alfred Kröner Verlag, 1912. *Egyetemes Philológiai Közlöny*, 422–423. p.

1914:

Görres József és a magyar hunmonda. *Egyetemes Philológiai Közlöny*, 152–154. p.

Johannes Hönig: Ferdinand Gregorovius als Dichter. Stuttgart, J. B. Metzler, 1914. *Egyetemes Philológiai Közlöny*, 801–804. p.

Világirodalom. Richard M. Meyer: Die Weltliteratur im zwanzigsten Jahrhundert. Vom deutschen Standpunkt aus betrachtet. (= Kari Lamprecht u. Haris F. Helmoll: Das Weltbild der Gegenwart in Einzeldarstellungen. 17. Band.) Deutsche Verlags-Anstalt Stuttgart u. Berlin, 1913. *Huszádik Század*, 108–113. p.

Szigligeti Ede. *Huszádik Század*, 378–383. p.

Művészség és kultúra. Náday Pál: Az élet művészete. I–II. Budapest, Franklin, 1914. *Huszádik Század*, 405–407. p.

1915:

Heinrich Heines Briefwechsel. Reichvermehrte Gesamtausgabe auf Grundlage der Handschriften. Gesammelt, eingeleitet und erläutert von Friedrich Hirt. Mit fünfzig Bildern u. Faksimilen. Erster Band. München u. Berlin, Georg Müller, 1914. *Egyetemes Philológiai Közlöny*, 227–228. p.

N. Kostyleff: Le mécanisme cérébral de la pensée. Paris, Alcan, 1914. *Egyetemes Philológiai Közlöny*, 419–420. p.

1916:

Eduard Metis: Karl Gutzkow als Dramatiker. (= Breslauer Beiträge zur Literaturgeschichte. Herausgeg. von M. Koch u. G. Sarrazin, Neuere Folge, 48.) Stuttgart, Metzler, 1915. *Egyetemes Philológiai Közlöny*, 65–66. p.

Váczy János: Kazinczy Ferencz és kora. A M. T. Akadémiától jutalmazott mű. Első kötet. A M. Tud. Akadémia kiadása, 1915. *Athenaeum*, 240–242. p.

A Freudizmus revíziójához. Heilen und Bilden. Ärztlich-pädagogische Arbeiten des Vereins für Individualpsychologie. Herausgegeben von Dr. Alfréd Adler und Dr. Carl Furtmüller. München, Ernst Reinhardt, 1914. *Huszádik Század*, 318–320. p.

1917:

Hans Wöhlert: Das Weltbild in Klopstocks Messias. (Bausteine zur neueren deutschen Literatur. Herausgegeben von Franz Saran. Bd. XIV.) Halle a. S., Max Niemeyer, 1915. *Egyetemes Philológiai Közlöny*, 164–165. p.

1918:

Fritz Medicus: Grundfragen der Aesthetik. Jena, Eugen Diederichs, 1907. *Athenaeum*, 292–294. p.

ANDRÁS MÉSZÁROS

WRITINGS OF THE YOUNG ANDOR SAS

The study presents and analyses the works of Andor Sas written in his youth. It categorizes his articles and reviews written before 1918 into five themes: 1. Hegel's philosophy and its Hungarian implications (e.g. its influence on Imre Madách's *Tragedy of Man*); 2. parts of Hungarian philosophy concerning conventional wisdom and the impact of Schelling; 3. German Romanticism; 4. Goethe's spirituality, his works and the theme of *Faust*; 5. the cultural struggles of the First World War and the problem of so-called cultural pessimism.

Adalékok a „Dunai határ” létrehozásának történetéhez II.*

Párhuzamok és eltérések két közép-európai geográfus életútjának bizonyos állomásain

---

GYÖRGY FARKAS

Additions to the History of the Creation of the „Danube Border” II. Parallels and Differences at Certain Stages in the Lives of Two Central European Geographers

Keywords: Viktor Dvorský, Gyula Prinz, Danube border, Pozsony–Pressburg–Prešporok–Bratislava, January 1919, meeting of the Czechoslovak government, Erzsébet University

---

4. Egy január eleji hétfő történései 1919-ben, Prágában és Pozsonyban

Hogy a hosszúra nyúlt, 1919. január másodikai, csütörtöki kormányülés végzéseivel kapcsolatban, az elfogadott változat ellenében – és a szigorú titoktartási kötelezettség ellenére – tett-e bármit is Viktor Dvorský a következő három napon, január első hétfőjén, ma már nehezen tisztázható és nem is szükséges tárgya ennek a tanulmánynak.

A cseh és szlovák szempontból nagy reményekre jogosító Újévre következő hétfőn, 1919. január 6-án a Wilson elnök tiszteletére – frissiben – átnevezett prágai Főpályaudvarról 9 óra 30 perckor, a megjelent ünneplő közönség lelkes búcsúztatása közepette kigördültek a csehszlovák kormánynak a párizsi béketárgyalásokra delegált küldöttségét szállító különvonat szerelvényei. A II. számú vagon első kupéjában, dr. Karol Chotek – egykori iskolatársa – társaságában, a tárgyalódelegáció fő *geográfus* szakértőjeként az ablakból integethetett az otthonmaradók felé az addig is sikeresnek mondható életpályája nagy reményekre jogosító új fejezetének kapujában Viktor Dvorský is.¹ (Chodějovský 2017, 84. és 91. p.)

---

* A tanulmány első felét folyóiratunk 2021/3. számában közzeltük. A kutatást az NKFIH K 125001 projektje támogatta.

1 Témánk kapcsán érdekes adalék még Chotek személyéhez, hogy végül ő lesz az, aki majd a pozsonyi – akkora már – Komenský Egyetemen, 1922-ben az *első földrajzi előadást* megtartja. (Matlovič–Matlovičová, 2018).

Az Ausztria felé zakatoló vonat hírére a közbeeső pályaudvarokra és állomásokra kicsődülő tömegek lelkes üdvözlései mellett a delegáció számára biztosított körülmények is fokozhatták a bizakodó és ünnepi hangulatot.

Amikor a különvonat étkezőkocsijában, talán a régi huszita erősséghez, Tábor városához közelítve, a személyzet teríteni kezdhetett az aznap feltálat ebédhez,² mintegy 300 kilométerrel keletebbre, a benyomuló csehszlovák légió egységei által már egy hete megszállt, megelőző mozgalmas hónapok és hetek hányattatásaiba és nélkülözéseibe belefásult, nyomasztó jövőt sejtő aggodalmakkal terhes Pozsony szénszünet miatt bezárt egyetemén Prinz Gyula intézetigazgatóra a kihalt intézményben egy katonai egyenruhában fellépő „bizottság” nyitja rá az ajtót. Vélhetően ez az ő első személyes, közvetlen érintkezése az új hatalom képviselőivel.

Miközben egy új világ tárul fel a tanulmány egyik főszereplője, a másik számára a rányúló ajtóban betoppanó egyenruhások fellépése egyre világosabbá teszi, hogy a jövő távlatai, azon a helyen, éppen zárulófélben vannak előtte...

5. Egyetemszerzők és -vesztők „társalgásai” ...

E tanulmány első felében eddig Viktor Dvorský felbukkanását követtük nyomon egy Csehszlovákia megalakulásának történelmi folyamatát szegélyező fontos korabeli dokumentumban. Egészen pontosan egy 1919 eleji csehszlovák kormányülés eseményeit és az oda szakértőként meghívott geográfusnak azokban betöltött szerepét igyekeztük az ülés fennmaradt jegyzőkönyve alapján körüljárni: tisztázni és értelmezni. A következőkben Prinz Gyulának a kor hivatalos irataiban – egy, a pozsonyi egyetem 1919-es „átvételét” előkészítő állapotfelméréssel kapcsolatban született jegyzőkönyvben – való, kissé furcsa és meghökkentő *felbukkanásával* tesszük ugyanezt.

5.1. „Előszavak” – A felhasznált forrásgyűjtemény bemutatása

A tanulmányban felhasznált legfontosabb források mindkét esetben, ahogyan azt már a dolgozat elején felvillantottuk [vö. 1.2.1.], egy-egy dokumentumgyűjtemény részeként jelentek meg a nyilvánosság előtt. Az első részben felhasznált dokumentumgyűjtemény különösebben alapos bemutatást nem igényelt, a másik esetében azonban a felhasznált forrás megjelentetésének ismertetése nem nélkülözheti a történelmi „kontextus” felvázolását. Ennek magyarázata a forrásgyűjtemény *keletkezési* körülményeiből adódó sajtóságos célkitűzések következményeiben, valamint az egész munka „ideológiai körítésében” és megalapozásában rejlik. A Dvorský politikai szereplésének apró

2 „Menu: Consommé au vermicelle; Fricandeu de veau rôti; Riz nature Gâteau de Prague...” – Az 55 éves „szorbológus”, Adolf Černý naplójegyzeteiből. (Chodějovský 2017, 84. p. [vö. I. rész. 13. sz. lábjegyzet!])

fennmaradt nyomait is felvillantó, 2001-ben napvilágot látott cseh dokumentumgyűjtemény a forrásközlés szakszerű tárgyilagosságán túl egyéb célkitűzéseket, mint a történelmi esemény sorok értelmezéséhez tényszerű alapokat nyújtó források nyilvánosság számára való hozzáférhetővé tétele, nyilvánvalóan *nem* követ. Ezzel szemben a '70-es évek „normalizálódó”, „husáki” Csehszlovákiájában megjelentetett másik munkát nagyon is erősen befolyásolták bizonyos világértelmezési alapok, történelmi narratívák és pártideológiák feltétlen érvényre juttatásának elvárásai és kényszerei; mind felhasznált fogalmainak és értelmezési kereteinek, mind pedig célkitűzéseinek tekintetében.

5.1.1. A felvezetés és „keretezés”

A Szlovák Szocialista Köztársaság fővárosának titulusát akkor már nyolc éve „viselő” Pozsonyban, az Obzor Kiadó gondozásában 1977-ben megjelent szöveggyűjtemény³ a Városi Levéltár „Bratislava-Fontes” sorozatának első kiadványa; a „Pozsony történetének forrásait” bemutató okmánytár első kötete. Az 1973 júniusára datált szerzői bevezető alapján hosszas és alapos kutató- és szerkesztői munka előzhette meg az összesen 194 dokumentumot felvonultató kötet kiadását.

A kötet „ünnepi”, méltató előszavát Ing. Félix Janíček jegyzi, aki az idő tájt a „Szlovák Szocialista Köztársaság fővárosa, Pozsony Nemzeti Bizottságának” *titkári* tisztét töltötte be. Az előszó, mintegy felütésként, a Csehszlovákia történetében viharos eseményeket hozó 1968-as esztendő „szlovák” szempontból egyik legfontosabb momentumával: a föderalizációval indít. A nevezetes év őszére, már a Varsói Szerződés csapatainak augusztusi megszállása („baráti segítsége”) után elfogadott új alkotmány több évtizedes jogos szlovák „sérelmeket” orvosolva föderatív alapon szervezte át az államot: létrehozva a Cseh és a Szlovák Szocialista Köztársaságokat, kormányzati szerveiket és törvényhozásaikat, valamint – prágai központtal – a szövetségi intézményeket; így Pozsony végre „igazi” fővárossá léphetett elő.⁴ A dokumentumkötet jelentőségének méltatásaként Janíček megjegyzi, hogy Pozsony történetének feltárása kapcsán, szemben a jóval korábbi, „még” magyarországi fejleményekkel – név szerint említve Ortvy Tivadar híres többkötetes szintézisét –, „...a mi új, marxista történetírásunk csak lassan rója le adósságát”, ezért is számít a megjelent munka fontos mérföldkönek. A mű születésének hátterét a jelek szerint jól ismerő tisztviselő kifejti, hogy a kötet kiadásához vezető kutatások még 1963-ban kezdődtek egy munkacsoport felállításával, melynek feladata a várostörténet „akkori állapotának” megfelelő szintézis megteremtése volt, amely azonban a feladat teljesítését⁵ követően sem oszlott fel, hanem fokozatosan

3 Horváth–Rákoš–Watzka 1977. (vö. I. rész, 4. sz. lábjegyzet)

4 „Ezzel a politikai aktussal jogilag is rögzítették a tényt, hogy Pozsony Szlovákia politikai és kulturális központjának szerepét töltötte be már régóta, gyakorlatilag a Csehszlovák köztársaság létének első hónapjaitól [!] kezdve.” (Horváth–Rákoš–Watzka 1977, 7. p. [k. t.]

5 A megjelent munka adatai: Lehotská–Pleva (eds.): *Dejiny Bratislavy*. Bratislava, Obzor, 1966, 686 p.

átalakult a Történeti Társaság Nyugat-Szlovákiai szakosztálya mellett működő Pozsony történetét kutató Bizottsággá,⁶ fő céljaként a várostörténet forrásainak rendszerezett közzétételét tűzve ki maga elé. Még e tudománytörténeti háttér felvillantása előtt Janíček kifejti azt is: a különleges történeti adottságokkal – kivételesen gazdag forrásanyaggal – rendelkező pozsonyi várostörténet nagy hiányossága, hogy „...egyre komolyabban mutatkozik egy széles forrásanyagban alapuló mű kidolgozásának szükségessége, amely bemutatná a *termelőerők fejlődését* a városban, a *társadalmi fejlődés mozgatójának számító munkástömegek szerepét* ... és nem utolsósorban a cseh nemzet segítségét a Pozsonynak a Csehszlovák köztársaságba való tagolódásával összefüggő nehéz feladatokban.” (Horváth–Rákoš–Watzka 1977, 8. p. [k. t.]) Így aztán nem meglepő, hogy a bizottság *tervezett* forrásgyűjteményeinek felsorolásában – bizonyos középkori részterületek előtt – az első helyen a pozsonyi „első köztársaságbeli évek társadalmi küzdelmeinek”, valamint a város „munkásmozgalmi történetének” 1918-ig terjedő forrásait tartalmazó kötet szerepelt.

5.1.2. A „szakma szava”

Valamiért azonban mégiscsak ez a konkrét 1918–19-es eseményláncolatot, történelmi fordulópontot áttekintő kötet lett végül az első a hosszabbra tervezett sorban. Lehetséges magyarázatként – a kötet szerkesztői által jegyzett *tudományos* előszó (Horváth–Rákoš–Watzka 1977, pp. 9–15.) elméleti felvezetésének lezárásaképpen – újra csak felsejlik 1968. A szerkesztők⁷ összegzése szerint ugyanis a kötetben felvonultatott korabeli dokumentumok, *amellett*, hogy a csehek és szlovákok közös államra való törekvését tükrözik, „...összességükben megjelenítik azokat a törekvéseket is, amelyek *majd csak a föderációban csúcsosodtak ki*: létrehozni Pozsonyból Szlovákia fővárosát, politikai, gazdasági és kulturális központját”. (Horváth–Rákoš–Watzka 1977, 12. p. [k. t.])

A kötet *tematikus lehatárolása* persze azért ennél némileg szélesebb körű.

Ennek alapján a szerkesztők olyan írásbeli források *válogatott* közzétételére vállalkoztak, amelyek Pozsony Csehszlovák Köztársaságba való betagozódásának folyamatában „...megvilágítják [a város] háború utáni hovatarozására vonatkozó nézetek kikristályosodását, a katonai helyzet alakulását a város *felszabadítása* során és azt követően, [a város] a Csehszlovák Köztársasághoz való csatolásának politikai visszhangját éppúgy, mint mindazon tényezők komplexumát, amelyek hozzájárultak ahhoz, hogy

6 Komisia pre dejiny Bratislavy pri Západoslovenskej pobočke Historickéj spoločnosti.

7 Vladimír Horváth (1926–2002); Elemír Rákoš (1935–2003) [A *rimaszombati* születésű levéltáros a 20. századi szlovák archivisztika egyik nagyon fontos alakja; 2007 óta a róla elnevezett díjjal jutalmazták a szakma fiatal tehetségeit.]; Jozef Watzka (1927–1990) A *nagyszombati* származású levéltáros életéről 2019-ben jelent meg egy életrajzi kötet: Hrivňák, Štefan: *Jozef Watzka: srdcom archivár*. [„~Levéltáros szívvel!”] Bratislava, Spoločnosť slovenských archivárov, 332 p.; www.archivari.sk.

Pozsonyból szerves módon [!] a felszabadított Szlovákia politikai, gazdasági és kulturális életének központja, fővárosa válják”.⁸ (Horváth–Rákoš–Watzka 1977, 9. p. [k. t.]) Kiemelik, hogy mivel a *munkásmozgalomnak* a tervezett forrásgyűjtemény-sorozatban külön kötetet szánnak, ebben a kötetben elsősorban a politikai, katonai és kulturális eseményekre fókuszálnak. Ezért is az általuk felvonultatott dokumentumok a szociális mozgalmakat legfeljebb közvetve érintve, főként olyan, „...a széteső Osztrák–Magyar Monarchiát megrázó *nemzetiségi problémákkal*” foglalkoznak, amelyek révén „...az egyes utódállamok burzsoáziái a nemzetek különféle osztályokhoz és rétegekhez tartozó *nemzetiségileg exponált* tagjainak támogatásával megerősítették a saját pozícióikat”. (Uo. 10. p. [k. t.]) Hangsúlyozzák azt is, hogy az egyes dokumentumok értékelésénél és értelmezésénél „soha nem téveszthető szem elől” a forrás eredetének, „keletkeztetőjének” *osztályhelyzete*. A szerkesztők szerint tehát tudatosítani szükséges, hogy ezek a kordokumentumok „...a felkorbácsolt nacionalizmus” idején születtek, amikor „...a nemzeti felszabadításért vívott küzdelem győzelemittas diadala gyakran a háttérbe szorította a dolgozó tömegek osztályöntudatát és internacionalizmusát”.⁹ (Uo. 11. p.)

Bár az eddigiek alapján esetleg úgy tűnhet, hogy a kötet szerzőinek hozzáállását inkább az ideológiai elvárásokhoz való igazodás szabta volna meg, mintsem a szűkebb *szakmai* szempontok, azonban ez korántsem igaz.¹⁰ A szerzői bevezető nagyobbik részét kitevő áttekintés arról tanúskodik, hogy tudományos szempontból teljesen korrekt szakmai közelítés jellemzi a gondosan szerkesztett és mellékletekkel (regeszta, névjegyzék [életrajzi ismertető], forrásjegyzék, korabeli ábrák, fényképek, térképvázlatok) gazdagon ellátott kötet szerzőinek munkáját.¹¹

Ami a dokumentumgyűjtemény szerkesztésének alapkoncepcióját illeti, a szerzők bevezetőjük elején természetesen kifejtik azt is, hogy mely időhatárokon belül dolgoz-

8 A felsorolt szempontok mellett még a város hivatalos *elnevezésére* és Szlovákia *fővárosaként* való szereplésére vonatkozó nézetek alakulását is megemlítik másutt, mint a folyamat egészen *belül* vizsgálendő témakört.

9 Ebben a szerzők szerint – „természetesen” – nagy szerepet játszottak a korabeli *szociáldemokrata* politikusok, akik „...nemcsak hogy képtelennek bizonyultak megragadni a dolgozók forradalmi hangulatát, hanem nacionalista állásfoglalásaikkal még egyenesen dezorientálták is őket”. (Uo. 11. p.)

10 Annyit azért ők is megjegyeznek Wilson elnök ún. 14 pontja kapcsán, hogy azokat „...a Lenin-féle békéről és a nemzetek önrendelkezéséről” szóló dekrétumok *ellensúlyaként* fogalmazták meg”. (Uo. 10. p. [k. t.])

11 A dokumentumgyűjtemények közreadásánál elvárható módon áttekintik és jellemzik a felhasznált forrásokat (Pozsony város levéltárainak három megnevezett fondja mellett természetesen prágai levéltári gyűjteményeket is használtak, valamint jelzik, hogy a munka folytatásaként a jövőben szükséges lenne bizonyos külföldi gyűjtemények [Bécs, Budapest; Francia- és Olaszország] feldolgozása is); ismertetik a válogatási alapelveiket (a kronologikus sorrendbe illesztve közzétett *hivatalos ügyiratok* mellett a korabeli pozsonyi *napisajtó* cikkeit is áttekintették); végül az iratok közlésnél követett eljárásukat.

tak. Az *első* közzétett, magyar nyelvű forrásuk 1918. október 7-ére datálódik és Szmrecsányi György Pozsony megyei ispánnak a városi képviselő-testületben elhangzott beszédét rögzíti, amelyben első ízben történik hivatalos említés Pozsonynak Magyarországtól való lehetséges elcsatolásáról: Ausztria ilyen irányú – feltételezett – törekvései miatt. Az *utolsó*, német nyelvű közleményben – 1919. augusztus 14-én – Vavro Šrobár a Csehszlovák Sajtóiroda számára bejelenti Ligetfalu és a pozsonyi hídfő Csehszlovákiához való csatolását. Ez a koncepció tehát – saját értelmezésük szerint is – szorosan összefügg a *dunai határ* kérdéskörével. „A jövődöbéli közös állam határaitól szőtt fontolgtatások során a csehek és a szlovákok képviselői idehaza és a külföldi ellenállásban is túlnyomórészt abból az álláspontból indultak ki, hogy Szlovákia természetes határának délen a Dunának kell lennie. Még ha a déli határok további szakaszaira vonatkozó elképzelések eltérőek voltak is és végtére a békekonferencia is kompromisszumos megoldást választott, a Dunát mint [állam]határt gyakorlatilag mindenmű vita nélkül [!] fogadta el. Avval, hogy ezt a határt az antanthatalmak elfogadták és garantálták, Pozsonynak Csehszlovákiába való bekebelezése tulajdonképpen még a Köztársaság tényszerű létrejötte előtt bebiztosított, még ha – különböző okoknál fogva [!] – a városra Ausztria és Magyarország is igényt tartott, és a város akkori vezetése ilyesfajta megoldást nem támogatott. Pozsony azonban Csehszlovákia számára összeköttetést jelentett a tengerhajózáshoz, fontos vasúti csomópontnak, jelentős ipari központnak számított és a tervezett csehszlovák–jugoszláv korridor kiindulópontja is volt.” (Horváth–Rákoš–Watzka 1977, pp. 10–11. [k. t.]

Épp az utóbbi mozzanatok miatt is a dokumentumgyűjtemény szerzői kiemelt figyelmet fordítottak a Duna-jobbparti fejleményekre; Ligetfalu (valamint – nem mellékesen – a balpartról Csallóköz) hovatarozásának alakulására és ennek okán a pozsonyi és egyéb *dunai hídfők* kérdéskörére is.

A bevezetőben felvállalt *kritikai attitűd* a kötet első nagyobb egységében, a kiválogatott és kronológiai sorrendbe illesztett dokumentumok bemutatása előtti áttekintő segédletben, a dokumentumok kivonatos ismertetésénél (regesztá) (Horváth–Rákoš–Watzka 1977, pp. 32–74.) újra megjelenik. Ahogyan a szakmai bevezető végén kifejtik, az egyes iratok keletkezési körülményeinek, különösen a létrehozóik „osztályálláspontjának” tisztázása érdekében „...úgy döntöttünk, hogy az áttekintett dokumentumok többsége mellé *kommentárt* is fűzünk, amelyeknek a különösen jelentős dokumentumok esetén *értékelő* jellege is van”. (Uo. 16. p. [k. t.]

Ezek a *kommentárok* – közel negyven évvel a kötet megjelenése után – sok esetben rendkívül tanulságosak, mondhatni „árulkodóak”: sajátos – gyakran az egykor szándékolttal talán éppen *ellentétes* – megvilágításba helyezik azokat az akkor hazugnak, tévesnek és félrevezetőnek ítélt törekvéseket, szereplőket és értelmezéseket, amelyeket a szerkesztők annakidején minősíteni; leleplezni és megbélyegezni törekedtek. Jellemző például a prágai kormány Szlovákia ügyeinek vitelére teljhatalommal felruházott minisztereként a városba 1919. február 4-én bevonuló Vavro Šrobárt illető értékelés, amely szerint a miniszter az összesen kilenc halálos áldozatot követelő

1919. február 12-ei „események”¹² két héttel későbbi hivatalos megítélésénél egy, a kormány számára készült jelentésben, „a forradalmi mozgalmakkal szembeni *korlátolt burzsoá* álláspontot” képviselt.¹³ Ugyanígy álságosnak tűnik az a kommentár is, amelyet a prágai kormány jóváhagyásával – ideiglenesen – Pozsony vármegyei ispánná kinevezett Samuel Zoch, helyi kötődésű szlovák politikus 1919. január 4-ei keltezésű, a csehszlovák hatalomátvételt és a szlovák nyelv hivatalossá tételét ünnepélyesen bejelentő kiáltványához¹⁴ fűznek, miszerint abban „túlcsordul a nacionalista mámor”. Utóbbiban talán az 1970-es évekre jellemző „proletár internacionalizmus” elveinek való kényszerű megfelelés esetét láthatjuk.

5.1.3. Az ideológiai „alapvetés” – és következményei

Mindenesetre a valódi „ideológiai nehéztüzérséget” a kötetben nem a szerzők-szerkesztők vonultatják fel, hanem a kötet bevezető részét lezáró történelmi tanulmány¹⁵ szerzője, Doc. PhDr. Miroslav Kropilák, DrSc.,¹⁶ a Szlovák Tudományos Akadémia Történelmi Intézetének 1970–1980 közötti igazgatója. A könyv megjelenése idején már csak betöltött funkciója okán is meghatározó közéleti szerepet játszó, árvai születésű történész 12 oldalas bevezető tanulmányában legalább négy szempontból határozta meg a bemutatott múlt értelmezésének követendő irányvonalát, beillesztve azt a kor uralkodó történelmi materialista, „marxista–leninista” narratívájának kereteibe.

Egyrészt mérlegre tette a bemutatott eseménysorban részt vevő, beazonosítani vélt szereplők célkitűzéseinek tétjeit, megfogalmazva az ezek megítélése kapcsán megválaszolandó fő kérdéseket.¹⁷ Felmutatta a „helyes irány” felé akár csak ösztönyszerűen is elmozduló elemeket, szembeállítva velük a forradalmi mozgalmak élet kicsorbító „reakciós” tényezőket.¹⁸ *Magyarázatot* keresett a „helyes út” követésétől való eltántorodásra, s ezen a ponton vélt ideológiai „képzettségük” és érettségük okán mint-

12 <https://adatbank.sk/lexikon/pozsonyi-sortuz/>

13 Kommentár a 154. sz. dokumentumhoz. (Horváth–Rákoš–Watzka 1977, 65. p.)

14 Kommentár az 54. sz. dokumentumhoz. (Uo. 45. p.)

15 „Začlenenie Bratislavy do Československa po prvej svetovej vojne” (*Pozsony betago­lása Csehszlovákiába az első világháború után*) (Horváth–Rákoš–Watzka 1977, pp. 17–29.)

16 (1918–1995)

17 „...győz-e az alulról induló forradalmi mozgalom, ami a dolgozó nép számára a nemzeti szabadság mellett bebiztosíthatná a társadalmi igazságosságot is, vagy a burzsoá állam­elemek katonai és politikai ereje érvényesül, ami a dolgozó nép számára mindig disz­kriminációt és új elnyomást hoz magával, legjobban esetben is csak szerény alamizsnákkal a polgári demokrácia asztaláról.” (Uo. 19. p.)

18 „Míg Pozsony környékén, főként az Erdőháton a dolgozó nép megtámadta a gazdagokat és a hatalom helyi képviselőit, *hatalmába kerítve vagyonukat*, így fizetve a háborús évek és a megelőző időszak megaláztatásaiért, [Pozsonyban] a szociáldemokrata párt opportunistá­ vezetője révén dezorientált proletariátus nem szállt szembe erőszakos akciókkal az arisz­tokrácia és a burzsoázia képviselőivel.” (Horváth–Rákoš–Watzka 1977, 21. p. [k. t.]

egy mellékesen „dicséretben részesíti” a „magyar proletariátust” – legalábbis annak egy részét.¹⁹ Végül szigorú, személyre szabott *kritikát* fogalmazott meg a forradalmi esemény sor „eltérítésében” fő felelősnek ítélt szereplővel, Vavro Šrobárral – a „csehszlovák burzsoázia” törekvéseinek megtestesítőjével – szemben.²⁰

Több mint negyven év távlatából, a Kropilák-féle „irányadás” papírra vetése idején uralkodó megfelelési kényszerek szorításától mentesen viszonylag könnyű feladatnak tűnik, hogy ideológiai sallangok nélkül megfogalmazzuk azt a kérdést, ami a kötet szerkesztőinek munkáját mintegy „szentesítő” akkori történész(ek) lelkét nyomhatta. Azért persze nem olyan egyszerű ez: legalább három közelítésben pontosíthatjuk a korszak történéseinek és ideológusainak fantáziáját lekötő dilemmákat. Vajon miért nem „nőtte át magát” – az imperializmus korabeli forradalmi mozgalmak „lenini törvényszerűségeinek” megfelelően – a kétségtelenül „szociális” mozgatórugókkal is bíró csehszlovákiai „burzsoá nemzeti forradalom” az igazi, felszabadító „szocialista” forradalomba, ahogyan az Magyarországon is – az „őszirózsás forradalom” után, a Tanácsköztársaság létrejöttével – megtörtént? Miért nem következett be ez a „történelmileg szükségzerű” fordulat a Csehszlovákia részévé „vált” felvidéki térség kétségtelenül legfejlettebb régiójában, Pozsony városában, ahol a szervezett munkásság és „proletariátus” oly nagy számban és arányban volt jelen a város akkori társadalmában, mint a Felvidéken sehol másutt? Miért nem ragadta magához a hatalmat a szervezett munkásság élcsapata, kikiáltva a Pozsonyi(?) (Szlovák[?]) Tanácsköztársaságot?

Erre a kétségtelenül összetett kérdéshalmazra a korszak ideológiai keretein belül adható – és adandó – válasz a „nacionalizmus” kárhóztatása volt. A korabeli diskurzus „szabályainak” megfelelően természetesen nemcsak az eszmerendszert *általában* ítélték el: hanem különösen éles, személyre szabott kritikával illet „illetni” mindazokat, akik szerepléseinek megítélésében a „nacionalista elhajlás” vádjá felmerülhetett. Sajátságos módon ez az egyszerű sémák mentén felépíthető és már csak emiatt is esetenként túlfeszített „nacionalista”-hajhászás oda vezethetett, hogy a szigorú vádat alátámasztandó, olyan forrásokat is felvonultattak, amelyek ezt a korabeli narratívát részben alátámaszthatták, ugyanakkor azonban nagyon fontos pontokon akár veszélyeztethették is az addigra már kellően mélyen meggyökerezett legfontosabb történelmi alapmí-

19 „A proletariátus sorainak a közös ellenséggel, az arisztokráciával és a burzsoáziával szembeni szlovák–német–magyar internacionalista összefogásához nem volt meg a szlovák proletariátus részéről a marxista–leninista képzettség és érettség, és ez a potenciális szövetségeseire is érvényes volt, a magyar proletariátus azon részének kivételével [!], akik megszervezték a Vörös gárdát.” (Uo. 23. p.)

20 „Šrobár egész lényével a forradalmi munkásmozgalom ellensége volt és miniszteri szerepkörében nagy erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy akár a fegyveres hatalom legdrasztikusabb eszközeivel akadályozza meg a terjedését Szlovákiában.” (Uo. 27. p.)

toszokat, például a történelmi „ártatlanságának” tudatában a nemzetek színpadára lépő „galamblelkű nép” eszményét.²¹ (Mináč 1968)

Vélhetően ez lehet a magyarázata annak, hogy a forrásgyűjtemény bizonyos értelemben „hatástalan” maradt: aligha lehet vita tárgya, hogy a benne feltárt ismerethalmaz *nem épült be* a megjelenése utáni évek, évtizedek közoktatásán keresztül a „történelmi önkép” alakítását leginkább meghatározó és a diskurzusok bevált és megszo-kott tématómbjeiben, fordulataiban, közhelyeiben minduntalan visszatükröződő közbe-szédbe. Ilyen például a „pozsonyi sortűz” esete, amelynek a feldolgozott forrásokban való többszöri felvillantásával, a dokumentumgyűjtemény óhatatlanul a napvilágra emelt egy olyan eseményt, amelyet egyébként tudatosan – és egészen az 1989-es „bársonyos” forradalomig – teljes sikerrel süllyesztett el a feledés homályába a 2. világ-háború utáni korszak hivatalos cseh és szlovák emlékezetpolitikája.²²

5.2. „Talán végre lehetséges lesz tudományos munkát végezni...”

Ez a tanulmány azonban valójában *egyetlen* dokumentumra fókuszál ebből a tekinté-lyes méretű forrásgyűjteményből: egy olyan hivatalos jelentésre, amely kétségkívül a kötetbe sorolt iratok kevésbé jelentős – bár terjedelmesebb – darabjai közül való, azon-ban egyedül ebben merül föl, nevesítve, a feldolgozott források adatainak hőmpölygé-séből kibontakozó történetfolyamban párhuzamvonásunk másik főszereplője, Prinz Gyula.

Elsősorban röviden bemutatjuk magát a nevezetes dokumentumot: keletkezésé-nek körülményeit, néhány benne felbukkanó főbb szereplőt; majd általánosságban áttekintjük tartalmát és jelentőségét; végül alaposabban azt a részét, amely Prinz sze-mélye és a tőle „idézett” mondat miatt ezúttal különösen fontos.

21 Vladimír Mináč nagy hatású – „népi baloldali” gyökerű – esszéjének („Itt nemzet él...”) állí-tásai máig meghatározónak tekinthetőek a modern szlovák identitástudat kialakulásában és változásaiban.

22 Ilyen pl. a 148. sz. dokumentum (Horváth–Rákoš–Watzka 1977, pp. 294–295.) Ebben a hozzászólólagosan február 20-án keltezett, Václav Klofáč nemzetvédelmi miniszter számára Kormérőzből Prágába távirón továbbított jelentésben Luigi Piccione tábornok, a Szlovákiát megszálló erők főparancsnoka összegzi az ismert magyar katonai veszteségeket, illetve a megszállás során addig bekövetkezett, tudomására jutott „*incidensek*” (gyilkosságok, kivég-zések) áldozatainak számát. A Pozsony elfoglalásánál elesett 5 magyar katona mellett 15 civil is életét veszítette a hadművelet során, a későbbiekben pedig még 14 további polgár veszítette életét a katonaság akciói következtében, csak a 6. és a 7. hadosztály ellenőrizte, nyugati térségben. Szlovákia „felszabadítása” tehát egyáltalán nem volt *vértelen* folyamat: csak a nyugati végeken legalább 29 helyi lakos életébe került, alig két hónap leforgása alatt, miközben a jelentés szerint „a vétkesek többségének sikerült elkerülnie a büntetését a tisztek túlnyomó többségének büntetendő gyengesége miatt”.

5.2.1. A dokumentum és „keletkezésének előtörténete”

A forrásgyűjtemény-kötetbe 68. szám alatt besorolt dokumentum (Horváth–Rákoš–Watzka 1977, pp. 180–194.) egy 1919. január 8-ai keltezésű, cseh nyelvű, többoldalas jegyzőkönyv, amely a megelőző három nap során végrehajtott egyetemi állapotfelmérést és vagyonleltárt dolgozza fel.

A kötet szerkesztői a kommentárokkal kiegészített regesztában a következőképpen mutatják be a dokumentumot:

„Bizottsági jelentés a pozsonyi egyetem vagyonának ellenőrzéséről és felméréséről. Az egyetem átvétele a csehszlovák állam igazgatásába.”²³

*A pozsonyi jogakadémia hagyományaira épülő, 1914-ben alapított magyar Szent Erzsébet Egyetem kétségkívül Pozsony legjelentősebb kulturális intézményei közé tartozott. A Pozsony elfoglalása után hamarosan sorra kerülő átvétele [az egyetem] vagyonának (és főleg gyűjteményeinek) biztosítását kellett szolgálnia az esetleges nem kívánatos akciókkal szemben. Egyúttal azonban szimbolikus jelentősége is volt: a főiskolai képzést az új államban az új politikai hatalom veszi kézbe. Az átvétel különösebb problémák nélkül zajlott, még ha a professzori testület és az egyetem rektora ez ellen formálisan tiltakoztak is.”*²⁴ (Horváth–Rákoš–Watzka 1977, 48. p.)

A jegyzőkönyv eredeti szövege mellett még annak két másolata is elkészült. A három példány közül az eredeti, teljes változatot Prágába, a másolatok közül ez egyiket Zsolnára, az akkor ott székelő Szlovákiai Ügyek minisztériumához küldték, míg a másikat helyben a megyei archívum főispáni iratai közé iktatták. Bevezetője szerint több melléklet is – térkép, épületvázlatok, egyetemi tanrend – tartozott hozzá, amelyek azonban csak a prágai

23 A megfogalmazás („átvétel”) itt nem igazán pontos, legalábbis félrevezető lehet. Ezt látszik alátámasztani az is, hogy a szerkesztők a dokumentum bemutatásának legvégére illesztett 15. sz. lábjegyzetben (Horváth–Rákoš–Watzka 1977, 192. p.) – mintegy korrekcióként – megjegyzi, hogy az egyetem *tényleges* hivatalos átvételét rögzítő szűkszavú jelentés egy másik, egy nappal későbbi, tehát január 9-ei keltezésű, a kötetből kimaradt dokumentumban található; mint ahogy azt is, hogy ez a hír – az egyetemi szenátus elutasító álláspontjával együtt – csak január 11-én, (szombaton) jelent meg a nyilvánosság előtt, a *Pressburger Zeitung* 10. számában, a lap esti kiadásában. Megjegyzendő, hogy a dokumentumgyűjteményben a 73. számmal közzétett (Uo. 195–197. p.), szintén január 10. keltezésű francia nyelvű jegyzőkönyv a rektor és a főispán közötti, az egyetem átvételére vonatkozó *megállapodást* rögzíti. Figyelemre méltó ennek az okiratnak a bemutatása és kommentálása a gyűjteménykötet regesztájában: „Jegyzőkönyv dr. Polner Ödön rektor tiltakozásáról a pozsonyi egyetem elfoglalása ellen és Samuel Zoch főispán arra vonatkozó követeléseiről, hogy az egyetem hallgatói tartózkodjanak a csehszlovák állammal szembeni akcióktól. A tiltakozás jegyzőkönyvbe vétele [„Protokol o proteste”] csak formális jellegű volt és nem volt halasztó hatálya, mert a csehszlovák hatóságok annak ellenére is átvették az egyetemet (vö. 68. sz. dokumentum).” (Uo. 49. p.)

24 A dokumentum leltári adatai: ŠA [Štátny archív] Bratislava, Župa Bratislavská I., č. 168/1919 prez. Originál, strojopisný prepis. – Állami levéltár, Pozsony, Pozsony megye I., 168/1919 sz. Eredeti, gépelt átirat.

Oktatási Minisztériumba szánt példányhoz kerülhettek; a pozsonyi állami levéltárban megőrzött másolatba a kötet szerzői szerint utólag kézzel bejegyezték, hogy „időhiány miatt ezek[nek a mellékleteknek a] kópiái nem készültek el”. (Horváth–Rákoš–Watzka 1977, 180. p.; 1. lábjegyzet) Ez az apróság azért fontos, mert jelzi, hogy a vagyonelejtárt végrehajtókat és a jegyzőkönyvet készítőket erősen szoríthatta az idő.

A jegyzőkönyv szövege alapján „Pozsony elfoglalásának hírére” dr. Vladimír Úlehra főhadnagy és Antonín Kolouch hadnagy 1919. január 5-én, tehát vasárnap, a 7. hadosztálynak ez idő tájt a közeli Malackán diszlokált, Schöbl ezredes vezette, két századból álló „szlovák brigádjából” (Horváth–Rákoš–Watzka 1977, pp. 139–142.; 27. sz. dok.) sietve a városba utaztak, hogy parancs szerint „...megvizsgálják az egyetemi helyzetet és megakadályozzák, hogy az egyetemi vagyont elkótyavetyéeljék”.²⁵

Pozsonyba megérkezve a 7. hadosztály parancsnokánál, Boriani [Giuseppe, olasz] tábornoknál²⁶ jelentkeztek, aki kapott parancsuk végrehajtására utasította és az „éppen megérkező” főispán, Samuel Zoch figyelmébe ajánlotta őket. Mindez vélhetően még vasárnap folyamán történt. A „csehszlovák kormányiszervek” városba érkezése előtti átmeneti helyzet „rendezése” céljából ideiglenesen kinevezett főispán úgy rendelkezett, hogy a két küldöttet az egy héttel korábban, a megszálló csapatokkal érkezett Varsik századossal kiegészítve, akit a zsolnai minisztérium minden pozsonyi állami vagyon felügyeletével bízott meg, álljon össze egy bizottság a kiadott feladat teljesítésére.

5.2.2. A „szereplők” – közelebbről

A dokumentum keletkezésében kulcsfontosságú szerepet játszó személyeknek, vagyis a bizottság tagjainak kiléte a gyűjteménykötet mellékletei közé sorolt névjegyzék, „személyi regiszter” (Horváth–Rákoš–Watzka 1977, pp. 327–376.) alapján viszonylag könnyen, bár nem teljeskörűen tisztázható.

A dokumentumban jegyzőkönyvvezetőként szereplő Kolouch hadnagy marad a „legrejtélyesebb”, róla a jegyzékben gyakorlatilag semmi egyéb információ nincs, mint hogy mely dokumentumokban kerül említésre. (Uo. 366. p.) Semmi sem utal azonban arra, hogy az egész folyamatban jelentősebb szerepet játszott volna.

Pavel Varsik százados esete már merőben más. A személyi regiszter vele kapcsolatban viszont szintén eléggé szűkszavú: csak a legfontosabb életrajzi adatokat közli (született 1891-ben), valamint egy rövid utalást arról, hogy az 1939-ben Pozsonyban elhunyt egykori katonai tanácsadó később bankigazgatói tiszteletet töltött be. A százados – az itt részletesebben elemzettel együtt – a gyűjteménykötetnek összesen öt dokumentumában szerepel, közte három esetben ő maga a megnevezett szerző/aláíró, illetve

25 Az eredetiben: „...aby majetok universitní nebyl **zašantročen**”. A cseh szlenges »zašantročit« magyar megfelelői: „elhányi, elveszteni, elkótyavetyélni”.

26 A kötetben a dokumentum közzétett szövegében helytelenül, „Buriani”-ként szerepel. (Uo. 180. p.)

egy esetben a szöveg megfogalmazójaként feltételezhető a szerepe.²⁷ Mindenesetre a vitathatatlanul fontos tisztséget betöltő százados ilyenforma háttérbe szorítása kissé furcsa. Azonban más, rá vonatkozó újabb életrajzi adalékok²⁸ révén a mellőzése némileg érthetővé válik. A miavai születésű, evangélikus vallású és egyebek mellett Nagykőrösön, Linzben is iskolázott, majd a világháborúban a keleti fronton 1915-ben orosz fogságba esett s az ott megszervezett Csehszlovák Légión több fronton zajló harcaiban súlyosan megsebesült, végül 1918-ban Franciaországból komoly kitüntetésekkel hazatérő Varsik ugyanis igazi „burzsoá” szereplő. A helyi zsákvarró cégbeli családba született ifjút már a háború előtt a rózsahegyi hitelbankban alkalmazták, majd a háború után, 1921-től a „velejéig csehszlovák” – egyebek mellett légiós veteránok járulékait biztosító – Legjobanka gyorsan emelkedő pozíciójú tisztviselője lett. A harmincas évek végén a világháborús sebesülés szövődményeként hirtelen bekövetkezett halála előtt a Szlovák Hitelbank főigazgatói székéig jutott. Ezekkel a későbbi életútjára vonatkozó kiegészítésekkel is már jobban érthető talán, hogy miért éppen ő lett Pozsony katonai megszállása után a csehszlovák vezetés részéről az állami vagyon főellenőrévé kinevezve.

A tanulmány sajátos szempontjai alapján *legfontosabbnak* tekinthető szereplő a bizottság tagjai közül kétségtől Dr. Vladimír Úlehra főhadnagy, akinek személyisége, szinte szó szerinti értelemben is, „lenyomatként” őrződött meg a jegyzőkönyv fennmaradt soraiban. A kötet személyi regiszterében hozzá kötődő bejegyzés (Horváth–Rákoš–Watzka 1977, 375. p.) is meglehetősen részletes, de más, újabb források felhasználása révén²⁹ még árnyaltabbá tehető a bemutatása. Az 1888-ban, Bécsben született *természettudós* már a háború előtt is komolynak tekinthető tudományos pályát futott be; 1908–1911 között asszisztens a strasbourgi egyetemen, ahol doktori címet szerzett, majd 1912–1913-ban Lipcsében folytatott kutatásokat. Érdeklődése alapján elsősorban talán biológus-botanikusnak számít, a növény-élettan mellett azonban a néprajz is élénken érdekli. Egy mai életrajzi adatbank ökológusnak (és filozófusnak, valamint etnográfusnak is) nevezi, holott pályája kezdetén ez a diszciplína még csak kialakulófélben volt. Kísérletező szellemét és széles körű érdeklődését szépirodalmi munkássága mellett az is jellemzi, hogy a cseh tudományos filmgyártás egyik úttörőjének is tartják. A világháborúban 1914–15 között egy hátországi egészségügyi alakulatnál szolgált, több helyen, közte Pozsonyban is. 1915-ben kétévi várfogságra ítélték pánszlávizmus és az orosz hadifoglyokkal fenntartott kapcsolatai miatt. Egyévi bünte-

27 Utóbbi, vagyis a 145. számú dokumentum (Horváth–Rákoš–Watzka 1977, pp. 290–291.) Šrobár miniszter üdvözlő és köszönő levele 1919. február 19-éről keltezve, Luigi Piccione tábornok felé, a Csehszlovák Hadsereg Szlovákiai Főparancsnokságának Kroměřížből Pozsonyba költözése alkalmából. Ebben a cseh nyelvű fogalmazványban eléggé „beszédese” az a mondat, amely szerint az olasz kormány nagy áldozatvállalásának köszönhetően megszervezett „hadseregünkben teljesen megsemmisült a *magyar-osztrák* [!] szellem”.

28 http://www.nbs.sk/_img/Documents/_PUBLIK_NBS_FSR/Biatec/Rok2019/05-2019/08_biatec19-5_Vypustakova.pdf

29 https://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=414

tés után, 1916–1917 között újra a hátorszáiban, Zágrábban szolgál, végül 1918-ban előbb az olasz, majd a francia frontra vezénylik. A csehszlovák államfordulat Hodonínban éri, ahol a helyőrség parancsnokává nevezik ki. Innen kerülhetett az északnyugat-felvidéki térség megszállására mozgósított 7. csehszlovák hadosztály vezérkarába, majd a prágai Oktatási Minisztérium közvetlen utasítására 1919 januárjának első napjaiban Pozsonyba, az egyetem állapotának felmérésére, s lett a terítéken forgó dokumentum, jelentéstétel fő szerzője, ihletője. Néhány héttel később, „1919. január 18-án, főhadnagyként a Nemzetvédelmi Minisztériumhoz osztják be mint a vezérkar szervezési részlegének referensét” (névjegyzék). Ami a háborús évek utáni karrierjét illeti, 1919-től asszisztens a Károly Egyetem Növényélettani Intézetében, majd 1921–1947 között a brünni Masaryk Egyetem hasonló nevű intézetének munkatársa, 1946-ban már a dékáni tisztelet betöltve. 1947-ben hunyt el.

Szerepe a jegyzőkönyv szövegének megszületésében meghatározó: bizonyos részeit nagy biztonsággal feltételezhetően ő maga írta, vagy mondta tollba; a „hivatalos” jegyzőkönyvvezető valószínűsíthetően a helyszíni feljegyzések összegyűjtését, szerkesztését és a másolatok elkészítését végezhette.

Erre a munkamegosztásra utal egyrészt a jegyzőkönyv szövegének stílusa, nyelvezete. Röviden talán „csapongó”-ként is lehetne jellemezni; általánosságban nagyon távol áll a bejáratott hivatali nyelvezet távolságtartó, tárgyilagos egysíkúságától: akár egy bekezdésen belül is több stiláris váltással; érzékletes, „színes” jelzőkkel, elejtett szubjektív megjegyzésekkel, a tárgyhoz csak távolról kötődő okfejtések közbeiktatásával, helyenként mintegy a személyes benyomások és meglátások megragadására törekedve. Jó *megfigyelőként*, a részletekre ügyelve; tehetjük hozzá.

Másrészt bizonyos pontokon szinte „kilóg a lóláb”: az egyetemi könyvtár jellemzésénél – ahol a könyvtári *bútorzat* gyenge minőségét is megemlíti, és az egész állomány rendezetlenségére is kitér – külön, hangsúlyosan, a bekezdés végén nyomatékosítva kiemeli, hogy a mintegy 70 000 darabos, 12 teremben elhelyezett könyvállományban a *természettudományok* képviselője a „legnyomorúságosabb”, mindössze csak mintegy 500 kötetből állhat.

Jelzésszerű – és ugyanakkor nagyon sokat elárul a bizottság tagjainak, de talán elsősorban Ülehlának a hozzáállásáról, attitűdjéről – a könyvtár s a jogi- és bölcsészkar helyzetének feltárását megcélzó rész lezárásként megfogalmazott megjegyzése. „Rádásként legyen még itt ... rámutatva [a következőkre]: ezen ifjú egyetemnek szinte amerikai [léptékű] támogatásokat kellett volna kapnia a növekedéséhez, hogy rövid időn belül azzá válhassék, aminek a magyarok szándékai szerint lennie kellett volna: a magyar ügy irányadó határkövének a *csehek* és a *szlovákok ellen* [!], s mégis egyenesen nyomorúságosan fizették.”³⁰ (Horváth–Rákoš–Watzka 1977, 185. p. [k. t.]

30 „*Dodatečně budiž ještě ku zprávě ... podotknuto: třeba že tato universita byla by ve svém růstu potřebovala dotaci přímo amerických, aby se v krátku stala tím, čím ji Maďaři chtěli mít: mezníkem maďarské věci proti Čechům a Slovákům, byla přece dotována přímo uboze.*”

5.2.3. Az állapotfeltárás végrehajtása és az elkészült jegyzőkönyv

A jegyzőkönyv létrejöttéhez kötődő események bemutatására visszatérve, 1919. január 6-án, hétfőn reggel a főispán magához hívatta az egyetem rektorát, Polner Ödönt és elrendelte, hogy az ott már jelen levő bizottság az egyetem képviselőinek jelenlétében tekintse át az egész „...egyetemi komplexumot, mérje fel jelen állapotát, a legégetőbb szükségleteket, a teljes vagyonelejtárt, valamint a megszállással keletkezett esetleges veszteségeket”. (Horváth–Rákoš–Watzka 1977, 183. p.) Megjegyzendő, hogy jó okkal vélhetően ennek a „megszállásnak” az értelmezése talán úgyszintén okozhatott eleinte komolyabb félreértéseket is az egyetemi vezetők és a katonai bizottság tagjai között. A szövegből itt nem derül ki egyértelműen, hogy a városba mintegy egy héttel korábban bevonuló csehszlovák hadosztály ténykedése tekintendő-e megszállásnak, amint azt az egyetemi vezetők eleve feltételezhatték, vagy pedig a bizottság tagjai a várost feladó magyar haderő korábbi jelenlétét tekintették-e „okkupációnak”, amint az egyébként a későbbi, hivatalossá váló cseh és szlovák értelmezésnek teljes mértékben megfelel.

A bizottság – feladata végrehajtásának tüstént nekilátva – 1919. január 6-án, hétfőn és 7-én, kedden folyamatosan dolgozott, majd szerdára, január 8-ára el is készült a jelentésével.

A helyzet jellegénél fogva nagy valószínűséggel rövid hétfő reggeli tájékoztatást követően a bizottság, talán a vármegyeházára rendelt rektor társaságában, átsétált a néhány percnyi távolságra, a Dóm mellett, a Káptalan utcában fekvő rektorátus főépületébe, a korábbi Jogakadémiára. Biztosító járőr kirendelésére ugyan a jegyzőkönyvben nincs semmiféle utalás, de egy katonai megszállás első napjaiban jó okkal feltételezhető, hogy feladat-végrehajtásra utasított tisztek efféle kíséret nélkül aligha léphettek fel hathatósan, vagy mozoghattak a nyílt utcákon. Az első nap minden valószínűség szerint az egyetem óvárosi részeinek, a rektorátusnak, valamint a jogi- és a bölcsész-karnak, továbbá az egyetemi könyvtárnak a felmérésével telhetett. A város más területein szétszórva elhelyezett orvostudományi kar felmérésére minden bizonnyal a teljes következő, keddi napot rá kellett szánni, tekintve, hogy aznap – a felmérés végeztével, valószínűleg az esti órákban – a főispán és a bizottság tagjai, valamint az egyetem vezetősége még egyszer találkoztak, hogy lezárják a vizsgálatot.

A dokumentumnak az események utólagos elgondolása alapján minden valószínűség szerint a bizottság működésének második, keddi napjára eső, az orvosi kart érintő részeivel *részletesebben* nem foglalkozunk. Annyit azonban feltétlenül meg kell jegyezni, hogy feltűnő különbségek is vannak a két rész között. Ez utóbbi nemcsak terjedelmesebb, részletesebb, de stílusában, közelítéseiben is elüt az előzőtől. Visszafogottabb, tárgyilagosabb hangnem, tárgyyszerűbb közbeiktatott megjegyzések és az orvosi kar egyes részlegeinek felszereltségét, de személyzetét, vezetőit illetően is több elismerés és dicséret jellemzi.

A dokumentumgyűjteményben közzétett jegyzőkönyv szövege 4 fő részből, fejezetből áll, melyekhez *külön* elemként még hozzászámítható 3 német nyelvű, külön aláírással ellátott nyilatkozat a jegyzőkönyv végén. A bevezető rész után egy rövidebb, *ismertető* jellegű fejezet következik (II.), amely az egyetem történetének és időszere

állapotának korrekt összefoglalása. Áttekinti az egyetem alapításának hátterét, röviden jellemzi az egyes karok fejlődésének elért állapotát, helyzetét. Témánkat illetően a „filozófiai-történeti” kar kapcsán megjegyzi, hogy csak 1918-ben létesült, és minden részében „szegényesnek és berendezetlennek” minősíti. Az orvosi karnak az előbbieknél bővebb jellemzésére nem térek ki, annyit azonban érdemes jelezni, hogy azt „ellentmondásos” helyzetűnek tekinti: néhány nagyon jól felszereltnek minősített részével szemben jó néhány részlege még szegényes, vagy éppen a háború miatt fejlesztés alatti állapotában megrekedt; a szöveg kitér itt a Pesten veszteglő, hat vagonnyi felszerelés kérdésére is. Végezetül jelzi, hogy a beállt zavarok, szénhiány és év végi ünnepi szünet miatt leállt egyetemi életnek – „magyar szokás szerint” – az éppen január 7-ével induló beiratkozásokkal kellene folytatódnia, de kérdéses, hogy a „forradalmi tevékenységgel” erősen érintett egyetem diákságából hányan maradnak. Az ezután következő III. és a IV. fő fejezet tehát a Bölcsészettudományi és Jogi, illetve az Orvostudományi Kar részlegenkénti aprólékos bemutatása.

Maga a bevezető rész a keltezést, a mellékletek felsorolását és bizottság tagjainak megnevezését (és aláírásait) követően 13 – jobbra rövid, néhány mondatos – bekezdésben összefoglalja a jegyzőkönyv keletkezésének körülményeit, a bizottság munkájának menetét, annak néhány részletét, és a tapasztalt *általános* jellegű észrevételeit. A 7. bekezdés szerint, mielőtt még a jegyzőkönyvet lezárták volna, a csatolt nyilatkozatok keltezése alapján január 7-én, kedden, a bizottság az egyetemi szenátus jelenlétében *szóbeli* jelentést tett a főispánnak, aki a jelentést elfogadta, annak köszönhetően, hogy az egyetem vezetői becsületszóra és írásban (csatolt nyilatkozatok) is kötelezték magukat az egyetem egész vagyonáért való kezességre. Itt megjegyzi azt is, hogy az egyetemi testület *elismerést* érdemel azért, hogy – ezúttal világos a fogalmazás – „a saját hadseregünk” megszállása ellenére is kitartott a helyén: a gyűjteményeket és „anyagokat” nem engedte „fejtellenül széthordani”. A 8. bekezdés röviden megismétli, hogy az egyetemről „nem vittek el semmit”. A legérdekesebb a soron következő, 9. bekezdés. Ebben a bizottság szükségesnek tartja megjegyezni, hogy az egyetem átvizsgálása során a jogi és a bölcsészeti kar professzorai – „néhány kivételt leszámítva”! – „hűvösen” viselkedtek, kifejezve meggyőződésüket, hogy Pozsony („Prešporok”) megszállása csak ideiglenes. A távolságtartó hozzáállás érzékeltetésére zárójelben idézik Polner Ödön rektor egy német nyelvű kijelentését is a *kényszerű* alkalmazkodásról. Velük szemben a bizottság véleménye szerint az orvosi kar összes vezetője azt bizonygatta, hogy továbbra is kitart a helyén az új államban is, és „remélik, hogy türelmi időt kapnak addig, amíg megtanulnak *csehül*”.

Végül a 11. bekezdésben, egyetlen, kissé zavarosan fogalmazott mondatban, a jegyzőkönyv kitér annak rögzítésére is, hogy az egyetem tulajdonjogának átvétele *megtörtént*. „Amikor az alulírott bizottság kijelentette, hogy a mai nappal az egész egyetem és minden berendezése átkerül a csszl. állam tulajdonába, az összes jelen levő professzor a rektorral az élen becsületszóval kezescskedtek azért – annak el nem ismerése ellenére, hogy ez az átvétel a nemzetközi jog szerint jogszerűen történik –, hogy még a

legkisebb berendezést sem engedik elvinni.”³¹ (Horváth–Rákoš–Watzka 1977, 185. p.) Amellett, hogy a jegyzőkönyvben és fennmaradt csatolmányokban előforduló eltérő kezelvek miatt nem teljesen világos, hogy az „amikor” kifejezés pontosan melyik időpontra vonatkozik, ha a dokumentum közlése teljesen pontos, szöveghű, akár még az is feltételezhető, hogy ebbe a jogászai pontossággal megfogalmazni törekedett mondatba *utólag* szúrhattak bele egy magyarázó mondatrészt.

A jegyzőkönyv végi német nyelvű nyilatkozatok (Erklärung) ehhez a ponthoz és a 7. bekezdésben említettekhez kapcsolódnak. Az első nyilatkozatban maga a bizottság kezeskedik a jegyzőkönyvben foglaltak helytállóságáért, valamint – az orvosi kar kapcsán – a professzorok *saját tulajdonú* berendezéseinek, műszereinek tulajdonjogáért. A másik kettő egyrészt a négy kar vezetőjének közösen aláírt, másrészt az egyetemi könyvtár igazgatójának külön megfogalmazott, a könyvtári állomány részleteire vonatkozó nyilatkozata. Az egyetemi vezetők álláspontja szerint, amíg a fegyverszüneti megállapodások vannak érvényben, addig a hágai egyezmény bizonyos hivatkozott pontjai szerinti eljárások kötelezik a feleket, valamint kijelentik azt is, hogy ebből következően „...a békemegállapodás lehetséges ellentétes eredményéig” a megszállók által átvett vagyont „a magyar állam tulajdonának tekintik”.

A dokumentum *jelentőségének* megítélését tovább árnyalja, növelheti, hogy Samuel Zoch főispán 1919. február 14-én, két nappal a sortűz után keltezett, magyarázkodó jellegű jelentésében (Horváth–Rákoš–Watzka 1977, pp. 281–282., 138. sz. dokumentum) maga is újra hivatkozik a bizottság munkájára, név szerint felsorolva tagjait. Igaz, itt a január 8-i jegyzőkönyv szövegével szemben, ahol – újra hangsúlyozandó – a két érkező tiszt megbízása kapcsán még *csak* állapotfelmérésről és az egyetemi vagyon esetleges szétrablásának megakadályozásáról volt szó, azt állítja, hogy Úlehlát és Kolouchot egyenesen az egyetem „átvételére” küldték. Persze az lehetséges, hogy még január 5-én, vasárnap este valahonnan érkezett ilyen jelzés/felszólítás, a jegyzőkönyv szövegéből azonban ez nem rekonstruálható. Abból inkább arra lehet következtetni, hogy főispán rendelkezésére összeálló bizottságnak esetleg ő maga szabhatta feladatként az egyetem átvételét is. Összességében az ő oldalukról fellépő szereplők ténykedése azt tükrözi, hogy egyszerűen magát az állapotfelmérést magától értetődően az *átvétel* részének tekinthették, miközben néhány körülmény arra utal, hogy ennek a kommunikációja az egyetem felé nem volt teljességgel egyértelmű. A főispán úgy hivatkozik a hat héttel korábbi eseményekre, miszerint amikor január 6-án, hétfőn maga és a bizottság elé kérette a rektort, értesítette őt arról is, hogy „...a városnak államunkba való bekebelezése következtében az egyetem a Csehszlovák Köztársaság tulajdonába kerül”. Szerinte, bár e bejelentés ellen

31 „Když podepsaná komise prohlásila, že dnešním dnem celá universita a všechno její zařízení přechází v majetek čs. státu, zaručili se všichni přítomní profesori s rektorem v čele čestným slovem, že ani toho nejmenšího, aniž by uznávali, že se toto zabráni dle mezinárodního právu děje právem, zařízení odněst nepřipustí.”

a rektor tiltakozott, a következőkben semmiféle nehézséget nem támasztott a leltár során. Viszont a dokumentumok tanúsága szerint a rektor többször megfogalmazott protestálásnak központi eleme volt annak ismételt kinyilvánítása, hogy az egyetem vezetősége a maga részéről a tiltakozása ellenére beállott változásokat egészen a békekonferencia végzéseinek megszületéséig *ideiglenesnek* tekinti, tehát magát a „bekebelezést” sem tartotta bevégzett ténynek.

A későbbi fejlemények³² tükrében is megállapítható, hogy a rektor és az egyetem vezetőinek többsége következetesen ragaszkodott ehhez az álláspontjához. Persze ez nem meglepő, hiszen a jegyzőkönyvvégi német nyelvű nyilatkozatot aláírók közül ketten is – Polner és Hodinka Antal, a bölcsészkar dékánja – Prinzel együtt részt vettek 1918 őszén a Pozsony Magyarországhoz tartozását szorgalmazó „Pro Hungaria...” kiáltvány szövegezésében. Korábbi közös álláspontjuk nyilván a bekövetkező zűrzavar, év végi káosz, majd a megszállás ellenére sem változhatott.

Százévnvi távlatból is el kell ismerni, hogy a főispán és a megszálló hatalom képviselői kétségtelenül számos méltánylandó gesztust tettek az egyetem vezetése felé; nyilván már csak a lehetőleg zavartalan együttműködés biztosítása érdekében is. Ilyen például az egyetemi vezetők nyilatkozatainak rögzítése a jegyzőkönyvben. De ezeket is figyelembe véve, maga az egész eljárás vitathatatlanul rájuk lett *kényszerítve*: az egyetem vezetői nyilván nem szabad akaratukból indítva fogadták el a bizottság működését. Feltehetően mindkét részről előfordulhattak jóhiszeműen, vagy szándékosan „félreolvasott” jelzések és – mindent mérlegre téve – végső soron ezek a jegyzőkönyv sorából is érzékelhető „zavarok” forrásai.

Megjegyzendő, hogy Zoch és a csehszlovák oldal részéről feltételezhető az is, hogy a leltárral mintegy elébe akarhattak menni az ellenséges propagandának („barbár megszállók” vs. civilizált egyetem), kivéve az esetlegesen bekövetkezett károknak a megszállókkal való összekapcsolásából következő lehetséges presztízavesztést. Viszont ebben az esetben még „zavarba ejtőbb” az állapot- és kárfelmérés magától értetődő azonosítása a tulajdonjog átvételével.

Nincs kétség afelől, hogy az egyetemen történtek elmérgesítették a helyzetet, fokozták a feszültséget; a megszállók (vagy, önképük szerint: „felszabadítók”), a nevükben fellépők, valamint a város őslakosságának túlnyomó többsége közti ellenséges szembenállást; s így részben okai lettek a kibontakozó általános sztrájkknak is, végső

32 Január 21-én a rektor a főispán kérését, hogy ő legyen az „oktatásügyi deputáció” vezetője a Pozsonyba a csehszlovák kormány képviselőjében február 4-én bevonuló Šrobár ünnepélyes fogadásán, egy francia nyelven írt fogalmazványban, elutasította. (Horváth–Rákoš–Watzka 1977, pp. 217–218., 94. sz. dokumentum) A rektor levelét utóbb „kész lázadásnak minősítve”, a főispán erre válaszul január 28-án meghatározatlan időre bezáratta az egyetemet, s az oktatókat rendőri felügyelet alá helyezte. (Uo. pp. 229–230., 103. sz. dokumentum)

soron pedig nagyban hozzájárultak az események elszabadulásához, ami a február 12-ei, Vásárcsarnok melletti sortűzben tetőzött.³³

5.3. Félreértések forgotaga egy szegényes, fűtetlen egyetemi szobában

Végezetül kanyarodjunk vissza 1919. január 6-a reggeléhez. Miközben Prágában Viktor Dvorský a csehszlovák kormány békedelegációját szállító kényelmesen felszerelt vonatán elindul hosszú útjára, Párizs felé, Pozsonyban Vladimír Úlehra a bizottság tagjainak és talán a rektornak a társaságában a Vármegyeházáról az utcára kilépve, lépteit a Káptalan utcai rektorátus és bölcsészkar felé irányítja.

A város nem ismeretlen számára. Alig három éve, hogy a közös hadsereg katonájaként is több időt tölthetett itt egy egészségügyi alakulatban szolgálva. Okkal feltételezhető, hogy az éppen végrehajtandó feladata – a pozsonyi egyetem állapotának és helyzetének felmérése – kapcsán hamarosan felkeresendő orvoskari intézetekben akár jó néhány személyes ismerőse is akadhat. Korábbi tartózkodása során talán még az egyetemen belüli szokásos belső feszültségekbe, játszmákba is beleláthatott. Most azonban előbb a rektorátussal kell „végeznie”. A rektor maga, a főispán vezette megbeszélésen elhangzottak alapján, meglehetősen zaklatott állapotban lehetett.

Nem tudni, milyenek lehettek Úlehra korábbi benyomásai a város főútvonalaihoz képest félreeső, az egykori várfalak mentén a Dóm felé lejtő Káptalan utca épületeiről, s a bennük működő intézményekről. Az újabb benyomásai azonban egyre fontosabbak lesznek. Jól képzett természettudósként, ahogy a vizsgálandó terephez közelít, növekvő összpontosítással kémleli a haladtában körülötte kibontakozó jelenségeket, hogy a legapróbb részletek se kerüljék el figyelmét, s hogy később minden fontosnak ítélt észleletét pontosan, szabatosan visszaadhassa. Rögzítse benyomásait.

„Rektorátus, jogi-bölcsészkar, könyvtár
Főépület

...

Barokk stílusú ez épület a 17. századból, szép portállal és udvarral, amely boltíveivel, keskeny folyosóival és lépcsőházaival a mi Karolinumunkra emlékeztet, de jelentősen kisebb annál. A földszinten, mindjárt a bejárat mellett a rektorátus a rektor hivalkodóan berendezett hivatalával és a tanácssteremmel, tovább a titkárság és a questura.”

Majd a jogi és bölcsészkar dekanátus leírása következik.

„A jogi [dekanátus] 4 szobából áll, melyekből a dékán szobája luxus bőrbútorokkal felszerelt, majd a nagy tanácssterem és a könyvtár. A tanácssteremhez viszonylag szegényes aula tartozik. Az aulával szemben, a folyosó túloldalán vizsgáztatószoza szintén szegényesen felszerelve. E két quasi a közönségnek szolgáló helyiséggel szemben az I.

³³ Ezt a következtetést természetesen maguk a kötet szerkesztői is több helyen levonják (pl. a regesztá egyes kommentjeiben több esetben is utalva rá). Más, „magyar” források hasonló fejtegetéseire, következtetéseire nézve vö. pl. Filep 2010, pp. 65–87.

emelet második szárnyában elhelyezett 2 professzori szoba a legmagasabb komforttal berendezve, plüss- és bőrborítású bútorzattal.

Ugyanazon a szinten van a bölcsészkar dekanátusa is. Összesen 4 szépen berendezett szoba, a dékán hivatala barna plüssel, az oktatók tanácsterme szokatlanul ízléses. És megint meglep szegényeske berendezésével a nagy terem, amelybe fűtés hiányában ideiglenesen a kar összes szemináriumát költöztették.” (Horváth–Rákos–Watzka 1977, 183. p.)

Azért idézem mindezt ilyen hosszasan, hogy érzékelhetővé váljék a jegyzőkönyv sorai mögött ma is ott rejtőző egykori szerző hozzáállása, lelkivilága. A szövegbe került leírás ugyanis messze távol áll egy hivatalos jegyzőkönyvtől elvárt hűvös, szabatos, távolságtartó tárgyilagosságtól. Ennek okai közt ismételten Úlehra „természettudós” alkatát sejthetjük, ugyanakkor nagy valószínűséggel komolyan meghatározták ezeket a megfigyeléseket és ítéleteket az adott helyzethez igazodni igyekvő lélek „állapotai” is. Ez az újra és újra – főlényes – értékítéletbe bonyolódó attitűd talán magyarázható a lassan tudatosuló szereppel, amellyel Úlehra is vagy már gyakorlottan azonosult akkorra, vagy éppen „beletörődni” kényszerült. A később a városban a „csehszlovák kultúra” hídfőállásait kiépíteni hivatott cseh értelmiségiek „kívülről” jellegzetesen felsőbbbbségesnek ható „civilizatorikus” küldetéstudata³⁴ jelenik meg itt, talán az úttörők között, Úlehra személyében és megalkotott szövegében. Ugyanakkor 1919 januárjában még képlékeny, bizonytalan a helyzet. Nyilván a katonai egyenruhába bújtatott természettudós is érzékelt a rektorban feszülő indulatokat, mint ahogyan a bizottság által megtekintett „szobákban” előforduló különféle egyetemi alkalmazottak részéről megnyilvánuló félelemteli ellenszenvet, elutasító magatartást is. Ezek a begyűjtött benyomások és óhatatlan önreflexiók lehetnek a legfőbb magyarázatai ennek a csapongósra sikeredett „jegyzőkönyvnek”.

És ekkor – déltájban talán? – Úlehra és a bizottság fellépdelnek a (kihalt?) második emeletre.

„A II. emeleten 8 tanterem és a Földrajzi Intézet van.

A tantermeket közönséges, kellemetlenül szűk szobákból alakították ki, többnyire táblákkal és katedrával, zöld vizsgaasztallal vannak felszerelve, a falakon fogasok; a villanyvilágítás elég gyenge. A padok amerikai rendszerűek, 2 hallgató számára lehajtható ülőkékkel. Egy bejárat a tanulók és a professzorok számára is.”

Következik a témánkat illető legfontosabb bekezdés, ami – rövidege ellenére – még az előzőeknél is részletesebben, szinte mondatról mondatra haladva elemezhető.

„A Földrajzi Intézet szegényes.” Ismét az erős benyomások kerülnek elő.

„Néhány, még kibontatlan láda az előtérben legalábbis valami berendezés illúzióját kelti, amely egyébként egy asztalból és pár könyvből áll, többnyire a professzorok tulajdona.” A maga nemében remek mondat. Akár egy impresszionista festmény: lazá-

34 Evvel a nagyon érdekes témakörrel, a cseh – pontosabban inkább: „csehszlovák” – értelmiségiek két világháború közti pozsonyi megtelepedésével és beilleszkedésével kapcsolatban figyelemre méltóan alapos és elgondolkodtató munkák foglalkoznak cseh részről. (Vö. Ducháček 2012a; 2012b; 2018)

nak tűnő ecsetvonásokkal a befogadóban kiváltott benyomásokban a lényegét kiemelő kép. Átmeneti viszonyok, rendezetlen, sivár környezet: mit is keresnek ezek itt?

Figyelemre méltóan érzékletes tehát a leírás; a szöveg szerzője itt tényleg nagyon aprólékosan és pontosan megfigyelt mindent. Fontos felhívni a figyelmet egy apró mozzanatra: a szövegnek ez a mondata még *általában* hivatkozik a nem nevesített professzorokra. Majd váratlanul, ugyanabban a bekezdésben, rögtön a következő mondatban egy meglepő fordulat: abban már a professzori dolgozószoba, de ugyanazon berendezés kapcsán egy konkrét személyre történik utalás; ami ott van, az az ő tulajdona.

„A professzori dolgozószoba félig berendezve, ugyanúgy az ő saját magántulajdona.”

Újabb, most már feltűnő szubjektív értékelés: „A szemináriumi és egyúttal asszisztensi szoba egy gyalult fehér asztallal, több mint primitív.”

S végül színre lép, megnevezve, az, aki miatt a leírásnak ez a része nagy valószínűséggel ennyire megkavarodott, méghozzá szinte műfajt váltva: állapotfelmérő hivatalos jegyzőkönyvből egyszerre átcsap riportba.

„Az intézet igazgatója, prof. Dr. Prinz, *alig várja Csehországot*: »Talán végre lehetséges lesz tudományos munkát végezni« – mondta.”³⁵ (Horváth–Rákoš–Watzka 1977, 183. p. [k. t.]

Érdeemes mélyebben belegondolni ebbe a – szó szerint: megdöbbenő – mondatba!

Prinz Gyula, a Pozsony város Magyarországhoz tartozása mellett kiálló, akkor pár hónapja megjelentetett egyetemi kiadvány talán legfontosabb, földrajzi érveinek kidolgozója: „alig várja a csehekét”.³⁶

Legalábbis a bizottság, illetve szinte bizonyosan Úlehra „*meglátása*” szerint. Mert annak megítélése, hogy *valóban* hallhatta-e 1919. január 6-án kora délután ezeket a szavakat a nála mindössze hat évvel idősebb, akkor 37 éves Prinz szájából a fiatal cseh tudós: több mint elgondolkodtató feladvány. Vajon miféle gesztusok „érthetődek” ott félre és vajon miért? Talán a rá rótt feladat végrehajtásában lehangolódott *természet-tudós* feltörő öröme vitte félre, hogy végre „rokon lélekre” lelt egy ellenséges környezetben, aki nem élből elutasító?

Rövidre fogva: így sejtem.³⁷ Ennek (valahogy...) *így* kellett lennie.

35 „*Geografický ústav je ubohý. Několik dosud nerozbalených beden v předsíni vyvolává alespoň ilusi nějakého zařízení, které jinak pozůstává jen ze stolu a něco knih, většinou majetku profesorov. Profesorské pracovna zpola zařízení, je rovněž jeho soukromným majetkem. Seminárny, zároveň asistentův pokoj víc než primitivní s ohoblovaným, bílým stolem. Ředitel ústavu, prof. Dr. Prinz, **těší se na Čechy**: »Snad konečně bude možno vědecky pracovat« – řekl.»*

36 Persze: nem lehetetlen! 37 évesen, alig egy éve egy még csak félig-meddig ismert városban, ahová korábban aligha köthette Prinzet erősebb kötelék; „parkolópályán” a korábbi ambíciókhoz képest, elgyötrődve a négy háborús év megpróbáltatásaitól, az ősz óta fokozódó káosztól, nélkülözéstől és kilátástalanságtól, könnyen felszakadhat a sóhaj: „talán végre lehetséges lesz...”, valóban.

37 Elgondolkodtató adalék még ehhez egy nemrég megjelent újság cikk néhány állítása. (Kubassek 2020) Kubassek János a Magyar Nemzet Lugas mellékletében megjelent írásá-

6. „Végtelenben találkozó” életutak... – Összegzés

Viktor Dvorský és Prinz Gyula jelenlegi ismereteim szerint sohasem találkoztak személyesen. Pedig összemérhető tudásuk alapján, életútjuk bizonyos pontjain utólag úgy tűnik, szinte karnyújtásnyira volt a lehetőség, hogy nézetkülönbségeik megvitatása során egymás szemébe nézve vezethessék elő érveiket. Például egy békekonzferencián. De tudjuk: minden másképp alakult.

Csaknem húsz évvel később Prinz – már „befutott” tudósként – meghatározó szerephez jutott a korabeli magyar földrajztudomány nagy szintézisének megfogalmazásában, szabadon kifejtve minden addigra fölhalmozott ismeretét és tudását Föld és ember viszonyáról. (Cholnoky–Bartucz–Prinz–Teleki [1936–1938] III. köt., pp. 321–358.) A pályája csúcspontját jelentő hatalmas szövegfolyamban így ír a folyóhatárokról általában, s külön, magáról Csehszlovákia akkori dunai határszakaszáról: „Egészen más természetű a folyók politikai szerepének az a fajtája, ami a térkép iskolahatásának nevezhető. Köztudomású, hogy a politikai tárgyalások zöldsztalain mekkora szóhoz jutnak általában a folyók élesen kirajzolt vonalai, ... egyszerűen azért, mert általuk a határmegállapítások minden különös tanulmány nélkül, tehát sokszor teljesen könnyelműen, de mindig félreérthetetlen szabotossággal végrehajthatók. ... Amelyik országban jó hajósvizek politikai határok, ott nem békés az élet, hanem csak hosszabb-rövidebb fegyverszünetben farkas-szemmel nézik egymást a két partról. ... A folyóhatár, minél nagyobb a folyója, a polgárosultság szempontjából annál inkább kezdetleges, alacsony állapotot és ellenséges hangulatot áruel. A nagyon előretolt folyóhatár a hatalmas állam hódítmányát és politikai ellenőrző uralmát mutatja. ... Ilyen a cseh Duna-határ is a római császári Duna-vonal jelenkori, fordított alakban való megújítása. ... Érthető, hogy minden állam kedvező állapotnak tartja, ha határait a szomszédos idegen államterület főfolyójára tolhatja ki, s ebből az egyoldalú szemléletből fakadt az a közfelfogás is, hogy az valami természetes állapot, ha az államhatárnak nincs szüksége jelzőoszlopokra. A folyóhatár a barbárság állapotán túl rögtön kártokozó lesz.” (Uo. 324. p. skk.)

Bár ezekben a mondatokban természetesen már a húsz évvel későbbi időig begyűjtött tapasztalatokra alapozó következtetések tükröződnek elsősorban vissza,

---

ban tesz közzé egy történetet Pozsony csehszlovák megszállásának idejéből. Eszerint Prinz Gyulának kis híján az életébe került a „Pro Hungaria...” kiáltvány melletti kiállása, szerzősége. Ugyanis amikor emiatt az egyetemen a csehszlovák hatóságok, elő akarván állítani, keresztették őket; a katonák, akik „...céduláról olvasták fel a neveket, az ajtók névtábláit silabizálták, behatoltak a dolgozószobákba, a tantermekbe”. Sőt! „A rektori hivatalban még a ruhásszekrényt is kinyitották, és szuronyos puskával dőfködték a kabátokat, hátha ott rejtőzhet valaki.” Am végül nem árulta el őket senki. Az elemzett jegyzőkönyv szövegének tükrében ez a történetecske mindenesetre *sajátos* megvilágításba kerül; bár az újságcikkekben nincs említve, de okkal feltételezhető, hogy az „átvételtől” jóval később, már az egyetem bezárásához vezető események idején, január közepén *túl* játszódhatott le ilyen jelenet: Ülheláék eljárása ennél bizonytal kevésbé lehetett fenyegető.

aligha kétséges, hogy ezen állítások „csírái” már 1920-ban is, többé-kevésbé kiforrottan, jelen lehettek Prinz gondolkodásában, s ha módja és lehetősége lett volna a nemzetközi nyilvánosság előtt *érvelni* a végrehajtani szándékozott akkori határváltozások ellenében, azt alighanem ilyesféle gondolatmenetekre alapozta volna. Keserű „igazságtétel” lehetett számára is, hogy húsz – majd később újabb negyven – év fejleményei igazolták ezeket a megállapításokat.

Különösen figyelemreméltó e tanulmány szempontjából az az állítása, miszerint folyóhatárok követelésére „minden különös tanulmány nélkül, tehát sokszor teljesen könnyelműen” kerülhet sor, ahogyan megítéli: a „térkép iskolahatásaként”; hiszen Prinz – bár aligha kétséges, hogy itt éppen erre a történelmi „fejleményre” utal – nyilvánvalóan nem ismerhette a csehszlovák békedelegáció belső munkaanyagait és azok érvrendszerét.

Úgy tűnik viszont, hogy nem tévedett nagyot.

„Előnyös lenne, ha a határ nem a sodorvonalon futna, hanem az ártér [!] déli szegélyén, kivéve persze, ha az egész folyam nemzetközi útvonallá lenne minősítve. Azonban ebben az esetben is kívánatos lenne, hogy mindkét part ellenőrzésével a csehszlovák állam legyen megbízva.

Komáromnál védelmi okokból szükséges, hogy a csehszlovák államhoz csatoltassék egy déli hídfőállás. A sáv, amit itt követelünk, sehol sem lép túl a pusztá védelmi szükségleten. Ha a védelmi öv követelését nem lehetne érvényesíteni, legalább egy 3 km széles sávot a Duna jobb partján, melyen Komárom városrészei is fekszenek, szükséges megtartani.

A komáromi védelmi öv keleti végétől a Táth melletti szigetekig a határ a Duna. Védelmi okokból szükséges követelni továbbá, hogy legalább Esztergom a legközelebbi magaslatokkal a cseh [sic!] területekhez tartozzon. A magyar területek támadása ellen [!] teljes biztonságot a Budapesttől északnyugatra fekvő nagy szlovák községeket is magába foglaló határ tudna nyújtani.” (Horváth–Rákoš–Watzka 1977, 185. pp. 134–135., 22. sz. dokumentum [k. t.]

A fenti – szakértői anyag egy részéből fordított – szöveg alapján kijelenthető, hogy *ebben* Prinz biztosan tévedett: „tanulmányok” – minden valószínűség szerint nagy részben Dvorský szövegeit (is) tartalmazva³⁸ – igenis voltak. De hogyan ítéljük meg Prinz értékeléseit? Hogyan válaszolhatnánk a kérdésre, hogy *miként* minősítsük – ha ugyan „minősíthetőek” egyáltalán – ezeket a konkrét területi követeléseket: tényleg „könnyelműek”, vagy éppen ellenkezőleg: súlyosak, megdöbbentően arcátlanok; netán: „felejtősek”? „Különöseks”?

Ami e két szálon követett háttértörténet *együttes* értékelését illeti, ebben azokra az elemekre összpontosítok, amelyek az adott események és nyilatkozatok részleteitől távolodva, a szűkebb értelemben vett tényekre alapozott *tárgyilagos* megállapítások

38 Vö. I. rész, 5. lábjegyzet. (Petranká Rolková 2014, pp. 134–136. [dok. č. 16.]

helyett *általánosabb* – s talán: időtállóbb – tanulságok levonására adnak alkalmat. Keskeny mezsgye és kényes kérdések. Mégsem tartom lehetetlennek, hogy a fennmaradt dokumentumok – felszínebb közelítésben – látszatra „szárazabb”, érzelemmentesnek tűnő adatai *mögött* kutakodva, sikerrel kecsegtető kísérletet tehessünk a rögzített megszólalások furcsaságaiban, a gondolatmenetek szerkezetében föllelhető „csavarok” mögül felsejülő, az egykori személyiségek ki nem mondottan is megélt, esetleg tudatosan „rejtegetett” dilemmáinak, feszengető bizonytalanságainak föltárására. A szereplők „bőrébe bújni” lehetetlen, tetteik és megszólalásaik utólagos *átértékeléseit* mélyen sértőnek és méltánytalannak tartom; azt azonban nem tekintem megoldhatatlan feladványnak, hogy *megérteni* törekedjünk mozgatórugóikat. Valóban meghozott döntéseiken, végrehajtott cselekedeteiken és hitelesen fönmaradt megnyilatkozásaiakon *túl*, ez a törekvés azokat a mozzanatokot is kell, hogy érintse, amelyek az imént említett, okkal sejthető, tényekkel nehezen bizonyítható, azonban a mindenkori „emberi léthelyzet” közös nyomorúságai, nehézségei alapján *megítélhető*; rejtett, vagy rejtegetni remélt félelmeket és indítékokat, *ösztönzőket* jelentik.

Értelemszerűen két ilyen mozzanatot emelnék ebből a talán mesterkéltnek hatóan összeszótt történetből, amely azonban a „történelmi véletlenek” játékaként mégiscsak *ténylegesen* párhuzamos és egyidőben zajló események sorozatából állítható össze, kissé önkényesen két mellékszereplőt állítva az „elbeszélés” középpontjába.

Nyilván nagyon nehéz dolog újra és újra szembenézni azokkal, akiktől éppen elvenni készülünk valamit, amiről ők úgy tudják, hogy az övék.

Ilyen helyzetbe kerülve fölöttebb megnyugtató lehet, ha tudomásunkra hozzák: úgy kérhetünk majd – bármit –, hogy azok, „akiktől elvenni készülünk” azt, vagy abból bármennyit, „amiről ők úgy tudják, hogy az övék”; nem lesznek *ott*, amikor elősorolhatjuk a követeléseinket.

Ez történt 1919. január 2-án a csehszlovák kormány ülésén Prágában, és ennek tudatában indulhatott útnak Párizsba – a békedelegáció többi tagjával együtt – három nappal később Viktor Dvorský.

És felkavaró lehet belenézni annak az arcába, akiről felismerjük, hogy – talán csak a lelke mélyen, de – *tudja*, hogy mi az, amit éppen csinál: elveszi, amiről eddig úgy tudtuk, hogy az a „miénk”.

Ez történhetett Prinz Gyulával 1919. január 6-án, amikor találkozott az egyetem állapotfelmérésére kirendelt csehszlovák katonai bizottság tagjaival Pozsonyban.

A győzelem tudatosításának alighanem egyik legfontosabb lépcsőfoka annak „dialitass” felismerése, hogy a „helyzet uraként” a győzelem következményeinek meghatározásában és a győzelemhez vezető út értelmezésében többé nem köt a méltányos konszenzuseresés béklyója: a győztes döntésén múlik végső soron annak megítélése is, hogy ki, *mit* és legfőképpen: *miért* tett bármit is az éppen lezáruló összeütközésben. Jogában áll eldönteni, hogy miért is robbant ki a konfliktus; s azt is, hogy kit milyen célok vezéreltek abban. Aki hinni tud ebben a „jogban”, az lép fel *valóban* győztesként.

A legyőzöttség egyik legbénítőbb következménye az, ha a vereséget szenvedett alávetett ráébred arra, hogy az előállt helyzetben végzetesen elvesztette saját gesztusai, megnyilatkozásai értelmezésének „előjátékát” ...

Irodalom

- Chodějovský, Jan (ed.) 2017. *Paříž 1919 – Mírová konference očima poradců československé a polské delegace*. Praha, Lidové noviny.
- Cholnoky Jenő–Bartucz Lajos–Prinz Gyula–Teleki Pál 1936–1938. *Magyar föld, magyar faj*. I–IV. kötet. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- Ducháček, Milan 2012a. Václav Chaloupecký a budování historického semináře univerzity Komenského. Praha, *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis*. Tomus LII., fasc. 2., pp. 101–134.
- Ducháček, Milan 2012b. Bratislavská vila Václava Chaloupeckého. Obraz z proměny Prešpurku v československý prostor. Bratislava, *Zborník múzea mesta Bratislavy*, XXIV., pp. 117–132.
- Ducháček, Milan 2018. Karel Chotek a Cerovo: Od iniciácie k specializaci. Causerie k pústoleté proměně terénního výzkumu. *Slovenský Národopis*, 66 (1), pp. 116–139.
- Filep Tamás Gusztáv, 2010. *Főhatalomváltás Pozsonyban, 1918–1920. Események, történések egy hírlap közleményeinek tükrében*. Pozsony város történetei sorozat. Pozsony, Kalligram
- Horváth, Vladimír–Rákoš, Elemír–Watzka, Jozef (eds.) 1977. *Bratislava, hlavné mesto Slovenska. Pripojenie Bratislavy k Československej republike roku 1918-1919*. Bratislava, Obzor.
- Hrivňák, Štefan 2019. *Jozef Watzka: srdcom archivár*. Bratislava, Spoločnosť slovenských archivárov.
- Kubassek János, 2020. Irredenta vizsla. *Magyar Nemzet*, 2020. május 30., Lugas – kulturális melléklet <https://magyarnemzet.hu/lugas-rovat/irredenta-vizsla-8177264/>
- Matlovič, René–Matlovičová, Kvetoslava 2018. Etablovanie Geografia na Univerzite Komenského a úsilie o posilnenie jej vplyvu v kontexte militarizácie pred druhou svetovou vojnou. Nitra, *Geografické Informácie*, 22 (1), pp. 274–287.
- Mináč, Vladimír, 1968. Itt nemzet él. (ford. Tózsér Árpád) In Chmel, Rudolf (szerk.): *A szlovákkérdés a XX. században*. Pozsony, Kalligram, 1996, pp. 363–392.
- Petranská Rolková, Natália (ed.) 2014. *Zápisnice Klubu slovenských poslancov I. (1918 – 1919)* Bratislava, Národná rada Slovenskej republiky.

Internetes források

<https://adatbank.sk/lexikon/pozsonyi-sortuz/>
www.archivari.sk

https://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=414

http://www.nbs.sk/_img/Documents/_PUBLIK_NBS_FSR/Biatec/Rok2019/05-2019/08_biatec19-5_Vypustakova.pdf

GYÖRGY FARKAS

ADDITIONS TO THE HISTORY OF THE CREATION OF THE „DANUBE BORDER” II. PARALLELS AND DIFFERENCES AT CERTAIN STAGES IN THE LIVES OF TWO CENTRAL EUROPEAN GEOGRAPHERS

One of the cornerstones of the Czechoslovak peace delegation’s territorial claims against Hungary at the Paris peace talks at the end of the First World War was the securing of the new state’s ‘Danube border’ as its territorial claims against Hungary. The Czechoslovak negotiating delegation’s geography expert, Viktor Dvorský, played a decisive role in laying the geographical foundations for the system of arguments used to support this claim. Years later, his system of arguments was evaluated by Gyula Prinz, a Hungarian who was his contemporary, in a unique approach. Although the two young geographers were considered to be „propmen” in the tide of the events of 1918/19, their professional knowledge had a decisive influence on the processes in certain cases, albeit in different ways, and their figures appear in contemporary documents. A detailed presentation and analysis of two such documents will shed more light on and clarify their role in the events of the time. By comparing the biographies of the two prominent Czech and Hungarian geographers of the post-World War I period and by presenting in more detail the major stages of their careers, parallels can be drawn which will provide a framework for further analyses which will clarify and specify the extent to which, and the way in which the Hungarian and Slovakian geographers differ in their treatment and interpretation of this issue of great importance in their common history.

SIMON ATTILA

AZ ÁTMENET BIZONYTALANSÁGA

AZ 1918/1919-ES IMPÉRIUMVÁLTÁS
POZSONYTÓL KASSÁIG

Fórum Kisebbségkutató Intézet–Bölcsészettudományi Kutatóközpont

A jogfosztottságtól a parlamenti képviseletig

Az első magyar képviselők a prágai és
a pozsonyi parlamentben*

ÁRPÁD POPÉLY

From Disfranchisement to Parliamentary Representation. The First Hungarian Representatives in the Parliament of Prague and Bratislava

Keywords: Czechoslovakia, Hungarian minority, communist party, parliamentary elections, parliamentary representatives

---

Árvay József, Bitter László, Dénes Ferenc, Dobos Imre, Lőrincz Gyula, Nagy István, Prokos József, Szigl Mária, Trencsik János, Vida Irma, Vrábel Vendel... Nevek, amelyek jobbára nemcsak a szélesebb olvasóközönség, hanem nagy valószínűséggel a történelemben jártas szakemberek számára is ismeretlenül csengenek. Többségük a politikában járatlan kétkezi munkás, traktoros, kombájnos, egységes földműves-szövetkezeti elnök vagy szövetkezeti dolgozó volt. Ami közös bennük, és amiért nevüket a történelem lapjain is érdemes megörökíteni, az az, hogy több társukkal együtt a második világháború utáni Csehszlovákia első magyar nemzetiségű parlamenti képviselői voltak, akik a jogfosztottság éveinek elmúltával kaptak helyet a prágai vagy a pozsonyi törvényhozásban. Az alábbi tanulmány részben az ő történetüket tárgyalja, részben pedig azt az utat igyekszik felvázolni, amely a magyar kisebbség teljes jogfosztásától parlamenti képviseletének – igaz, immár a kommunista párt felügyelete és égisze alatti – felújításáig vezetett.

1. A jogfosztottság időszaka (1945–1948)

A szlovákiai Magyar Párt vezető tisztségviselői, néhány pozsonyi értelmiséggel karöltve, 1945. április 13-án a párt pozsonyi Nyerges utcai székházában megalakították a

---

* A tanulmány a Szlovák Köztársaság Kisebbségi Kulturális Alapja által támogatott, a Magyar képviselők Csehszlovákia parlamentjeiben 1918–1992 (Maďarskí poslanci v parlamentoch Československa 1918 – 1992) című kutatási program, valamint A szlovákiai magyar társadalom változásai az utóbbi 100 évben, különös tekintettel a mindennapi kultúrára című APVV-20-0336 projekt keretén belül készült. Štúdia vznikla s podporou projektu APVV-20-0336 Premeny spoločnosti Maďarov na Slovensku za posledných sto rokov, s osobitným dôrazom na ich každodennú kultúru.

Magyar Végrehajtó Bizottságot. A többek között Stelczer Lajos pártigazgató, Neumann Tibor, a pozsonyi helyi szervezet elnöke, Garzuly Ferenc, a gazdasági osztály vezetője, valamint Szalatnai Rezső és Peéry Rezső publicisták által létrehozott bizottság, abban a reményben, hogy a felújított Csehszlovákia vezetői tárgyalási partnerként ismerik el, 1945 tavaszán és nyarán több beadványt intézett a csehszlovák kormányhoz és a Szlovák Nemzeti Tanácshoz (SZNT).

A bizottság rögtön megalakulása napján – feltehetően a kassai kormányprogramra reagálva – tiltakozását fejezte ki az ellen, hogy a magyarokat egy szinten említsék a németekkel, valamint a Hlinka Gárda és a Hlinka Ifjúsága tagjaival, akik ellen hat éven keresztül maguk is küzdöttek. Következő, április 19-i emlékiratában, több példán illusztrálva, arra mutatott rá, hogy a magyar kisebbség a szlovák állam legüldözöttebb társadalmi csoportjai közé tartozott, s hogy Esterházy János pártelnök volt a szlovák parlament egyetlen ellenzéki tagja, ráadásul az egyedüli képviselője, aki nem szavazta meg a szlovákiai zsidóság deportálását lehetővé tévő alkotmánytörvényt. A fentiekre való tekintettel igazságos bánásmódot és az alkotmányban biztosított jogai tiszteletben tartását kérte a szlovákiai magyarság számára. 1945 augusztusában végül a magyar lakosság érdekképviselőjét ellátni hivatott Magyar Tanács felállítására tett javaslatot, amely a magyarságot érintő kérdésekben tanácsadó joggal rendelkezne minden hatóságnál. (Tóth 1995, 19–20., 30–36. p.)

A címzettek azonban a beadványokat sorra válasz nélkül hagyták. A Magyar Pártot az SZNT már a szlovák nemzeti felkelés első napjaiban, 1944. szeptember 1-én feloszlatta, vagyonát pedig elkobozta az állam javára. Nem került sor a Magyar Tanács létrehozására, valamint a Magyar Végrehajtó Bizottság legalizálására és tárgyalási partnerként való elismerésére sem. Az SZNT belügyi megbízottja, Gustáv Husák a nála meghallgatásra jelentkező és együttműködését felajánló pártelnököt, Esterházy Jánost 1945. április 20-án ráadásul le is tartóztatta, majd átadta a szovjet katonai szerveknek. A háború végén újjáalakuló csehszlovák állam vezetői, pártállásra való tekintet nélkül, nem a magyar és a német kisebbséggel való együttműködésben gondolkodtak. Az ismét megszerzett német- és magyarlakta területek megtartását a két kisebbség felszámolásával és a nem szláv kisebbségek nélküli cseh-szlovák nemzetállam megteremtésével igyekeztek biztosítani.

Az új csehszlovák kormány 1945. április 5-én Kassán kihirdetett programja a német és a magyar kisebbség kollektív bűnösségére hivatkozva kilátásba helyezte a két kisebbség megfosztását csehszlovák állampolgárságától, felelősségre vonását és megbüntetését, vagyona elkobzását és iskolái bezárását. A következő hónapokban elnöki dekrétumok és egyéb jogszabályok sokasága látott napvilágot, amelyek a német és a magyar kisebbséget gyakorlatilag törvényen kívül helyezték. Kimondták többek között állampolgárságuk megvonását, vagyonuk elkobzását, iskoláik, társadalmi és kul-

turális intézményeik bezárását, elbocsátásukat az állásukból, valamint kizárásukat a nemzeti bizottságokból.¹

A németek és a magyarok nem csak saját politikai párttal vagy bármiféle érdekvédelmi szervezettel nem rendelkezettek, hanem a szlovák politikai pártokból is kizárták őket. Szlovákia Kommunista Pártja (SZLKP) Központi Bizottsága és az SZNT kommunista tagjainak értekezletén már 1945. április 13-án kimondták, hogy be kell szüntetni a magyarok és a németek párttagságát és a pártba történő felvételét.² Ezt követően május 18-án az SZNT Elnöksége is határozatban tiltotta meg magyarok felvételét a politikai pártokba, azzal, hogy kivételt csupán az aktív antifasiszták és a szlovák nemzeti felkelés résztvevői kaphattak, de minden egyes kérelemről az érintett párt vezetőségének kellett döntenie. (Jablonický 1965, 407. p.) Az SZNT Elnökségének határozatára hivatkozva június 6-án a másik szlovák párt, a jobboldali Demokrata Párt Központi Titkársága szintén a magyarok felvételének beszüntetésére és a pártból való kizárására utasította a párt járási titkárságait. (Šutaj 2002, 104–105. p.)

Miután a nyugati nagyhatalmak a közel 600 ezres felvidéki magyarság egyoldalú kitelepítéséhez – a németekével ellentétben – nem járultak hozzá, a kormányzat a magyar lakosságtól tömeges internálása és kitoloncolása, a Magyarországra rákényszerített lakosságcsere, Csehszlovákián belüli széttelepítése, vagyis csehországi deportálása, végül pedig a nemzetiségének megtagadását erőszakkal kikényszerítő reszlovakizáció útján igyekezett megszabadulni. Az 1947 áprilisától 1948 decemberéig tartó lakosságcsere keretén belül közel 90 ezer magyart, a szlovákiai magyarság mintegy 15%-át telepítették át Magyarországra. A lakosságcsere nemcsak az érintett régiók és települések etnikai arculatát változtatta meg, hanem átalakította a magyar kisebbség társadalom- és művelődésszerkezetét is, mivel elsősorban értelmiségét, városi polgárságát, valamint falusi nagy- és középbirtokosságát érintette.

A két hullámban, 1945 őszén, majd 1946–1947 telén végrehajtott csehországi deportálás során előbb 10 ezer, majd több mint 40 ezer magyart hurcoltak el közmunka ürügyén a cseh országrészekbe, az 1946 júniusában útjára indított reszlovakizáció keretén belül pedig több mint 400 ezer magyart kényszerítettek nemzetisége megtagadására. A cseh–szlovák nemzetállam megteremtésének szolgálatába állították végül a népbíráskodást is. A magyarokkal szembeni nagyszámú népbíróági per és ítélet (a magyarok közül került ki a szlovák népbíróóságok által elítéltek 60%-a), különösen pedig Esterházy János 1947. évi halálos ítélete a magyar kisebbség kollektív bűnösségét, jog- és vagyonfosztásának, valamint kitelepítésének jogosságát volt hivatva igazolni.³

1 A magyarelles jogszabályok jegyzékét I. Popély 2014a, 166–181. p.

2 Slovenský národný archív, Bratislava (a továbbiakban: SNA), f. Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska – pléna (a továbbiakban: ÚV KSS – pléna), k. 1819, a. j. 1.

3 A csehszlovák nemzetállami törekvésekre I. Kaplan 1993.

A kassai kormányprogram és a Beneš-dekrétumok Csehszlovákiájában nem lehetett helyük a felvidéki magyar politikusoknak sem, legyen szó jobb- vagy baloldali, ellenzéki vagy aktivista politikusokról. Az egykori magyar parlamenti képviselők közül Magyarországon maradt vagy az üldöztetés elől oda távozott többek között Szüllő Géza, Körmendy-Ékes Lajos, Porubszky Géza, Turchányi Imre, Surányi Lajos, Borovszky Géza, de voltak olyanok is – Holota János, Szilassy Béla, Schulz Ignác –, akik idővel a tengerentúli emigrációt választották. (vö. Simon 2018, 126–128. p.) A Csehszlovákiában maradó Esterházy Jánost, amint azt már említettük, halálra ítélték, az ítéletet pedig csupán azért nem hajtották végre, mivel a Magyar Párt vezetőjét a szovjet katonai szervek már 1945 nyarán a Szovjetunióba hurcolták, ahol tíz év kényszermunkatáborra ítélték.

Néhány baloldali, aktivista vagy a politikától már visszavonult egykori képviselőnek (például Drab Sándornak, Csomor Istvánnak, Lelley Jenőnek) sikerült ugyan az üldöztetést elkerülnie, de a politikai életbe már ők sem térhettek vissza. Az egyetlen kivételt az egykori kommunista nemzetgyűlési képviselő és központi bizottsági tag, Major István jelentette. További politikai pályafutásának előfeltétele reszlovakizálása volt, magyar származása miatt azonban parlamenti képviselő már nem lehetett, s éveken keresztül a párt Központi Bizottságában sem kapott helyet.⁴

Legális politikai párt, illetve érdekképviseleti lehetőség hiányában a magyar kisebbség érdekvédelmét néhány titkos, illetve féllegális szervezet próbálta meg felvállalni és ellátni. A már említett, s több-kevesebb rendszerességgel 1947-ig működő Magyar Végrehajtó Bizottság mellett ilyen volt többek között a Csehszlovákiai Magyar Demokratikus Népi Szövetség, a Szlovákiai Magyar Antifasiszták Szövetsége, valamint a Szlovákiából Menekült Demokrata Magyarok Bizottsága. A legszervezettebbnek és leghosszabb életűnek az 1945–1946 fordulóján életre hívott Népi Szövetség bizonyult, amely memorandumok sokaságában tájékoztatta a magyarországi politikai és egyházi vezetőket a szlovákiai magyarság helyzetéről és sérelmeiről.

Miután magyar sajtótermék a háború utáni Csehszlovákiában nem jelenhetett meg, a pozsonyi Szlovák Egyetem helyettes tanársegéde, Arany A. László által irányított Népi Szövetség a magyar lakosság tájékoztatása céljából 1946 folyamán *Észak Szava* és *Gyepű Hangja* címmel két röplapszerű illegális lapot is kiadott, amelyekben elsősorban a lakosságcsere, a reszlovakizáció és a békekonferencia kérdéseivel foglalkozott. Legnagyobb volumenű akciója a Gyöngyösi János magyar külügyminiszterhez intézett 1946. augusztus 3-i békememoranduma volt. Ebben a felvidéki magyarság érdekeinek védelmét kérte a magyar békeküldöttségtől, egyben azon kérésének tolmácsolását, hogy a magyarlakta területek hovatartozásáról nemzetközi felügyelet alatti népszavazáson dönthessenek. A szövetség aktivistáit, immár a kommunista Csehszlovákia hatóságai 1949-ben – a magyar AVH hathatós közreműködésével – letartóztatták és többjüket hosszú börtönbüntetésre ítélték.⁵

4 Major politikusi és életpályájára I. Kiss 1980.

5 A Népi Szövetség történetére I. Bukovszky 2016.

A különböző névváltozatok alatt fellépő Szlovákiai Magyar Antifasiszták Szövetsége a kommunista pártból kizárt szlovákiai magyar kommunisták érdekvédelmi szervezeteként kívánt fellépni. A kommunista párt egykori magyar nemzetiségű tagjai 1945 nyaratól kezdődően több emlékirattal fordultak a prágai és a pozsonyi kommunista pártvezetéshez, amelyekben a pártból történt kirekesztésük mellett elsősorban az ellen emelték fel a szavukat, hogy az antifasisztának nevezett intézkedések válogatás nélkül mindenkire, így a magyar dolgozókra is vonatkoznak. A többek között Fábry József, Balogh-Dénes Árpád, Kugler János és Pálenyik Ferenc által vezetett magyar kommunisták Klement Gottwaldhoz, Csehszlovákia Kommunista Pártja (CSKP) elnökéhez és Viliam Širokýhoz, az SZLKP elnökéhez címzett 1946. július 8-i emlékiratukban azt a kérést is megfogalmazták, hogy tegyék lehetővé a magyar földművesek és munkások kommunista mozgalmon belüli szervezkedését, emlékiratukra azonban még csak válasz sem érkezett.⁶

A Szlovákiából Menekült Demokrata Magyarok Bizottsága a magyar kormány hivatalos engedélye nélkül, de csendes jóváhagyásával 1945. szeptember elején alakult meg Budapesten. A Holota János volt prágai nemzetgyűlési képviselő, Érsekújvár egykori polgármestere vezetésével létrejött bizottság nemcsak az elmenekült és kiutasított, hanem a Csehszlovákiában maradó magyarok érdekében is igyekezett fellépni. A többi szerveződéshez hasonlóan elutasította a kikényszerített lakosságcserét, s a magyarlakta területek Magyarországhoz csatolása, a Csehszlovákiában maradó magyarok számára pedig a teljes polgári jogok biztosítása mellett szállt síkra. A párizsi békekonferencia idején, a békekonferencia elnökségéhez intézett 1946. augusztus 19-i táviratában, majd augusztus 23-i memorandumában egy nemzetközi vizsgálóbizottság Szlovákiába küldését, s vagy a kisebbségi jogok biztosítását, vagy pedig a magyarlakta területek Magyarországhoz csatolását kérte a békekonferenciától.⁷

2. Választójog és parlamenti képviselet nélkül (1945–1954)

A háború utáni csehszlovák választási törvények az ország német és magyar lakosságát aktív és passzív választójogától is megfosztották, függetlenül attól, hogy rendelkezett-e csehszlovák állampolgársággal vagy sem. A németek és a magyarok így a háború utáni első parlamentek megválasztásában nem vehettek részt, s képviselővé sem voltak megválaszthatóak. Az 1945. október 28-án összeülő Ideiglenes Nemzetgyűlést még nem közvetlenül, hanem közvetve, a helyi nemzeti bizottságok által választott delegátusok útján választották, az Alkotmányozó Nemzetgyűlés 1946. májusi, majd a kommunista hatalomátvétel utáni első Nemzetgyűlés 1948. májusi megválasztása

6 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest (a továbbiakban: MNL OL), f. XIX-J-1-j, Külügyminisztérium TÜK-iratai, Csehszlovákia, 49. d., 9/pol/res-1948.

7 Tóth 1995, 141. p.; MNL OL, f. XIX-J-1-j, Külügyminisztérium TÜK-iratai, Csehszlovákia, 56. d., 1767/1946.

azonban már közvetlenül történt. Az ezek megválasztását szabályozó jogszabályok⁸ sorra kimondták, hogy választójoggal csupán a cseh, szlovák vagy más szláv nemzetiségű csehszlovák állampolgárok rendelkeznek, s parlamenti képviselővé is csupán a cseh, szlovák vagy más szláv nemzetiségű csehszlovák állampolgárok választhatóak.

Hasonlóan rendelkeztek a pozsonyi Szlovák Nemzeti Tanács újjáalakítását szabályozó jogszabályok is. Az SZNT-be nem csak 1945-ben, de 1946-ban és 1948-ban sem tartottak közvetlen választásokat. A szlovák parlamentet 1945-ben – a Nemzetgyűléshez hasonlóan – delegátusok útján választották, 1946-ban és 1948-ban pedig a nemzetgyűlési választások eredményei alapján alakították újjá. Az SZNT újjáalakítását elrendelő jogszabályok⁹ szintén kivétel nélkül leszögezték, hogy képviselőjelöltek csupán cseh, szlovák vagy más szláv nemzetiségű csehszlovák állampolgárok lehetnek. A két törvényhozó szervnek így a csehek és szlovákok mellett ukrán, a prágai parlamentnek pedig lengyel képviselői is voltak, magyar és német képviselők ezzel szemben egyik testületben sem kaphattak helyet.

A nemzetiségi cenzust belefoglalták az állandó választói névjegyzékről rendelkező törvénybe is. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1946. február 21-én kelt 28/1946. számú törvénye kimondta, hogy a választójog gyakorlásának előfeltétele az állandó választói névjegyzékbe való felvétel, ebbe azonban csupán cseh, szlovák vagy más szláv nemzetiségű csehszlovák állampolgárok vehetők fel.¹⁰ Noha a jogszabály az ország lakosságának mintegy egynegyedét megfosztotta a választójogától, a törvényjavaslat parlamenti előadóját, Zděnek Peškát mindez nem akadályozta annak leszögezésében, hogy Csehszlovákia a törvénnyel „az egész világ legdemokratikusabb államainak egyikévé” válik.¹¹

Amint arra már utaltunk, magyar származása miatt nem lehetett parlamenti képviselő Major István, aki pedig korábban a kommunista párt legbefolyásosabb szlovákiai tagjai közé tartozott, s 1925–1931 között a párt prágai nemzetgyűlési képviselője, 1929–1938 között pedig a CSKP KB tagja is volt. Majort az SZLKP 1945. augusztus 11–12-i zsolnai országos konferenciáján eredetileg az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe és a párt új Központi Bizottságába is jelöltni akarták, a pártvezetés döntése értelmében azonban végül egyik testületben sem kaphatott helyet. (Vartíková 1971, 173., 215. p.)

Az 1946. és az 1948. évi parlamenti választásnak a magyaroktól a járásokban egyaránt volt néhány sajátossága. A magyarok választójogának megvonása 1946-ban azt eredményezte, hogy a csaknem szintiszta magyar lakosságú járásokban a választásokon részt vevők száma és aránya rendkívül alacsony volt. Amíg a szlovák jellegű járá-

8 A 48/1945. számú kormányrendelet, a 65/1946. számú alkotmánytörvény és a 75/1948. számú törvény.

9 Az SZNT 91/1946. számú rendelete és a Nemzetgyűlés 168/1948. számú törvénye.

10 *Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé*. Ročník 1946, částka 11., 177–184. p.

11 Digitální knihovna, Prozatímní NS RČS 1945-1946, *Těsnopisecká zpráva o 33. schůzi Prozatímního Národního shromáždění republiky Československé v Praze ve čtvrtek dne 21. února 1946.*, <https://www.psp.cz/eknih/>

sokban a választáson részt vevők aránya gyakran az összlakosság 60%-át is meghaladta, a magyar túlsúlyú járásokban ez az arány mindössze pár százalékot tett ki. A Dunaszerdahelyi járásban például csupán az összlakosság 3,9%-a, a Királyhelmeceiben 4,8%-a, Komáromiban 6,9%-a, a Párkányiban pedig 6,8%-a, nyilván a helyi, illetve oda betelepült szlovák lakosság adhatta le a szavazatát.¹²

Miután 1948-ban az immár szlovákként elkönyvelt reszlovakizáltak választási részvételének már nem volt akadálya, a magyarlakta járásokban a választásokon részt vevők száma gyakran a többszörösére emelkedett. Az 1948. évi választás másik sajátos jelensége az volt, hogy a Nemzeti Front kommunisták által vezetett egységes jelöl-listája éppen a magyarlakta járásokban kapta a legtöbb szavazatot. A Komáromi járásban például 98,1%-os, a Dunaszerdahelyiben 99,2%-os, a Tornaljaiban 99,5%-os, a Párkányiban pedig egyenesen 100%-os sikert könyvelhetett el. (Barnovský 1998, 179–180. p.) A hatalom számára rendkívül kedvező eredményeket – azok elismerten manipulált volta mellett – az magyarázhatja, hogy a háború után egyszer már meghurcolt, megfélemlített reszlovakizált magyar lakosság óvakodott a lista ellen szavazni, ráadásul a kommunisták hatalomra jutásától saját sorsának a jobbra fordulását is remélte.

Az 1948. februári kommunista hatalomátvétel ugyanakkor a magyar kisebbség helyzetében és jogállásában jó ideig nem hozott, nem is hozhatott semmiféle pozitív változást, már csak azért sem, mivel a kisebbségellenes politika első számú szorgalmazója és végrehajtója éppen a kommunista párt volt. A hatalomátvételt követő hónapokban változatlanul folytatódott a lakosságcsere és a reszlovakizáció, nem jött számításba a Csehszlovákia deportált magyarok hazatérésének lehetősége sem, érvényben maradt valamennyi korábbi magyarellenos jogszabály, a központi és a szlovák állami szervek pedig sorra fogadták el és foganatosították az újabb és újabb jogfosztó intézkedéseket. Nem képezett ez alól kivételt az Alkotmányozó Nemzetgyűlés által 1948. május 9-én elfogadott szovjet típusú új alkotmány sem, amely a Csehszlovák Köztársaságot a csehek és a szlovákok államaként határozta meg. Az alkotmány nemzetiségi jogokat nem tartalmazott, a kisebbségek létezéséről még csak említést sem tett, ezzel szemben már a preambuluma leszögezte, hogy „államunk nemzeti állam lesz, mely minden ellenséges elemet leráz magáról”.¹³

A Csehszlovák kommunista párt- és állami vezetés 1948 nyarától kezdődően mégis rákényszerült arra, hogy a magyar kisebbséggel szembeni politikáját átértékelje. Elhatározását több tényező befolyásolta. Egyrészt világossá vált, hogy a lakosságcsere nem hajtható végre a remélt terjedelemben, s mindenképpen számolni kell a magyar lakosság egy részének Csehszlovákiában maradásával, akik helyzetét előbb-utóbb rendezni kell. Másrészt a korábban a csehszlovák nemzetállami törekvéseket támogató Szovjetunió ekkor már szintén az érdekszférájába tartozó Csehszlovákia és

12 Vö. *Štatistická príručka Slovenska 1947*. Bratislava, Štátny plánovací a štatistický úrad, 1947, 13–24. p.; Krivý–Zemko 2008, 96–98. p.

13 A Csehszlovák Köztársaság alkotmánya 1949, 6. p.

Magyarország közötti kapcsolatok normalizálásában volt érdekelt. A harmadik tényező a magyar kommunista párt- és állami vezetés volt, amely 1948 folyamán erőteljes nyomást gyakorolt Prágára a magyar kisebbség helyzetének pozitív értelmű rendezése érdekében.

A magyar lakosság többsége 1948–1949 fordulóján visszakapta csehszlovák állampolgárságát és elkobzott vagyonának egy részét, 1948 végén leállították a lakosságcserét és a reszlovakizációt, 1949 első hónapjaiban pedig visszatérhettek otthonaikba a Csehországba deportált magyarok is. Engedélyezték egy magyar nyelvű pártlap, az *Új Szó* megjelentetését, egy magyar kulturális egyesület létrehozását, és 1948 őszén újraindulhatott a három éve szünetelő magyar nyelvű oktatás is. A pártvezetés ugyanakkor az addigi magyarelles politikai eredményeit is igyekezett megőrizni, s elejét venni egyebek között bármilyen magyar politikai párt vagy érdekvédelmi szervezet létrehozásának.

A pártvezetésnek a magyar érdekképviselői szerv létrehozására irányuló törekvések miatti aggodalmai nem voltak teljesen alaptalanok. A kisebbségi magyar kommunista értelmiség egyes képviselői részéről 1948 nyarán valóban felmerült egy magyar érdekképviselői szerv életre hívásának az igénye. A csehszlovákiai magyar kommunisták nevében Balogh-Dénes Árpád és Fábry Zoltán előbb 1948. július 15-én, majd augusztus 1-jén két emlékiratot is intézett Rákosi Mátyáshoz, illetve a magyarországi kommunista vezetéshez. Ezekben a küszöbönálló csehszlovák–magyar pártközi tárgyalások és csehszlovák–magyar megegyezés apropóján, valamint a csehszlovákiai lengyelek és ukránok¹⁴ hasonló érdekvédelmi szervezeteinek meglétére hivatkozva megfogalmazták azt az igényüket, hogy a csehszlovák–magyar szerződés biztosítsa egy olyan magyar tömörülés létrehozását, amely a magyar kisebbség politikai, kulturális és gazdasági érdekeit lenne hivatott képviselni. Amint azt a július 15-i emlékiratban megfogalmazták, „ha a szlovákiai magyarságnak nem lesz olyan fóruma, mely feljogosítja és hivatva lesz a népi demokrácia szellemében képviselni és védeni a magyarság jogait, abban az esetben, tekintettel a szlovák kormányzati tényezők és közegeinek magyarelles nacionalista beállítottságára, a magyarságnak megadandó jogegyenlőség a gyakorlatban semmivé vagy legalábbis teljesen csekély értékűvé válik”. (Tóth 1995, 241–251. p.)

A csehszlovák kommunista vezetés egy efféle magyar érdekvédelmi szervezet létrehozásáról természetesen hallani sem akart. Klement Gottwald pártelnök már a CSKP KB 1948. június 9-i ülésén, amelyen bejelentette a magyar kisebbséggel szembeni politika megváltoztatásának szükségességét, leszögezte azt is, hogy a magyarok semmilyen önálló párttal vagy különleges státúttal nem rendelkezhetnek. (Popély 2008, 39. p.) Ugyanezt mondta ki az SZLKP KB Elnöksége melletti különbizottság, amelyet

14 Az eperjesi Ukrán Nemzeti Tanács 1945-ben még az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe és az SZNT-be is delegálhatott képviselőket.

május 31-én azzal a feladattal hoztak létre, hogy dolgozza ki és terjessze a pártvezetés elé a magyarkérdés rendezésére vonatkozó javaslatokat. A bizottság június 16-án kidolgozott javaslattervezete, amellelt, hogy kilátásba helyezte némi kisebbségi jogok biztosítását, óvott egy önálló magyar politikai párt létrehozásának az engedélyezésétől. (Popély 2008, 44–47. p.)

A CSKP KB Elnöksége 1948. július 8-án már határozatban is rögzítette, hogy megengedhetetlen bármilyen magyar politikai szervezet vagy párt létrehozása, elrendelve egyúttal azt is, hogy a magyar kommunistákat a kommunista pártba kell felvenni. Ugyanebben a szellemben nyilatkozott a CSKP KB Elnökségének július 19-i ülésén Klement Gottwald, aki a létrehozandó magyar kulturális egyesülettel kapcsolatban határozottan elutasította, hogy abból esetleg valamiféle politikai párt jöjjön létre. (Popély 2008, 51–54. p.) Mindezt Viliam Široký, az SZLKP elnöke 1948 őszén személyesen is közölte Lőrincz Gyulával, a majdani magyar kulturális egyesület elnökével, amikor tájékoztatta őt a magyar kulturális szervezet létrehozásának szándékáról. Široký szerint a magyar szervezet létrehozása során a lengyel kulturális szervezet alapszabályából kellene kiindulni, figyelembe kell azonban venni, hogy a lengyelek Csehszlovákiával együtt a világháború győztesei, a magyarok viszont annak vesztesei közé tartoznak. Amíg tehát a lengyel szervezet Lengyelországgal is tarthat fenn kapcsolatot és bizonyos politikai tevékenységet is kifejthet, addig a magyar szervezetnek semmilyen politikai funkciója nem lehet. (Szabó 2004, 204. p.)

A végül 1949. március 5-én Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete (Csemadok) néven megalakuló magyar kulturális szervezetet a magyar lakosság ennek ellenére hajlamos volt nem csupán kulturális, hanem érdekvédelmi szervezetének is tekinteni. A Csemadok részéről megnyilvánuló érdekképviseleti szándékot az állampárt általában igyekezett elfojtani, időnként azonban, különösen a hatvanas évek szabadabb politikai légkörében, mégis teret engedett az ilyen irányú törekvéseknek.

A magyarsággal kapcsolatos párdöntések előkészítésébe és végrehajtásába bevonták a szlovák pártvezetés melletti Magyar Bizottságot is. Az 1948. november 12-én létrehozott bizottság elnöke Daniel Okáli belügyi megbízott volt, de helyet kaptak benne a két világháború közötti csehszlovákiai kommunista mozgalom magyar pártmunkásai: Major István, Lőrincz Gyula, Kugler János és Rabay Ferenc, titkári minőségben pedig Fábry István is.¹⁵ A bizottság magyar tagjainak, miközben aktívan kivették a részüket egyebek között az *Új Szó* elindításából, a Csemadok létrehozásából és a magyar nyelvű oktatás újraindításából, elkerülhetetlenül szembesülniük kellett a kisebbségi magyar sérelmekkel, amelyek orvoslását gyakran a szlovák pártvezetés ellenében is megpróbálták előmozdítani.

---

15 Major 1945 után a kommunista párt pozsonyi Pravda Kiadóvállalatának vezérigazgatója, Lőrincz a kiadó grafikusja, Kugler kassai városi párttitkár, Rabay a pozsonyi városi nemzeti bizottság képviselője, Fábry tornaljai járási párttitkár volt.

Mindez a szlovák pártvezetésben azt a gyanút keltette, mintha a bizottság a KB-t megkerülve a párt önálló szekciójaként, valamiféle „csehszlovákiai magyar kommunista pártként” igyekezne fellépni. Ezért amikor a bizottság magyar tagjai 1949 őszén felszólaltak az osztályszempontúnak beállított újabb kitelepítési akció, az ún. Dél-akció egyoldalú magyarellenessége ellen, az SZLKP KB Elnöksége nem egészen egyéves fennállása után, 1949. október 21-én kimondta a Magyar Bizottság feloszlását. Titkára, Fábry István egy ideig még az SZLKP KB titkárságának magyar ügyekben illetékes referense maradt.¹⁶

Miután a CSKP KB Elnöksége 1948. július 8-án kimondta a magyar kommunisták kommunista pártba történő felvételének szükségességét, az SZLKP KB Titkársága 1948 őszén kidolgozta, majd december 9-én körlevél formájában a párt területi titkárságainak is megküldte az ezt szabályozó irányelveket. Ezek szerint a magyarok – tagjelöltként – akkor vehetők fel a pártba, ha legalább két régi párttag ajánlja őket, s a helyi és a járási pártszervezet azt jóváhagyja. Az Elnökség kivételes esetekben eltekinthetett a tagjelölti határidőtől azoknál az 1938 előtti párttagoknál, akik antifasiszta tevékenységet folytattak, sőt egészen kivételesen párttagságuk folyamatosságát is elismerhette.¹⁷

A magyar párttagok száma ugyanakkor meglehetősen lassan emelkedett. Egyrészt a korábban kizárólag szlovákokból álló pártalapszervezetek sem szívesen vettek fel magyarokat a tagjaik közé, másrészt maguk a magyarok sem törekedtek tömegesen a párttagságra. Az SZLKP-nak 1951. szeptember 30-án, vagyis három évvel a magyarok párttagságának lehetővé tétele után így még mindig igencsak kevés, mindössze 3550 magyar nemzetiségű tagja és tagjelöltje volt, ami az összes párttag és tagjelölt 1,9%-ának felelt meg. Ez különösen annak fényében minősült rendkívül alacsonynak, hogy a magyaroknál jóval kisebb létszámú ukránoknál ez az arány 2,5%-ot tett ki.¹⁸ Az SZLKP KB Elnöksége ezért 1952. március 1-jén a kerületi pártbizottságokhoz intézett levelében a magyar párttagok számának növelésére és a járási pártbizottságokba való beválasztására utasította a címzetteket.¹⁹

A magyar nemzetiségű párttagok számának és arányának növekedése a későbbiekben felgyorsult, ennek ellenére a magyarok a kommunista pártban továbbra is mélyen alulreprezentáltak maradtak. Egy tíz évvel későbbi, 1961. december 31-i állapotot rögzítő kimutatás szerint az SZLKP 281 918 tagja és tagjelöltje közül 22 490-en voltak magyar nemzetiségűek, ami az összlétszám 8,0%-ának felelt meg. (Pešek 2012, 280–281. p.) Ez még mindig jócskán alulmúlta a magyar lakosság Szlovákia összlakosságán belüli 1961. évi 12,4%-os arányát.

16 A Magyar Bizottságra I. Popély 2014b, 113–128. p.

17 SNA, f. ÚV KSS – tajomník Moško, k. 2345, a. j. 20.

18 SNA, f. ÚV KSS – Predsedníctvo (a továbbiakban: ÚV KSS – Preds.), k. 812., a. j. 2; vö. Pešek 2012, 255–266. p.

19 SNA, f. ÚV KSS – Preds., k. 814., a. j. 7.

Hasonló lassúsággal haladt a magyarok beszerzése a nemzeti bizottságokba. Az SZLKP KB Elnöksége 1949. március 18-án arra utasította a párt alsóbb szintű szerveit, hogy a nemzeti bizottságok tervezett átszervezése során biztosítsanak bennük helyet a „magyar antifasisztáknak” is. Az ülésen megtárgyalt javaslat szerint a magyaroknak a kerületi és a járási nemzeti bizottságokban is a számarányuknak megfelelő helyet kell kapniuk, arányuk azonban egyetlen járási nemzeti bizottságban se haladja meg az 50%-ot.²⁰ A szlovákiai helyi nemzeti bizottságok átszervezéséről az SZLKP KB 1949. november 10–11-i ülése határozott, s kimondta, hogy azokban egyenjogú és megfelelő képviseletet kell biztosítani a magyaroknak is.²¹

A nemzeti bizottságok átalakítása azonban a magyarok településeken gyakran nehézségekkel járt. A helyi magyar és a betelepült szlovák lakosság számos településen nem fogadta el a másik jelöltjeit, így a jelöléseket és a választásokat több esetben meg kellett ismételni. Az 1950. április 10-én záruló átszervezéseket követően a 61 339 szlovákiai helyi nemzeti bizottsági tag közül mindössze 3942, vagyis 6,4%-uk volt magyar, ami – a párttagokhoz hasonlóan – messze alulmúlta a magyar lakosság Szlovákia összlakosságán belüli részarányát. Mindez 1950. június 24-én arra készítette az SZLKP KB Elnökségét, hogy határozatban mondja ki az átszervezések során bekövetkezett hiányosságok kiküszöbölésének szükségességét, egyebek között azokban az esetekben is, amikor a magyarok nem kaptak elégséges képviseletet.²²

A kérdés azonban továbbra sem rendeződött, olyannyira, hogy a következő években a prágai pártvezetés szintjén és kormány szinten is kénytelenek voltak foglalkozni vele. A kormány 1952. június 17-én elrendelte a nemzeti bizottságok magyarokkal történő kiegészítését és magyaroknak felelős tisztségekbe való kinevezését, a Megbízottak Testületének a kormányhatározatot konkretizáló 1952. július 1-jei határozatsomagja pedig kimondta egyebek között, hogy a Nyitrai és a Kassai kerületben a kerületi nemzeti bizottság alelnökévé magyar személyt kell kinevezni. A határozatsomag teljesítéséről készült 1952. október 31-i jelentés viszont még mindig csupán felelős eredményekről számolhatott be. A két kerületi nemzeti bizottságnak már magyar alelnöke volt Mandák József, illetve Dénes Ferenc személyében, a különböző szintű szlovákiai nemzeti bizottságok 67 131 tagja közül több mint 8 ezer, azaz 12%-uk volt magyar, amint azonban azt a jelentés is kénytelen volt elismerni, járási és kerületi szinten ennél jóval kedvezőtlenebb volt a helyzet.²³

---

20 SNA, f. ÚV KSS – Preds., k. 790., a. j. 10.

21 SNA, f. ÚV KSS – pléna, k. 1822.

22 SNA, f. ÚV KSS – Preds., k. 796., a. j. 16.

23 SNA, f. Úrad predsedníctva Zboru povereníkov – zasadnutia Zboru povereníkov, k. 89., inv. č. 592; k. 105., inv. č. 610

3. Az első magyar képviselők behívása a Szlovák Nemzeti Tanácsba (1954)

Az SZNT első magyar nemzetiségű képviselőinek parlamentbe juttatására nem választások keretében, hanem behívás útján került sor. Behívásuk a pozsonyi parlament 1953 nyarán tervbe vett kiegészítése kapcsán merült fel. Az SZNT kiegészítését célzó, a kerületi pártbizottságok javaslatai alapján kidolgozott eredeti javaslat, amelyet az SZLKP KB Titkársága 1953. május 25-én, a KB Elnöksége pedig június 20-án vitatott meg, magyar képviselők parlamentbe juttatásával még nem számolt, a pótképviselőnek javasolt 30 személy közé azonban már 6 magyar nemzetiségűt is besorolt. A javaslat szerint a Pozsonyi kerületből pótképviselő lett volna Árvay József, a nagymegyeri járási nemzeti bizottság referense, a Nyitrai kerületből Haladík József, a fűri egységes földműves-szövetkezet (efsz) elnöke, a Besztercebányai kerületből pedig Gesko Mihály, a nagybalogi efsz dolgozója, Dolenszky Mária, az ipolyviski efsz állatgondozója, Nagy István, a füleki zománcedénygyár munkása és Nagy István, a sajųgömöri helyi nemzeti bizottság (hnb) titkára.²⁴

Miután az Elnökség június 20-i ülésén nem született végleges döntés a kérdésben, az új képviselők kinevezésének kérdésére az SZLKP KB Elnökségének és a Megbízottak Testülete Elnökségének 1953. augusztus 11-i rendkívüli együttes ülésén tértek vissza. Ezen azonban már nem csupán az SZNT kiegészítése, hanem szélesebb körű átalakítása került terítékre. Az előterjesztett s a képviselők közel felének a lecserélésével számoló javaslat szerint az átalakított SZNT 77 kommunista képviselője között 5, az ugyancsak 77 kommunista pótképviselő között pedig 4 magyar nemzetiségű kapott volna helyet.

Az augusztus 11-én előterjesztett tervezet a Pozsonyi kerületből képviselőnek javasolta a már említett Árvay Józsefet, a Nyitrai kerületből a már szintén említett Haladík József mellett Bitter Lászlót, a csallóközarányosi efsz elnökét, a Besztercebányai kerületből a füleki zománcedénygyárban dolgozó Nagy Istvánt, az Eperjesi kerületből pedig Veres Miklóst, a nagyszelmenci efsz elnökét. Pótképviselőként ezúttal a Pozsonyi kerületből Szigl Mária éberhárdi traktoros, a Besztercebányai kerületből pedig Dolenszky Mária, Gesko Mihály és Nagy István, a sajųgömöri hnb titkára jött volna számításba.²⁵ A nevezettek mind párttagok, s a hatalom követelményeinek megfelelően kivétel nélkül munkás- vagy parasztszármazásúak voltak. A róluk készült kádervélemények mindegyiküknél kiemelték a népi demokratikus rendszer iránti elkötelezettségüket.

Az SZLKP KB Elnökségének és a Megbízottak Testülete Elnökségének együttes ülésén elfogadott határozat az 5 magyar képviselő mindegyikének jelölésével egyetér-

24 SNA, f. ÚV KSS – Preds., k. 839., a. j. 15. (A két Nagy István csupán névrokona volt egymásnak.)

25 SNA, f. ÚV KSS – Preds., k. 844., a. j. 23/a.

tett, Szigl és Gesko pótképviselőnek jelölését azonban elutasította. Hasonló döntés született az SZLKP KB Elnökségének augusztus 17-i ülésén is, azzal a különbséggel, hogy a már korábban jóváhagyott 5 magyar képviselő és 2 pótképviselő mellett Mihalik Istvánt, a légi efsz elnökét is pótképviselőnek javasolták. Az Elnökség döntése értelmében így az átalakított SZNT 77 kommunista képviselője közül 66 lett volna szlovák, 5-5 magyar és ukrán, 1 pedig német,²⁶ a 77 pótképviselő közül 70 szlovák, 4 ukrán és 3 magyar nemzetiségű.²⁷

A szlovák pártvezetés által jóváhagyott javaslatokat a prágai pártközpontnak kellett szentesítenie. Az azonban az SZNT tervezett nagyméretű átalakítását elvetette, helyette a testület kiegészítésére, illetve a megüresedett képviselői helyek betöltésére utasította a pozsonyi vezetést. Az SZLKP KB Elnöksége így 1953. október 22-én – korábbi határozatait érvénytelenítve – az SZNT kiegészítéséről, a tíz üresedésben lévő képviselői hely betöltéséről határozott. A magyar képviselő- és pótképviselő-jelölteket ez annyiban érintette, hogy a korábban jóváhagyott öt magyar képviselő helyett végül csupán három, Árvay József, Bitter László és Nagy István képviselővé jelölését foglalták határozatba, a pótképviselők kinevezése pedig teljes egészében lekerült a napirendről.²⁸

Az új képviselők behívására hivatalosan a belügyi megbízott volt jogosult. Miután Jozef Lietavec belügyi megbízott a pártvezetés által kijelölt személyeket 1954. február 25-én és 26-án kelt határozataival behívta a parlamentbe, 1954 tavaszán sor kerülhetett a parlamenti eskütételükre is. A magyar képviselők közül Árvay József és Bitter László az SZNT 1954. március 25-i, a hosszú ideje betegeskedő Nagy István az április 27-i ülésén tette le a képviselői esküt. Mindhárman helyet kaptak a parlamenti bizottságokban is: Árvay és Bitter a Földművelésügyi Bizottság, Nagy a Gazdasági Bizottság tagja lett.²⁹ Nagy István 1954. május 23-án elhunyt, így ő csupán nem egész négy hétig volt a testület képviselője, Árvay és Bitter azonban az SZNT megbízatási idejének lejártáig megtartotta a képviselői mandátumát, sőt, Árvay helyet kapott az 1954 novemberében megválasztott új SZNT-ben is.

Az első magyar nemzetiségű parlamenti képviselők eskütétele a szlovákiai magyar sajtóban gyakorlatilag teljes egészében visszhangtalan maradt. Az *Új Szó* az SZNT március 25-i üléséről közölt tudósításában, noha beszámolt arról, hogy a testület új képviselői letették az alkotmányban előírt esküt, nevüket nem hozta nyilvánosságra, s azt

26 A német nemzetiségű képviselő Anton Tencer állami díjjal kitüntetett kőműves lett volna. Miután azonban kinevezésére végül nem került sor, a szlovák parlamentnek sem akkor nem lett, s azóta sem volt német nemzetiségű képviselője.

27 SNA, f. ÚV KSS – Preds., k. 845., a. j. 24. (A szlovák pártvezetés határozott a Szlovák Megújodás Pártja és a Szabadságpárt képviselőiről és pótképviselőiről is, e két párt azonban magyar jelölteket sem ekkor, sem a későbbiekben nem állított.)

28 SNA, f. ÚV KSS – Preds., k. 849., a. j. 31.

29 *Stenografický zápis o priebehu (23.) zasadnutia Slovenskej národnej rady, ktoré bolo dňa 25. marca 1954 v Bratislave*, 5. p.

sem tartotta fontosnak megemlíteni, hogy magyar nemzetiségűek is voltak közöttük.³⁰ Nagy István április 27-i eskütétele után az ő neve már megjelent a lapban, nemzetisége azonban nem, arra legfeljebb a neve alapján következtethettek a lap olvasói.³¹

A három magyar nemzetiségű képviselő egyaránt gazdag munkásmozgalmi múlttal rendelkezett. Árvay és Bitter tagja volt már a szociáldemokrata pártnak, majd 1921-ben mindketten a kommunista párt alapító tagjai közé tartoztak. Bitter a Komáromi járás küldötteként 1921 januárjában részt vett a szlovákiai kommunista mozgalom fenyőházi egyesítő kongresszusán is. Nagy István, miután 1915-ben orosz hadifogságba esett, 1918-ban az orosz, majd 1919-ben a magyar Vörös Hadsereg katonája lett. 1923-ban belépett a kommunista pártba, a húszas évek első felében a losonci járási pártbizottság elnöke, a harmincas években a Szovjetunió Barátainak Szövetsége losonci járási bizottságának elnöke volt. Árvay 1949 után tevékenyen kivette a részét a szervezetek megszervezéséből. Nagy István 1951 novemberében a zománcedénygyár dolgozói nevében köszönthette a csehszlovák–magyar kulturális egyezmény prágai aláírása után Fülekre látogató Révai József magyar népjóléti minisztert. Nagy életútjához tartozik végül az is, hogy 1953 júniusában, az SZLKP X. kongresszusán beválasztották a párt Központi Bizottságába.

Érdemi képviselői munkát a szlovák törvényhozásban, akárcsak a többi képviselő, nyilván egyikük sem fejthetett ki. A kommunista diktatúra csupán imitálta a parlamenti demokráciát, a lényegi döntések nem a pozsonyi és még csak nem is a prágai parlamentben, hanem a két pártközpontban, közülük is elsősorban a prágaiakban születtek. A parlamentek tevékenysége formális volt, érdemi munka az üléseiken nem zajlott, az ülések előre megrendezettek, a hozzászólások előre jóváhagyottak voltak. A képviselők tehát, még ha netán szándékukban volt is, saját, önálló kezdeményezéssel nem állhattak elő, parlamenti munkájuk és felszólalásaik csakis a népi demokratikus rendszer és a kommunista párt sikereinek és kisebbségpolitikájának dicsőítésére szorítkozhattak.

A parlamenti üléseken hármuk közül egyedül Árvay József szólalt fel. Első alkalommal, rögtön eskütételének másnapján, az első ötéves terv eredményeiről elhangzott beszámoló után, majd 1954. június 4-én a szlovák nemzeti tanácsi választásokról előterjesztett törvényjavaslat vitájában, végül 1954. november 4-én az SZNT Elnökségének hatéves tevékenységéről elhangzott beszámolót követően szólt hozzá. Legelső felszólalását egyúttal felhasználta arra, hogy köszönetet mondjon az őt ért „nagy megtiszteltetésért”, azaz képviselővé történt kinevezéséért, ami elmondása szerint „a sztálini nemzetiségi politika maradéktalan gyakorlati megvalósításának” a bizonyítéka.³² Felszólalásaival kapcsolatban ki kell emelni, hogy azok nem szlovákul,

30 *Új Szó*, 1954. március 27. A Szlovák Nemzeti Tanács üléséről, 2. p.

31 *Új Szó*, 1954. április 29. A Szlovák Nemzeti Tanács plenáris ülése, 2. p.

32 *Stenografický zápis o priebehu (24.) zasadnutia Slovenskej národnej rady, ktoré bolo dňa 26. marca 1954 v Bratislave*, 44–46. p.

hanem kivétel nélkül magyarul hangzottak el. Ez részben hiányos szlovák nyelvtudására vezethető vissza, de a hatalomnak arra a szándékára is, hogy ezzel is a párt nemzetiségi politikájának a helyességét demonstrálja.

4. Az 1954. évi parlamenti választások és a magyar képviselőjelöltek

Az 1948-ban megválasztott prágai Nemzetgyűlés és a pozsonyi Szlovák Nemzeti Tanács mandátuma hat évre szolgált, 1954-ben érkezett tehát el az ideje az új törvényhozó szervek megválasztásának. A választások egyik újdonságát az jelentette, hogy ezúttal már a pozsonyi parlamentet sem közvetve, hanem a Nemzetgyűléshez hasonlóan – ráadásul azzal egy időben – közvetlenül választották. A magyar lakosság számára a választások különös jelentőségét az adta, hogy parlamenti választásokon az 1935. évi nemzetgyűlési választások, vagyis közel húsz év óta első alkalommal járulhatott az urnákhoz, s magyar nemzetiségű képviselőket is első alkalommal választottak be a két parlamentbe.

A magyar lakosság túlnyomó többségének a választójogát már az állandó választói névjegyzékről szóló törvény 1948. december 1-jei módosítása visszaadta. A 266/1948. számú törvény az állandó választói névjegyzékbe való felvételt egyedül a csehszlovák állampolgársághoz kötötte, amivel a csehszlovák állampolgárságukat visszászerező magyarok újra választójoghoz jutottak.³³ A magyarok így részt vehettek már az 1954. május 16-i nemzeti bizottsági választásokon is, amely során az ország lakossága első ízben választhatott közvetlenül képviselőket a különböző szintű nemzeti bizottságokba.

A parlamenti választások előkészítése a nemzeti bizottságok megválasztása után kezdődött. A Nemzetgyűlés 1954. május 26-án fogadta el a nemzetgyűlési és a szlovák nemzeti tanácsi választásokról rendelkező 26/1954. számú alkotmánytörvényt, amely a korábbi arányos helyett a többségi választási rendszert vezette be, egymandátumos választókerületeket hozott létre azzal, hogy minden 35 ezer lakosra jusson egy választókerület, s első ízben rögzítette azt is, hogy a képviselőjelölteket a Nemzeti Front jelöli.³⁴ A Nemzetgyűlés ugyanezen a napon elfogadott 27/1954. számú, valamint az SZNT 1954. június 4-i 7/1954. számú választási törvénye egyaránt kimondta végül azt is, hogy nemzetiségre való tekintet nélkül választójoggal rendelkezik valamennyi 18. életévét betöltött csehszlovák állampolgár, képviselőnek pedig valamennyi választójoggal rendelkező 21. életévét betöltött csehszlovák állampolgár megválasztható.³⁵

33 *Sbírka zákonů republiky Československé*. Ročník 1948, částka 99., 1555–1557. p.

34 *Sbírka zákonů republiky Československé*. Ročník 1954, částka 15., 89. p.

35 *Sbírka zákonů republiky Československé*. Ročník 1954, částka 15., 90–96. p.; *Zbierka zákonov Slovenskej národnej rady*. Ročník 1954, čiastka 6., 33–40. p.

A 26/1954. számú alkotmánytörvény rendelkezései szerint a választások napját legkésőbb 60 nappal a választások megtartása előtt ki kellett tűzni. A prágai kormány ennek megfelelően 1954. szeptember 21-én a választások napját 1954. november 28-ára, vasárnapi napra tűzte ki, egyúttal kinevezte a nemzetgyűlési választások központi választási bizottságát.³⁶ Másnap a Megbízottak Testülete kinevezte a szlovák nemzeti tanácsi választások központi választási bizottságát, amely egyben a nemzetgyűlési választások szlovákiai választási bizottságának a tisztségét is ellátta. A 22 fős bizottságban helyet kapott többek között Pathó Károly, a Csemadok KB titkára.³⁷

Az alkotmánytörvény szerint a képviselőjelölteket ugyan a Nemzeti Front jelölte, a képviselőjelöltek kiválasztása, mint ahogy az egész választás előkészítése, valójában a prágai és a pozsonyi pártközpontban történt. A kommunista pártvezetés döntött nemcsak a kommunista, hanem a többi párt képviselőinek és a pártonkívüliként megválasztandó képviselők számáról és személyéről is. A Nemzetgyűlés csehországi képviselőiről a CSKP KB Politikai Irodája, a Nemzetgyűlés szlovákiai képviselőiről és az SZNT képviselőiről az SZLKP KB Irodája határozott, de a végső szót természetesen ez utóbbi esetekben is a prágai pártvezetés mondta ki.³⁸

A képviselőjelöltek kiválasztásának első körében mind a prágai, mind pedig a pozsonyi pártvezetés megfogalmazta a Nemzetgyűlés, illetve az SZNT választókerületeire, politikai, szociális és nemzetiségi összetételére vonatkozó irányelveket, s összeállította azoknak a vezető funkcionáriusoknak a névsorát, akik számára feltétlenül helyet kívánt biztosítani az egyik vagy másik parlamentben. Az irányelveket és a névsort megküldték a kommunista párt kerületi bizottságai, valamint a „szatelitpártok” vezetése számára, amelyek ezek alapján felterjesztették a pártközpontba az egyes választókerületekben indítani szándékozott képviselőjelöltek jegyzékét és részletes életrajzát. Ezt követően a pártvezetés, a kerületi pártszervek és a „szatelitpártok” addig egyeztettek a jelöltekről, amíg azok mindegyike meg nem szerezte a pártvezetés jóváhagyását.

Az SZNT választókerületeire, politikai, szociális és nemzetiségi összetételére előterjesztett javaslatokat az SZLKP KB Titkárságának 1954. augusztus 11-i és a KB Irodájának augusztus 20-i ülésén vitatták meg. A Titkárság elé terjesztett javaslat még csupán nyolc, az Iroda elé terjesztett azonban már tíz magyar nemzetiségű képviselő jelölésével, illetve megválasztásával számolt.³⁹ Ez utóbbi a nemzetiségi összetétellel

36 *Új Szó*, 1954. szeptember 24. A Csehszlovák Köztársaság kormányának a Nemzetgyűlésbe és a Szlovák Nemzeti Tanácsba való választások napjának kitűzéséről szóló határozata, 1. p.

37 *Új Szó*, 1954. szeptember 25. A Megbízottak Testületének határozata a Szlovák Nemzeti Tanácsba való választások központi választóbizottságának megalakításáról, 1. p.

38 A CSKP KB Elnöksége – szovjet mintára – 1954 nyarán vette fel a „Politické byro”, azaz Politikai Iroda megnevezést. Az SZLKP KB Elnöksége ugyanekkor a „Byro”, vagyis Iroda megnevezést kapta.

39 SNA, f. ÚV KSS – Sekretariát (a továbbiakban: ÚV KSS – Sekr.), k. 90, a. j. 31.; f. ÚV KSS – Preds., k. 871., a. j. 32.

kapcsolatban azt ajánlotta, hogy az új SZNT 104 képviselője közül 91 legyen szlovák, 10 magyar, 3 pedig ukrán nemzetiségű, ami többé-kevésbé megfelelt Szlovákia 1950. évi népszámlálás során kimutatott nemzetiségi összetételének, sőt, az ukránok esetében kedvezőbb is volt annál. A 10 magyar képviselő közül a Nyitrai kerületben 3, a Pozsonyi, a Besztercebányai és a Kassai kerületben 2-2, Pozsony városában pedig 1 képviselő megválasztását javasolta. Az Iroda, a javaslatokkal nagyrészt egyetértve, határozatban mondta ki, hogy a választókerületek kijelölésénél figyelembe kell venni a nemzetiségi összetételt, az SZNT nemzetiségi összetételével kapcsolatban pedig a pozsonyi, a nyitrai, a kassai és az eperjesi kerületi pártbizottság számára lehetővé tette a magyar és az ukrán jelöltek számának további növelését, „ha politikailag fejlettek és bírják a szlovák nyelvet”. Az Iroda egyúttal tudomásul vette a prágai pártvezetés határozatát néhány vezető funkcionárius, köztük Lőrincz Gyula nemzetgyűlési képviselővé jelöléséről.⁴⁰

A kerületi pártbizottságok és a „szatelitpártok” által a Nemzetgyűlés és az SZNT képviselőjelöltjeire felterjesztett konkrét javaslatokkal előbb a CSKP KB Titkárságának és az SZLKP KB Titkárságának szeptember 3-i együttes ülésén, majd az SZLKP KB Irodájának ugyanazon napi ülésén foglalkoztak. A Nemzetgyűlésbe összesen 9 magyar nemzetiségű képviselő megválasztására érkezett javaslat. A Pozsonyi kerület somorjai választókerületében Szigl Mária éberhárdi traktoros, a dunaszerdahelyi választókerületben pedig Pollák Lajos, a felsőpatonyi efsz elnöke képviselővé jelölését javasolták. A Nyitrai kerület ógyallai választókerületében Vrábel Vendel, az imelyi efsz elnöke, a párkányi választókerületben Petrás Gabriella párkányi tanítónő, a zselizi választókerületben Félix Lajos, az árokmajori állami gazdaság vezetője jött volna számításba. A Besztercebányai kerület kékkői választókerületében Lőrincz Gyula, az *Új Szó* főszerkesztője és a Csemadok elnöke, a rimaszombati választókerületben Csank Jenő, a gesztetei hnb és efsz elnöke, a Kassai kerület szépsi választókerületében Stromp József, a jánoki efsz elnöke, a királyhelmeci választókerületben pedig Dobos Imre, a leleszi efsz elnöke szerepelt a javasolt képviselőjelöltek között.

Az SZNT-be 10 magyar nemzetiségű képviselő megválasztásával számoltak. Az egyes kerületi pártbizottságok tartották magukat az SZLKP KB Irodájának augusztus 20-i határozatához, egyedül a nyitrai kerületi pártbizottság mutatott ki eggyel kevesebb magyar nemzetiségű jelöltet, az eperjesi ugyanakkor, ahol a pártközpont eredetileg nem számolt magyar nemzetiségű jelölttel, magyar jelölt megválasztására is tett javaslatot. A IV. számú pozsonyi választókerületben Török Pál vereckyei származású pozsonyi kőműves, a Pozsonyi kerület dunaszerdahelyi választókerületében Világi Ferenc, a nagybodaki efsz elnöke, nagymegyeri választókerületében Árvay József, a nagymegyeri állami gazdaság káderesének jelölését javasolták. A Nyitrai kerület lévai választókerületében Janó Károly, a kiskoszmályi efsz elnöke, zselizi választókerületében Vida Irma,

40 SNA, f. ÚV KSS – Preds., k. 871, a. j. 32.

az érsekétyi efsz dolgozója szerepelt a jelöltek között. A Besztercebányai kerület ipoly-sági választókerületében Prokos József egegi traktoros, tornaljai választókerületében Nagy István, a sajjógömöri hnb titkára, a Kassai kerület királyhelmecei választókerületében Kondás József, a perbenyiki efsz elnöke, egyik kassai választókerületében Dénes Ferenc, a kassai kerületi nemzeti bizottság (knb) alelnöke, az Eperjesi kerület nagyka-posi választókerületében pedig Brandics András, a mokcsakerészi efsz elnökének képviselővé jelölését javasolták.

A felsoroltak közül Árvay József már 1954 márciusa óta az SZNT képviselője volt, Nagy István és Szigl Mária neve pedig már 1953 nyarán felmerült az SZNT potenciális képviselőjeként, illetve pótképviselőjeként. A CSKP KB Titkárságának és az SZLKP KB Titkárságának együttes ülése, valamint az SZLKP KB Irodája az előterjesztett javaslatok nagy részével egyetértett, bizonyos esetekben azonban különböző okok miatt módosításokat hajtott végre. Ami a magyar képviselőjelöltekéket illeti, a Nemzetgyűlésbe Félix Lajos helyett Porubszky Béla, a lekéri állami birtok gépésze, az SZNT-be Kondás József helyett Berta János leleszi traktoros képviselővé jelölését foglalták határozatba. Dénes Ferencet az SZNT kassai választókerületéből átsorolták a Nemzetgyűlés tőketerebesi választókerületébe, az SZNT komáromi és vágsellyei választókerületében pedig szlovák helyett magyar nemzetiségű jelölt indítását javasolták.⁴¹

Az SZLKP KB Irodája a kerületi pártbizottságok által átdolgozott javaslatokat 1954. szeptember 17-én vitatta meg újra. Dénes Ferencet ekkor a Nemzetgyűlés tőketerebesi választókerületéből visszasorolták az SZNT kassai választókerületébe. Az SZNT komáromi választókerületében a korábbi szlovák jelölt helyett Trencsik János, a komáromi közszolgáltatási üzem igazgatója lett a képviselőjelölt, a vágsellyei választókerületben azonban, amelyben a pártvezetés szintén magyar jelölt indítását javasolta, noha a korábbi szlovák jelöltet lecserélték, továbbra is szlovák maradt a képviselőjelölt.⁴² A javaslatokat, miután azokat szeptember 22-én az SZLKP KB Titkársága is megtárgyalta, az Iroda szeptember 24-i ülésén véglegesítették. Ezek szerint a Nemzetgyűlésbe javasolt magyar képviselőjelöltek száma 9, az SZNT-be jelölteké pedig 11 volt. Magyar vonatkozásban mindössze annyi változás történt, hogy az Iroda Török Pált az SZNT IV. számú pozsonyi választókerületéből átsorolta a II. számú pozsonyi választókerületbe, Lőrincz Gyulát pedig a Nemzetgyűlés kékkői választókerületéből a prágai pártközpont utasítására áthelyezték a füleki választókerületbe.⁴³ Ez utóbbi módosítással már szeptember 17-én is foglalkoztak, akkor azonban még nem született döntés a kérdésben.

A képviselőjelöltek szeptember 24-én határozatba foglalt listáját véglegesnek szánták, utólag azonban néhány módosítást mégis végrehajtottak benne. Az egyik,

41 SNA, f. ÚV KSS – Sekr., k. 91., a. j. 35/a.; f. ÚV KSS – Preds., 872. k., a. j. 34.

42 SNA, f. ÚV KSS – Preds., k. 873., a. j. 35.

43 SNA, f. ÚV KSS – Preds., k. 874., a. j. 36.

október 29-i módosítás az SZNT dunaszerdahelyi választókerületét érintette, amelyben a megbízatást nem vállaló Világi Ferenc helyett Pongrácz Frigyesnek, a szentmihályfai efsz agronómusának a képviselőjelöltként való indításáról határoztak.⁴⁴

Jóllehet a kerületi pártbizottságok javaslatai 11 magyar nemzetiségű képviselőjelöltet mutattak ki, a pozsonyi parlament Mandátumvizsgáló Bizottságának jelentése végül 13 magyar nemzetiségű képviselő megválasztását rögzítette.⁴⁵ A különbség abból adódik, hogy az ógyallai választókerület jelöltjét, Szeifert Ferenc bajcsi kombájnost, valamint az egyik Kassa-környéki választókerületben megválasztott Tóth Imrét, a kenyheci efsz könyvelőjét a kerületi pártbizottságok anyagai szlovák, a parlamenti dokumentumok ugyanakkor már magyar nemzetiségűként könyvelték el.⁴⁶ A jelenség magyarázata feltehetően a nagyszámú magyar reszlovakizáltban és a reszlovakizált magyarok gyakran problémás és ellentmondásos nemzetiségi besorolásában keresendő, akik a korabeli iratokban hol szlovák, hol magyar nemzetiségűként jelentek meg.

Miután a pártvezetés a képviselőjelöltek végleges, illetve véglegesnek szánt névsorát szeptember végén jóváhagyta, október elején országszerte kezdetüket vették a jelölőgyűlések, amelyeken különböző üzemek dolgozói összüzemi gyűléseken ünnepélyes keretek között elfogadták a választókerületük képviselőjelöltjeire vonatkozó javaslatokat. Az egyes üzemek ezzel együtt felajánlásokat is tettek. A füleki Béke bútorgyár dolgozói például, azzal párhuzamosan, hogy jóváhagyták Lőrincz Gyula ajánlását választókerületük nemzetgyűlési képviselőjelöltjévé, vállalták, hogy kiszélesítik a szocialista munkaversenyt, biztosítják a termelési terv egyenletes, maradéktalan teljesítését, a beépített bútorgyártásánál pedig betartják a határidőt, hogy így meggyorsítsák a lakásépítést.⁴⁷ A jelölőgyűlésekről hírt adó sajtó mindeközben természetesen igyekezett azt sugallni, mintha az egyes képviselőjelöltek a dolgozók spontán jelöltjei, nem pedig előre kijelölt és a pártvezetés által jóváhagyott személyek lennének.

A közelgő választások alkalmából 1954. október közepén a CSKP KB, az SZLKP KB és a Nemzeti Front is felhívással fordult az ország lakosságához. Ezekben gyakorlatilag a választópolgárok erkölcsi kötelességévé tették a választásokon való részvételt és a Nemzeti Front jelöltjeinek a megválasztását, mivel ezzel a kormány békepolitikájára, a világbéke megszilárdítására, a nemzetközi feszültség enyhítésére, családjuk boldog életére, a nép jólétének emelésére, a népi demokratikus rendszer megszilárdítására és az ország további felvirágzására fognak szavazni. Amint azt a CSKP KB felhívása

44 SNA, f. ÚV KSS – Preds., k. 876., a. j. 41.

45 *Stenografická zpráva o priebehu ustavujúcej (1.), 2. a 3. schôdzky Slovenskej národnej rady z 18. decembra 1954 v Bratislave*, 33. p.

46 Szeifert a kezdetektől, azaz 1954. szeptember elejétől a képviselőjelöltek között szerepelt, Tóthot utólag, szeptember 30-án vették fel a képviselőjelöltek listájára. (SNA, f. ÚV KSS – Preds., k. 872., a. j. 34; k. 874., a. j. 37.)

47 *Új Szó*, 1954. október 16. A dolgozók jelöltek javasolnak a Nemzetgyűlésbe és a Szlovák Nemzeti Tanácsba, 1. p.

megfogalmazta, a választások napjának „a párt, a kormány és a nép megbonthatatlan egységének hatalmas hazafias manifesztációjává” kell válnia, leszögezve egyúttal azt is, hogy „a köztársaság minden egyes becsületes és hű polgára a Nemzeti Arcvonal jelöltjeit választja a nemzetgyűlésbe”.⁴⁸

Az ország csaknem valamennyi településén agitációs központok létesültek, amelyek feladata a választási törvény, a jelöltek és a választások jelentőségének a megismertetése volt a választópolgárokkal. A pártvezetés arra is nagy gondot fordított, hogy az agitációs anyagok a nemzetiségek nyelvén is hozzáférhetőek legyenek. Az SZLKP KB Titkársága a szlovák mellett magyar és ukrán nyelven is kiadásra kerülő különböző agitációs kézikönyvek, brosrák, plakátok és egyéb propagandakiadványok számát már 1954. augusztus 11-én úgy állapította meg, hogy azok mintegy 15–17%-a magyar nyelvű legyen.⁴⁹

Az agitációs kampányba és a választók mozgósításába az egyes társadalmi és tömegszervezeteknek is aktívan be kellett kapcsolódniuk. A sajtó szinte naponta hozta a hírt például a Csehszlovák Békevédők Bizottsága, a Csehszlovák–Szovjet Baráti Szövetség, a Politikai és Tudományos Ismeretterjesztő Társaság, a hadsereg, a Csehszlovák Ifjúsági Szövetség vagy akár a Csemadok és annak népi együttese, a Népes által szervezett, kultúrműsorral egybekötött előadásokról, amelyeken egyebek között a választások jelentőségét, a jelölteket és a népi demokratikus rendszernek a kapitalista rendszerrel szembeni előnyeit ismertették a hallgatósággal.

A választópolgárok mozgósításába természetesen a szlovákiai magyar sajtó is aktívan bekapcsolódott. Elsősorban az *Új Szó*, de a *Szabad Földműves* című mezőgazdasági és az *Új Ifjúság* című ifjúsági hetilap is rendszeresen beszámolt a választási bizottságok üléseiről, a jelölőgyűlésekről és az agitációs központok tevékenységéről, s közölte a kommunista párt és a Nemzeti Front említett felhívásait is. Az *Új Szó* A választási törvényt magyarazzuk, a *Szabad Földműves* pedig Megmagyarazzuk a választási törvényt címmel külön rovatot is indított, amelyben rendszeresen tájékoztatták az olvasókat egyebek között a választójog gyakorlásának a feltételeiről, az egyenlő és az általános választójog, a választási névjegyzékek, a választói igazolvány, a választókerületek, a választóközetek és a szavazócédulák mibenlétéről.⁵⁰ Az *Új Szó* mindeközben többször is felhívta rá az olvasók figyelmét, hogy nemzetiségre való tekintet nélkül választójoggal rendelkezik az összes 18. életévét betöltött csehszlovák állampolgár.

Az agitáció egyik fontos elemét képezték azok a sajtócikkek, amelyek a népi demokratikus választásokat állították szembe a dualizmus kori Magyarország, vagy a két világháború közötti Csehszlovákia „áldemokratikus” választásaival. Ez utóbbiak a sajtó szerint a korrupciós pártokat szolgálták, csakúgy, mint a kapitalista orszá-

48 *Új Szó*, 1954. október 10. Csehszlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottságának felhívása a nemzetgyűlési választások alkalmából, 1–2. p.

49 SNA, f. ÚV KSS – Sekr., k. 90, a. j. 31.

50 L. pl. *Új Szó*, 1954. október 15. A választási törvényt magyarazzuk. Kinek van joga választani?, 2. p.; *Szabad Földműves*, 1954. október 24. Megmagyarazzuk a választási törvényt, 2. p.

gok választásai, amelyekben a választások továbbra is a kizsákmányolás és az elnyomás eszközei. A népi demokráciákban ezzel szemben a népuralom a biztosítéka annak, hogy a képviselőjelöltek a dolgozó nép jelöltjei legyenek, hiszen maga a nép jelöli és választja meg a képviselőit, s így az arra legérdemesebbeket juttatja a parlamentbe.⁵¹ Az *Új Ifjúság* a régi magyar országgyűlés korruptségét és a korabeli választási panamákat Mikszáth Kálmán két karcolatának közlésével igyekezett illusztrálni, a *Szabad Földműves* pedig Jaross Andor alakját felidézve hasonlította össze Komáromcsehi lakosainak régi és új életét.⁵²

A választási agitációban a nemzetiségi kérdés csupán minimális teret kapott, ha mégis szó esett róla, akkor általában annak megnyugtató megoldását konstatálták. Lőrincz Gyula, az *Új Szó* főszerkesztője, aki maga is képviselőjelölt volt, a választások napján a lap hasábjain megjelent vezércikkében például azt emelte ki, hogy a nemzetiségek, köztük a magyarok is, megfelelő képviseletet kapnak mind a Nemzetgyűlésben, mind az SZNT-ben. Azzal, hogy sok helyütt szlovákok választják meg a magyar jelölteket, másutt pedig magyarok a szlovákokat, Lőrincz szerint „elérkezett a megbékélés ideje”, amiből egyenesen következik, hogy a választóknak erre a békére kell adniuk a szavazatukat.⁵³

A választási törvények nem zárták ki, hogy az egyes választókerületekben akár több képviselőjelöltet is bejegyezzenek, erre azonban természetesen egyetlen választókerületben sem került sor. A jelölőgyűlések lezárulta és a jelölteknek a kerületi választási bizottságok általi bejegyzése után 1954. november 2-án a nemzetgyűlési választások, másnap pedig a szlovák nemzeti tanácsi választások központi választási bizottsága is azt állapíthatta meg, hogy az összes választókerületben csak egyetlen jelöltet jegyeztek be, egyúttal elrendelte a bejegyzett jelöltek nevének közzétételét.⁵⁴ Az egyes lapok, köztük az *Új Szó*, a következő napokban meg is kezdték a bejegyzett képviselőjelöltek névsorának a közlését,⁵⁵ a magyar pártlap azonban ezt néhány nap után – bármiféle magyarázat nélkül – abbahagyta, s majd csak a választásokat követően közölte a megválasztott képviselők teljes jegyzékét.⁵⁶

51 L. pl. *Új Szó*, 1954. október 17. Hogyan választanak a kapitalista országokban, 4–6. p.; *Új Szó*, 1954. október 30. Választórendszerünk demokratizmusáról, 4–5. p.

52 *Új Ifjúság*, 1954. november 13. Leleplező írások régi választásokról, 4. p.; *Szabad Földműves*, 1954. november 21. Jaross Andor nem hiányzik senkinek, 2. p.

53 *Új Szó*, 1954. november 28. Ünnepi vasárnap, 1–2. p.

54 *Új Szó*, 1954. november 5. A központi választási bizottságok üléseiről, 2. p.; *Új Szó* 1954. november 6. A Nemzeti Arcvonal jelöltjeinek beiktatása a nép egységének jegyében, 2. p.

55 L. pl. *Rudé právo*, 1954. november 6. Kandidáti Národní fronty pro volby do Národného shromáždění, 3. p.; *Pravda*, 1954. november 9. Kandidáti pracujúceho ľudu Nitrianskeho kraja, 3. p.; *Új Szó*, 1954. november 10. A Nemzeti Arcvonal jelöltjei a nemzetgyűlésbe, 2. p.

56 *Új Szó*, 1954. december 3. A nemzetgyűlési választások eredményei az egyes kerületekben, 5–6. p.; *Új Szó*, 1954. december 4. A Szlovák Nemzeti Tanácsba való választások eredményei az egyes kerületekben, 5. p.

A képviselőjelöltek bejegyzését követően egy, a pártvezetés számára felettebb kellemetlen közjáték zavarta meg a választási előkészületeket, ami kis híján egy további magyar nemzetiségű képviselő parlamentbe juttatását eredményezte. Az SZNT III. számú pozsonyi választókerületének már bejegyzett képviselőjelöltjéről, Zlatica Valčekováról ugyanis kiderült, hogy személye „politikai okokból” elfogadhatatlan. Az SZLKP KB Titkársága ezért november 12-i rendkívüli ülésén Valčeková helyett Rabay Ferencnek, az *Új Szó* munkatársának az indítását javasolta, amit ugyanezen a napon „per rollam” a KB Irodája is jóváhagyott. Utóbb azonban újabb fordulat történt az ügyben, s a KB Titkársága november 16-án úgy döntött, hogy mégsem Rabay, hanem Jozef Hojč munkaerőügyi megbízott legyen a választókerület jelöltje.⁵⁷ Miután azonban a választási törvény értelmében a képviselőjelölteket legkésőbb 30 nappal a választások napja előtt be kellett jelenteni a kerületi választási bizottságoknál, a III. számú pozsonyi választókerületben a választást a rendes időben már nem tudták megtartani, s Hojčot az 1954. december 19-re kiírt pótválasztáson juttatták be az SZNT-be.

A magyar képviselőjelöltek számával és kilétével a magyar sajtó nem foglalkozott. Rendszeresen beszámolt ugyan a választási gyűlésekről, s igyekezett a jelölteket – köztük a magyarokat is – népszerűsíteni, a nélkül azonban, hogy nemzetiségükre bármiféle utalást tett volna. Ráadásul a jelek szerint még a magyar nyelvű pártlap, az *Új Szó* szerkesztőségében sem voltak feltétlenül tisztában a jelöltek nemzetiségi hovatartozásával. Ezért fordulhatott elő akár a választási agitáció során, akár a megválasztott képviselők névsorának a közzétételekor, hogy a lap a szlovák nemzetiségű képviselőjelöltek, illetve megválasztott képviselők nevét magyarul,⁵⁸ a magyarokét ugyanakkor esetenként szlovákul szerepeltette.⁵⁹ Ebben nyilván közrejátszhatott a reszlovakizált magyarok nagy száma és gyakran problémás nemzetiségi besorolásukban is, aminek következtében nehéz volt eligazodni abban a kérdésben, hogy ki is számít közülük magyar, s ki szlovák nemzetiségűnek.

A jelöltek bemutatásának visszatérő eleme volt munkáscsaládból való származásuk, nélkülözésben telt gyermekkoruk, a „kulákok” általi kizsákmányolásuk, munkásmozgalmi múltjuk, a szövetkezetesítésben való részvételük hangsúlyozása, valamint munkasikereik és kitüntetések felsorolása, amikkel sikerült elnyerniük a nép bizalmát. Két világháború közötti munkásmozgalmi múlttal – Lőrincz Gyula és Dénes Ferenc mellett – Árvay József és Trencsik János rendelkezett. Az eredeti hivatására nézve festőművész Lőrincz már a harmincas években aktív résztvevője mind a csehszlovákiai, mind a nemzetközi kommunista politikai és művészeti életnek, s 1936 után Franciaországból támogatta a spanyol polgárháború megsegítésére érkező nemzetközi brigádokat.

57 SNA, f. ÚV KSS – Sekr., 95. k., a. j. 44., f. ÚV KSS – Preds., 878. k., a. j. 44.

58 Pl. Pavol Lúč/Lúcs Pál, Štefan Cap/Cap István, Anna Molnárová/Molnár Anna, Štefan Livinka/Livinka István

59 Pl. Szeifert Ferenc/František Seifert, Petrás Gabriella/Gabriela Petrášová, Stromp József/Jozef Štromp

1939-től Budapesten élt, 1946-ban azonban visszatért Csehszlovákiába, ahol 1948–1949-ben helyet kapott a szlovák pártvezetés melletti Magyar Bizottságban, majd az *Új Szó* főszerkesztője és a Csemadok elnöke lett, 1953-ban pedig az SZLKP KB-ba is beválasztották. A géplakatosnak kitanult Dénes a két világháború között szakszervezeti funkcionárius, különböző járási pártszervezetek titkára, a CSKP *Kassai Munkás* című hivatalos lapjának a vezetője volt. 1939-ben a Szovjetunióba emigrált, ahonnan 1949-ben tért vissza. Hazatérése után előbb a kassai városi nemzeti bizottság, majd 1952-ben a kassai kerületi nemzeti bizottság (knb) alelnöke lett.

Lőrincz és Dénes személye közéleti munkásságukból adódóan meglehetősen ismert volt, így az ő bemutatásukkal a sajtó különösebben nem foglalkozott. Árvay, Trencsik és a többi képviselőjelölt népszerűsítésére ezzel szemben már nagyobb figyelmet fordítottak. Árvayról, akiről korábban már szóltunk, a sajtó megírta: „nemcsak a felszabadulás után, de a múltban is a munkásosztály és a parasztság érdekeit védte, amikor a csendőrszuronyok között kellett küzdeniök. Sok megpróbáltatáson ment keresztül, de mindig hűségesen kiállt a kizsákmányoltak érdekében.”⁶⁰ Trencsik Jánosról, aki a harmincas években a komáromi pártszervezet elnöke és komáromi városi képviselő volt, megtudhatta az olvasó, hogy 1918-ban „edződött a vörös igazság kemény harcossává s a dolgozó nép érdekeinek védelmezőjévé a kizsákmányolókkal szemben”.⁶¹

Szeifert Ferenc, a bajcsi állami gazdaság kombájnosja egyebek között azzal érdekelte ki a képviselő-jelöltséget, hogy 1954-ben több mint 430 hektárt aratott le és csaknem 90 vagon gabonát csépelte ki, amivel az ország legjobb kombájnosja lett.⁶² Az ország első női kombájnosaként számon tartott, s Az építésben szerzett érdemekért kitüntetéssel és Csehszlovák Békedíjjal jutalmazott Szigl Máriaőről, aki részt vett Ifjúságfalva építésében, s ott is végezte el a traktorostanfolyamot, megírták, hogy 228 hektárt aratott le, amivel az éberhárdi traktorosbrigád kombájnosainak élére került.⁶³ A Munkaéremrenddel kitüntetett kőművesről, Török Pálról kiderült, hogy „az új munkamódszerek bevezetésének úttörője”. Az általa vezetett munkacsoport vállalta, hogy december 19-ig – Antonín Zápotocký köztársasági elnök születésnapjáig – 440 lakásnak végzi el a durva kivakolását. Az első tíz hónap alatt „már 342 lakást adtak át készen a lakóknak, így megvan az előfeltétel arra, hogy kötelezettségvállalásukat tudják teljesíteni a pontos határidőre”.⁶⁴

A magyar lakosság foglalkozási struktúrájából adódóan a legtöbb magyar képviselőjelölt a szövetkezeti dolgozók és szövetkezeti elnökök közül került ki, így természetes,

60 *Új Szó*, 1954. november 28. Egységesen szavazunk jelöltjeinkre, 3. p.

61 *Szabad Földműves*, 1954. november 14. A komáromi járás két jelöltje, 3. p.

62 *Szabad Földműves*, 1954. október 10. Seifert kiváló kombájnos, képviselőjelölt, 8. p.

63 *Új Szó*, 1954. november 13. Példás munkával nyerte el a nép bizalmát, 1. p.

64 *Új Szó*, 1954. október 3. Dolgozó népünk jelöltjei a Nemzetgyűlésbe és a Szlovák Nemzeti Tanácsba, 2. p.; *Új Ifjúság*, 1954. november 13. Török Pálról, 3. p.

hogy a legnagyobb teret a sajtó is az ő bemutatásuknak és az általuk vezetett szövetkezetek eredményeinek szentelte. Pollák Lajos, Vrábel Vendel, Brandics András és Dobos Imre szövetkezeti elnökökről egyaránt közölte, hogy elsőként léptek be a szövetkezetbe. A Pollák által vezetett felsőpatonyi szövetkezet „megalakítása óta 600 sertés számára hizlaldát, szarvasmarha részére istállót, gabonarakárokat, szövetkezeti műhelyt és további fontos gazdasági épületeket” állított fel.⁶⁵ Vrábel imelyi szövetkezetében „az új, korszerű sertés- és marhaistálló, dohányszárító mellett most nagy magtár épül”, Brandics András mokcsakerési szövetkezete pedig a Nagykaposi járás legjobb szövetkezetei közé tartozik.⁶⁶ A Dobos által vezetett leleszi szövetkezet „korszerű, hosszú sertéshizlaldát, lóistállót, anyakoca-nevelőt, juhistállót, 5 marhaistállót, tyúkfarmot, 3 dohányszárítót, kultúrházat” épített.⁶⁷ A leleszi szövetkezet másik képviselőjelöltjének, a Kassai kerület legfiatalabb jelöltjének, Berta János traktoros brigádvezetőnek köszönhető, hogy a szövetkezet a Királyhelmeci járásban az első helyen áll az őszi munkálatokkal. „A fiatal brigádvezető ezeket a jó eredményeket a szovjet tapasztalatok felhasználásával éri el” – hangsúlyozta az *Új Szó*.⁶⁸

Tóth Imre, a kenyheci szövetkezet könyvelője a *Szabad Földműves* szerint „szorgalmasságával és lelkiismeretességével elnyerte a kerület legjobb könyvelőjének hírét”, a szövetkezet pedig a Kassai járás legjobb szövetkezeteinek egyike. A szövetkezet tagjai „gabonabeszolgáltatásukat 178 métermázsával teljesítették túl s az állati termékek beadását október végéig 160 százalékra teljesítették”.⁶⁹ Csank Jenőről, a geszteti hnb és a szövetkezet elnökéről az *Új Szó* és a *Szabad Földműves* egyaránt megírta, hogy nagy érdemei vannak szülőfaluja felvirágoztatásában, s felidéztek a falubeliek emlékeit, akik szerint a község másik szülőtte, gróf Putnok Mór, a magyar országgyűlés egykori képviselője csupán azért járt el a faluba, hogy birtokai jövedelmét összeszedje.⁷⁰

5. A magyar képviselők a prágai és a pozsonyi parlamentben (1954–1960)

Az 1954. november 28-i parlamenti választások – a pártvezetés elvárásainak megfelelően – a Nemzeti Front nagyarányú sikerével végződtek. A semmiféle ellenzék létét és választási indulását, sem pedig a kiválasztott jelöltekkel szembeni ellenpropagandát

65 *Szabad Földműves*, 1954. november 14. Szövetkezeti elnök, jelölt a Nemzetgyűlésbe, 3. p.

66 *Új Szó*, 1954. november 4. Vrábel Vendel, az imelyi szövetkezet elnöke, 1. p.; *Új Szó*, 1954. november 6. Mokcsakerésztől Leleszig, 3. p.

67 *Új Szó*, 1954. november 2. Igyekezni fog a nép bizalmát kiérdemelni, 3. p.

68 *Új Szó*, 1954. november 6. Mokcsakerésztől Leleszig, 3. p.

69 *Szabad Földműves*, 1954. november 14. Tóth Imrét, a kenyheci EFSz könyvelőjét jelölték a Szlovák Nemzeti Tanácsba, 2. p.

70 *Új Szó*, 1954. november 11. A helyi nemzeti bizottság elnöke a nemzetgyűlés képviselőjelöltje, 1. p.; *Szabad Földműves*, 1954. november 21. Gróf Putnok Mórictól Csank Jenőig, 3. p.

nem tűrő pártállami keretek és az ország lakosságának megfélemlíttessége mellett más eredményre természetesen nem is lehetett számítani. A hatalom a választóktól ráadásul azt is elvárta, hogy a szavazás során a választóhelyiségben felállított spanyolfalat se vegyék igénybe, hanem a szavazólapot a választási bizottság szeme láttára tegyék a borítékba és dobják a választási urnába. A spanyolfal igénybevétele a jelölt nevének áthúzására, azaz ellenszavazat leadására adott volna lehetőséget, ezért a spanyolfal mögé félrevonulóknak a hatalom esetleges retorziójával kellett számolniuk. (Krejčí 2006, 246. p.)

A propaganda a kedvező választási eredményt mindemellett természetesen igyekezett kiaknázni és a társadalomnak a kormány és a kommunista párt mögötti egységes felsorakozásával magyarázni. Amint azt a *Rudé právo*nak az *Új Szó* által is átvett vezércikke megfogalmazta: „A Nemzetgyűlésbe és a Szlovák Nemzeti Tanácsba való választások vasárnap újból világosan megmutatták népünk hatalmas egységét, a kommunista párt köré való felzárkózását, a Nemzeti Front gondolatához való hűségét, amely az összes becsületes gondolkodású polgárokat egybekapcsolja; újból bebizonyították a munkások és a dolgozó parasztok szövetségének erejét és szilárdságát, amely rendszerünk megrendíthetetlen alapját képezi.”⁷¹

A nemzetgyűlési választások központi választási bizottsága által kihirdetett hivatalos végeredmény szerint a nemzetgyűlési választásokon 8 711 718 választópolgár, vagyis a bejegyzett választók 99,2%-a vett részt. Érvényes szavazatot 8 677 030 fő, azaz 99,6%-uk adott le. Az érvényes szavazatot leadók közül pedig 8 494 102 fő, vagyis 97,9%-uk megszavazta a Nemzeti Front jelöltjeit, s csupán 182 928-an (2,1%) szavaztak ellenük.⁷² Ezzel csaknem azonos eredmények születtek a szlovák nemzeti tanács választásokon is. A választások központi választási bizottsága szerint a választásokon 2 324 279 választópolgár, vagyis a szavazásra jogosultak 99,1%-a vett részt. Érvényes szavazatot 2 312 658 fő, azaz 99,5%-uk adott le. Az érvényes szavazatot leadók közül 2 249 547 fő, vagyis 97,3%-uk megszavazta a Nemzeti Front jelöltjeit, ellenük pedig csupán 63 111 fő, azaz 2,7%-uk szavazott.⁷³ Mindez egyúttal természetesen azt is jelentette, hogy a Nemzeti Front jelöltjei a Nemzetgyűlés 368 és az SZNT 103 választókerületében⁷⁴ kivétel nélkül megszerezték a parlamenti mandátumot.

A Nemzetgyűlés alakuló ülésére 1954. december 13-án, a Szlovák Nemzeti Tanács alakuló ülésére pedig december 18-án került sor. A két testület Mandátum-

71 *Rudé právo*, 1954. november 29. Slavné vítězství lidu, 1. p.; *Új Szó* 1954. november 30. Népünk dicső győzelme, 1. p.

72 *Új Szó*, 1954. december 2. A nemzetgyűlésbe való választások központi választási bizottságának jelentése, 6. p.

73 *Új Szó*, 1954. december 3. A Szlovák Nemzeti Tanácsba való választások központi választási bizottságának jelentése, 4. p.

74 Amint azt már említettük, az SZNT egyik választókerületének képviselőjét 1954 decemberében pótválasztáson juttatták be a parlamentbe.

vizsgáló Bizottságainak jelentései – 1945 óta első ízben – ismertették a két parlament képviselőinek nemzetiségi összetételét is. Ezek szerint a Nemzetgyűlésben 9, az SZNT-ben 13 magyar nemzetiségű képviselő kapott helyet. A Nemzetgyűlés Mandátumvizsgáló Bizottságának előadója, Jan Vodička szerint a testület nemzetiségi összetétele „nemzeteink testvéri szövetségének” a megnyilvánulása, az SZNT bizottsági előadója, Jozef Tokár pedig azt hangsúlyozta, hogy ez az összetétel „teljesen megfelel a nemzetiségi politika lenini-sztálini alapelveinek”.⁷⁵

1. táblázat. Az 1954-ben megválasztott Nemzetgyűlés és a Szlovák Nemzeti Tanács képviselőinek nemzetiségi összetétele

Nemzetiség	Nemzetgyűlés	SZNT
cseh	253	3
szlovák	98	85
magyar	9	13
ukrán	3	3
német	3	-
lengyel	2	-
ÖSSZESEN	368	104

A képviselői helyek túlnyomó többsége, közel háromnegyede, természetesen mindkét parlamentben a kommunistáknak jutott. A 368 fős Nemzetgyűlésben a CSKP és az SZLKP együttesen 262, a Csehszlovák Szocialista Párt és a Csehszlovák Néppárt 20-20, a Szlovák Megújulás Pártja 6, a Szabadságpárt 4 képviselői helyet kapott, 56 képviselő pedig pártonkívüli volt. A 104 tagú SZNT-ben az SZLKP-nak 77, a Szlovák Megújulás Pártjának 10, a Szabadságpártnak 5 képviselője lett, további 12 képviselő pártonkívüliként kapott mandátumot. A két törvényhozó testület összesen 22 magyar nemzetiségű képviselője közül mindössze 4-en voltak pártonkívüliek, a többiek mindnyájan a kommunista párt képviselőjeként kerültek a parlamentekbe. A két további szlovák párt, a Szlovák Megújulás Pártja és a Szabadságpárt sem 1954-ben, sem a későbbiekben nem juttathatott be magyar képviselőket a parlamentekbe.⁷⁶ Magyar nemzetiségűek csakis a kommunista párt színeiben vagy pedig pártonkívüliként kaphattak parlamenti mandátumot.

A Nemzetgyűlés 1954. december 14-én és az SZNT december 18-án elfogadott ügyrendi törvénye – 1945 óta ismét csak első ízben – egyaránt kimondta, hogy minden

75 Digitální knihovna, NS RČS 1954-1960, *Těsnopisecká zpráva o 3. schůzi Národního shromáždění republiky Československé v Praze ve středu dne 14. prosince 1954*, <https://www.psp.cz/eknih/>; *Stenografická zpráva o priebehu ustavujúcej (1.), 2. a 3. schôdzky Slovenskej národnej rady z 18. decembra 1954 v Bratislave*, 33. p.

76 A Szabadságpárt első – és utolsó – magyar nemzetiségű képviselője, Csáky József a rendszerváltást követő kooptálások során, 1990 februárjában jutott parlamenti mandátumhoz az SZNT-ben.

képviselőnek joga van saját anyanyelvén beszélnie.⁷⁷ Az 1945 utáni parlamentek ügyrendi törvényei ezt a kérdést jobb esetben nem szabályozták, de előfordult, hogy egyenesen kimondták, miszerint a tárgyalási nyelv a cseh és a szlovák. Az új szabályozás tehát mindenképpen előrelépést jelentett a korábbiakhoz képest. Az SZNT ügyrendi törvényének pozsonyi előadója, Pavol Dubovský mindez a „nemzetiségi politika sztálini érvényesítésének” tulajdonította,⁷⁸ elmulasztva természetesen hozzátenni, hogy ezt a jogot biztosították már az első Csehszlovák Köztársaság törvényhozásában, sőt, a háború alatti szlovák állam országgyűlésében is.

Az SZNT alakuló ülésén Dénes Ferencet beválasztották a testület 11 fős Elnökségébe, s megválasztották az SZNT egyik alelnökévé is. Ezt követően a szlovák parlamentnek az 1989-es rendszerváltásig csaknem mindig volt legalább egy magyar elnökségi tagja, s az 1960–1968 közötti évek kivételével magyar nemzetiségű alelnöke is. Az Elnökség összetételének előzményeihez tartozik, hogy a szlovák pártvezetés kezdetben nagyobb létszámú, 15 fős Elnökségben gondolkodott, amelyben Janó Károly személyében egy további magyar képviselő is helyet kapott volna. Az erre vonatkozó javaslat azonban 1954. november 20-án az SZLKP KB Irodája elvetette, a november 28-án jóváhagyott, majd december 16-án módosított 11 fős Elnökségben pedig már egyaránt csupán egyetlen magyarral, Dénes Ferencsel számoltak.⁷⁹

2. táblázat. A pozsonyi SZNT 1954-ben megválasztott magyar nemzetiségű képviselői

Név	Születési év	Foglalkozás	Párttagság	Választókerület száma és neve
Árvay József	1900	a nagymegyeri állami gazdaság referense	SZLKP	27. Nagymegyer–Galánta
Berta János	1930	a leleszi efsz traktorosa	SZLKP	92. Királyhelmece
Brandics András	1917	a mokcsakerézi efsz elnöke	SZLKP	93. Nagykapos–Nagymihály
Dénes Ferenc	1902	a kassai knb alelnöke	SZLKP	89. Kassa-város II.
Janó Károly	1908	a kiskoszmályi efsz elnöke	SZLKP	38. Léva
Nagy István	1901	a sajógömöri hnb titkára	SZLKP	60. Tornaľja-Rimaszombat
Pongrácz Frigyes	1923	a szentmihályfai efsz agrónómusa	pártonkívvüli	26. Dunaszerdahely
Prokos József	1921	az egegi traktoros brigád vezetője	SZLKP	58. Ipolyság–Korpona
Szeifert Ferenc	1924	a bajcsi állami gazdaság kombájnos	SZLKP	29. Ógyalla
Tóth Imre	1925	a kenyheci efsz könyvelője	SZLKP	87. Kassa-környék II.
Török Pál	1926	pozsonyi kőműves	pártonkívvüli	2. Pozsony II.
Trencsik János	1899	a komáromi közszolgáltatási üzem igazgatója	SZLKP	28. Komárom
Vida Irma	1914	az érsekkétyi efsz dolgozója	pártonkívvüli	31. Zseliz-Léva

77 *Sbírka zákonů republiky Československé*. Ročník 1954, částka 39., 223–228. p.; *Zbierka zákonov Slovenskej národnej rady*. Ročník 1954, čiastka 7., 41–46. p.

78 *Stenografická zpráva o priebehu ustavujúcej (1.), 2. a 3. schôdzky Slovenskej národnej rady z 18. decembra 1954 v Bratislave*, 30–31. p.

79 SNA, f. ÚV KSS – Preds., k. 878., a. j. 44., a. j. 46.; k. 880., a. j. 50.

Az SZNT magyar nemzetiségű képviselőit – Dénes Ferenc kivételével – beválasztották valamelyik parlamenti bizottságba is. A Földművelésügyi Bizottságban Berta János, Janó Károly, Pongrácz Frigyes és Szeifert Ferenc, a Gazdasági és Költségvetési Bizottságban Brandics András, Prokos József és Török Pál, a Kulturális és Népművelési Bizottságban Árvay József és Vida Irma, a Jogi Bizottságban Nagy István és Tóth Imre, a Mandátumvizsgáló Bizottságban pedig Trencsik János kapott helyet.⁸⁰ Dénes a parlament alelnökéként – az SZNT többi alelnökéhez hasonlóan – egyik bizottságnak sem lett a tagja.

A Nemzetgyűlés 9 magyar képviselője a 368 fős testületben csupán marginális szerepet tudott betölteni. A prágai parlamentben nemcsak magyar alelnököt, hanem magyar elnökségi tagot sem választottak. Igaz, a következő választási időszakban némi pozitív változás történt ezen a téren, s 1960-tól kezdődően, ha magyar alelnöke nem is, de magyar elnökségi tagja már rendszeresen lett a testületnek. A képviselők nagy számából adódóan bizottsági tagság sem jutott az összes magyar képviselőnek. Lőrincz Gyula és Petrás Gabriella a Kulturális Bizottság, Pollák Lajos az Egészségügyi Bizottság, Porubszky Béla a Földművelésügyi Bizottság, Stromp József pedig egyszerre két bizottságnak, a Költségvetési és Gazdasági Bizottságnak, valamint a Földművelésügyi Bizottságnak is a tagja lett, Csank Jenőt, Dobos Imrét, Szigl Máriát és Vrábel Vendelt ugyanakkor egyetlen bizottságba sem választották be.⁸¹

Annak természetesen a legcsekélyebb esélye sem volt, hogy a két parlament magyar nemzetiségű képviselői valamiféle kisebbségi érdekképviseleti tevékenységet folytassanak. A pártvezetés nem is ezzel a feladattal juttatta őket a törvényhozásba, hanem azzal, hogy ottlétükkel demonstrálják, felszólalásaikkal pedig alátámasztják a kommunista párt helyes nemzetiségi politikáját, amely a számarányának megfelelő képviseletet biztosít az ország összes nemzetisége számára. A parlamentek tevékenysége – amint arra már utaltunk – egyébként is formális volt, az üléseken valódi, érdemi vita nem zajlott, a képviselők szerepe gyakorlatilag a jelentések és törvénytervezetek kötelező jóváhagyására korlátozódott.

Érvényes volt mindez a parlamentek többségi képviselőire, de talán még hatványozottabban a magyar nemzetiségűekre. Az SZNT 13 magyar képviselője a választási időszak hat éve alatt összesen mindössze tizennégy alkalommal szólalt fel, s egy alkalommal volt valamely törvénytervezet bizottsági előadója. A legaktívabbnak Dénes Ferenc bizonyult, aki öt felszólalása közül kétszer a Megbízottak Testülete programnyilatkozatai utáni vitában, egyszer-egyszer pedig a Szlovákia költségvetéséről szóló törvénytervezet, a költségvetés zárszámadásáról előterjesztett jelentés, valamint a Szlovákia 2. ötéves gazdaságfejlesztési tervéről szóló törvényjavaslat vitájában szólott hozzá. Trencsik

80 *Stenografická zpráva o priebehu ustavujúcej (1.), 2. a 3. schôdzky Slovenskej národnej rady z 18. decembra 1954 v Bratislave*, 30–31. p.

81 Digitální knihovna, NS RČS 1954-1960, *Těsnopisecká zpráva o 3. schůzi Národního shromáždění republiky Československé v Praze ve středu dne 14. prosince 1954*, <https://www.psp.cz/eknih/>

János két felszólalásának egyike a felszabadulás 10. évfordulója alkalmából indított város- és faluszépítési akcióról szóló jelentés, a másik a tanítók és az iskolai dolgozók továbbképzésének egységes rendszeréről előterjesztett törvény tervezete kapcsán hangzott el.

Pongrácz Frigyes a népgazdaság fejlesztésének 1955. évi tervéről, Török Pál és Berta János a szlovákiai építészeti helyzetéről, Janó Károly a tudománynak és a kutatásnak a gyakorlati életben nyújtott segítségéről elhangzott beszámolóhoz szolt hozzá, Tóth Imre a Szlovákia 1958. évi, Árvay József az 1960. évi költségvetéséről előterjesztett törvénytervezet vitájában, Nagy István pedig az SZNT-nek a szlovák nemzeti felkelés 14. évfordulója alkalmából megtartott ünnepi ülésén szólalt fel. Tóth Imre egy alkalommal bizottsági előadó is volt, ő terjesztette elő a Földművelésügyi Bizottság és a Jogi Bizottság közös jelentését a szlovákiai tokaji szőlőtermő vidék fejlesztéséről és a tokaji szőlők nyilvántartásáról szóló törvény javaslatáról. A többi négy magyar képviselő, Brandics András, Prokos József, Szeifert Ferenc és Vida Irma anélkül ülte végig a hatéves megbízási időszakot, hogy a parlament ülésein akár csak egyetlen alkalommal is felszólalt volna.

A nemzetiségi tematika e felszólalásokban ritkán került terítékre, ha mégis, akkor általában a csehszlovák kormány és a kommunista párt nemzetiségi politikáját, valamint a Szovjetuniót felmagasztaló kötelező dicshimnusz kíséretében. Ennek egyik tipikus példáját Trencsik János szolgáltatta, aki 1955. október 18-án a tanítók és az iskolai dolgozók továbbképzésének egységes rendszeréről előterjesztett törvénytervezet vitájában egyebek között a következőket jelentette ki: „Pártunk és kormányunk a nemzeti kérdés leninisztálini értelmezéséből kiindulva valamennyi nemzetiségnek, amely együtt él köztársaságunkban és együtt építi a szocializmust, teljes egyenjogúságot, hiánytalan gazdasági és kulturális fejlődést biztosít. Megoldottuk az országunkban élő nemzetek – csehek és szlovákok – és nemzetiségek – magyarok, ukránok, lengyelek – kölcsönös viszonyának kérdését, mégpedig a proletár nemzetköziség szellemében, a Szovjetunió példája és tapasztalatai szerint. De más megoldás nem is volna lehetséges olyan országban, amely új szocialista társadalmi rendet épít.” Trencsik, miután beszámolt a magyar iskolahálózat fejlődéséről, kijelentette azt is, hogy a magyar tannyelvű iskolák egyik fő feladata az lesz, hogy „tanítói szeretettel és forró lelkesedéssel neveljék tanítványaikat csehszlovák szocialista hazánk és felszabadítónk, a Szovjetunió szeretetére”.⁸²

Hasonlóan fogalmazott Dénes Ferenc is 1956. augusztus 2-án a Megbízottak Testülete új programnyilatkozatának vitájában. Dénes – a többi felszólalóhoz hasonlóan – elsősorban a Nemzetgyűlés két nappal korábban elfogadott 33/1956. számú alkotmánytörvényével foglalkozott, amely a szlovák nemzeti szervek jogköreit szabályozta. Az alkotmánytörvény első alkalommal emlékezett meg a magyar kisebbségről, amikor kimondta, hogy az SZNT „az egyenjogúság szellemében kedvező feltételeket

82 *Stenografická zpráva o priebehu 9. a 10. schôdzky Slovenskej národnej rady 18. októbra 1955 v Bratislave*, 28–30. p.

biztosít a magyar és ukrán nemzetiségű polgárok gazdasági és kulturális élete számára”.⁸³ Dénes szerint ezzel a köztársaság magyar és ukrán dolgozói a történelem során először kaptak egyenjogúságot. „Pártunk és kormányunk – szögezte le Dénes – a nemzeti kérdéstről szóló marxista-leninista tanításából kiindulva, a köztársaságunkban élő és a szocializmust együttesen építő valamennyi nemzetiségnek teljes gazdasági és kulturális fejlődést, teljes egyenjogúságot biztosít. Nemzeteink és nemzetiségeink kölcsönös viszonyának kérdését a proletár nemzetköziség szellemében oldotta meg a Szovjetunió példájára, amely következetesen valóra váltva Leninnek a nemzetiségi kérdéstről szóló tanítását, biztosította a szovjet ország nemzeteinek megbonthatatlan egységét és összetartását.”⁸⁴

Árvey József 1960. március 3-án az 1960. évi költségvetésről előterjesztett törvény tervezetének vitájában a dél-szlovákiai beruházások – a komáromi hajógyár, a párkányi cellulóz- és papíruzem, a kassai gépgyár és az ágcsernyői átrakodó állomás – felsorolásával, a magyar nyelvű könyvkiadás, a Csemadok és a komáromi Magyar Területi Színház sikereivel, végül pedig a Nagymegyeri járás gazdasági eredményeinek ismertetésével illusztrálta, hogyan gondoskodik a költségvetés a magyar lakosság gazdasági és kulturális fejlődéséről.⁸⁵ A hatalom iránti szerverilizmus jellemezte Nagy Istvánnak az SZNT 1958. augusztus 29-i ünnepi ülésén elmondott beszédét is. Nagy a szlovák nemzeti felkelés 14. évfordulóján a „feudális fasiszta Horthy-rendszer” ostromozása mellett a szlovák felkelésnek a magyar dolgozók általi lelkes fogadtatására, valamint a szlovák, a cseh és a magyar dolgozók közötti kötelékek még szorosabbra fűzésében játszott szerepére mutatott rá. Szerinte a felkelés a szlovák nemzet történelmének legdicsebb fejezete, amelyre az itt élő magyar dolgozók is büszkék, mert – amint kifejtette – „közös hazának, a Csehszlovák Köztársaságnak vagyunk a fiai és ezért a hazáért lüktet a mi szívünk is”.⁸⁶

A magyar képviselők tizennégy felszólalásukból hatot, tehát felszólalásaik közel felét magyar nyelven tartották meg. A magyarul felszólaló képviselők Trencsik János, Árvey József, Pongrácz Frigyes, Berta János és Nagy István voltak. A következő választási ciklusban, az 1960-as évek elején még elhangzott néhány magyar nyelvű felszólá-

83 Közli *Új Szó*, 1956. augusztus 2. A szlovák nemzeti szervekről szóló 1956. július 31-i alkotmánytörvény, 3. p.

84 *Stenografická zpráva o priebehu 13., 14., 15. a 16. schôdzky Slovenskej národnej rady 2. a 3. augusta 1956 v Bratislave*, 37–40. p.; közli *Új Szó*, 1956. augusztus 4. Dénes Ferenc képviselőnek, a Szlovák Nemzeti Tanács alelnökének felszólalása, 2. p.

85 *Stenografická zpráva o priebehu 33. schôdzky Slovenskej národnej rady z 3. marca 1960*, 27–29. p.

86 *Stenografická zpráva o priebehu 26. (slávnostnej) a 27. schôdzky Slovenskej národnej rady z 29. augusta 1958 v Bratislave*, 14–15. p.; közli *Új Szó*, 1958. augusztus 30. Csehszlovákia magyar dolgozói a szocialista országépítésben való lelkes részvételükkel bizonyítják be hazánk iránti hűségüket, 2. p.

lás, a későbbiekben azonban már nem találunk rá példát. A magyar nyelvű felszólalások azonban nem is annyira a magyar képviselők tudatos jogérvényesítési törekvései-re, mint inkább szlovák nyelvtudásuk hiányára vezethetőek vissza, valamint a hatalomnak arra a szándékára, hogy ezzel is a párt nemzetiségi politikájának a helyességét demonstrálja.

A Nemzetgyűlés magyar képviselői még az SZNT magyar képviselőinél is inkább statisztaszerepre voltak kárhóztatva. A parlament plenáris ülésein a 9 magyar képviselő közül egyedül Lőrincz Gyula szólalt fel, előbb 1956 februárjában az 1956. évi állami költségvetésről szóló törvény, majd 1957 októberében a színháztörvény tervezetének vitájában, 1958 júliusában pedig előadóként ő terjesztette elő a Kulturális Bizottság jelentését a folyóiratok kiadását módosító törvény tervezetéről. Nem tartotta szükségesnek a hatalom még azt sem, hogy a magyar képviselőket bevonja annak a törvénynek az elfogadásába, amellyel véglegesen rendezték a második világháború után csehszlovák állampolgárságuktól megfosztott magyarok állampolgárságát. A törvény tervezetének bizottsági előadója, Augustín Mlkyv képviselő szerint 1958-ban még mindig 15–20 ezer volt azoknak a magyaroknak a száma, akik a 33/1945. számú elnöki dekrétum alapján elveszítették az állampolgárságukat, s azóta sem kapták azt vissza.⁸⁷ Az 1958. október 17-én elfogadott 72/1958. számú törvény szerint az érintettek a törvényből adódóan automatikusan visszakapták a csehszlovák állampolgárságukat, amennyiben lakóhelyük a Csehszlovák Köztársaság területén volt, és nem voltak más állam állampolgárai.⁸⁸

3. táblázat. A prágai Nemzetgyűlés 1954-ben megválasztott magyar nemzetiségű képviselői

Név	Születési év	Foglalkozás	Párttagság	Választókerület száma és neve
Csank Jenő	1912	a gesztetei hnb és efsz elnöke	SZLKP	325. Rimaszombat–Nyustya
Dobos Imre	1917	a leleszi efsz elnöke	SZLKP	356. Királyhelmece
Lőrincz Gyula	1910	a Csemadok elnöke, az Új Szó főszerkesztője	SZLKP	321. Füleke–Losonc–Rimaszombat
Petrás Gabriella	1929	párkányi tanítónő	pártonkívüli	294. Párkány
Pollák Lajos	1909	a felsőpatonyi efsz elnöke	SZLKP	290. Dunaszerdahely
Porubszky Béla	1921	a lekéri állami gazdaság gépésze	SZLKP	295. Zseliz–Léva
Stromp József	1909	a jánoki efsz elnöke	SZLKP	349. Szepsi
Szigli Mária	1930	éberhárdi traktoros	SZLKP	289. Somorja–Dunaszerdahely
Vrábel Vendel	1919	az imelyi efsz elnöke	SZLKP	293. Ógyalla

87 Digitální knihovna, NS RČS 1954–1960, *Těsnopisecká zpráva o 27. schůzi Národního shromáždění Republiky československé v Praze ve čtvrtek a v pátek 16. a 17. října 1958*, <https://www.psp.cz/eknih/>

88 *Sbírka zákonů Republiky československé*. Ročník 1958, částka 29., 195–196. p.

Meglepő módon annak sem érezte szükségét a hatalom, hogy az 1956-os magyar forradalmat a magyar képviselőkkel is elítéltesse. A Nemzetgyűlés 1956. december 1-jei ülésén a nemzetközi helyzetről tartott beszámolójában előbb Viliam Široký miniszterelnök, majd ezt követően több képviselő is éles szavakkal ítélte el a magyarországi „ellenforradalmat”, magyar nemzetiségű képviselő azonban nem akadt közöttük.⁸⁹ A kérdéssel kapcsolatos teljes képhez ugyanakkor hozzátartozik, hogy két magyar parlamenti képviselő, ha nem is képviselői, hanem párt-, illetve közéleti tisztségéből adódóan, valamint az általuk irányított intézmények, aktív szerepet vállaltak a magyar forradalommal szembeni ellenkampányban. A pozsonyi pártközpontban 1956. október 28-án Lőrincz Gyulát állították annak az SZLKP KB keretén belül létrehozott propagandaközpontnak az élére, amelynek a Magyarország felé irányuló „legális és illegális” propagandát kellett megszerveznie.⁹⁰ Az ugyancsak Lőrincz által irányított Csemadok vezetősége másnap, október 29-én nyilatkozatban ítélte el az „ellenforradalmat”, mint „a nemzetközi reakcióval szövetkezett ellenforradalmi bandák népellenes kísérletét”, céljaként pedig azt nevezte meg, hogy újra gyárosokat, földbirtokosokat, bankárokat, grófokat és bárókat ültessenek a magyar nép nyakára.⁹¹

A forradalommal szembeni propagandába tevékenyen bekapcsolódó másik parlamenti képviselő Dénes Ferenc, az SZNT alelnöke volt, aki 1955 márciusában váltotta fel Lőrincz Gyulát az *Új Szó* főszerkesztői tisztségében. A Dénes által vezetett *Új Szó* 1956 őszen nem csak a Szlovákia magyar lakossága, hanem a Magyarország felé irányuló propagandából, az ottani szovjetbarát erők támogatásából is kivette a részét. A lapnak 1956. október 28-tól kezdődően december 2-ig összességében huszonöt magyarországi terjesztésre szánt különszáma jelent meg, átlagosan ötvenezres példányban, amelyek egyenesen Dénes főszerkesztő irányításával készültek, s tartalmukat a pártközpont ideológiai osztályával is rendszeresen megvitatták. (Popély 2018, 117–138. p.) Dénes, aki 1955 áprilisa óta tagja volt az SZLKP KB-nak is, a KB 1956. december 12–13-i ülésén az *Új Szó* és a szlovákiai magyar értelmiség „ellenforradalom” alatti tevékenységéről is beszámolt. Ennek során elítélően nyilatkozott a lap azon szerkesztőiről és azokról az értelmiségiekről, akik az „ellenforradalom” hivatalos értékelésével ellenkező álláspontot fogalmaztak meg és próbáltak a lap hasábjain megjelentetni.⁹²

A két törvényhozó testület 1954-ben megválasztott magyar nemzetiségű képviselőinek történetéhez tartozik, hogy amíg az SZNT képviselői megbízatásuk végéig, azaz 1960-ig mindnyájan megtartották a mandátumukat, a Nemzetgyűlés egyik képviselője,

89 Digitální knihovna, NS RČS 1954-1960, *Těsнопisecká zpráva o 14. schůzi Národního shromáždění republiky Československé v Praze ve čtvrtek dne 29. listopadu, v pátek dne 30. listopadu a v sobotu dne 1. prosince 1956.*, <https://www.psp.cz/eknih/>

90 SNA, f. ÚV KSS – Preds., k. 933., a. j. 148.

91 *Új Szó*, 1956. október 30. A Csemadok központi elnökségének felhívása, 2. p.

92 SNA, f. ÚV KSS – pléna, k. 1836., a. j. 30.

Szigi Mária 1957 márciusában lemondott a parlamenti mandátumáról. A magyar képviselők száma azonban ezzel nem változott, mivel az 1957. május 19-én megtartott pótválasztások során a 289. számú választókerületben – amelyben 1954-ben Szigi is megválasztották – Fehér Zdenkát, a somorjai efsz dolgozóját indították és választották képviselővé, aki a Nemzetgyűlés legközelebbi, 1957. július 4-i ülésén le is tette a képviselői esküt.⁹³

Az 1960-ban kezdődő új választási ciklusban az SZNT magyar képviselői közül Dénes Ferenc, Szeifert Ferenc, Tóth Imre és Vida Irma ismét helyet kapott a szlovák parlamentben. Képviselő maradt Árvay József és Berta János is, számukra azonban a továbbiakban már nem a pozsonyi, hanem a prágai törvényhozásban biztosítottak mandátumot. A Nemzetgyűlés magyar képviselőit ugyanakkor – Lőrincz Gyula kivételével – teljes egészében lecserélték. A pótválasztáson megválasztott Fehér Zdenka egy jó évtized elteltével, 1971-ben, ezúttal már az SZNT képviselőjeként tért vissza a parlamentbe.

A politikai életnek hosszú távon mindössze ketten, Dénes Ferenc és Lőrincz Gyula maradtak a részesei. A magyar kisebbség egyik legszervelesebb politikai reprezentánsaként számon tartott Dénes az SZNT Elnökségében 1964-ig, magában a parlamentben 1971-ig őrizte meg a helyét. A prágai tavasz idején egyike volt a reformokkal szembeálló, legdogmatikusabb pártfunkcionáriusoknak, ezért miután az *Új Szó* szerkesztősége is megtagadta vele az együttműködést, 1968 májusában leváltották a lap éléről, s nem kapott helyet az SZLKP 1968 augusztusában megválasztott új Központi Bizottságában sem. A husáki normalizáció első éveiben az SZNT fő normalizátorai közé tartozott, majd az 1970-es években a Csehszlovák–Szovjet Baráti Szövetség *Szovjetbarát* című havilapját szerkesztette.⁹⁴

Lőrincz Gyula számos párt- és közéleti tisztségéből adódóan a szlovákiai magyarság legbefolyásosabb vezetőjévé és első számú képviselőjévé vált a hatalomban. 1968-ig tagja volt az SZLKP, 1958–1968 között és 1971-től pedig a CSKP Központi Bizottságának. Egyike volt annak a két magyarnak, aki a pártállami években az SZLKP KB Elnökségében is helyet kapott.⁹⁵ 1980-ban bekövetkezett haláláig prágai parlamenti képviselő, s az 1968–1972 közötti évek kivételével a Csemadok elnöke is volt, e mellett pedig 1968–1975 között – immár másodszer – az *Új Szó* főszerkesztői tisztségét is betöltötte. 1977-ben a Szlovák Képzőművészek Szövetségének elnökévé, majd 1978-ban a Csehszlovák Képzőművészek Szövetségének alelnökévé is megválasztották.⁹⁶

93 SNA, f. ÚV KSS – Preds., k. 547., a. j. 169.; Digitální knihovna, NS RČS 1954-1960, *Těsnopisecká zpráva o 19. schůzi Národního shromáždění republiky Československé v Praze ve čtvrtek 4. a v pátek 5. července 1957*, <https://www.psp.cz/eknih/>

94 Dénes politikusi és életpályájára I. Pešek 2003, 75–78. p.

95 Lőrincz 1964–1968 között volt a KB Elnökségének tagja. A másik magyart, Dudás Kálmán dunaszerdahelyi járási párttitkárt két évtizeddel később, 1988-ban választották be az SZLKP KB Elnökségébe.

Források és irodalom

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
fond: XIX-J-1-j, Külügyminisztérium TÜK-iratai

Slovenský národný archív, Bratislava (Szlovák Nemzeti Levéltár, Pozsony)
fond: Úrad predsedníctva Zboru povereníkov – zasadnutia Zboru povereníkov
fond: Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska – pléna
fond: Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska – Predsedníctvo
fond: Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska – Sekretariát
fond: Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska – tajomník Moško

Jogforrások

Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé 1946
Sbírka zákonů republiky Československé 1948, 1954, 1958
Zbierka zákonov Slovenskej národnej rady 1954

Forráskiadványok

Stenografická zpráva o priebehu schôdzky Slovenskej národnej rady 1954–1956, 1958, 1960
Stenografický zápis o priebehu zasadnutia Slovenskej národnej rady 1954

Internetes forrás

Digitální knihovna. <https://www.psp.cz/eknih/>, *Těsнопisecká zpráva o schůzi Národního shromáždění republiky Československé* 1954, 1956, 1958
Digitální knihovna. <https://www.psp.cz/eknih/>, *Těsнопisecká zpráva o schůzi Prozatímního Národního shromáždění republiky Československé* 1946

Korabeli sajtó

Pravda (Pozsony) 1954
Rudé právo (Prága) 1954
Szabad Földműves (Pozsony) 1954
Új Ifjúság (Pozsony) 1954
Új Szó (Pozsony) 1954, 1956, 1958

Szakirodalom

A Csehszlovák Köztársaság alkotmánya 1949. Bratislava, Tatrán.
Barnovský, Michal 1998. Prvé voľby v totalitnom režime 30. mája 1948. In Barnovský, Michal–Ivaničková, Edita (ed.): *Prvé povojnové voľby v strednej a juhovýchodnej Európe*. Bratislava, Veda, 170–182. p.

- Bukovszky László 2016. *A Csehszlovákiai Magyar Demokratikus Népi Szövetség és a Mindszenty-per szlovákiai recepciója*. Budapest–Somorja, Nemzeti Emlékezet Bizottsága–Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Jablonický, Jozef 1965. *Slovensko na prelome*. Bratislava, Vydavateľstvo politickej literatúry.
- Kaplan, Karel 1993. *Csehszlovákia igazi arca 1945–1948*. Pozsony, Kalligram.
- Kiss József 1980. *Major István*. Bratislava, Pravda Könyvkiadó.
- Krejčí, Oskar 2006. *Nová kniha o volbách*. Praha, Professional Publishing.
- Krivý, Vladimír–Zemko, Milan 2008. *Volby do zákonodarných orgánov na území Slovenska 1920 – 2006*. Bratislava. Štatistický úrad Slovenskej republiky.
- Pešek, Jan a kol. 2003. *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948 – 1989. Personifikácia politického vývoja*. Prešov. Vydavateľstvo Michala Vaška.
- Pešek, Jan 2012. *Komunistická strana Slovenska. Dejiny politického subjektu I*. Bratislava, Veda.
- Popély Árpád szerk. 2008. *Iratok a csehszlovákiai magyarság 1948–1956 közötti történetéhez I. Válogatás a csehszlovák állami és pártszervek magyar kisebbséggel kapcsolatos dokumentumaiból. Spisy k dejinám Maďarov v Československu v rokoch 1948 – 1956 I. Výber z dokumentov československých štátnych a straníckych orgánov o maďarskej menšine*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Popély Árpád szerk. 2014a. *Iratok a csehszlovákiai magyarság 1948–1956 közötti történetéhez II. Válogatás a prágai magyar követség és a pozsonyi magyar főkonzulátus magyar kisebbséggel kapcsolatos jelentéseiből*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Popély Árpád 2014b. *Fél évszázad kisebbségben. Fejezetek a szlovákiai magyarság 1945 utáni történetéből*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Popély Árpád 2018. A magyar forradalommal szembeni propaganda a pozsonyi Új Szóban. In Simon Attila (szerk.): *Az 1956-os forradalom visszhangja Csehszlovákiában*. Budapest–Somorja, Nemzeti Emlékezet Bizottsága–Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Simon Attila 2018. Maďarská (politická) elita v medzivojnovom Československu – náčrt témy. *Forum Historiae*, r. 12., č. 1., 114–128. p.
- Štatistická príručka Slovenska 1947 1947. Bratislava, Štátny plánovací a štatistický úrad.
- Šutaj, Štefan 2002. *Slovenské občianske politické strany v dokumentoch (1944 – 1948)*. Košice, Slovenská akadémia vied–Spoločenskovedný ústav SAV.
- Szabó Rezső 2004. *A Csemadok és a Prágai Tavasz. Beszélgetések, cikkek, előadások, dokumentumok*. Pozsony, Kalligram.
- Tóth László összeáll. 1995. *„Hívebb emlékezésül...” Csehszlovákiai magyar emlékiratok és egyéb dokumentumok a jogfosztottság éveiből 1945–1948*. Pozsony, Kalligram.
- Vartíková, Marta zost. 1971. *Komunistická strana Slovenska. Dokumenty z konferencie a plén 1944 – 1948*. Bratislava, Pravda.

ÁRPÁD POPÉLY

FROM DISFRANCHISEMENT TO PARLIAMENTARY REPRESENTATION. THE FIRST HUNGARIAN REPRESENTATIVES IN THE PARLIAMENT OF PRAGUE AND BRATISLAVA

After World War II the Hungarian minority in Czechoslovakia was not only deprived of its citizenship but also its franchise. For this reason, in parliamentary elections of 1946 and 1948, the Hungarian population was not allowed to take part. The first parliamentary elections in which Hungarians could finally vote, and Hungarian representatives could be elected to the parliaments of Prague and Bratislava, were the elections in 1954. While out of 368 representatives of the Czechoslovak Parliament in Prague 9 were Hungarians, this rate in the Slovak Parliament in Bratislava is 13, out of 104 representatives. The study features both their election and activities. From then on, until the democratic turn in 1989, the Hungarian minority was constantly provided seats in both parliaments. However, the Hungarian MPs were not elected by the Hungarian community but were chosen and brought to parliament by the communist party. Their charge was to demonstrate the “proper” nationality policy of the communist party. Opportunities to stand for the Hungarian minority’s interests were almost none.

A vegyes házasságban született vajdasági fiatalok emlékezete az 1990-es évek jugoszláv háborúiról

---

KAROLINA LENDÁK-KABÓK

The Memory of Young People From Vojvodina Born in Mixed Marriages About the Yugoslav Wars of the 1990s

Keywords: mixed marriage, education, language, 1990s, Yugoslav war, ethnicity, identity, Generation Y, Vajdaság, Vojvodina, Serbia

---

Bár az 1990-es évek délszláv háborúi során a fegyveres konfliktusok elkerülték Vajdaságot, Szerbia soknemzetiségű északi tartományát, a háború mégis mély sebeket ejtett a lakosságán. Egyesek szerint a tartományt részben azért kerülték el az összecsapások, mert viszonylag magas volt az etnikai alapú vegyes házasságok aránya Jugoszláviában, amely a szerbek és az etnikai kisebbségek közötti kötelékként szolgált. Az 1990-es évek államilag finanszírozott nacionalista propagandája károsan hatott a vajdasági etnikai kisebbségekre, amelyek tagjai közül ebben az időszakban sokan elhagyták az országot. Az 1990-es években a kisebbséghez tartozó fiatal generáció lehetett a leginkább hátrányosan érintett csoport, mivel nyílt nacionalizmussal, elidegenedéssel és azzal a kilátással szembesült, hogy mellékvágányra került, és ellop-ták a gyermekkorát. A vegyes házasságokból születettek számára életük egyik mérföldköve, hogy az általános iskolába és a középiskolába való beiratkozáskor szüleik megválaszthatták az oktatás nyelvét (többségi vagy kisebbségi). A kutatás célja annak vizsgálata, hogy az 1990-es évek viharos időszakában a családi háttér milyen szerepet játszott ennek a generációnak az önreprezentációjában és értelemalkotásában. A dolgozat a szerb–magyar vegyes házasságban született Y generációsokkal készített interjúk mélyreható elemzésén alapul. Az eredmények azt mutatják, hogy az iskola tannyelvének megválasztása hatással van gyermekek identitására és a csoporthoz való tartozásra is. Az is megállapítható továbbá, hogy azok, akik kisebbségi nyelvű oktatásban részesültek, több etnikai alapú, nacionalizmusból fakadó incidenst éltek át tanulmányaik során, mint azok, akiknek szülei a többségi nyelvű iskolai oktatást választották. A kutatás két irányból közelítette meg a témát. Először is, a szakirodalomban leginkább tárgyalt szerb–horvát–bosnyák viszonyhoz képest a kilencvenes évek politikai és társadalmi eseményeinek történeti áttekintésén keresztül röviden betekintést nyújt a szerb–magyar viszonyba. Feltárja továbbá a szubszidiárius magyar kisebbségi és a szerb többségi házasságban született gyermekek helyzetét is, amelyet a szakirodalomban minőségi szemszögből ritkán tárgyalnak.

1. Bevezetés

Az 1990-es évek délszláv háborúi során a valamikori Jugoszlávia, a mai Szerbia északi részén, Vajdaság Autonóm Tartományban (a továbbiakban: Vajdaságban) nem voltak fegyveres konfliktusok, a háború mégis közvetett következményekkel járt (Nad 2006). A tartományban a területi autonómia nem etnikai alapú, a multietnikus régióban (Székely és Horváth 2014), huszonöt különböző etnikum él, amelyek között számarányát tekintve a magyar kisebbség a legszámtottevőbb: a Szerb Köztársaság Statisztikai Hivatalának 2012-es felmérése alapján a vajdasági lakosság 13%-át teszi ki. Kymlicka (2007) a nyugati demokráciákban a kisebbségek három általános típusát (őshonos, szub-állami és bevándorló) osztályozta, a fent említett magyar kisebbség e felosztás alapján egy szub-állami „nemzeti csoport”-nak minősül. Az 1990-es évek háborúi során a vajdasági magyarok életkörülményei jelentősen megváltoztak (Göncz 2004). Létszámuk a kivándorlás miatt csökkent (Gábrity-Molnár 1997; Vékás 2008), és kénytelenek voltak megbirkózni a nehéz gazdasági és folyamatosan változó társadalmi-politikai körülményekkel, amelyeket kisebbségi sorsuk és kiszolgáltatottságuk súlyosbított (Göncz 2004). A vegyes házasságban született, így vegyes nemzeti identitású egyének számára kihívást jelentett eldönteni, hogy az etnikai kisebbséghez vagy a többségi csoporthoz tartozzanak-e, mivel megterhelővé vált számukra egy etnikai kisebbségi közösség tagjának lenni (Göncz 2004). Bár Botev (1994) azzal érvel, hogy a vegyes házasságok magas szintje megmentette a tartományt a fegyveres konfliktusok eszkalálódásától, a vegyes házasság mint a társadalmi harmónia és kohézió csodaszerekeként való értelmezése túlságosan leegyszerűsítő magyarázat lehet a jelenségre (Rodríguez-García et al. 2016, 2. p.), különösen, ha az éles etnikai határokat veszélyeztető, erodáló erőknak tekintjük őket (Burić 2020).

A vajdasági, etnikai alapú vegyes házasságokról szóló korábbi tanulmányok nyilvánosan hozzáférhető statisztikai adatok elemzésén alapultak (lásd Botev 1994; Smits 2010; Sokolovska 2008), míg vegyes házasságban született egyénekre minőségi szempontból kevés figyelmet fordítottak (Özateşler-Ülkücan 2019). A vegyes származású Y generációsok¹ helyzetének pontosabb megértéséhez el kell fogadnunk Hobsbawm (2012, 10. p.) megközelítését,² amely a nemzeteket és konstrukcióikat kívülről, azaz a politikai, technikai, közigazgatási, gazdasági és egyéb feltételek szempontjából, valamint belsőleg, az egyének feltételezéseinek és érdekeinek vizsgálata segítségével elemzi. Jelen tanulmány középpontjában a szerb–magyar vegyes házasságban született Y generáció tagjai állnak, akiknek tapasztalatait a kisebbségi/többségi iskolai inst-

1 Értelmezésemben a hagyományosan vett Y generáció fogalmát leszűkítve használom, és jelen tanulmányban ezt az 1981 és 1989 között születettekre alkalmazom.

2 Hobsbawm (2012) megközelítését Brubaker „Nationalist politics and everyday ethnicity in a Transylvanian town” (2018) című könyvében használta.

rukciók megválasztásáról és az iskolában tapasztalt etnikai alapú diszkriminációról szóló elbeszéléseiken keresztül mutatjuk be. A posztszocialista európai országokban élő Y generációs fiatalok különösen kiszolgáltatott, sőt, bizonytalan helyzetben vannak, mivel a szocializmusból a neoliberalizmusba való átmenet újjáélesztette az osztály-, nemi és etnikai-társadalmi különbségeket (Ule 2012, 40. p.). A kutatás két szempontból is egyedülálló. Egyrészt a politikai és társadalmi események történelmi áttekintésén keresztül betekintést ad az 1990-es évek háborúja idején megváltozott vajdasági szerb–magyar viszonyokba, ezzel a szerb–horvát–bosnyák etnikai kapcsolatokat vizsgáló szakirodalomról való elmozdulást szolgálja, de új dimenzióval is kiegészíti azt, így arra a kérdésre a válaszol, hogy vajon a 90-es években Vajdaságban az oktatás nyelve kiváltott-e etnikai alapú atrocitásokat.

1.1. A magyarok helyzete és az etnonacionalizmus felemelkedése Jugoszlávia összeomlása idején

A délszláv háborúval jelentősen megváltoztak a kisebbségi magyarok életkörülményei Vajdaságban (Göncz 2004). A katonai mozgósítás a 90-es évek kezdetén egyre erőszakosabb formákat öltött (Vékás 2008). 1991 októberében az akkor még jugoszláv fegyveres erők jelentős számú tartalékost hívtak be a vajdasági magyarok lakta településekről, és amikor híre ment, hogy azonnal a frontra viszik őket, tömeges béketüntetések sorozata szerveződött a tartományban. Ezek a megmozdulások többnyire a magyarok lakta településeken történtek, ahol az emberek azt vallották, hogy ez nem az ő háborújuk, és nem nekik kellene megvívniuk (Rácz 2018). Ehhez az általánosan elterjedt állásponhoz hozzájárultak azok a tények, hogy a háború elején elesett néhány magyar nemzetiségű katona (Szerbhorváth 2018). Az 1990-ben alakult Vajdasági Magyar Demokrata Közösség (VMDK) nevű politikai párt elnöksége 1991. április 21-én, a VMDK II. kongresszusán felszólította a jugoszláv elnökséget és a vezérkart, hogy a felbomlott Jugoszlávia hadserege alkotmányos szerepének tisztázásáig fegyverezzék le a magyar sorkatonákat (Vékás 2008. 356.). A katonai besorozások miatt a vajdasági magyar lakosság száma rohamosan csökkent (Göncz 2004; Vékás 2008). 1992 májusára huszonötezer magyar menekült Magyarországra, akiket később törvényesen megfosztottak örökösödési jogaiktól. Sokakat, akik maradtak és megtagadták a szolgálatot, elbocsátottak a munkahelyükről (Vékás 2008, 356. p.).

A vegyes nemzeti identitásúak számára problémát jelentett az etnikai kisebbségi csoporthoz való tartozást választani, valamint tudatosítani az etnikai hovatartozást, mivel a háborús helyzetben megterhelővé vált egy kisebbségi közösség tagjának lenni (Göncz 2004). A vajdasági magyar közösségnek nehéz gazdasági és folyamatosan változó társadalmi-politikai körülményekkel kellett megküzdenie, amelyeket a kisebbségi sorsuk és kiszolgáltatottságuk súlyosbított (Göncz 2004). Ilić és Cvejić (1997) a vajdasági etnikai kisebbségek politikai agglomerációját és általános elégedettségét kutatva megállapították, hogy a vajdasági magyarok elégedetlenségének középpontjában nem a szerb többséggel való konfrontáció állt, nemtetszésük inkább a romló gazdasági és

társadalmi körülményekre irányult, amelyek a jugoszláv háborúk következményeiként jelentkeztek (Ilić és Cvejčić 1997). Ebben az értelemben az 1990-es évek vizsgálata során az etnikai és kulturális kisebbségek változatos tapasztalatainak magyarázatakor az akkulturáció válik fontos fogalomká (Trimble 2003. 5.), amely magában foglalhatja az etnikai kisebbségi identitás teljes elvesztését vagy egyes összetevőinek hiányát (pl. nyelvvesztés, változó társadalmi hálózatok vagy változó kulturális értékek) (Phinney 2003). Napjainkban az elkülönített nemzeti identifikációt részesítik előnyben, következésképpen azoktól, akik „hezítálnak” vagy „a többségi nemzet tagjává válás előszobájában vannak”, megtagadhatják az etnikai kisebbségi elismerést (Öllös 2012). Ez az irracionálisnak tűnő magatartás a közösségek zsugorodását eredményezi, ahelyett, hogy azok az etnikailag vegyes helyzetben lévők befogadása által fejlődjenek (Kiss 2018, 491. p.).

1.2. A házasság mint a társadalmi kohézió csodaszere: Jugoszlávia esettanulmánya

A vegyes házasságokra nincs egyértelmű meghatározás. A vegyes házasság különböző típusai például a faji, az etnikai vagy a vallási, de ezek egybe is eshetnek, így a köztük húzódnó határok gyakran elmosódnak. Az egyes országok között eltérnek egymástól a kritériumok, amelyek alapján egy egyesülést vegyes házasságnak minősítenek. Ráadásul egy kisebbségi csoport státusza gyakran nem átlátható, ezért a vegyes házasságban való részvételük sem egyértelmű. Az ilyen egyesülés definíciójának meghatározása módszertani és elméleti kihívás (Song 2009). Nagyon fontos egy olyan fogalmi keret megalkotása, amely magában foglalja a kérdés különböző földrajzi, tematikus és módszertani aspektusait, és ezáltal több szempontból is mélyebb megértést nyújt a vegyességről (Törngren et al. 2021). A „ki kivel házasodik” témakörrel foglalkozó szakirodalmat két téma uralja: a házasság mint a házastársak közötti társadalmi, gazdasági és személyes kapcsolatok cseréje, valamint a házasság mint az asszimiláció vagy a társadalmi távolság mutatója (Schoen, Wooldredge és Thomas 1989, 617. p.). A házasságkötést régóta a csoportok között fennálló kapcsolatok és a csoporthatárok erősségének lenyomataként tartják számon (Grodén 1964), az akkulturáció vagy akár az asszimiláció fő mutatójaként is szolgál (Merton 1972; Blau et al. 1984; Labov és Jacobs 1986), és mivel megkérdőjelezi az emberek megosztottságról alkotott elképzeléseit, még mindig vitatott (Osanami Törngren 2016). Nem egyértelmű, hogy a vegyes házasság az integráció eredménye-e, vagy épp fordítva (Song 2009). Az integrációt meg kell különböztetni az asszimilációtól. Az asszimiláció az etnikai jellegzetességek csökkentését jelenti, míg az integráció a társadalmi aspektusra utal, és „a főáramba való általános befogadást” jelzi (Song 2009). Az asszimilációs folyamatról írva Gordon (1964) három lépést határoz meg: a kulturális asszimilációt vagy akkulturációt, a strukturális, illetve a házassági asszimilációt, kiemelve, hogy ez a folyamat az etnikai csoport mint önálló entitás eltűnését eredményezheti.

Peach (2005) szerint a vegyes házasságok aránya a szegregáció mértékétől függ – a magasabb fokú szegregáció alacsonyabb fokú integrációval, és így kevesebb vegyes

házassággal jár. Az európai migráns közösségek partnerválasztását vizsgálva Beck-Gernsheim (2007) megállapítja, hogy a migránsok hajlamosak a származási országukból való partnerrel házasságot kötni, de nem a kulturális megőrzés, hanem inkább az ilyen házasságok által biztosított stratégiai előnyök miatt. Jacobson és Heaton (2000) kutatásukban azonban kimutatták, hogy az USA-ban az ázsiai és spanyol ajkú amerikaiak esetében az azonos etnikai csoporton belüli házasságkötések valamelyest csökkenő tendenciát mutatnak. A szerzők különböző változókat említenek, amelyek befolyásolják a csoportok közötti házasságkötést, mint például a katonai szolgálat, a főiskolai tanulmányok és a földrajzi koncentráció. A kisebbségi és a többségi csoport közötti házasságkötések magas aránya egyszerre jelzi a kisebbség elfogadhatóságát a többség számára, és a kisebb csoport különállóságának elmosódását (Schoen, Wooldredge és Thomas 1989, 618. p.).

Ami szintén befolyásolja a vegyes házasságok arányát, az az ilyen egyesülések létrehozásának konkrét földrajzi tere. A „vegyes” kapcsolat jellege is jelentős szerepet játszik. Merton (1941, 361. p.) szerint „a vegyes házasságok aránya és mintái szorosan összefüggnek a kulturális orientációkkal, a jövedelmek és a státuszszimbólumok szabványosított eloszlásával”. Egyes jellemzők, mint például a vallás, gátló hatással bírhatnak (pl. hinduk és muszlimok esetében) (Song 2007). Ott, ahol a kisebbségi háttér kiemelkedő, nem látható egyértelműen, hogy a kormányzati integrációs politikákat kapcsolatba lehet-e hozni a bevándorló népesség demográfiai reakciójával (Coleman 1994). A kisebbség tagjai megpróbálhatnak „közelebb kerülni” a szülőföldjükön élő többségi lakossághoz (Kemp 2006), mégpedig a vegyes házasság, azaz a többségi nemzetből származó házastárs választása révén (Hoóz 2002). A kisebbségi házastárs a vegyes házasság révén mélyebben integrálódhat a többségi társadalom struktúráiba, intézményeibe vagy társadalmi hálózataiba. A kisebbségek integrációja érdekében tett erőfeszítések az állampolgársági vizsgákban, a többségi nyelv elsajátításában vagy a szimbolikus másságuk csökkentésében mutatkoznak meg (Song 2009).

Mivel a házasságot az etnikailag sajátos kulturális értékek és gyakorlatok következő generációra való átörökítése mechanizmusának tekintik, a vegyes házasság alapvetően befolyásolhatja az etnikai kisebbségi csoportok határait és megkülönböztethetőségét (Barth 1969). A vegyes házasságok azt jelzik, hogy a társadalmi, kulturális és egyéb korlátok leomlanak (Coleman 1994). A csoportok közötti társadalmi kategóriák és határok túlléphetők a hibrid és transzformatív identitások létrehozásával (Özatesler-Ülkücan 2019, 2. p.). Ha elfogadjuk, hogy a vegyes házasságok a „mások” egyenrangúként való valódi társadalmi elfogadását jelzik, akkor arra is következtethetünk, hogy a társadalomban a kisebbségi csoportokkal szembeni etnikai és faji előítéletek valódi csökkenéséről árulkodnak (Song 2009, 333. p.). Ezen okok miatt a vegyes házasságot általában egy kisebbségi csoport sikerének és társadalmi elfogadottsága mutatójának tekintik (Song 2009).

A különböző társadalmi csoportok tagjai közötti házasság megkérdőjelezi ennek az egyesülésnek egy másik aspektusát – a társadalom összekötő elemeként betöltött funkcióját. A vegyes házasság ugyanis nemcsak két egyént köt össze, hanem azokat a

nagyobb csoportokat is, amelyekhez ezek az egyének tartoznak (Smits 2010, 421. p.). Ennek megfelelően nemcsak a házaspárokat érinti, hanem egész családokat azokkal a tagjaikkal egyetemben, akik a legszemélyesebb kapcsolatokat alakíthatják ki egymással (Hoóz 2002, 1090. p.). A nemek aránya ezekben a házasságokban igen szembe-tűnően alakul: a nők sokkal gyakrabban kötnek más etnikumú partnerrel házasságot, mint a férfiak, miközben a kulturális különbségek is fontos szerepet játszanak.

A társadalomban a családok fontos kontextusát képezik az etnikai csoportok közötti társadalmi interakciónak és a kölcsönös elfogadásnak. Elősegíthetik az etnikai csoportok fenntartását (Huijnk 2011, 15. p.). Preece (2008, 57. p.) szerint az örökség nyelvének használata és fenntartása nemi dimenzióval bír, ami az etnikai kisebbségekhez tartozó nőkre hárul a nemzetük kollektív szimbolizálásának feladatával együtt (Yuval-Davis 1997, 196. p.). A nők viselik a „nemzet anyáinak” (Bracewell 1996) terhét, valamint ők azok, akik reprodukálják az etnikai/nemzeti csoportok határait, közvetítik a kultúrát, továbbá ők a nemzeti különbség privilegizált jelzői (Kandiyoti 1994, 377. p.). A patriarchális, férfi családfővel rendelkező családjegységekben a nők szerepe a nőiesség hagyományos elképzeléseinek megjelenítése, ami az etnikai kisebbségi nők esetében a többségi nemzetbe való beolvadást is eredményezheti (Thomson 2020). A háború utáni Szarajevót vizsgálva Golubović arra a következtetésre jutott, hogy bár a szerb nők Szarajevó utcáin igyekeztek elrejtetni etnikai hovatartozásukat, a privát térben és saját közösségükön belül mégis büszkén viselték eredeti etnikai identitásukat (Globović 2020).

Botev (1994) azt állítja, hogy a volt Jugoszláviában a különböző nemzetiségű felek közötti házasságkötést a házastárs-választási preferenciák kulturális hagyománya befolyásolta, és hogy Vajdaságban a magyarok körében voltak a legalacsonyabbak az etnikai házasságkötési korlátok, azaz a magyar volt a legnyitottabb csoport a jugoszláv társadalom más etnikumú tagjaival való házasságkötésre. Az a tény azonban, hogy a boszniai politikusok elítélték és nevetségessé tették a vegyes házasságokat az 1990-es évek délszláv háborúi alatt, arra szolgál példaként, hogy a különböző kultúrák férj és feleség által képviselt békés és szabad akaratú egyesülése akár potenciális veszélyként, illetve eleve nemzetellenes cselekedetként is felfogható (Burić 2020).

1.3. Az iskolai oktatás nyelve és hatása az etnikai identitásra

A hovatartozás érzése az identitás fontos része, ez pedig alapvető fontosságú a polgárok számára, mivel kötődést alakítanak ki egy adott területhez vagy nemzethez (Örkény 2005, 46. p.). Song (2009) szerint az integráció vagy szegregáció mértéke a házasságok közötti arányokat is befolyásolja: a társadalmi enklávék létezése (jó társadalmi érték) önmagában nem jelenti a szegregációt (rossz társadalmi érték).

A volt Jugoszláviában egy „nemzetek feletti” jugoszláv identitás épült ki, egy olyan identitásmintázat, amely „megtestesítette” a „testvériség és egység” elvét (Godina 1998, 416. p.), és amely mentes volt az etnikai és osztálykülönbségektől (Tóth 2019).

Érdekes megjegyezni, hogy a magyar kisebbség tagjai nagyobb mértékben kötődtek a volt Jugoszláviához, mint a szerbek (Perunović 2016).

Ami a vajdasági lakosokat illeti, többféle identitást alakítottak ki, amelyek nem feltétlenül hierarchiában léteztek, inkább a kontextustól függően kaptak prioritást (Šaračević 2012. 3.) – ennek az lehet az oka, hogy a vajdasági etnikai közösségek különböző csoportjellemzőkkel rendelkeznek (Ilić és Cvejić 1997). A vajdasági magyar identitás a szocializmus idején alakult és épült ki (Losonczi 2018), párhuzamosan a „nemzetek feletti” jugoszláv identitás megkonstruálásával. Teljes mértékben azonban csak Jugoszlávia megszűnése után nyerte el végleges formáját, és egyértelműen elkülöníthető a tágabb (talán eredeti?) magyar nemzeti identitásától (Bálint 2012, 454. p.).

Az etnikai kisebbségi identitás megőrzése érdekében egy nemzetállamban kulcsfontosságú az anyanyelvi oktatás (Papp 2017). Az oktatás fenntartja a nemzetállam kulturális és nyelvi formáját (May 2012, 132. p.), ezért az etnikai kisebbségek hajlamosak az anyanyelvi oktatás formális intézményesítésére törekedni, és az iskolai anyanyelvhasználat a nyelvi asszimiláció megelőzésének vagy csökkentésének eszközeként szolgál (Papp 2014). Az erdélyi magyar kontextusban az iskolák kulcsszerepet játszanak a kolozsvári magyar világ generációs reprodukciójában (Brubaker et al 2018). A vegyes családok esetében az iskolai oktatás nyelvének megválasztása valós, hosszú távú és messzemenő következményekkel járhat – például a gyermek etnikai identitásának megválasztása szempontjából (Brubaker et al 2018). Erdélyben a kisebbségi magyarok számára nem is kérdés, hogy gyermekeik milyen tannyelvű iskolába fognak járni: alapesetben magyarba íratják őket, de a vegyes házasságok esetében ez nem teljesen egyértelmű (Brubaker et al 2018). Előfordulnak olyan vegyes házasságok, ahol a gyermekek magyar tannyelvű általános iskolában kezdenek tanulni, majd a középiskolában átkerülnek a román rendszerbe (Brubaker et al 2018). Szlovákiában vagy Ukrajnában a magyar gyermekek szülei úgy érezhetik, hogy a kisebbségi magyar nyelvű oktatás nem nyújtana megfelelő lehetőséget gyermekeiknek, ezért a többségi tannyelvű iskolát választhatják, szerintük ez ugyanis fontos eszköz gyermekeik későbbi „hazai” karrierépítésében (Papp 2017, 97. p.). A gyermekek identitását ugyanakkor egyaránt erősítheti vagy gyengítheti, ha szüleik a kisebbségi vagy többségi nyelvű oktatás mellett döntenek az iskoláskor kezdetén. Ha a szülők a többségi nyelvet választják, akkor ezt azért teszik, hogy jobban integrálják gyermekeiket a többségi nemzetbe, mivel ez szerintük fontos ahhoz, hogy a gyermekeik azon a nyelvterületen boldoguljanak és építsenek karriert, ahol születtek (Papp 2017, 97. p.). Ma a különálló nemzeti identifikációt részesítik előnyben; következésképpen azoktól, akik „hezitálnak” vagy „a többségi nemzet tagjaivá válás előszobájában vannak”, megtagadhatják az etnikai kisebbségi elismerést (Öllös 2012). Ez az irracionálisnak tűnő magatartás a közösségek zsigorodását eredményezi, ahelyett, hogy azok fejlődjenek az etnikailag vegyes helyzetben lévők befogadása által (Kiss 2018, 491. p.). Ez a gyanú némileg megalapozott, hiszen Szerbiában az, hogy a magyarok körében az általános és középiskolai oktatásban az anyanyelv dominál(t), és csak heti néhány órában hallgatnak szerbet mint nem anyanyelvet, kiegyensúlyozatlan kétnyelvűek generációit hozza-hozta létre,

ezért sokaknál a szerb nyelvtudás nagyon alacsony szintje jellemző (Filipović et al. 2007). A többségi nyelvtudás hiánya Vajdaságban nagymértékű oktatási migrációt eredményez(ett), amit az is erősít(ett), hogy a magyar tannyelvű középiskolát végzett diákok a rokonállamukban, vagyis Magyarországon uniós egyetemi diplomát szerezhetnek (Lendák-Kabók et al. 2020). Ha ezek a fiatalok úgy döntenek, hogy a szülőföldjükön maradnak, a felsőfokú tanulmányaik megkezdésekor először a nyelvi akadályokat kell leküzdeniük (azaz szerb nyelvtudást kell szerezniük), ami időt, erőfeszítést és áldozatot igényel (Lendák-Kabók 2021). Az etnikai és kulturális kisebbségek változatos tapasztalatai magyarázata szempontjából ebben az értelemben fontos fogalomnak tekinthető az akkulturáció (Trimble 2003, 5. p.), ugyanis ez a jelenség magában foglalhatja az etnikai kisebbségi identitás vagy egyes összetevőinek elvesztését, azaz a nyelvvesztést, a társadalmi hálózatok változását vagy a kulturális értékek alakulását (Phinney 2003).

A szülők iskolaválasztása ellenére az etnikai vegyes házasságokból született egyéneknek különböző, etnikailag motivált alternatívák közül kell választaniuk (Kiss 2018, 483. p.), és így mesterségesen megerősítik egyik identitásukat a másik rovására.

A fent bemutatott kontextuális keret alapján a tanulmány célja, hogy az 1990-es évek délszláv háborúját a vegyes házasságban született (szerb–magyar) Y generációsok szemszögéből közelítse meg, az ő tapasztalataikat ugyanis eddig elhanyagolták, mivel a konfliktusokkal foglalkozó szakirodalom a szerb–horvát–bosnyák kapcsolatokra összpontosított.

2. Módszertan

A vizsgálat huszonöt, etnikai kisebbséghez tartozó Y generációssal készített interjú korpuszának átfogó elemzésén alapul. Tizenhét válaszadó származik homogén, etnikai kisebbségi magyar házasságból, nyolcan pedig szerb–magyar vegyesházasságban születtek. A jelen tanulmány a vegyes házasságban született Y generációsok narratíváira összpontosít.

A válaszadók kiválasztásakor a hólabda-módszert (Esterberg 2011) alkalmaztam. Az interjúk 2019 szeptembere és decembere között készültek magyar és szerb nyelven, az elemzésben a megkérdezettek keresztnévét használom. A megkérdezettek 1981 és 1989 között születtek, és Vajdaság különböző részein nőttek fel. Az etnikai hovatartozással és nyelvvvel kapcsolatos attitűdök pontosabb megértése szempontjából különbséget jelent, hogy a kisebbségi közösségekhez tartozó interjúalanyok mely településeken születtek és nőttek fel. Ezek a települések etnikai összetételüket tekintve különböznek: Újvidéken és Čenejen a lakosság többsége szerb, így a megkérdezettek számára nagyobb kihívást jelent a kisebbségi nyelv és identitás megőrzése, míg Adán, Kishegyesen és Moholon a magyarok vannak többségben, így könnyebb a többségi nyelv és identitás megőrzése.

Az interjú húsz kérdésből állt, amelyek egymásra épültek, és öt fő témakörre oszlott: (1) gyermekkor; (2) iskoláztatás; (3) az 1990-es évek a Vajdaságban; (4) etnikai

identifikáció és (5) kulturális különbségek a párkapcsolatban és a családban. Ebben a tanulmányban a megkérdezettek válaszai alapján az iskoláztatás nyelvét, a kisebbségi vagy többségi nyelvű iskolaválasztás családi okait és hatásait, az 1990-es évek viharos időszakának feltárását, valamint az etnikai identifikáció témájának egy részét tárgyalom, amelyet néhány válaszadó vagy az iskoláztatáshoz, vagy az 1990-es évekről szóló elbeszéléséhez kapcsolt.

A kvalitatív adatok elemzésekor a Saldana (2013) és McQueen (2009) által kidolgozott kódolási módszereket követtem. Először attribútumkódolást (Saldana MacQueen et al. által 2013, 70. p.) alkalmaztunk a kapcsolati státusz és a gyermekek számának kódolására, hogy jobban megértsük a válaszadók családi hátterét (az eredményeket a Függelék 1. táblázata tartalmazza). Az interjúk vizsgálatá során narratív elemzést (Law 2004) alkalmaztunk, mivel a narratív kutatás azt tárgyalja, hogy az egyének és csoportok hogyan értelmezik a társadalmi világot és az abban elfoglalt helyüket (Law 2004).

3. Empirikus megállapítások

A megállapításokkal foglalkozó rész az Y generációsok elbeszéléseit mutatja be. Szüleik vagy a többségi, vagy a kisebbségi tannyelvű iskoláztatást választották. E mögött a döntés mögött meghúzódó okokat tárgyaljuk. Ez a fejezet azokat az etnikai vagy nyelvi vonatkozású eseményeket is bemutatja, amelyek az Y generációs gyermekekkel történtek a viharos 1990-es években, leginkább az iskolai környezetükben.

Mivel az elemzés egy kevésbé kutatott európai területen élő, nagyon különleges embercsoportra összpontosít, a megkérdezettek rövid bemutatásával kezdődik. Hobsbawm (2012) megközelítését követjük, aki szerint a nemzeteket belülről kell elemezni, az egyének feltételezéseinek és az események személyes perspektíváinak hangsúlyozásával.

3.1. Kisebbségi nyelvű oktatás és nacionalizmus okozta konfliktusok

Jelen alfejezetben azoknak a válaszadóknak az elbeszéléseit mutatom be, akiknek szülei az 1990-es években a kisebbségi oktatást választották számukra, valamint az ebben az időszakban esetlegesen előforduló etnikai konfliktusokról is szó lesz. Négy interjúalany magyar tannyelvű általános iskolába járt, közülük pedig csak ketten iratkoztak magyar tannyelvű középiskolai tagozatra. A kisebbségi nyelvű oktatás választása változatos motivációt jelentett a válaszadók szülei számára. Néhányan közülük (Ljiljana, Tamara_Ž és Tina) – habár mindhármuknak szerb neve van – azért jártak magyar osztályba, mert az édesanyjuk magyar volt, míg egyikük (Emília) apja magyar volt, aki nem engedett abból, hogy lánya magyar nyelven tanuljon általános iskolás korában, de később már nem ragaszkodott ehhez, így ő szerbül folytatta középiskolai tanulmányait. Válaszadóim elbeszéléseikben nem emlékeztek arra, hogy a háború befo-

lyásolta volna szüleik döntését az oktatás nyelvének megválasztása kapcsán. A megkérdezettek különböző háttérrel rendelkeztek, amelyre röviden kitérek majd, amikor elemzem elbeszéléseiket, hogy megértsük társadalmi helyzetüket és azt a környezetet, amelyben iskolai tanulmányaik folytak, valamint azt, ahogyan az 1990-es évek alatt éltek.

Ljiljana, akinek apja szerb, anyja pedig magyar, mindig is édesanyjával élt Kishegyesen, egy magyar többségű településen, a vajdasági Bácska régió középső részén. Szülei külön éltek, édesapja egy dél-szerbiai kis faluban lakott. Tanulmányait iskoláztatása alatt végig magyar tannyelven folytatta, mivel a döntés édesanyjára volt bízva. Elbeszéléseiben a vajdasági kisebbségi magyar nemzettel azonosult, de szerb identitása is fontos volt számára. Felidézett egy olyan időszakot az 1990-es évekből, amikor a szerb utóneve vagy segített neki, vagy hátrányára volt. Élénken élt emlékezetében az az eset, amikor iskolai barátait etnikai hovatartozásuk miatt zaklatták. Mivel azonban neki teljes egészében szerb neve van, a bántalmazók őt békén hagyták.

A szerb nevem egyszer a segítségemre volt, mert amikor egyik alkalommal busszal a gimnáziumból hazafelé mentünk, Lovćenac és Mali Idoš lakói láncokkal felszerelve „nagy verekedésbe” keveredtek. Nem tartott sokáig, de sok gyereket megverték... Néhány hónapon keresztül ez rendszeresen megisméltődött. Akkoriban nem mertünk átmenni Szeghegyen (Lovćenac), vagy csak nagyon félve. Szeghegyen a montenegróiak nem engedték le a lányokat a kishegyesi buszról, megragadták őket és bökdösték. Engem nem bántottak, mert mindenkinek a nevét nézték, és azt hitték, hogy „az övék” vagyok. A szerb nevemnek voltak árnyoldalai is. Egyszer nem kaptam magyar ösztöndíjat a Kosztolányi iskolában, mert a nevem szerb, pedig én minden iskolát magyarul végeztem.³ (Ljiljana)

Tina története kissé másként alakult, mint Ljiljanáé. Csenejen, egy Újvidék melletti szerb faluban nőtt fel. Édesanyja magyar származású, Magyarországon született, és Szerbiába költözött, amikor megismerkedett Tina édesapjával. Tina szerb családi és utónevet visel, akárcsak Ljiljana, és az interjú során is szerbül beszélgetett velem. Magyar tannyelvű általános iskolába járt, majd szerb középiskolára váltott, ahol – úgy emlékszik – nyelvi nehézségei voltak. A háború során traumát okozott neki az 1999-es NATO-bombázás,⁴ ami miatt édesanyjával és nővérével egy időre Magyarországra köl-

3 A tanulmányban közölt interjúrészletek a hanganyagok szó szerinti lejegyzései, az egyes – olykor a nyelvhelyesség szempontjából kifogásolható – szófordulatok a vajdasági magyar nyelvhasználat specifikus jelenségei, amelyek az élőbeszédben használt alakoknak megfelelően szándékoltan kerültek be az interjú-idézetekbe.

4 A NATO-bombázás a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság elleni katonai művelet volt a koszovói háború idején. A légitámadások 1999. március 24-től 1999. június 10-ig tartottak. A bombázások addig folytatódtak, amíg megállapodás született, amely a jugoszláv fegyveres erők kivonását és az ENSZ ideiglenes közigazgatási békefenntartó missziójának felállítását eredményezte Koszovóban.

töztek, ahol szintén magyar iskolába járt. Elmondása szerint Magyarországon a gyerekek gonoszak voltak vele – például cetliket ragasztottak egy padra, hogy menjen haza Szerbiába.

Tamara_Ž szintén szerb nevet visel, de az interjú során magyarul beszélt. Állítása szerint sem a magyar, sem pedig a szerb nyelvvel nincsenek nehézségei. Néhai édesapja szerb volt, édesanyja pedig magyar. Az összes tanulmányát magyar nyelven végezte, így az újvidéki Bölcsészettudományi Karon is a kisebbség nyelvén tanult. Bár nyelvi szakos középiskolába szeretett volna iratkozni, nem járt sikerrel, ezért az újvidéki gimnázium egyetlen magyar osztályába került. A magyar tannyelvű gimnáziumi oktatás nem cél, hanem alternatíva volt számára, mivel ott a felvételért folyó verseny nem olyan kiélezett, mint egyes szerb tannyelvű gimnáziumokban. Édesapja szerette volna, ha már az általános iskolában magyar tannyelven tanul, mivel tisztában volt a kétnyelvűség előnyeivel. Tamara_Ž számára élete során a kétnyelvűség volt az egyik fő aduász, hiszen minden munkahelyére azért vették fel, mert anyanyelvi szinten beszéli mindkét nyelvet.

Újvidéken jártam általános és középiskolába, majd az Újvidéki Egyetem filozófiai karán újságírást tanultam magyar nyelven. A magyar nyelvű oktatás édesapám kívánsága volt, ezért mi a nővéremmel magyar iskolába jártunk. Apánk úgy gondolta, hogy ha a szerb nyelvű iskolát választjuk, elfelejtjük az anyanyelvünket. (Tamara_Ž)

Amikor az 1990-es évekről esik szó, amely etnikai alapon osztotta meg az embereket, Tamara elmesél egy történetet a szomszédasszonyukról, aki bár magyar volt, származását titkolva egyáltalán nem használta anyanyelvét. A szomszédasszony valószínűleg azzal racionalizálta a helyzetét, hogy kiemelte, neki sikerül a többségi lakosság által társadalmilag elfogadottnak lennie (Song 2009), így a többségi környezetben elfogadta a férje kulturális jelvényét (Kalmijn 1998), majd egy feszültséggel teli pillanatban még az etnikumát is megtagadva sértő üzenetet tett ki:

Általában az iskolában történt. Úgy éreztem, hogy amikor anyukámmal mentünk valahová busszal, valahogy éreztem a levegőben a negatív energiát. Egy pillanatra ránk néztek, de nem szólaltak meg. Volt egy alkalom, amire emlékszem, az iskolában... egy szerb kislány odajött hozzám, és azt mondta, hogy beszéljek szerbül, mert szerb vezetéknevem és nevem van. Volt egy magyar szomszédunk, a fia szerb volt, nem beszélt magyarul, akárcsak a férje. Egy alkalommal egy papírlapot ragasztottak az egyik fára azzal a nyomtatott felirattal, hogy „Magyarok a jég alatt!”⁵ Apukám erről akkoriban cikket írt,⁶ ami az újságban is megjelent. Nagyon fel voltak háborodva emiatt. (Tamara_Ž)

5 Ez a felirat a Rajtaütéssel (Рауцаја/Racija) hozható összefüggésbe, amely a Királyi Honvédség által a 2. világháború idején végrehajtott katonai művelet volt, miután a trianoni döntés előtt Magyarországhoz tartozó vajdasági területeket a magyarok 1941–42-ben ismét megszállták és elcsatolták. 3000-4000 civil halálát okozta a vajdasági Bácska déli részén. Az áldozatok mind Újvidéken, mind a tágabb régióban többnyire szerbek és zsidók voltak, bár számos magyar is meghalt. Újvidéken sokan kénytelenek voltak átvonulni a befagyott

Emília az interjú során magyarul, bár kissé visszafogottan, rövid mondatokban beszélt. Édesapja magyar, édesanyja szerb származású volt, leánykori családi és utóneve is magyar. Az óvodát és az általános iskolát magyar osztályban végezte, de egy rangos újvidéki gimnáziumban már szerb tagozaton tanult. Elbeszélésében kevésbé pozitívan nyilatkozott az etnikai kisebbségek nyelvoktatásáról – arról számolt be, hogy az általános iskolában az osztálya mindössze tízfős volt. Ennek oka a jugoszláv háború volt, hiszen mire Emília 1995-ben elkezdte az általános iskolát, a magyarok közül sokan elhagyták az országot. Mivel vegyes házasságban született, származása miatt a magyar osztályban kellemetlenül érezte magát, később pedig az elit gimnáziumban azért bántották, amiért nem teljesen szerb. Emília párhuzamosan egy másik gimnáziumba is járt, ahol volt magyar osztály is. Ez volt az édesapja kívánsága, aki ragaszkodott hozzá, hogy lánya négy évig magyar nyelvet és irodalmat is tanuljon, és magyar nyelvből is érettségizzen. Megjegyzendő, hogy édesapja egyetemi tanár volt, aki nagyon szerette volna megőrizni családjáé kisebbségi identitását.

Magyarul jártam óvodába és általános iskolába, de a gimnáziumot szerbül végeztem, miközben párhuzamosan magyar órákra is jártam egy másik iskolába. Minden év végén vizsgáztam magyar nyelv és irodalomból. Így ebből is van érettségim. Az általános iskolában éreztem néhány tanár sovinizmusát, akik viselkedésükkel különbséget tettek a „tisztá” magyar és a vegyes származású diákok között. A középiskolában pedig szerb sovinizmust éreztem egy tanár részéről, mert nem voltam „tisztá” szerb. A gimnáziumban, ahol körülbelül harmincan voltunk, sokkal egészségesebb volt a környezet. (Emília)

A kisebbségi közösséghez tartozó szülők általában úgy döntöttek, hogy gyermekük a kisebbség nyelvén folytassa az általános iskolai oktatást. Ezek a szülők nagyon is tisztában voltak azzal a kockázattal, hogy a többségi nyelvű iskoláztatás miatt a kisebbségi nyelv elveszhet. Bár a megkérdezettek közül gyermekként néhányan magyar tannyelvű általános iskolát végeztek, később, a szerb nyelvű középiskolai oktatás és a környezet miatt, amelyben nevelkedtek és éltek, a kisebbségi nyelvtudásuk elvesztése olyan mértékű lett, hogy nyilvánosság előtt inkább kerülték a magyar beszédet, és csak szerbül szólaltak meg.

Dunán, hogy aztán elpusztuljanak, amikor a jégtakaró a partról érkező lövések miatt megrepedt. Néhányukat a jégtáblán lévő lyukakba lökték, aminek következtében megfulladtak vagy hipotermiának estek áldozatul, míg másokat az utcán lőtték agyon. A partizánok által elkövetett, németek, magyarok és szerbek elleni megtorlás 1944–45-ben súlyos volt; legalább 55 973 ember esett áldozatul, többek között kivégzés vagy betegség miatt a munkatáborokban. Az áldozatok túlnyomó többségét szándékosan, tárgyalás nélkül végezték ki.

6 Az interjúalany apja újságíró volt.

3.2. Többségi nyelvű iskoláztatás és nacionalizmus okozta konfliktusok

Négy válaszadó általános és középiskolában szerb tannyelvű osztályban tanult (Boris, Evelin, Tijana és Tamara_K), Boris kivételével a többiek szerbül beszéltek velem az interjú során, és a beszélgetés elején hangsúlyozták, hogy jobban érzik magukat, ha szerbül társalognak. Válaszadóim nem emlékeztek arra, hogy a családjukban különösebb vita lett volna a tanítási nyelv megválasztása miatt; a döntés számukra természetes volt. Mivel szerbül beszéltek velem, arra a következtetésre jutottam, hogy magas szintű akkulturációjuk a nyelvvesztésben nyilvánult meg (Phinney 2003). Ez függött annak a településnek az etnikai összetételétől is, ahol nevelkedtek, és ahol az interjúk idején éltek. Azok a válaszadók, akik olyan településeken nőttek fel és élnek, ahol a lakosság többsége még mindig magyar, mint Boris, és gyakrabban használják a magyar nyelvet, azoknak nem vagy csak minimális nehézségük volt a magyarul való megszólalás alkalmával.

Boris, akinek szerb családi és utóneve van, magyarul beszélt az interjú alatt. Édesapja szerb, édesanyja magyar, és az apai nagymama is magyar volt. Ő és a nővére szerb tannyelvű iskolába jártak, magyar környezetben (Mohol és Zenta városokban). Nem emlékezett arra, hogy szülei megbeszéltek-e vele, hogy olyan iskolába járjon, ahol a tantárgyakat szerbül tanítják – mindenesetre nem kérdőjelezte meg a döntésüket. Lehetne úgy érvelni, hogy apjának a többségi nemzethez való (részleges) tartozása olyan kulturális jelvény volt, amelyet érdemes volt viselni és követni (Kalmijn 1998). Voltak magyar és szerb barátai is, függetlenül attól, hogy szerb iskolába járt, hiszen többségi magyar környezetben élt. Munkája megkövetelte, hogy a magyar és a szerb nyelvet egyaránt használja. Kisebbségi nyelvtudása előnyt jelentett a munkakeresés során. Iskolai nyelvválasztásáról a következőket mesélte:

Az általános és a középiskolát szerb nyelven végeztem. Ez édesapámnak köszönhető, bár ő nem vallja magát szerbnek – az édesanyja is magyar. Valahogy így volt ez jó. Nem emlékszem már, hogy a szüleim velem megbeszéltek-e ezt, de a számukra ez természetes volt. Én magyar óvodába jártam, és már akkor kialakult bennem ez a két-nyelvűség. Azóta is kétnyelvű vagyok, igaz, a szerb nyelvem egy kicsit erősebb, de a magyar nyelvem is elég jó. Az a nyelv, amit üzleti célokra is használok, a magyar nyelv. (Boris)

Boris arról mesélt, hogy mindig valahol „a kettő között” van: az általános iskolában etnikai alapú „bandaharcok” zajlottak, neki el kellett kerülnie, hogy oldalt válasszon, és szerb iskolai tanulmányai miatt úgy tekintettek rá, mint aki „a többségi nemzetek tagjává válás előszobájában” (Öllös 2012) áll. Felidézte, hogy az etnikai alapú harcok nem voltak jelentős összecsapások. Amikor Újvidéken tanult, a 2000-es évek elején, egy nyilvános helyen egy ismeretlen megjegyzéseket tett rá és a barátaira, mert magyarul beszéltek, de ő odament az illetőhöz, és „rendezte a dolgot” azzal, hogy elmagyarázta, mi a helyzet.

Az 1990-es években voltak etnikai konfliktusok, amelyek verekedésekbe torkolltak, de szervezett vagy túlzó gyűlöletre nem volt példa. Hallottam, hogy Újvidéken is vol-

tak ilyen helyzetek a 90-es években, de amikor 2003-tól 2009-ig ott tanultam, semmi ilyesmi nem történt... Egyszer, amikor egy nagyobb csoportban voltunk, és bementünk egy pékségbe vagy vendéglőbe, valaki a háttérben mormogta, hogy magyarul beszélünk. Akkor odamentem hozzá és elmondtam neki, hogy mi a helyzet, szóval ez volt az egyetlen eset, amit személyes tapasztalatból tudok említeni. (Boris)

Bár elbeszélésében Boris nem részletezte, hogy pontosan mit tett a kisebbségi nyelvhasználati incidens rendezése érdekében, de az a tény, hogy Vajdaság többnyelvű és multikulturális régió volt akkor és ma is az, azt jelenti, hogy az emberek erre a tényre hivatkozhatnak az ilyen incidensek elsimitása érdekében.

Evelin szerbül beszélgetett velem. Édesanyja szerb, édesapja magyar volt;⁷ a családban mindkét nyelvet használták (édesapjával a magyart, édesanyjával és nővérével pedig főként a szerbet, így a családban a szerb volt a gyakrabban használt nyelv). Szerb tannyelvű osztályba járt Újvidéken. Az iskolájában volt magyar tagozat is,⁸ de a szülei úgy döntöttek, hogy őt és a nővérét szerb osztályba íratják. Számára ez is természetes volt, soha nem kérdezett, nem kérdőjelezte meg a szülei döntését, amely inkább a nővérével volt összefüggésben, hiszen amikor a család a városon belül lakhelyet változtatott, a hozzájuk legközelebbi iskolában nem volt magyar nyelvű oktatás. Evelin nővére esetében a földrajzi távolság játszott szerepet az oktatási nyelv kiválasztásában. Amikor a vegyes házaspárok egy etnikai kisebbség által lakott régió periferiáján élnek, mint például Újvidéken, gyakran távolabb laknak a korlátozott számú, kisebbségi nyelvű oktatást biztosító iskolától. Ezért – akárcsak Evelin esetében – a vegyes házasságban élő szülők iskolaválasztásában gyakran a komfortérzetük dominál, és gyermekeiket a közelben lévő többségi tannyelvű iskolákba íratják be. Evelin és nővére később átíratkozott ugyan egy olyan iskolába, ahol már volt magyar osztály, de szüleik nem változtattak az oktatás nyelvén. Bár hangsúlyozta, hogy nővérenek voltak barátai a magyar osztályból, akikkel a mai napig tartja a kapcsolatot, Evelin arról nem mesélt, hogy neki is hasonló tapasztalatai lettek volna.

Igen, én és a nővérem is szerbül végeztük az iskolát. Voltak neki magyar barátai, és ma is vannak a Petőfi⁹ iskolából. A szüleim úgy döntöttek, hogy szerb osztályba íratnak minket, főleg azért, hogy később könnyebb legyen... hiszen ötéves koromban kezdtem el balettozni, és már azóta tudom, hogy ezzel szeretnék foglalkozni. Néhányszor költöztünk, mert a szüleim az elején albérlők voltak... Szóval, azt hiszem, könnyebb volt nekik, hogy a nővérem két iskolát váltogat ... amíg el nem indultam abba az iskolába, ahol ő végzett. (Evelin)

7 Mindketten elhunytak már.

8 Újvidéken 2021-ben három általános iskolában és négy középiskolában folyik magyar nyelvű oktatás. Korábban, amikor több első osztályos iratkozott be magyar osztályokba, több általános iskolában volt egy-egy magyar osztály.

9 A Petőfi Sándor Általános Iskola jónévvű újvidéki iskola. Arról is ismert, hogy évfolyamonként egy osztály számára biztosít magyar tagozatot.

Evelin számára a szerb volt a domináns nyelv – tíz évig nem is beszélt magyarul. Ez akkor változott meg, amikor megszületett az első gyermeke, és úgy döntött, hogy a kisebbségi nyelvvel úgy ismerteti meg, hogy magyarul beszél vele. Amikor férjével együtt magyar óvodába írátták gyermekeiket, ő is magyar nyelvű környezetben kezdett dolgozni, ami szintén kiváltó ok volt a vegyes identitási jellemzőinek felébresztéséhez.

Mind az akcentus miatt, mind az elégtelen nyelvtudás miatt, hogy is mondjam, nyelvtanilag helytelenül, és mert mindig az a benyomásod, hogy úgy tesznek, mintha nem tudnák elsajátítani a nyelvet. Tudod, a szerb barátaim megkérdezték tőlem, hogy „hogyan lehetséges ez”? Azt hiszem, ha Svédországba költöznénk, és a gyerekeink ott svédül járnának iskolába, akkor meg kellene tanulniuk a svéd nyelvet. Hogyan lehetséges, hogy valaki, aki Szerbiában él, nem tud elég jól szerbül?! Egyszerűen nagy hiba, hogy nem tanítják meg a gyerekeiknek a szerb nyelvet. Szerintem könnyebb lenne nekik ebben az országban élni, amíg úgy döntenek, hogy máshová akarnak menni, tudod, amikor már elég idősek lesznek, mert ez [a nyelvtudás hiánya] valahogy visszatartja az embert, mert... ha érted... Mármint ez persze nem az én véleményem, általában azt mondom, amit azoktól hallottam, akik ezt mondták nekem... (Evelin).

Evelin elbeszélésében kritikával illette azokat a szülőket, akik homogén etnikai kisebbségi házasságban élnek, és nem töreksenek a szerb nyelv tökéletes elsajátítására, ami azt eredményezheti, hogy gyermekeik elhagyják azt az országot, ahol születtek (Lendák-Kabók et al. 2020). Elbeszélésében hangsúlyos volt a magyar etnikai kisebbségi csoportok szerb nyelvtanulással kapcsolatos problémáival szembeni intolerancia: Evelin a magyar etnikai kisebbséget egy svéd bevándorlócsoporthoz hasonlította, amely azonban más státusszal rendelkezik, mint egy alárendelt nemzeti csoport (Kymlicka 2007) Szerbiában.

Tamara_K édesapja magyar, édesanyja szerb. Tanulmányait túlnyomórészt magyar környezetben, Adán, ám szerb nyelven folytatta. Leánykori neve szerb és magyar elemeket is tartalmazott, mivel a családi neve magyar, az utóneve pedig szerb volt. Szülei a szerb nyelvű iskolázatással kapcsolatos döntést édesanyja munkájával hozták összefüggésbe: ő több időt töltött otthon, hogy segítsen a gyerekeknek az iskolai feladatokban. Kandiyoti (1994, 377. p.) szerint a nők azok, akik közvetítik a kultúrát, és ők a nemzeti különbség privilegizált jelzői, ezért a vegyes házasságokban ezt a szerepet úgy értelmezik, hogy az iskolázatáson keresztül kulturálisan reprodukálják saját identitásukat. Tamara_K az interjú során szerbül beszélt, és Evelinhez hasonlóan a szerb nyelv tökéletes elsajátításának jelentőségéről mesélt. Ez fontos számára, mivel Szerbiában él, és elmondása szerint nem fűzi semmiféle érzelmi viszony Magyarországhoz és az ottani magyarsághoz; nem tanult meg magyarul írni és olvasni, amit ma már bán.

Igen, mert ez volt az egyik ötletük... mivel anyám többet volt otthon, tudott segíteni a tanulásban, és mivel Szerbiában élünk, úgy gondolták, hogy nagyon fontos, hogy helyesen beszéljünk szerbül, ezáltal pedig később ne legyenek problémáink. Mindig megkérdeztem tőlük, hogy miért küldtek szerb osztályba, mert én azt gondoltam, hogy ha magyar osztályba megyek, akkor megtanulok írni és olvasni. A válaszuk az volt, hogy

[szerb anyanyelvű] anyukám többet van otthon, és ő tud velem tanulni. Hidd el, ezután már nem kérdeztem őket erről, és nem tudom, hogy volt-e más oka... (Tamara_K)

Adán, ahol a lakosok többsége magyar, Tamara_K nem tapasztalt hátrányos megkülönböztetést vegyes házasságból való származása miatt, mivel itt az emberek megszokták, hogy különböző etnikai hátterű szomszédokkal élnek együtt. A más etnikai csoportokkal való békés együttélés volt az oka annak, hogy Ilić és Cvejić (1997) szerint a vajdasági magyarok elégedetlenségének középpontjában nem a szerb többséggel való konfrontáció áll, hanem inkább a romló gazdasági és szociális körülményekkel kapcsolatos ellenérzéseik, amelyek a jugoszláv háborúk következményei (Ilić és Cvejić 1997). Tamara_K nem döntött az etnikai hovatartozás egyik vagy másik formája mellett, hanem arról mesélt, hogy ő úgy mutatja be magát az embereknek, hogy kettős identitása van, bár ezt csak olyan embereknek mondta, akikhez közel került, és akik képesek megérteni a regionális etnikai sokszínűséget. Mindig is büszke volt félig szerb, félig magyar származására. Tamara_K interjújából egy részlet következik:

Soha nem voltak odahaza problémáim, mert félig szerb, félig magyar vagyok, ugyanis az ott élő emberek hozzászórtak az ilyenhez. Soha nem volt semmi probléma, soha nem éreztem semmiféle diszkriminációt az életem során, mert félig magyar vagyok. Általában nagyon büszke vagyok, mind a szerb, mind a magyar származásomra, ezért amikor bemutatkozom valakinek, mindig azt mondom, hogy mindkettő vagyok. (Tamara_K)

Beszélt arról, hogy jelenlegi állását azért kapta meg, mert mindkét nyelvet beszéli, és hogy bár soha nem gondolta volna, hogy a magyar nyelvre szüksége lesz a szakmai életében, mégis erre támaszkodott az első állása megszerzésekor.

Tijana szerb családi és utónevet visel. Édesanyja magyar családból származik, édesapja pedig szerb. Egyedülálló anyja nevelte fel, akivel a nagyszüleinél laktak Újvidék Telep nevű városrészében, ami akkoriban főként magyarok lakta terület volt. A családjában egymás között magyarul beszéltek, de Tijanával inkább szerbül kommunikáltak, így amikor édesanyja beíratta egy magyar tannyelvű óvodai csoportba, Tijana nagyon kényelmetlenül érezte magát, és nem volt hajlandó megtanulni a kisebbségi nyelvet. Általános iskolai tanulmányait viszont már szerb nyelven folytatta, de egy olyan¹⁰ iskolába járt, ahol magyar osztály is volt. Voltak tanórán kívüli magyar órái, de végül nem tanulta meg a nyelvet. Később, amikor a 90-es években a város egy másik, Liman nevű városrészébe költöztek, ahol lakótömbben éltek, idegennek érezte magát a többi gyerek között, mivel vegyes származásúként nem volt „egy közülük”. Ráadásul katolikus vallása miatt is különbözött az ortodox szerbektől. Meglehetősen traumatikus élmény volt számára, mivel az új iskolában nem fogadták el a gyerekek. Ezt az abszolút káosz időszakához kötötte, amikor a gyerekeket megfertőzte a médiából, de a szüleitől is hallott nacionalista propaganda.

¹⁰ Az iskola a nevét József Attiláról kapta.

Azt hiszem, hogy a Liman városrészben ez [az elidegenedés] sokkal inkább jelen volt, mert az etnikumok eléggé elkülönülnek, míg a gyerekek között – különösen közöttük – jelentős mértékű zaklatást lehetett érezni (Tijana).

Tijana ma nem tartja magát a magyar etnikai kisebbség tagjának. Az egyetlen szál, ami a kisebbséghez köti, az a vallása.

4. Következtetés

A tanulmány arra az összetett döntéshozatali folyamatra összpontosított, amellyel a vegyes házasságban élő szülők szembesülnek az oktatás nyelvének (kisebbségi vagy többségi) megválasztásakor. A délszláv háborúk idején az Y generációsok szemszögéből elbeszélte család történetek az iskolai nyelvoktatás megválasztása nyomán kialakult töréspontokat tárják fel. Ezekon felül azt is vizsgáltam, hogy válaszadóim milyen etnikai alapú diszkriminációt és incidenseket éltek át gyermekkorukban, valamint az iskolai tanulmányaik során a 90-es években, és ezek hogyan kapcsolódtak a szülők által választott oktatás nyelvéhez.

Elemzésemet félig strukturált interjúkra alapoztam, amelyeket Vajdaság különböző részeiről származó személyekkel készítettem – olyan településekről, ahol nagyobb arányban élnek etnikai kisebbségek, illetve olyanokról, ahol az etnikai kisebbségi csoportok száma az összlakosságon belül meglehetősen alacsony.

Azért választottam ezt a témát, mert a többségi nemzet felé való hajlás és a gyermekek egységes nyelvi közösségbe integrálása (May 2012) a későbbi nyelvi nehézségek elkerülése érdekében (Papp 2017) erős motivációt jelent a vegyes házasságban élő szülők számára. Ha gyermekeik számára a többségi nyelvoktatást választják (jelen esetben a szerb nyelvet), jobb kiindulási helyzetet biztosíthatnak számukra (Papp 2017), és növelhetik gyermekeik jövőbeli kulturális tőkáját (Kalmijn 1998). Ha azonban a kisebbségi nyelvű oktatást választják (esetünkben a magyar nyelvet), nemcsak a gyermek és az etnikai kisebbséghez tartozó szülő között épülnek kötődések, hanem az etnikai kisebbségi csoport és a rokonállam (Magyarország) között is (Lendák-Kabók et al. 2020).

Az eredmények azt mutatják, hogy a szerb tannyelvű általános iskolát végzett válaszadók jobban eltávolodtak az etnikai kisebbségi csoporttól, és ha ápolták is az etnikai kisebbségi nyelvet, az a munkahely megszerzésének vagy a további karrierépítésnek az eszköze lett, nem pedig a kisebbségi csoporthoz való kötődés szándékának. Azok, akik az általános iskolát és a középiskolát is kisebbségi nyelven végezték, erősebb kötődést őriztek meg az etnikai kisebbségi csoporthoz. Mindazonáltal, ami az etnikai kisebbségi nyelvvesztést illeti, a legtöbbször számára a szerb nyelv vált domináns nyelvvé, a kisebbségi nyelv egyértelmű elhalványulásával vagy akár elvesztésével járt (Phinney 2003).

Egyes etnikai kisebbségekből származó apák ragaszkodtak gyermekeik kisebbségi nyelvoktatásához, míg néhány többségi apa az etnikai kisebbségi nyelv ismeretét határozta meg hasznos eszközként, ezért választották a kisebbségi nyelvoktatást gyer-

mekeik számára. A kétszülős családokban anyák befolyása kevésbé volt látható az iskolai oktatás nyelvét illetően. Az 1990-es években csak az egyedülálló anyák tudták befolyásolni és/vagy meghozni ezt a döntést. Ez ellentmond a hagyományos, patriarchális társadalomról szóló állításoknak, amelyben a gyermekek oktatásával kapcsolatos munkákat nagyrészt a nők végzik. Azt állíthatjuk, hogy ez az elrendezés a kisebbségi apák számára – akiknek többségi (szerb) házastársa nem beszéli a kisebbségi nyelvet – megnehezítette, hogy gyermekeik számára a kisebbségi nyelvű oktatást válasszák.

A vegyes házasságokból született Y generációsok a 90-es évektől kezdve további etnikai feszültségekkel szembesültek: a nemzetek feletti jugoszláv identitás (Godina 1998) a délszláv háborúk alatt és után eltűnt, ami megnehezítette a vegyes házasságokból születettek helyzetét, mivel meg kellett választaniuk etnikai hovatartozásukat, vagy az a szülők által számukra választott iskolai oktatás nyelvéhez kapcsolódott. A tanulmány végkövetkeztetése az, hogy azoknak, akik általános és középiskolai tanulóyaikat a kisebbség nyelvén végezték, több etnikai alapú atrocitást kellett elviselniük az 1990-es években, ami elkerülhetetlenül nyomot hagyott az életükben.

Közzétételi nyilatkozat

A szerző(k) nem jelentettek potenciális összeférhetetlenséget.

Támogatás

A kutatást a Délvidékért Kiss Alapítvány magyarországi ösztöndíja és a Szerb Köztársaság Vajdaság Autonóm Tartomány Felsőoktatási és Tudományos Kutatási Tartományi Titkársága finanszírozta.

Jegyzetek

- Bálint István 2012. Van-e vajdasági-délvidéki magyar identitás? In Szalma József (szerk.): *A Magyar Tudomány Napja Délvidéken*. Újvidék, VMTT, 450–48. p.
- Barth, Fredrik 1969. Introduction. In Barth, Fredrik (ed.): *Ethnic Groups and Boundaries*. Boston, Little, Brown, 1–12. p.
- Beck Gernsheim, Elisabeth 2007. Transnational lives, transnational marriages: a review of the evidence from migrant communities in Europe. *Global Networks*, Vol. 7. 271–288. p. DOI:10.1111/j.1471-0374.2007.00169.x
- Botev, Nikolai 1994. Where East meets West: Ethnic Inter-marriage in the Former Yugoslavia, 1962 to 1989. *American Sociological Review*, 59(3), 461–480. p.
- Blau, Peter M.–Blum, Terry C.–Schwartz, Joseph E. 1982. Heterogeneity and Inter-marriage. *American Sociological Review*, 47(1), 45–61.
- Bourdieu, Pierre 1991. *Language and Symbolic Power*. Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press.
- Bracewell, Wendy 1996. Women, motherhood, and contemporary Serbian nationalism. *Women's Studies International Forum*, 19(1–2): 25–33. p.

- Brubaker, Rogers–Feischmidt, Margit–Fox, Jon–Grancea, Liana 2018. *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*. Princeton, Princeton University Press.
- Burić, Fedja: Sporadically Mixed 2020. Lowering Socialist Expectations and Politicizing Mixed Marriage in 1960s Yugoslavia. In Edgar, Adrienne–Frommer, Benjamin (eds.): *Intermarriage from Central Europe to Central Asia: Mixed Families in the Age of Extremes*. Lincoln, University of Nebraska Press, 83–109. p.
- Coleman, David 1994. Trends in fertility and intermarriage among immigrant populations in Western Europe as measures of integration. *Journal of Biosocial Science*, 26(1), 107–136. p. doi:10.1017/S0021932000021106
- Gábrity-Molnár Irén 1997. The Sociology of Migration from the Former Yugoslavia. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 23(1), 109–122. p. doi: 10.1080/1369183X.1997.9976578
- Godina, Vesna V. 2004. The Outbreak of Nationalism on Former Yugoslav Territory: a Historical Perspective on the Problem of Supranational Identity. *Nations and Nationalism*, 4(3), 409–422. p.
- Golubović, Jelena 2019. „To me, you are not a Serb”: Ethnicity, ambiguity, and anxiety in post-war Sarajevo. *Ethnicities*, 20(4), 544–563. p.
- Gordon, Milton M. 1964. *Assimilation in American life: The Role of Race, Religion and National Origins*. New York, Oxford University Press.
- Göncz Lajos 2004. *A vajdasági magyarság kétnyelvűsége*. Szabadka, Magyarságkutató Tudományos Társaság.
- Heaton, Tim B.–Jacobson, Cardell K. 2000. Intergroup Marriage: An Examination of Opportunity Structures. *Sociological Inquiry*, 70(1), 30–41. p. doi: 10.1111/j.1475-682X.2000.tb00894.x.
- Hobsbawm, E. J. 2012. *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Hoóz István 2002. A nyelvi asszimiláció és a házasságkötés. *Statisztikai Szemle*, 12. sz. 1082–1096. p.
- Huijnk, Willem. J. J. 2011. *Family life and ethnic attitudes: the role of the family for attitudes towards intermarriage and acculturation among minority and majority groups*. Utrecht University.
- Ilić, Vladimir–Cvejić, Slobodan 1997. *Nacionalizam u Vojvodini*. Zrenjanin, Gradska narodna biblioteka "Žarko Zrenjanin".
- Jenne, Erin K. 2004. A Bargaining Theory of Minority Demands: Explaining the Dog That Did Not Bite in 1990s Yugoslavia. *International Studies Quarterly*, 48(4), 729–754. p.
- Kalmijn, Matthijs 1998. Intermarriage and Homogamy: Causes, Patterns, Trends. *Annual Review of Sociology*, 24(24), 395–421. p.
- Kandiyoti, Denise 1994. Identity and its Discontents: Women and the Nation. Millennium. *Journal of International Studies*, 20(3): 429–443. p. doi:10.1177/03058298910200031501
- Kiss Tamás 2018. Assimilation and Boundary Reinforcement: Ethnic Exogamy and Socialization in Ethnically Mixed Families. In Kiss Tamás–Székely István Gerg–Toró Tibor–Bárdi Nándor–Horváth István (eds.): *Unequal Accommodation of Minority Rights*. Cham, Palgrave Macmillan, 459–500. p.
- Kymlicka, Will 2007. *Multicultural Odysseys. Navigating the New International Politics of Diversity*. Oxford, Clarendon Press.

- Labov, Teresa-Jacobs, Jerry A. 1986. Intermarriage in Hawaii, 1950-1983. *Journal of Marriage and the Family*, 48(1), 79–88. p.
- Law, John 2004. *After method*. London, Routledge.
- Lendák-Kabók Karolina–Lendák Imre 2017. Language Barrier Faced by Hungarian Women Students and Teaching Staff in the Higher Education System in Serbia. In Filipović, Jelena–Vučo, Julijana (eds.): *Minority Languages in Education and Language Learning: Challenges and New Perspectives*. Belgrade, University of Belgrade. 281–294. p.
- Lendák-Kabók Karolina–Popov, Stanislava–Lendák Imre 2020. The Educational Migration of Sub-state Ethnic Minorities on the Outskirts of the EU A Case Study of Serbia. *Intersections*, 6(2), 130–153. p. doi:10.17356/ieejsp.v6i2.592
- Lendák-Kabók Karolina 2021. A Gender Perspective on Language, Ethnicity and Otherness in the Serbian Higher Education System. *Journal of Language, Identity and Education*. (paper accepted for publication)
- Losonczi Márk 2018. Vajdaságiság és etnikai politizálás. A vajdasági magyarság regionális önaazonosságának kérdéséhez. In Losonczi Márk–Rácz Krisztina (szerk.): *A vajdasági magyarok politikai eszméitörténete és önszerveződése 1989–1999*. Budapest, L'Harmattan, 39–62. p.
- May, Stephen 2012. *Language and Minority Rights: Ethnicity, Nationalism and the Politics of Language*. Routledge.
- Merton, Robert K 1941. Intermarriage and the Social Structure. *Psychiatry*, 4(3), 361–374. p. DOI: 10.1080/00332747.1941.11022354
- Merton, Robert K. 1972. Intermarriage and the Social Structure: Fact and Theory. In Barron, Milton Leon (ed.): *The Blending American: Patterns of Intermarriage*. Chicago, Quadrangle Books.
- MacQueen, Kathleen M.–McLellan, Eleanor–Kay, Kelly–Milstein, Bobby 1998. Codebook development for team-based qualitative analysis. *CAM Journal*, 10(2), 31–36. p.
- Öllős László 2012. Ki a magyar? *Új Szó, Szalon*, 6(23) június 9., 10. p.
- Örkény Antal 2006. Hungarian National Identity: Old and New Challenges. *International Journal of Sociology*, 35(4), 28–48. p.
- Osanami Törngren, Sayaka–Irastorza, Nahikari–Song, Miri 2016. Toward building a conceptual framework on intermarriage. *Ethnicities*, 16(4), 497–520. p.
- Osanami Törngren, Sayaka–Irastorza, Nahikari–Rodríguez-García, Dan 2021. Understanding multiethnic and multiracial experiences globally: towards a conceptual framework of mixedness. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 47(4), 763–781. p. DOI:10.1080/1369183X.2019.1654150
- Özatesler-Ülkücan, Gül 2019. Creating a 'we' between categories: social categories and Alevi-Sunni intermarriages. *Identities*, 27(22), 1–19. p.
- Papp Z. Attila 2014. Hidden Ethnic Inequalities. A Possible Global Educational Exploration Using PISA. *Ethnicity*, 10. 4–40. p.
- Papp Z. Attila 2017. Az ifjúságkutatás aktuális kérdései nemzetközi színtereken. In Papp Z. Attila (szerk.): *Változó kisebbség: Kárpát-medencei magyar fiatalok A GeneZYS 2015 kutatás eredményei*. Budapest, Mathias Corvinus Collegium–Tihanyi Alapítvány–MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet, 13–28. p.
- Peach, Ceri 2005. Social integration and social mobility: Spatial segregation and intermarriage of the Caribbean population in Britain. In Loury, G. C.–Modood, Tariq–Teles, S. M.

- (eds.): *Ethnicity, Social Mobility, and Public Policy: Comparing the USA and UK*. Cambridge University Press, Cambridge, 178–203. p. doi:10.1017/ CBO9780511 489228.008
- Perunović, Sreća 2015. Animosities in Yugoslavia before its demise: Revelations of an opinion poll survey. *Ethnicities*, 16(6), 819–841. p.
- Phinney, J. S. 2003. Ethnic Identity and Acculturation. In Chun, Kevin M.–Organista, P. B.–Marin, Gerardo (eds.): *Acculturation: Advances in Theory, Measurement and Applied Research*. Washington, DC, American Psychological Association, 63–82. p.
- Preece, Siân 2008. Multilingual Gendered Identities: Female Undergraduate Students in London Talk About Heritage Languages. *Journal of Language, Identity and Education*, 7(1), 41–60. p.
- Rodríguez-García, Dan–Solana, Miguel–Lubbers, Miranda Jessica 2016. Preference and Prejudice: Does Intermarriage Erode Negative Ethno-racial Attitudes Between Groups in Spain? *Ethnicities*, 16(4), 521–546. p.
- Rácz Krisztina 2018. Žene u kriznom štabu: slučaj Duhovne republike Zicer. *Genero*, (22), 21–42. p.
- Russo, Marcello–Islam, Gazi–Koyuncu, Burak 2016. Non-native accents and stigma: how self-fulfilling prophesies can affect career outcomes. *Human Resource Management Review*, 27(3), 507–520. p. doi: 10.1016/j.hrmr.2016.12.001
- Šaračević, Jovana 2012. *Vojvodinian Regional Identity: A Social Fact or a Modern Construct?* Master's Thesis. Budapest, Department of Nationalism Studies, CEU eTD Collection.
- Saldana, Johnny 2013. *The Coding Manual for Qualitative Researchers*. Los Angeles, Sage Publications.
- Savić, Svenka 2006. Žene iz manjinskih grupa u Vojvodini – Pogled iz vizure žena iz većinskog naroda. In Savić, Svenka–Mitro, Veronika (eds.): *Vajdasági magyar nők élettörténetei*. Újvidék, Futura publikációk és Női Stúdiumok és Kutatások.
- Schoen, Robert–Wooldredge, John–Thomas, B. 1989. Ethnic and educational effects on marriage choice. *Social Science Quarterly*, 70(3), 617–630. p.
- Smits, Jeroen 2010. Ethnic Intermarriage and Social Cohesion. What Can We Learn from Yugoslavia? *Social Indicators Research*, 96(3), 417–432. p.
- Sokolovska, Valentina 2008. Istraživanje akulturacionih procesa u Vojvodini na osnovu mešovutih brakova. *Sociološki pregled*, 42(3), 325–341. p.
- Song, Miri 2009. Is intermarriage a good indicator of integration? *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 35(2), 331–348. p.
- Statistical Office of the Republic of Serbia 2012. *2011 Census of Population, Households and Dwellings in the Republic of Serbia*. Belgrade, Statistical Office of the Republic of Serbia.
- Szerbhorváth György 2018. A délszláv háborúk emlékezete a vajdasági magyaroknál. In Losonc Márk–Rácz Krisztina (szerk.): *A vajdasági magyarok politikai eszmetörténete és önszerveződése 1989–1999*. Budapest, L'Harmattan, 119–142. p.
- Székelly István–Horváth István 2014. Diversity recognition and minority representation in Central and Southeast Europe: a comparative analysis. *Nationalities Papers*, 42(3), 426–448. p. <https://doi.org/10.1080/00905992.2014.916660>
- Thomson, Jennifer 2019. Gender and Nationalism. *Nationalities Papers*, 48(1), 1–9. p.

- Tóth Szilárd János 2019. Öngazgatás és föderalizmus: Rehák László és a jugoszláviai nemzeti-ségi kérdés. In Losoncz Márk–Rácz Kisztina szerk.: *A vajdasági magyarok eszme- és politikátörténete 1945–1989*. Budapest, L'Harmattan, 165–180. p.
- Trimble, Joseph E. 2003. Introduction: Social change and acculturation. In Chun, K. M.–Organista P. B.–Marín, G. (eds.): *Acculturation: Advances in theory, measurement, and applied research 10*. American Psychological Association, 3–13. p. <https://doi.org/10.1037/10472-000>
- Ule, Mirjana 2012. Reconstruction of youth in post-socialism: expectations and dilemmas. In Leccardi, Carmen–Feixa, Carles–Kovacheva, Siyka–Reiter, Herwig–Sekulic, Tatjana (eds.): *1989: Young people and social change after the fall of the Berlin Wall*. Strasbourg, Council of Europe.
- Vékás János 2008. Kelet és Nyugat között: magyarok Szerbiában 1991 után. In Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Budapest, MTA Kisebbségkutató Intézet, 354–359. p.
- Yuval-Davis, Nira 1997. Ethnicity, gender relations and multiculturalism. In Werbner, Pnina–Modood, Tariq (eds.): *Debating cultural hybridity: Multi-Cultural Identities and the Politics of Anti-Racism (Postcolonial Encounters)*. London, Zed Books, 193–208. p.

Függelék

1. táblázat. A válaszadókat jellemző kódok

Kód	Születési év	Származási hely	Név	Leánykori név	Apák etnikai hovatartozása	Anyák etnikai hovatartozása	Általános iskola oktatási nyelve	Középiskola oktatási nyelve	Interjú alatt használt nyelv	Etnikai alapú tapasztalása
Ljiljana	1981	Kishegyes	Szerb	Szerb	Szerb	Magyar	Magyar	Magyar	Magyar	Igen
Boris	1982	Újvidék	Magyar	-	Magyar	Magyar	Szerb	Szerb	Magyar	Nem
Evelin	1982	Újvidék	Szerb/Magyar	Magyar	Magyar	Szerb	Szerb	Szerb	Szerb	Nem
Tina	1983	Csenej	Szerb	Szerb	Szerb	Magyar	Magyar	Szerb	Szerb	Igen
Tijana	1984	Újvidék	Szerb	Szerb	Szerb	Magyar és horvát	Szerb	Szerb	Szerb	Nem
Tamara_Ž	1986	Újvidék	Szerb	Szerb	Szerb	Magyar	Magyar	Magyar	Magyar	Igen
Tamara_K	1986	Ada	Szerb	Magyar és szerb	Magyar	Szerb	Szerb	Szerb	Szerb	Nem
Emília	1989	Újvidék	Szerb és magyar	Magyar	Magyar	Szerb	Magyar	Szerb	Magyar	Igen

KAROLINA LENDÁK-KABÓK

THE MEMORY OF YOUNG PEOPLE FROM VOJVODINA BORN IN MIXED MARRIAGES ABOUT THE YUGOSLAV WARS OF THE 1990S

Although armed conflicts in the South Slavic wars of the 1990s avoided Vojvodina, Serbia's multi-ethnic northern province, the war left deep scars on its population. Some argue that the province avoided conflict in part because it had a relatively high rate of ethnic-based mixed marriages in Yugoslavia, which served as a bond between Serbs and ethnic minorities. The state-sponsored nationalist propaganda of the 1990s had a detrimental effect on ethnic minorities in Vojvodina, many of whose members left the country during this period. In the 1990s, the young minority generation may have been the most adversely affected group, as they faced overt nationalism, alienation and the prospect of being sidelined and having their childhood stolen. For those born into mixed marriages, one of the milestones of their lives was that when they enrolled in primary and secondary school, their parents were given the choice of language of education (majority or minority). The aim of this research is to examine the role that family background played in the self-representation and meaning-making of this generation during the turbulent 1990s. The thesis is based on an in-depth analysis of interviews with Generation Y children born in mixed Serbian-Hungarian marriages. The results show that the choice of school language has an impact on children's identity and group affiliation. It is also found that those who received education in a minority language experienced more ethnic-based incidents of nationalism during their education than those whose parents chose to attend a majority language school. The research approached the issue from two directions. Firstly, it provides a brief insight into the Serb-Hungarian relationship through a historical overview of political and social events in the 1990s, in comparison to the Serb-Croat-Bosnian relationship, which is the most discussed in the literature. It also explores the situation of children born in Hungarian minority and Serbian majority marriages, which is rarely discussed from a qualitative perspective in the literature.

A magyar–szlovák kapcsolatok változásai a 20. században. A kapcsolatok alakulásának dinamikája és a konfliktusforrások¹

ZUZANA POLÁČKOVÁ

Changes in Hungarian–Slovak Relations in the 20th Century. The Dynamics of the Development of Relations and the Sources of Conflict, Assimilation

Keywords: Central Europe, nation-states, national minorities, ethnic minorities, national minority issues, protection of minority rights, Beneš decrees

---

Az itt közreadott tanulmány két szinten elemzi a többség és a kisebbség kapcsolatát geopolitikai terünkben. A tanulmány első részében a 20. és 21. századi Európa kisebbségi kérdéseinek tipológiájára és periodizálására összpontosítottam. Elsődleges érdeklődésem azonban a szlovák–magyar kapcsolatok kérdésének és fejlődésének integrálása volt az európai kisebbségi kérdések egyéni fejlődési szakaszaiba a Csehszlovák Köztársaságon belül, majd később a független Szlovák Köztársaságon belül.

A kisebbségi problematika és a vele kapcsolatos kérdések állandóan foglalkoztatják a társadalomtudományi tudományágakat. Fontos tényezőt jelentenek, amely ugyancsak befolyásolja a világ biztonságát. Általánosságban elmondható, hogy a sajátos helyzetűtől függetlenül nézeteltérések vannak az állam és a kisebbségek között, amelyek jogaik személyes, kulturális és területi autonómia alapján történő kiterjesztését követelik, és végső soron elszakadáshoz vezethetnek. Bár az európai kisebbségi diskurzusban egyetértés van abban, hogy az etnopolitikai problémák és azok deeszkálációja prioritást élvez az európai integráció további elmélyítése szempontjából, konkrét megoldásuk foratókönyvét gyakran eltérően értelmezik politikai, társadalmi és nemzetközi szinten.² Ez annak köszönhető, hogy a kisebbségi kérdések tág fogalomkörű képeznek, azaz több szempontból is vizsgálhatjuk őket: történelmi, politikai és jogi dimenziójuk van, de társadalmi és kulturális vetületük is. Az egységes értelmezés ellentéte, kontrasztja a kisebbségi kérdések konkrét szintű értelmezésével abból ered, hogy

-
- 1 A tanulmány a VEGA 58 Povojnové Slovensko – od ľudovej demokracie cez komunizmus k demokratickej SR [A háború utáni Szlovákia: a népi demokráciától a kommunizmuson át a demokratikus Szlovák Köztársaságig] projekt keretében készült.
  - 2 Ebben az összefüggésben legalább két perspektívát, azaz két nézetet kívánok tükrözni a szóban forgó kérdésekben, mind az állam, mind a kisebbség részéről.

az elméleti értelmezések különbözőek, csakúgy, mint a nemzeti történelem eltérő fejlődése Európa egyes államaiban, és konfliktusjellegük eltérő alakulásából.³

A szlovák–magyar viszonyt 1989 vagy 1992 után (a független szlovák állam megalakulásával) befolyásoló neuralgikus pontok és kapcsolódó folyamatok történelmi gyökerei a 20. századi európai társadalmi-politikai fejlődésben.

A 20. századot a társadalmi és etnikai megbékélés fenntartására irányuló erőfeszítések jellemezték. Ezeknek az erőfeszítéseknek a kudarca gyakran véres globális konfliktusokat, holokausztot és népirtást eredményezett. A második világháború előtt Európa sajátos helyzetben volt a világban. Először is, a gyarmati terjeszkedés jelensége, az egész világra gyakorolt hatása miatt, de mindenekelőtt magára Európára és identitására a 20. században. Az Európa-központúság a holokauszt borzalmi ellenére is megőrizte erős pozícióit a második világháború után, bár az 1990-es években a balkáni véres népirtás súlyosan megrázta. Az európai kontinens – a világ többi részével szembeni – kiválóságának fogalma is elvesztette érvényességét ezek miatt a tragikus események miatt. Az 1989 utáni közép- és kelet-európai fejlemények – az állami szolgáltatások szétesésének folyamata etnikai konfliktusokkal együtt – egyértelműen megmutatták, hogy a szocialista szövetségi államok nem oldották meg az etnikai és nemzeti ellentéteket. A nacionalizmus 1989 utáni újjáéledése és felemelkedése Közép-Európában nemcsak a demokratizálódás folyamatát érintette, hanem a kétoldalú kapcsolatokat, az európai integrációt s a nemzetközi politikai szintér fejleményeit, és a globális biztonságra is rányomta bélyegét. A folyamat okainak és dinamikájának jobb megértése érdekében vissza kell térni 1918-ba.

1918-ban Közép-Európában az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása után létrejött új határok alapvető módon meghatározták a térség 20. századi későbbi fejlődését is. A polgári és kisebbségi jogok, a nacionalizmus és a multikulturalizmus, a társadalom összetétele és a modernizáció olyan problémás területeket alkotnak, amelyek szorosan kapcsolódnak és jellemzik a határváltozásokat ebben a geopolitikai térben a következő száz évben. Azok a jelenségek és intézmények, amelyek ma azonnali hatást gyakorolnak a felzárkózási folyamat európai integrációjára és intézményesítésére, valamint a kollektív biztonságra, már az első világháború után is jelen voltak a társadalmi-politikai valóságban.⁴ Közép- és Kelet-Európa 1918 utáni új geopolitikai rendje, az új államok

3 Ebben az összefüggésben szeretném megemlíteni az Orosz Föderáció és Grúzia közötti katonai konfliktust, amely három évvel ezelőtt az egyik legvitatottabb téma volt a politikai és biztonsági kérdésekben. Ugyanakkor elemző megjegyzések tárgya volt a véleményformáló folyóiratokban is. A grúziai kisebbségi kérdéseket – Dél-Oszétia és Abházia függetlenségének megadását – azonosították a konfliktus kitörésének fő okaiként, amiket mind a média, mind a vezető politikusok a *hidegháború* korszakához való lehetséges visszatérésként írtak le. Az Orosz Föderációt a grúz politikusok katonai agresszióval és etnikai tisztogatással vádolják, míg az orosz politikusok és a média az oszétok elleni népirtással vádolják Grúziát. Ezért tagadhatatlan tény, hogy ebben a véres konfliktusban a szuperhatalmak stratégiai érdekei mellett a kisebbségi kérdés is fontos szerepet játszott.

4 Ezeknek a problémáknak a jellege, a revitalizáció képessége, a megoldásuk nehézségei

megjelenése fontos és megkérdőjelezhetetlen mérföldkő a 20. századi Európa történetében. Az európai történelem eseményeiről és mérföldköveiről szóló ismeretek elmélyítése és tárgyasítása, amelyhez kétségtelenül az új határok 1918 utáni megjelenése is tartozik, fontos előfeltétele a közös európai történelem fogalma kialakításának.⁵ Európa történelmén belül három alapvető fejlődési különbséget vázolhatunk fel Nyugat- és Kelet-Európa között. A huszadik század mérföldköve 1918, amely világosan meghatározta az új utódállamok és a győztes hatalmak közötti különbségeket. A két világháború közötti időszakban az új államoknak az új határokkal kapcsolatos problémákkal kellett foglalkozniuk: kisebbségi problémákkal, népességcserével, valamint instabil politikai rendszerrel. A nemzetközi politikában az új államalakulatok, utódállamok alá voltak rendelve a nyugati hatalmak döntéseinek. A második világháború eredményei és a bipoláris világ kialakulása csak megerősítette ezeket a különbségeket.

Másodsor, ebben az összefüggésben Nyugat-Európában és az úgynevezett Kelet-Európában a nacionalizmus típusára is gondolni kell, amelyet a szakirodalom polgári nacionalizmusként és etnikai nacionalizmusként jellemez. A nacionalizmus és a nemzeti mozgalmak, vagyis a kisebbségek létezése nemcsak a demokratikus fejlődés akadálya volt, hanem megakadályozta a centralista irányítású államok létrehozását Közép- és Kelet-Európában, amelynek egyértelmű példája az első Csehszlovák Köztársaság 1918 utáni fejlődése. Még 1945 és a bipoláris világ kialakulása után is, az úgynevezett hidegháborús időkben a nacionalizmus a Szovjetunió impériumának egysége ellen irányult, amikor a szocializmushoz vezető sajátos út követelményei hatottak ellene, amint azt Jugoszláviában, Magyarországon és végül, de nem utolsósorban a Csehszlovák Köztársaságban láthattuk, de ellene hatottak a kommunista párt 1968-as igényei is. (Kolář–Pullmann 2016, 146–156. p.)

A területi megosztottság és az utódállamok első világháború utáni megjelenése szorosan kapcsolódik a kisebbségek kérdéséhez. Az első világháború utáni geopolitikai változások által érintett közel 100 millió ember közül 30 millió különböző etnikai kisebbség tagja volt, akiknek státuszát alig lehetett megoldani a rövid, két világháború közötti időszakban, ami erős széthúzó tényezőt és veszélyt jelentett a békés fejlődésre Európában. A nagyhatalmak kisebbségpolitikájának egyik fő célja a világháború utáni területi megosztottság megőrzése volt. Ennek eredményeként a kisebbségek védelme

---

megszüntetésük a tabuizálásukban gyökerezik, azaz a második világháború utáni bipoláris Európa társadalomtudományi elemzésének hiányában.

- 5 Példaként említem a migrációval és a kisebbségi kérdésekkel kapcsolatos kutatásokat a 20. században, ahol Európa keleti és nyugati feltekéjén tagadhatatlan párhuzamok vannak. Ebben az összefüggésben Szarka László magyar történész ajánlását szeretném megemlíteni, aki a Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867–1918 című könyvében ezt írja: „A magyar békeidegáció dokumentációjának összehasonlítása a nagyszámú irattal, melyek a szomszédos államok békeidegációinak tevékenységéből fennmaradtak, a jövőben – a jelenleginél jobban feldolgozott formában – lehetőséget kínál arra, hogy a trianoni szerződés aláírásával lezárult magyar nemzeti történelem időszakát valóban lezárt kérdésként vizsgálják.

1919-ben a történelem során először intézményesült. A nemzeti kisebbségek nemzetközi garanciákat kaptak, és a nemzeti alkotmányokban is garanciákat rögzítettek, amelyek kisebbségi jogainak szavatolására vonatkozó cikkeinek meg kellett felelniük a nemzetközi szerződéseknek. A nagyhatalmak a kisebbségi szerződéseket szükséges kompromisszumnak tekintették, amelynek végső soron erőszakmentes asszimilációhoz kellett volna vezetnie. A kisebbségeknek asszimilálódniuk kellett volna az állami többség érdekeivel való azonosulásuk által. Kérdéses, vajon az első világháború után a Nyugat-Európából beáramló nemzetállam elve vagy modellje a közép- és keleti részek számára is előnyös volt-e. Vegyük csak például dr. Ignaz Seipelnek, a két világháború közötti osztrák kancellárnak ismert kijelentését a Nemzetek Szövetségének nyolcadik ülésén, mely 1919 óta a kisebbségi jogok fő garanciáját jelentette: "Europe, is divided by a line which separates two entirely different conceptions of the idea of the nation: are the peoples for whom the state is everything, on the other side of that line of demarcation, the sentiment of civilization of a common tongue and a common origin, preponderates, nor does this sentiment affect in the slightest the loyalty felt towards the state." [„Európát egy olyan vonal osztja meg, amely a nemzet fogalmának két különböző felfogását különbözteti meg: vannak emberek, akik számára az állam minden, másfelől, a demarkációs vonal túlsó oldalán a közös nyelv és a közös eredetű civilizáció érzése van túlsúlyban, és ez az érzés a legcsekélyebb mértékben sem befolyásolja az állam iránti lojalitást.”] (Poláčková 2010, 50–56. p.)

A közép-európai helyzet az első világháború befejezése után, a fegyverszünet 1918. november 3-i megkötését követően kezdetben nagyon átláthatatlan volt. A kormányok, a nemzeti bizottságok és az utódállamok nemzetgyűléseinek nyilatkozatai a háború eredményein és az európai hatalmi erők újraelosztásán alapuló létrehozásukról és megalakulásukról nem jelentik automatikusan határaik pontos körvonalazását vagy végleges alakját. Az új államok határainak létrehozását és kialakulását időrendben, az akkori problematikától függően három időszakra oszthatjuk. Az első szakasz olyan időszakként jellemezhető, amikor precedenseket állítottak fel. Ez az úgynevezett „fait accompli” szakasza, amikor az új államok a háború eredményei alapján, a hatalmi erők újraelosztása ezen a geopolitikai térben, és végül, de nem utolsósorban, az első világháború előtt és alatt megfogalmazott államjogi elképzeléseiktől függően meglehetősen önkényesen haladtak saját jövőbeli államalakulataik a demarkációs vonalainak felvázolásában.⁶ A második szakaszt a békekonferencia kezdete jelenti, a nagyhatalmak, az új (úgynevezett utódállamok) és

6 A fait accompli kifejezésre lásd mindenképp: Perman 1962. A békekonferencia dokumentumainak részletes elemzése, valamint az érintett politikusok és államférfiak személyes levelezése alapján a szerző megjegyzi: „jóval azelőtt, hogy a megállapodás többi szövetségét képviselő politikusok és az Egyesült Államok komolyan foglalkozni kezdtek volna a csehek, szlovákok, németek és magyarok területi megállapodásával, az e területre vonatkozó francia–cseh–szlovák megállapodás már szilárdan rögzített volt, és a határok megvitatása a békekonferencián, ami végleges formájukat eredményezte, csupán e megállapodás formális megerősítése volt.”

legyőzött államok közötti háromoldalú tárgyalásokat, miközben a legyőzött államoknak diktálták a békét. A harmadik szakasz véglegesen lezárta a határalakítás időszakát, amely a fent említett fajt accomplival kezdődött, és új nemzetközi politikai és nemzetközi jogrendszerrel és rendtel eredményezett, amelyet a Nemzetek Szövetsége nemzetek feletti intézményként vetett fel. Az 1930-as évek második feléig azonban, amíg a versailles-i békeszerződések stabilitása fennmaradt, a végső döntés útvonalai mindig a nagyhatalmakhoz vezettek. Az új államalakulatok új határainak megjelenésével összefüggésben új, összetett jellegű problémák merültek fel, amelyek meghaladták az állami jogi és külpolitikai területet, és jelentősen befolyásolták az újonnan létrehozott államalakulatokban az emberek gazdasági és társadalmi életkörülményeit. A békekonferencia azonban nem tudta megoldani e kérdések egész komplexumát.

A kisebbségi kérdés a huszadik században érdekes fejlődésen ment keresztül, amely úgy tűnt, mintha egy képzeletbeli spirál mentén haladna. A kisebbségi jogok nemzetközi védelmének megfogalmazásától és leszögezésétől és az 1. világháború utáni intézményesítésküktől kezdve a kisebbségek lejárásával és későbbi eltávolításával kapcsolatos második világháború utáni emberi jogi megfogalmazások elutasításán és felváltásán át a kisebbségi jogok nemzetközi védelmének 1989 utáni újjáélesztéséig.⁷

Konkrét példa erre a demokratikus Csehszlovákia megalakulása, amely kedvező feltételeket teremtett a szlovák nemzeti identitás fejlődéséhez, de a kisebbségi jogok garanciájához is. A cseh és a szlovák nép egysége állampolitikai doktrínájának alkalmazása, valamint a szlovák nemzet önállóságának s a kisebbségi jogok garantálásának előmozdítására irányuló erőfeszítések azonban az első Csehszlovák Köztársaság rövid időtartama alatt ellentmondásosak voltak, s 1938-ig nem lehetett őket megoldani.⁸ A tény azonban továbbra is az, hogy a két világháború közötti Csehszlovákia – demokratikus létrehozása, a parlamenti demokrácia és a politikai pluralizmus – a polgárai számára továbbra is pozitív hagyomány. Ellentétben például a nosztalgia érzésével fémmjelzett magyar és osztrák történetírással: a korábbi utódállamok történetírása a monarchia bukását új államiságuk kezdeteként tekinti pozitív mérföldkönek a történetében. Valahol e két értékelés közepén olyan történészek értelmezései vannak, akik az európai történelem szintézisére töreksznek. Ezek a szerzők Magyarországtól eltérően többnyire Csehszlovákiát illetően hangsúlyozzák a demokratikus fejlődést, de nem feledkeznek meg a területi megosztottságról és arról sem, hogy a trianoni békeszerződés értelmében a történelmi Magyarországtól nagy magyar lakosságú területeket vettek el.

7 Csak néhány tényert említek, amelyek ezt akadályozták. Az amerikai diplomaták nem is versenyezhettek a sokkal alkalmasabb francia és brit diplomatákkal, ugyanakkor fogalmuk sem volt arról, hogyan kell a nemzetek egyenlőségének és önrendelkezésének elveit európai körülmények között végrehajtani. Ebben az értelemben a legtöbb problémát a „race” [„faj”] szó okozta, ez az angolszász kifejezés, amelynek a közép-európai terminológiában nem volt megalapozottsága, és csak körülírásként volt értelmezhető.

8 Ferenčuchová–Krajčovičová 2012.; Bystrický–Kováč–Pešek–Hallon–Holec–Kamenec–Londák–Pichler–Podrimavský–Schvarc–Sikora–Škvarna–Zemko–Žatkuliak 2012.

A petíciók fontos támpontot jelentenek a történész számára a többség és a kisebbség közötti neuralgikus pontok vizsgálatára szempontjából. Értékes forrást jelentenek az elsődleges történeti kutatás szempontjából, amely mind tartalmilag – új tények és kontextusok – tekintetében egyaránt felhasználható (különösen a német és a magyar kisebbségek panaszait nagy szisztematikusság és gazdag statisztikai mellékletek jellemzik), mind a kisebbség valós helyzetének – az adott állam többségi lakosságával való kapcsolatának módszertani – rekonstrukciója tekintetében a jogi, a kisebbségpolitikai, társadalmi-gazdasági és kulturális helyzetét illetően, valamint az utódállamokban élő kisebbségek helyzetének összehasonlítását illetően. A közvetlenül a háború utáni időszakban a petíciók többnyire két forrásból származtak: vagy a háború után közvetlenül a kisebbségek helyzetének védelmére létrehozott egyesületek vagy csoportok, vagy az Osztrák–Magyar Monarchiából származó egyházi intézmények küldték őket. A másik forrás egyéni petíciókból állt. E tiltakozások tárgya közé különösen a kisebbségek kulturális, gazdasági, polgári és politikai jogainak megsértése tartozott. Azt tükrözik, hogy az államépítést kísérő gazdasági és közigazgatási reformok (korszerűsítés) végrehajtása paradox módon negatív következményekkel járt a kisebbségek helyzetére nézve, s ezt tükrözik az egyes kormányoknak a petíciókra adott válaszai is.

A közvetlenül a háború után írt petíciók a gazdasági és jogalkotási nehézségek által jellemzett közvetlen helyzetet tükrözik. A határok megváltoztatása büntetőintézkedéseket igényelt. A petíciók vagyonvesztéssel, kisebbséghez tartozó személyek bebörtönzésével kapcsolatos panaszokat tartalmaznak, mint például Molnár lelkész 1921. augusztus 2-ai bebörtönzése, akit a románok a kolozsvári erődbe zártak. Ezek a petíciók elítélik a rendőrségi intézkedéseket, melyek során ítélet nélkül bebörtönözték a kisebbségek tagjait. Az ilyen petíciókat a Nemzetek Szövetsége elfogadhatatlannak nyilvánította, mivel tartalmukat pontatlannak minősítette. A másik, többnyire egyéni petíciók a nyugdíj, az özvegyi, árvasági vagy egyéni nyugdíj megszerzésével kapcsolatos petíciók voltak. Ugyanakkor ezek az egyéni panaszok szorosan kapcsolódtak az állampolgárság megszerzésének követelményéhez. Az első világháború utáni időszakban az állampolgárság intézménye volt a kisebbségi jogok végrehajtásának alfája és ómegája. Az új államok megjelenésével az egykori monarchia területén a korábban érvényes állampolgárság megszerzésének joga is megszűnt. Helyébe az egyes új államok egyedi jogrendszerében rögzített törvények és rendeletek léptek. Az állampolgársági jogszabályokat az egyes államok külön fogadták el egyrészt a monarchiából vett törvényekkel és rendeletekkel való folytonosság, másrészt a békeszerződések vonatkozó cikkei és kisebbségi módosításai alapján. Ennek eredményeként jogi káosz alakult ki ebben a geopolitikai térben, amelyet az egyes államok az egymásnak ellentmondó törvények és rendeletek egységesítésére irányuló jogszabályokkal próbáltak kezelni. Bár ezek a törvények formálisan egységesítették az állampolgárság megszerzésére vonatkozó jogszabályokat a békeszerződések egyes cikkeinek s a kisebbségek és a szociálisan kiszolgáltatott polgárok választójogáról szóló záradékok szándékos lebontásával, paradox módon visszalépést jelentettek. Ugyanakkor ezek a rendelkezések a nemzetközi szerződések vonatkozó cikkeiben rögzített következtelen szótárakat és fogalommeghatározásokat is alkalmazták: a Csehszlovák Köztársaság esetében például különbségek vol-

tak a saint-germain-i és a trianoni szerződés szó- és fogalomhasználata közt. Ezt több petíció is tanúsítja. A saint-germain-i szerződéssel ellentétben a trianoni békeszerződés nem kötelezte a Csehszlovák Köztársaságot arra, hogy csehszlovák állampolgárként ismerje el azokat a magyar állampolgárokat, akiknek 1920. január 1-jét megelőzően a Csehszlovák Köztársaság jelenlegi területén található településen volt lakhatási joga. Az állampolgárság megadása teljes mértékben a kormány döntésétől függött. (Poláčková–Van Duin 2000, 335–360. p.)

Az első világháború után a nagyhatalmak politikája arra összpontosult, hogy új határokat teremtsenek, amelyeket olyan nemzetközi szerződések és intézmények garantálnak, mint a Nemzetek Szövetsége. A kisebbségi jogok garanciái és a kisebbségi kérdés mint olyan az európai biztonságpolitika és a nagyhatalmak erőfeszítéseinek részévé váltak a háború utáni status quo megőrzése érdekében. Ezt az igyekezetet jelentősen aláásta Hitler 1933-as hatalomra kerülése, a totalitárius és tekintélyelvű rezsimek megjelenése, a Rajna remilitarizációja, a Saar-vidéki népszavazás, s végül az osztrák Anschluss és a müncheni egyezmény véglegesen eltemette.

A második világháború vége a világ bipoláris felosztásának kialakulását és a kisebbségi jogoknak az emberi jogok szélesebb, általánosan értelmezett kategóriájába való átsorolását jelentette. A második világháború okozta humanitárius katasztrófa rávilágított az emberi és kisebbségi jogok szisztematikus kodifikációjának és intézményesítésének szükségességére. Bár az emberiség elleni legnagyobb háborús bűncselekmények egyetemes büntetőbíróságának végrehajtására tett első kísérlet már a nürnbergi bíróság volt, az univerzalizmus szempontjából csak bizonyos fenntartásokkal jellemezhetjük, mert a második világháborút megnyerő nagyhatalmakat bírónak jelölték. Az egyetemes emberi jogokat az ENSZ megalakulása és az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának (United for Human Rights – UHR) Emberi Jogi Bizottsága általi megszövegezése után rögzítették és következetesen megfogalmazták. (L. bővebben: Jackson Preece 1998, 95–123. p.) Megbeszéléseik eredményeként az UHR egy olyan dokumentum, amely világszerte összefoglalja az emberi jogok területén a világi és vallási fogalmakat. Ez egyfajta történelmi áttekintés az emberi jogok fejlődéséről.⁹ Az 1945–1989-es kisebbségvédelmi rendszer csak egy része volt a második világháború után létrehozott nemzetközi rendszernek és szerkezetnek. A második világháború után a győztes hatalmakat számos fontos kérdés izgatta, mint például Németország, Ausztria, Berlin felosztása, a bipoláris világ kialakulása. A kisebbségi kérdésekre fordított kevés figyelem részben azzal magyarázható, hogy a háború utáni határokat az

9 Az első 19 cikkely a különböző személyes szabadságokkal, étellel, biztonsággal, kegyetlenséggel szembeni védelemmel, a törvény előtti egyenlőséggel kapcsolatos jogokra vonatkozik, azaz arra a jogra, amelyet a felvilágosodás képviselői támogattak az európai kontinensen; a 20–26. cikkely az ipari forradalom szempontjából releváns gazdasági és társadalmi egyenlőségre vonatkozik; és végül a közösségi és nemzeti szolidaritáshoz kapcsolódó 27–28. cikkely, amelynek eszméi a 19. század végén és a gyarmati korszakban váltak aktuálisá. (Robertson 1977, 85–94. p.)

1919 utáni formájukban rekonstruálták. A történelmi tudatban szilárdan beépült a kisebbségek és a nacionalizmushoz való joguk összekapcsolásának gondolata.

Különösen a csehszlovákiai német és magyar kisebbséget vádolták meg azzal, hogy 1933 után az ötödik hadoszlop voltak, amely terveket szövögetett a München előtti Csehszlovák Köztársaság területe egy részének anektálására, amelyben a náci Németország és Horthy Magyarországa minden etnikai kisebbség által lakott területet elfoglalt. Másrészt a holokauszt során a zsidó és roma kisebbséget áldozták fel. A győztes hatalmak képviselői számára világos volt, hogy időre van szükség egy olyan rend létrehozásához, amely védelmet biztosít a hasonló atrocitások ellen. Abban az időben az a nézet érvényesült, hogy a zsidókérdést a háború után Izrael állam 1948-as megalakulása oldotta meg, és a kisebbségi záradékok kifejezett rögzítése a nemzetközi jogrendszerben nem szükséges.¹⁰ A kisebbségi jogok védelmére szolgáló nemzetközi rendszer ezért nem került be a második világháború utáni emberi jogi szabályozásokba, nem újították meg a kisebbségi jogok védelmére vonatkozó, az első világháború záradékaiban rögzített jogszabályok egyikét sem. (Wight 1979, 15–20. p.)

Az emberi jogok védelmének elfogadását e fogalom alkalmazhatósága szempontjából is figyelembe vették, s összehasonlítva a kisebbségi jogok védelmével a Nemzetek Szövetségén belül, az emberi jogok általános szinten védtek az egyén jogait, azaz a világ minden országában egyetemes érvényességgel kellett volna rendelkezniük. Az 1945-ös San Franciscó-i konferencia emberi jogi rendelkezéseit csak az ENSZ Alapokmányába illesztették be, hasonlóképpen az 1946-os párizsi békekonferencia olyan záradékokat tartalmazott, amelyek megerősítették az emberi jogok védelmének elveit, és arra kötelezik az államokat, hogy tiltsák be a diszkriminációt és mozdítsák elő a polgári és politikai egyenlőséget, de nem mondtak semmit bizonyos csoportok kulturális és nyelvi jogairól.

A Romániával, Bulgáriával, Magyarországgal, Finnországgal és Olaszországgal kötött békeszerződések biztosítékokat tartalmaztak a diszkriminációval szemben, de az 1. világháború utáni szerződésekkel ellentétben egyik sem tartalmazott kisebbségi záradékot. A határok magyar képviselők által is szorgalmazott felülvizsgálatát nem hajtották végre. Az egyetlen terület, ahol a részleges határmódosítást végrehajtották, Jugoszlávia volt, a jugoszláv–olasz határ területén.

A második fontos kérdés, amely közvetlenül érintette a kisebbségek életét a második világháború után, a lakosságcsere és jogosultságának kérdése volt. Például, a görög–török lakosság 1923-as cseréje.¹¹ Ugyanakkor a kisebbségnek az anyaország népességéhez való kötődését, azaz a kisebbségi népesség eltávolítását a nemzet önrendelkezési

10 Ellentétben az 1. világháború utáni helyzettel. Az egyesült államokbeli zsidó kisebbségek képviselői vezető és döntő szerepet játszottak a kisebbségi jogok garanciáinak intézményesítésében a Nemzetek Szövetségén belül. L. Poláčková 2005, 3–14. p.

11 Az 1919-es neuillyi-békeszerződés során Görögország és Törökország megegyezett a lakosságcseréről, és a két ország közötti mai határt is kijelölték. A körülbelül 1 500 000 kiszíriai, valamint a török Trákiából további mintegy 500 000 görög kényszerült Görögországba távozni, Görögországból pedig mintegy 500 000 muszlim érkezett Törökországba.

küzdelmének tekintették. A lakosságcsereéről szóló szerződéseket Lengyelország és Ukrajna, Lengyelország és Fehéroroszország, Litvánia és a Szovjetunió írta alá, és 1946-ban Jugoszlávia és Lengyelország, valamint Csehszlovákia és Magyarország hasonló szerződéseket írtak alá. (Sáposová-Šutaj [eds.] 2010)

Újjáéledt az asszimiláció elve is, amely bár nem szerepelt kifejezetten a második világháború utáni békeszerződésekben, de főként az Egyesült Államokban és számos országban, például Magyarországon a kisebbségek eltűnését eredményezte. Ezekkel a kérdésekkel egy kortárs társadalomtudományi diskurzus is foglalkozott. 1977-ben egy kisebbségkutató és ügyvéd, Francesco Capotorti megállapította, hogy a második világháború után hosszasan cikkeztek róla, és még tudományos szinten is megvitatták: a kisebbségi jogok nemzetközi védelmének kérdése már nem aktuális. (Jackson Preece 1998, 95. p.) Ezenkívül az emberi jogok védelmének biztosítása érdekében a nemzetközi jogra helyezett hangsúly azt a benyomást keltette, hogy nincs szükség a kisebbségi jogok különleges védelmére. Így az egyén az állam akaratától függött, közvetítő segítségére nem számíthatott.

Az 1945 utáni közép-európai kaotikus helyzet, a lakosság radikalizálódása, a politikai rendszerek stabilizálásának nehézségei, valamint a határok 1945–1948-as felülvizsgálata felgyorsította az etnikai kisebbségek kérdéseinek kezelésére vonatkozó ellentmondásos javaslatok elfogadását. Ebben az időszakban a legvitatottabb kérdés a német lakosság kitelepítésének és a magyar lakosság cseréjének fent említett kérdése volt.¹² Az 1945 utáni ilyen fejlődési dinamikának érdekes eredménye az volt, hogy a közép-európai államok egyenlőbb helyzetbe kerültek a nagyhatalmakkal, mivel az emberi jogok védelme egyetemessé vált.¹³

12 A kisebbségi lakosság védelmének kodifikálására irányuló javaslatok némelyike a második világháborúra nyúlik vissza. Közismert a zsidó értelmiségi Max Laserson javaslata, hogy bővítsék azoknak az országoknak a sorát, amelyeket eredetileg Spanyolország, Olaszországi és Németország képviselt azzal, hogy kötelező érvényű kisebbségi kiegészítéseket kötöttek. Azt is javasolta, hogy az ENSZ esetleges beavatkozását is vegyék fontolóra, hasonló tervet az Egyesült Államok már 1944-ben javasolt. Egy másik érdekes javaslattal Oscar Janowski állt elő, egy olyan föderalizált Közép-Európát vizionálva, melynek alapját az egyéni autonómia alkotta volna. Az egyéni autonómia révén a kisebbségeknek kulturális és oktatási intézményekre lett volna jogosultak. Janowski terve emlékeztetett Otto Bauer 1. világháború előtti tervére a föderalizált Osztrák–Magyar Monarchiáról. Kanadai és amerikai ügyvédek egy csoportja hasonlóképpen képviselte azt az elképzelést, hogy minden államnak kötelessége megvédeni a kisebbségi jogokat, mondván, hogy egy nemzetközi szervezetet kellene létrehozni e jogok megsértésének nyomon követésére.

13 A második világháború után különbséget tehetünk az emberi jogok védelmének életre keltésére vonatkozó két nézetcsoporthoz. Az első irány támogatói hajlamosak voltak azt hinni, hogy az emberi jogok védelme is elegendő a kisebbségi jogok védelméhez. A második vonal támogatói úgy vélték, hogy a kisebbségi jogok ugyan nem eléggé védettek az emberi jogok keretein belül, de mivel a kisebbségvédelem annyira hiteltelenné vált a második világháború előtt és alatt, életre keltése nemkívánatos. Ugyanakkor az a nézet, hogy a kisebbségvédelem teljes mértékben szavatolható az emberi jogok védelmével, abból eredt, hogy az

A második világháború után az ENSZ sokkal kevesebbet foglalkozott kisebbségi kérdésekkel, mint elődje, a Nemzetek Szövetsége. Ez valószínűleg elsősorban azért lehetett, mert nem volt szükség a határok problémáinak kezelésére. Az 1946-os párizsi békekonferencia olyan záradékokat tartalmazott, amelyek megerősítették az emberi jogok védelmének elveit, és az államok elkötelezték magukat a megkülönböztetés tilalma, valamint a polgári és politikai egyenlőség előmozdítása mellett, de nem mondtak semmit a kulturális és nyelvi jogokról. Az ENSZ-en kívül más nemzetközi szervezetek, például az Európa Tanács, a KBSE/EBESZ 1945–1989-ben nem fogadott el külön szövegeket a kisebbségi jogokról. Az Európa Tanácsban, akárcsak az ENSZ keretében, úgy vélték, hogy nem jó a kisebbségek védelmére koncentrálni.

Kivételt képez az Európa Tanács 1971. évi 502. számú határozata, amelyet az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének Gazdasági és Szociális Tanácsa hagyott jóvá, és amely azt javasolta, hogy az államok a határok megváltoztatásakor vegyék figyelembe az újonnan létrehozott kisebbségeket. Számos fontos megállapodást kötöttek az Európa Tanács felügyelete alatt. Ilyen volt elsősorban az Olaszország és Ausztria közötti 1946-os De Gasperi–Gruber-megállapodás a dél-tiroli, bolzanói és Trentino-Alto adige-i német kisebbség jogairól. A megállapodás az 1946-os párizsi béketárgyalásokon alapult. Olaszország vállalta, hogy alap- és középfokú oktatást biztosít a német kisebbség számára, valamint a közigazgatásban való egyenlőségét. Továbbá megemlíthetjük a Németország és Dánia közötti hasonló kisebbségi megállapodásokat, 1955-ben az Osztrák Államszerződés elismerte a szlovénok és horvátok létezését, valamint nyelvüket a német mellett Karintiában, Burgenlandban és Stájerországban. A második világháború után trieszti szlovén és horvát kisebbségek számára különleges státuszt hoztak létre. Minden megállapodás homlokterében főként az oktatás, részben pedig az igazgatás egyenlőségére vonatkozó rendelkezések álltak. (Poláčková 2017, 34–48. p.) Az Európai Biztonsági és Együttműködési Konferencia nemzetközi szervezetén belül a legfontosabb lépés az 1975-ös Európai Biztonsági és Együttműködési Konferencia záróok-

---

emberi jogok védelme egyéni alapon nyugszik, azaz mindenelelőtt az individuumok védelméről, a politikai és polgári jogok védelméért folytatott harcukban, a törvény előtti egyenlőségben, amennyiben etnikai vagy vallási hovatartozásukat illetően különböznek egymástól. Ezt a véleményt elsősorban amerikaiak és kanadaiak támogatták, akiket saját történelmük partikuláris tapasztalatai vezettek erre, nevezetesen az a tény, hogy az Egyesült Államokban és Kanadában az etnikum nagyrészt nem kötődött és nem kötődik bizonyos körülhatárolt területekhez. Az óslakos népek kérdését megoldottnak tekintették. Ezért hozzáállásuk különbözött az európai képviselőktől, és attól, hogy megértsék azt a kérdést, amelyben az etnikum a területhez kapcsolódik. A második fontos különbség Európa és az Egyesült Államok s Kanada között az volt, hogy Európában az etnikai különbségek nem akadályozták az egyén tevékenységét a társadalomban, szemben az Egyesült Államokkal. Európában inkább egy lehetőséget jelentett arra, hogy megőrizze különbözőségét. Az emberi jogok védelmének elfogadására e koncepció alkalmazhatósága szempontjából is tekintettek, összehasonlítva a kisebbségi jogok védelmével a Nemzetek Szövetségén belül, ahol a kisebbségvédelem csak korlátozott érvényességű volt, miközben feltételezték, hogy az emberi jogoknak az UHR-ben megfogalmazott fogalma egyetemes érvényességgel bír.

mánya, amely a nemzeti kisebbségek különleges jogait tartalmazza biztonsági kérdésekben. A zárónyilatkozat 10 alapelvet és kisebbségi jogot fogadott el, amelyek a következőkre vonatkoznak: az európai határok változhatatlanságát fenn fogják tartani; az emberi és polgári jogokat minden aláíró országban tiszteletben tartják; és támogatni fogják a mozgalmakat, amelyek figyelmeztetnék őket ezeknek a jogoknak a tiszteletben tartására.¹⁴ A kisebbségi jogok védelmének fokozatos kodifikációjára irányuló tendenciát 1975 után az emberi jogok védelmének előnyben részesítésére nehezedő hatalmas nyomás megrekesztette. A dolgok illetően alakulásának logikája az akkori társadalmi-politikai valóságon alapult, s a közép- és kelet-európai, valamint a szovjet irányvonalhoz igazodott, különösen a kommunista rezsimek 1975 utáni fejlődéséhez és a normalizációs folyamatok felerősödéséhez igazodva. Érdekes, hogy 1945 és 1989 között a legfontosabb események, amelyek a kisebbségek témájának a nemzetközi vita szintjén való megvitatásához vezettek, azok voltak, amelyek a keleti blokk területén kívül zajlottak. Európában ilyen esemény volt az 1972-es észak-írországi véres mészárlás Londonderryben, amelyet véres vasárnapnak is neveznek, ilyenek voltak az iraki események is, mármint az iraki kormányzat viszonyulása a kurdokhoz és végül, de nem utolsósorban ilyen volt a ciprusi török invázió is.

A Szovjetunió, Jugoszlávia és Csehszlovákia felbomlása, valamint az egyesült Németország létrejötte a második világháború után létrehozott bipoláris világ végét jelentette. Az 1989 utáni fejlemények a kisebbségi jogok új felfogását is eredményezték. A hidegháború végét a demokrácia győzelmének tekintették, amely a totalitárius rendszerek bukásával is összefüggött. Mindazonáltal az 1990-es évek eleje a nemzeti emancipáció növekedését és a nacionalizmus újjáélesztését jelentette. Ezek a fejlemények hatással voltak az egyes államok nemzeti belpolitikai színterére, a kétoldalú kapcsolatokra, és hatással voltak a globális biztonságpolitikára is.

A társadalomtudományi tudományos diskurzus keretén belül a hidegháború vége után az emberi jogok és a kisebbségi kérdések erkölcsi és etikai dimenziója is láthatóvá vált, amely nemcsak Közép- és Kelet-Európára összpontosított, hanem globális dimenziót is öltött. A diskurzus két fő irányban haladt. Az egyik sor az egykori gyarmati hatalmak megvitatása és bocsánatkérése volt a gyarmati korszakban elkövetett atrocitásokért és etnikai tisztogatásokért. A második irány szorosan kapcsolódott az egyesült Németországban és a posztoszocialista államokban az átalakulás folyamatához, és a kisebbségek – köztük a vagyonekobjásból, arizációból és a holokausztból a zsidó kisebbség, más kisebbségeknek a határok változásából és a lakosság második világháború előtti és utáni kitelepítéséből eredő – sérelmeiért való bocsánatkéréshez kapcsolódott. Ennek a jelenségnek az okai különösen a határok és a politikai rendszerek megváltoztatásában, az új államok két világháború utáni létrehozásával kapcsolatos gazdasági és társadalmi nehézségekben, a parlamenti rendszerek stabilizálásában,

¹⁴ Az Európai Biztonsági és Együttműködési Konferencia záróokmánya alapján hozták létre Csehszlovákiában a Charta '77-et.

a demokrácia és a civil társadalom Nyugat-Európához viszonyított késlekedésével, a totalitárius rendszerek kialakulásával, a kommunista állampárt által irányított úgynevezett szocialista kormányok létrehozásával, valamint a szocialista blokk összeomlásával és az ezzel összefüggő egységes szocialista blokk szétesésével, Németország egyesülésével és a Szovjetunió felbomlásával függtek össze.

Edvard Beneš cseh köztársasági elnök 1940 és 1945 között hozott rendeletei fontos részét képezik a második világháború utáni közép- és kelet-európai kisebbségi kérdések erkölcsi és etikai vonatkozásairól szóló diskurzusnak. Az 1940–1945-ös Beneš-dekrétumok témája nemcsak 1989 után volt szakmai, történelmi probléma, hanem folyamatosan rezonál a kisebbségek, azaz a közvetlenül érintett közösségek tudatában.¹⁵ Politikai eszközei mind a bel-, mind a külpolitikai kapcsolatokban a kapcsolatok jelentős összekuszálásához, sőt Szlovákia integrációs törekvéseinek leállításához vezettek. Különösen a politikai szférában tükröződik ez a szlovák–magyar vagy cseh–német kapcsolatokban, még ezen államoknak az EU-hoz és NATO-csatlakozása után is. Eddig kevés olyan megállapodás született, amely az érintett államokat toleranciára köteleznél.¹⁶ Hajlok a nézet felé, hogy a cseh elnök rendeleteit történelmi tényeknek kell tekinteni, amelyeket ma nem lehet megváltoztatni. A konszenzus fő célja nem a teljes konszenzus elérése, hanem a történelmi valóság kölcsönösen kielégítő magyarázata.¹⁷ Természetesen mai szempontból a beneši dekrétumoknak a politikai és nemzetközi politikai dimenzió mellett etikai és erkölcsi vonatkozásuk is van, amely elsősorban a nem szlovák kisebbség jogállásáról és korábbi szerepéről szóló rendeleteket érinti a helyreállított Csehszlovák Köztársaságban. E tekintetben az úgynevezett kollektív bűnösség elvét alkalmazták a vonatkozó rendeletekben, amelyek polgári és vagyoni szempontból több millió magyar és német nemzetiségű csehszlovák állampolgárt érin-

15 Ebben az összefüggésben szeretnék megemlíteni egy kiadványt, amely megkísérelte a probléma objektív történelmi értelmezését: *Slovensko a dekréty prezidenta Beneša v kontexte nariadení Slovenskej národnej rady. Vnútropolitické a zahraničnopolitické súvislosti.*, Bratislava 2006.

16 Lásd például az 1995-ös szlovák–magyar jószomszédosági szerződést és a csehszlovák–német nyilatkozat 1997. januári aláírását.

17 Az úgynevezett Beneš-dekrétumoknak megvannak a maguk történelmi meghatározói: az 1940–45-ös második világháború hektikus éveiben a csehszlovák politikai képviselő alternatív jogalkotási aktusaiként fogták fel, tették közzé és alkalmazták őket. Később, 1945 után az elnöki rendeletek felváltották a törvényhozást. 1945 – és a Csehszlovák Köztársaság területén a csehszlovák államiság helyreállítása – után még nem volt legfelső törvényhozó testület. A csehszlovák parlament háború utáni választásait csak 1946-ban tartották. Az elnöki rendeletek nemcsak a kisebbségek státuszára vonatkoztak, hanem az antifasiszta ellenállás kezelésének egész komplexumára és a belső politikai feltételek előkészítésére az újjáéledő csehszlovák államban. A rendeletek tehát alkotmányellenes, forradalmi körülményekből származnak, amelyek tartalmukban és formájukban is tükröződtek. Ezek a jogalkotási intézkedések a háború utáni Csehszlovákia jogrendszerének részévé váltak, amely ország otódállama 1993-ban a Szlovák Köztársaság is lett.

tettek. A Beneš-dekrétumoknak ez az erkölcsi aspektusa volt az, amely politikai nézeteltérések, viták és egymással homlokegyenest ellentétes értelmezések tárgyát képezte az EU-csatlakozás előtt (de azt követően is). A barikád mindkét oldalán olyan típusú érveket használtak, hogy ki kit bántott jobban. Természetesen káros cselekedetnek kell tekinteni a kollektív bűnösség elvének elfogadását és gyakorlati alkalmazását en bloc a teljes magyar és német populációra, anélkül, hogy különbséget tennének a két kisebbség eltérő hozzáállásában. A kollektív bűnösség azonban a legtöbb államfordulat, forradalom és alapvető társadalmi változás egyfajta kísérő jellemzője. A gyakorlatban Csehszlovákiában a kollektív bűnösség a német lakosság kitelepítésében öltött testet, mérsékeltebb formában az úgynevezett szociális mérnökség diszkriminatív intézkedéseinek elfogadásával – nevezetesen a magyarországi és a csehszlovákiai lakosság kikényszerített lakosságcseréjével, a magyar állampolgárok áttelepítésével az állam németek által elhagyott határterületeibe, a magyar nemzetiségű lakosok állampolgári jogainak ideiglenes megfosztásával. Ezek miatt a két állam és nemzet közötti bizalmatlanság elmélyült. Az ellenségeskedés azonban nem a Beneš-dekrétumokkal kezdődött, hanem csak a müncheni és a bécsi döntőbíróssági eljárást követő, a cseh és a szlovák lakosság ellen elkövetett ellenségeskedések folytatása volt. Ezek azonban visszamenőleg a saint-germain-i megállapodásra és Trianonra hivatkoztak. Tehát a sérelmek ilyen kölcsönös előszámolásában évszázadokig hátrálhatunk visszafelé. Ugyanakkor a hallgatás sem szolgált megoldással, ahogy azt a kommunista totalitarizmus korszaka is mutatja, amikor Magyarország és Csehszlovákia a szovjet Ostblockhoz tartozott, ahol a múltbeli és jelenlegi kapcsolatok értelmezésében nem engedték meg a nézeteltérésekről, vitákról szóló nyílt politikai vagy szakmai vitákat. A kommunizmus bukása után ennek lehetősége felmerült, de nem mindig éltek vele egyik oldalon sem. Ezt a gyúanyagot olyan politikusok kaparintották meg, akik pragmatikus politikai céljaira használták.

A szlovák–magyar kapcsolatok s azok formája és tartalma 1989 után a csehszlovák állam átalakulásának és későbbi bukásának folyamatától függött 1992-ben. A csehszlovák parlament 1989 utáni politikai eseményeit intézményi változások határozták meg, különösen a politikai rendszer területén. Ennek a folyamatnak a fő szereplői a politikai pártok voltak. A gazdasági helyzet romlása, az életszínvonal csökkenése, a gyorsan növekvő munkanélküliség a szlovák politikai elit által felkapott legfontosabb tényezők közé tartoztak a szövetségen belüli megoldatlan állami kapcsolatok megváltoztatása követelményének növelésében. Az a tény, hogy a gazdaság átalakulása sokkal nehezebben érintette a Szlovák Köztársaság lakosságát, mint a Cseh Köztársaságét, azt az érvet támogatta, hogy Szlovákiának saját modernizációs koncepcióra van szüksége. Ez a feltevés logikusan nagyobb hatásköri autonómia, valamint egyes politikai erők és saját államiságuk igényét eredményezte. Az önálló állam létrehozása a szlovák közvélemény jelentős része számára a szlovákiai problémák egyetemes megoldásának tűnt. A társadalom átalakításának és modernizálásának szükségessége átadta helyét a saját államiság építésének és az ellenséggel szem-

beni védelemnek.¹⁸ Az 1989 utáni átmeneti folyamat megmutatta, hogy az együttélés fennállásának 70 éve alatt nemcsak egy integrált gazdaság nem épült ki, hanem egy valódi szövetség sem, egy olyan állam, amely egyformán képviselné mindkét nép érdekeit. A föderáció felosztásának folyamata, valamint a nemzetközi jog két új entitásának a közép-európai térségben történő alkalmazásának folyamata megmutatta, hogy a történelmi helyzet minőségi újdonságának megítélése és alapos előkészítésének szükségessége a sikerhez a politikai elit részéről egyik országban sem volt zökkenőmentes.

Mindkét új ország nagyon gyorsan szembesült azzal a felismeréssel, hogy a Cseh Köztársaság és Szlovákia „geopolitikai súlya” egyenként, de szomszédos és együttműködő független államokként is kisebb, mint a szövetségi Csehszlovákia „geopolitikai súlya”, ami tükröződött a nemzetközi biztonsági környezetben és a közép-európai régió új stabilitási helyzetében is. Mindazonáltal az első és a második világháború tapasztalatai által megőrzött történelmi emlékezetre tekintettel a cseh közvélemény egy része úgy reagált az új helyzetre, hogy aggódott, vajon a fiatal Cseh Köztársaság ellenálló lesz-e az egyesült Németország megnövekedett politikai és gazdasági befolyásával szemben. A Szlovák Köztársaság helyzete Magyarország függvényében sokkal bonyolultabb volt. A föderatív Csehszlovákia felosztása után a szlovák–magyar kapcsolatok váltak a legkiszolgáltatottabbá a Szlovák Köztársaság összes szomszédosági kapcsolata közül. A Magyar Köztársaság ugyanazon kormányának a csehszlovák kormánnyal szembeni magatartása teljesen más volt, mint a független Szlovák Köztársasággal. A magyar diplomácia lépéseket tett annak érdekében, hogy Szlovákia már 1993 júniusában ne kerüljön be az Európa Tanácsba. Éles konfliktus alakult ki a bős–nagyvarosi vízlépcső körül, Antall József magyar miniszterelnök jól ismert kijelentése, miszerint úgy érzi, hogy 15 millió magyar miniszterelnöke, nagyon negatív szerepet játszott a kapcsolatok fejlesztésében. Hiszen Magyarországgal a határ nemcsak a Szlovák Köztársaság leghosszabb határa, hanem az

18 Természetesen a Csehszlovák Föderatív Köztársaság bukásának is megvoltak a történelmi gyökerei. A szlovák nemzeti identitás rendkívül nehéz körülmények között alakult ki. Az Osztrák–Magyar Monarchiában a szlovákok jogait nem tartották tiszteletben, és a magyar nemzet részének tekintették őket. Az Osztrák–Magyar Monarchia 1918-as bukása után az első Csehszlovák Köztársaság megalapítása volt az egyetlen reális lehetőség a demokratikus Európába való belépésre. A csehszlovák állam létrehozása és a társadalmi élet demokratizálódása így a szlovák nemzet megalakulásának és a közép-európai területtel való azonosulásának előfeltételévé vált. A helyzetet bonyolította az új nemzeti és nemzeti kapcsolatok kialakulása. A német és a magyar kisebbség, melyek önkéntelenül, akaratok ellenére a Csehszlovák Föderatív Köztársaságban találták magukat, nehezen tudtak megbékélni a kisebbség új álláspontjával. A multinacionális állam problémáit Szlovákia Csehszlovákiába való integrációja is jellemezte, és az integráció centralista módjának okai voltak. Ennek eredményeként egy megoldatlan szlovákkérdés állt elő. A külpolitikai tényezők mellett (totalitárius diktatúrák kialakulása, megbékélési politika) a nemzeti konfliktus volt az első Csehszlovák Köztársaság szétesésének egyik legjelentősebb belpolitikai oka. Még a második világháború után létrehozott Csehszlovák Köztársaság sem alapult mindkét nép egyenlő kapcsolatain, és még a Csehszlovák Föderációról szóló 1968-as alkotmánytörvény sem jelentett egyenlő jogállást Szlovákia számára.

a határ is, amelyet a szlovák határok között a legtöbbször tologattak, miközben annak mentén 10%-ban magyar nemzeti kisebbség lakik. Valójában 10 évbe telt, mire a szlovák politikai képviselet olyan helyzetet teremtett, melyben belpolitikailag 1998 óta kormány szinten kooperálni tudott a magyar nemzeti kisebbség politikai képviselőivel, mely együttműködés megteremtette Szlovákiának az EU-ba és a NATO-ba való integrálását, olyan helyzetet tehát, amelyben a kisebb „súlykategóriától” függetlenül nyíltan megengedheti magának, hogy egyértelműen és szuverén módon elutasítsa a külhoni magyarokra vonatkozó magyarországi törvény alkalmazását a területén, amit taktikai megfontolásból sem Románia, sem Szerbia nem engedett meg magának. Az 1990-es években a Szlovák Köztársaságban a magyar politikai pártok erőfeszítéseinek alappillére elsősorban a nyelvi kérdés és a nyelvi kisebbségekről szóló törvény elfogadása volt. A nemzeti kisebbségek nyelvhasználatának kérdése a hivatalos kapcsolatokban, a kisebbségi oktatás kérdései, mint például az általános iskolák igazgatóinak elbocsátása a kétnyelvű bizonyítványok eltörlésével kapcsolatban, negatív választ váltott ki mind az Európa Tanácsban, mind az EBESZ főbiztosának hivatalában.¹⁹ Az 1998-as választások előtti fejlemények az 1995 óta kialakult kisebbségi és polgári jogok negatív tendenciáját folytatták. A szomszédos országokkal ellentétben Szlovákia nem épített ki intézményhálózatot az emberi és kisebbségi jogok védelmére, mint amilyen például az ombudsmani hivatal. Vladimír Mečiar második kormányának időszaka (1994. december – 1998. október) annak ellenére, hogy 1995. december 31-én Párizsban aláírták a szlovák–magyar alapszerződést, az etnikai kapcsolatok kiélezését eredményezte Szlovákiában. A kormány a konfrontatív nemzeti politikával szembeni intolerancia révén kompenzálta a ratifikációs folyamat során kialakult államközi szerződés (Sándor 1996, 45–50. p.) következményeivel kapcsolatos bizonytalanságát. A kisebbségi nyelvek használatáról szóló hatályos jogszabályok nélkül hajtotta végre az államnyelvtörvényt, a magyar anyanyelv helyett megkísérelte a kétnyelvű „alternatív oktatást”, eltörölte a hagyományos kétnyelvű bizonyítványok kiadását, és büntette a kisebbségi iskolák engedetlen igazgatóit. Megváltoztatta a kisebbségi kultúrák finanszírozási rendszerét, a kisebbségi képviselők befolyását a kisebbségi tevékenységek állami támogatásának elosztására. 1995 novemberében az Európai Parlament állásfoglalást fogadott el, amelyben figyelmeztette a szlovák kormányt, hogy ha „továbbra is olyan politikát folytat, amely nem tartja tiszteletben a demokráciát, az emberi és kisebbségi jogokat, valamint a jogállamiságot, akkor az EU-nak fontolóra kell vennie az európai csatlakozási megállapodás szerinti támogatási és együttműködési programját, s ezt fel kell függesztenie”. (Mesežnikov 1996, 17. p.) Az uniós tisztviselők elégedetlensége a polgári, politikai és kisebbségi jogok megsértésével 1997-ben csúcsosodott ki, amikor Szlovákiát

19 Bár az államnyelvtörvény előírja a bizonyítványok kiadását az állam nyelvén, tehát szlovákul, nem tiltja, hogy ez a dokumentum egyidejűleg ugyanazt a szöveget tartalmazza az oktatás nyelvén is. Eva Slavkovská oktatási miniszternek írt nyílt levelében a Szlovák Köztársaság Helsinki Bizottsága ezt írta: „A bizonyítvány közokirat, és a kétnyelvűség semmilyen módon nem sérti a szlovák nemzet érdekeit.” Bővebben: <http://www.sme.sk/c/2080122/niektoziaci-dostali-dvojazyadne-vysvedcenia.html#ixzz3q5QnOpNE> (letöltve: 2015.10.1.)

kihagyták az aktuális NATO- és EU-tagjelöltek listájáról. Az 1998-as szeptemberi parlamenti választások után Szlovákiának sikerült leküzdenie ezeket a kudarokat. Az előző parlamenti ciklus antidemokratikus gyakorlatával szembeni ellenzéki politika közelebb hozta egymáshoz a demokratikus koalíció pártját és a magyar politikai pártokat; a következő napokban megkönnyítette a Magyar Koalíció Pártjának (MKP) kormányra lépését és közvetlen részvételét a politikai döntéshozatalban.²⁰ Az Európai Unió is pozitív politikai változásokat észlelt Szlovákiában. 1999 decemberében Helsinkiben az Európai Tanács úgy határozott, hogy nem lesz több különbség a tagjelöltek első és második csoportja között, és a csatlakozási tárgyalások az összes jelölttel megkezdődnek. Ritmusuknak mindegyik egyéni felkészültségéhez kellett volna alkalmazkodnia. A koppenhágai politikai kritériumok teljesítése alapvető feltétele volt annak, hogy Szlovákia bekerüljön az Európai Unióhoz való csatlakozásról szóló tárgyalásokba; ezt gazdasági kritériumok, egyes fejezetek általi sikeres csatlakozási tárgyalások, valamint a Szlovák Köztársaság azon célkitűzésének teljesítése követte, hogy 2004-ig alkalmazza a közösségi vívmányokat. Az Európai Unióhoz való csatlakozásról szóló sikeres népszavazás nem vet véget Szlovákia azon kötelezettségének, hogy tiszteletben tartsa és megvédje a nemzeti kisebbségek tagjainak jogait. Az Európai Unió tudatosan az EBESZ-hez és különösen az Európa Tanácshoz sorolta őket.

A Szlovák Köztársaság és a Magyar Köztársaság EU-hoz és NATO-hoz való 2004-es csatlakozását követően a szlovák–magyar belpolitikai konfliktus európai dimenzióba lépett, és közvetlenül az európai struktúrákba került. A 2006-os előrehozott parlamenti választások mérőföldkövé váltak. A magyar politikai vezetők a választásokon elért sikerük ellenére nem kerültek be a parlamentbe, és félték a SMER, az ĽS-HZDS és az SNS közös kormányától. Ezt követte a szlovák kormány elleni fellépés az Európai Parlamentben. Példaként szeretném idézni az egykori Csehszlovák Köztársaság elnöke rendeleteivel való politikai visszaélést az Európai Szocialisták Pártja (ESZP) 2007 szeptemberében és októberében volt tanácskozásán a SMER tagsága felfüggesztésének (nem) megszüntetéséről. A fő sajtótémák Edvard Beneš csehszlovák köztársasági elnök rendeletei voltak, a magyar és szlovák fél megbékélésére vagy bocsánatkérésére irányuló javaslatok, és fordítva, a magyar Malina Hedvig állítólagos agresszív megtámadása szlovák nemzetiségűek által. A médiát a szlovákiai politikai élet két képviselője, az SNS-ből Ján Slota, az MKP-ből Csáky Pál uralta, akik sértegették egymást, s még

20 1998 júniusában megalakult a Magyar Koalíció Pártja, amely az előző pártok jogutódja lett. Mint az MKP alakuló közgyűlésén elhangzott, a három magyar párt (Együttélés, MKDM és MPP) MKP-vá egyesítésének célja a magyar koalíció parlamenti képviseletének fenntartása és a törvényhozásba való minél nagyobb létszámú bejutás volt 1998 szeptemberében, de célja volt a demokrácia érdekében, a jogállamiság kiépítésén és a nemzeti kisebbségek alkotmányos jogainak megvalósítása is. Az MKP 1998. május 22-én került nyilvántartásba a Szlovák Köztársaság Belügyminisztériumában. Alakuló kongresszusára 1998. június 21-én került sor Duna-szerdahelyen. Bugár Bélát pártelnökké, Duray Miklóst tiszteletbeli elnöknek választották. A párt két platformot hozott létre: a keresztény-konzervatívot és a népit. <http://www.sme.sk/c/553538/vznik-smk-a-jej-kongresy.html#ixzz3q5PCC83n> (letöltve: 2015.10.1.)

durva vulgáris kifejezésektől sem tartózkodtak. Bár Csáky Pál, az MKP képviselője különösen finomabban lépett fel, de pártja érdekeit következetesen képviselte. Nemcsak Magyarországnak továbbította és közvetítette a szlovák politikai szintér problémáit, ami kihatott a szlovák–magyar kétoldalú kapcsolatokra és a V4-eken belüliekre is, hanem a Revue de Presse szerint Pavol Paška házelnök azzal vádolta Csáky Pált, hogy az uniós szervezetben megpróbálja lejáratni a Szlovák Köztársaságot.²¹ „A Beneš-dekrétumok sérthetlenségének kinyilvánítása manapság a tisztán etnikai és tömeges alapon történő jogalkotási javaslat felszentesítését jelenthetné, és annak bevezetését az európai uniós normákba, amelyektől az ilyen típusú jogalkotási javaslatok idegenek” – ezt állítja az Állampolgári Jogi, Bel- és Igazságügyi Bizottság elnökének, Jean-Marie Cavadának, a bizottság elnökének az Európai Néppárt öt európai parlamenti képviselője által küldött hivatalos levél. A levelet aláírók között volt két magyarországi európai parlamenti képviselő, Gál Kinga és Kósáné Kovács Magda, Ewa Klamt és Manfred Weber a Német Szövetségi Köztársaságból és Bauer Edit szlovákiai EP-képviselő. A levelet az előtt fogalmazták meg, hogy a Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsa 2007. szeptember 20-án határozatot fogadott volna el a háború utáni elnöki rendeletek sérthetlenségéről. A levél azt is felemlíti, hogy a Beneš-dekrétumok szlovák parlament által választott módon történő felszentesítése etnikai alapot adna a szlovák állampolgárság elveihez, elkerülhetetlenül kizárná vagy degradálná a Szlovákiában élő mintegy félmillió magyart, és aláásná a polgári jogaik gyakorlásában rejlő lehetőségeit. „Világos, hogy egy ilyen tervezet elfogadása összeegyeztethetetlen volna azokkal a kötelezettségekkel, melyeket Szlovákia magára vállalt, amikor 2004-ben az Európai Unió tagjává vált” – áll a Cavadának írt levélben. „Arra szeretnénk kérni Önt mint a LIBE Bizottság elnökét, hogy hívja fel az Európai Parlament elnökének, Hans-Gert Pötteringnek a figyelmét erre a szegységtelen projektre, hogy megállítsa ezt a kezdeményezést, amely az Európai Unióról szóló szerződés hatodik cikkének súlyos megsértéséhez vezetne. Ha a projekt jóváhagyják, örülnénk, ha az ügyet a LIBE Bizottság tárgyalási napirendjére helyeznék” – áll az öt európai parlamenti képviselőből álló csoport levelében. Egy másik levél ugyanahhoz a LIBE-elnökhöz az MKP elnöke, Csáky Pál küldött, amelyben az SNS-t szélsőséges és rasszista pártnak nevezte. E levél alapján az európai parlamenti képviselők egy csoportja (az idézett forrás szerint főként németek), élénk vitát váltott ki az Európai Parlamentben a célból, hogy egyetértsen abban: a szlovák legfelsőbb törvényhozó testület eljárása ellentétes volt az EU alapját képező elvekkel. Monika Flašíková-Beňová, a Smer európai parlamenti képviselője azonban 2007. október 3-án megerősítette a SITA szlovák hírügynökségnek, hogy az Európai Szocialisták Pártjának elnöksége valószínűleg egyáltalán nem fogja megvitatni a Smer tagságának kérdését. „Talán jobb is” – mondta a képviselő az ESZP magyar delegációjának tagjaival és néhány befolyásos EP-képviselővel folytatott munkaértekezése után. Ebben az összefüggésben

21 2007. szeptember 20. (A lapot Franciaország szlovákiai nagykövetsége adta ki) http://www.france.sk/ambassade/article.php3?id_article=601 (letöltve: 2007.11.1.)

érdekes megemlíteni egy független brüsszeli elemző véleményét is, aki a szlovák–magyar ellentéteket fenntartásokkal értékeli.²² Megjegyezte, hogy bár a szlovák és a szlovákiai magyar nacionalisták hangjai is hallhatók voltak a médiában, objektíven szemlélve más nézetek is voltak a szlovák–magyar kapcsolatokról.

A 21. század elején valóban eltérő volt a magyar kisebbség és a szlovák politikai spektrum más pártjai politikai képviselőinek hangja is, ők eltérő véleményeket hangoztattak a magyar–szlovák viszonyról, és összeférhetőbb megközelítést kerestek. Bugár Béla, az MKP elnöke akkor azt írta: „Számomra nyilvánvaló, hogy nemcsak a magyar–szlovák, hanem a közép-európai, európai, sőt a globális összefüggések egyik legnagyobb feladata, hogy megtanuljunk együtt élni a sokoldalú múlttal. A fiatalabb generációknak harag és elfogultság nélkül kell megismerniük e múltat. Ez nem kis feladat. Különösen akkor, ha felismerjük, hogy kulturális emlékezetünk negatív hagyományokat is tartalmaz – emlékként, hogy megőrizzük a megbékélést és megszelídítsük pártterdekeinket.”²³ Ezzel összefüggésben szeretném idézni Dušan Čaplovičot, a Szlovák Köztársaság tudásalapú társadalomért, európai ügyekért, emberi jogokért és kisebbségért felelős korábbi miniszterelnök-helyettesét is, aki a szlovák és a magyar politikusok közötti európai fórumának véleménycseréje kapcsán kijelentette, hogy a modern európai politika, sőt, a modern EU nem foglalja magába a nemzeti egoizmust, a sovénizmust és a revizionizmust. (L. Čaplovič 2007, 5–10. p.)

Ebben az értelemben Szigeti László 2007. szeptember 22-i, a Sme napilapban megjelent, Egy vértanú befejezetlen ügye című cikke, amelyben a szerző két magyar értékvilág összecsapásának témáját tárgyalja: a Bugár Béla és Duray Miklós, valamint ez utóbbi jelenlegi utódja, Csáky Pál közötti különbséget. A cikk a szlovák és a magyar közvélemény, valamint a szakmai közösség számára azért érdekes, mert a magyar kisebbség művelt tagja írta azzal a szándékkal, hogy értékelje a kisebbségi politikai spektrumon belüli különböző politikai áramlatokat 2006 után, amikor a Smer választási győzelme után a magyar pártot nyolc év után kizárták a kormányban való részvételből. Ebben a publicista megjegyezte, hogy Duray egyoldalú magyar hozzáállása megterhelte a szlovák–magyar viszonyokat, és a magyar ideológia elsősorban Antall-lal és Orbán Fideszével a magyar kormányhoz kötötte. Szigeti szerint az MKP már 1998-ban felhagyott ezekkel az anakronisztikus attitűdökkel, amelyek egyebek között abból álltak, hogy a teljes szlovák politikai spektrumot Magyarország a priori ellenségének

22 de Waele: Smer zlyhal. 2007. október 3. http://dnes.atlas.sk/z_domova/132495/fico:-nebu-de-nas-nikto-krizom-krazom-opluvat (letöltve: 2007.11.1.) Jean-Michel de Waele, a Brüsszeli Szabadegyetem brüsszeli elemzője a döntés elhalasztását „a Smer fontos kudarcának” tartja. Szerdán a SITA ügynökségnek így nyilatkozott: „A Smer még mindig nem értette meg, hogy a szélsőjobboldallal való kormánykoalíció elfogadhatatlan az európai szocialisták számára.” Ugyanakkor visszautasította azokat a spekulációkat, amelyek szerint Csáky Pál levele állna a jelenlegi helyzet mögött. „A magyar szocialisták egy kis párt, amelynek kevés befolyása van a ESZP-re. A Smernek végre meg kell értenie, hogy politikáját az európai, nem pedig a szlovák–magyar normák szerint kell végeznie” – tette hozzá a közép-európai szakember.

23 http://www.uski.sk/frames_files/ran/2003/ran-2003-2-07.pdf (letöltve: 2007.9.1.)

tekintették. Bugár koncepciója pragmatikusan azon alapult, hogy a magyaroknak Szlovákiában kell élniük, és a párbeszéd alapján elengedhetetlen egy közös megállapodás a fontos kérdésekben. Ebben az értelemben a gazdasági, emberi jogi, oktatási és kulturális értékek erőteljes támogatása ellentétes volt Duraynak attól az identitásstruktúrájától, mely Trianontól uralkodott, s amelyben a magyarok polgári öntudata nem tudatos és empatikus viszonyt tükrözött, hanem csak annak formális és kötelező formáját, bár Szigeti hozzátette, hogy egy ilyen konstrukcióért nemcsak a magyarok felelősek. Bugár koncepciója a magyar nemzeti és szlovák polgári identitás szimbiózisát kereste: „A megbékélés lehetősége Szlovákiában nem a határok felülvizsgálatában rejlik, hanem a Szlovákiában élő magyarok hármasságának legitimálásában. Ehhez azonban a Szlovák Köztársaság politikai elitjének meg kell értenie az idő hangját, a paradigma megváltoztatásának szükségességét. Annak megértéséhez, hogy az európai államok számára az egyetlen járható út a *politikai nemzet* utópisztikus fogalmának cseréje egy olyan *politikai közösség* fogalmával, amely reálisabban tükrözi a valós helyzetet, a *nemzetállam* eszméjét szolgáló programok lecserélése egy olyan programmal, amely garantálja a *többszempolis* állam jólétét és békéjét. A szlovák politikai közösségben és a 21. század többszempolis államában a partikularizmus és a szubszidiaritás elvének fenntartása nem merülne ki azáltal, hogy mások kárára alkalmaznánk a szempontokat, hanem államilag támogatott lehetőséget biztosítana az általunk meghatározott kötelezettségek teljesítésére. Ez a konszenzusos megbékélésen és kölcsönös szolidaritáson alapuló megoldás a többszempolis polgári állam kormányzásának megnyugtató filozófiáját is biztosítaná Európának.” E tekintetben érdekes a szomszédos országok kisebbségeinek helyzetét figyelemmel kíséző Állandó Magyar Konferencia létrehozása, mely a szomszéd államokban élő kisebbségek helyzetét figyelte, finanszírozta kulturális és oktatási intézményeiket, és Szigeti szerint ezzel egyidejűleg betöltötte a magyar nemzet politikai integrációjának funkcióját. Másrészt 2004 után, Szlovákia és Magyarország EU-hoz és NATO-csatlakozását követően a magyar kormányok extraterritorialitásra irányuló erőfeszítései megerősödtek. A Kárpát-medencei Magyar Képviselők Fórumának intézménye (KMKF), amely 2008 óta ennek a politikának közvetlen eszköze, szintén aktívan részt vett ebben a folyamatban. A Fórum tagjai a Magyarországgal szomszédos országok magyar kisebbségi pártjai voltak, és ez az intézmény az Országgyűlés tanácsadó testülete volt Magyarországon.²⁴

Ezzel összefüggésben szeretném felhívni a figyelmet a *Maďari na Slovensku 1989–2004* című kiadványra, amely lehetővé teszi a szlovák olvasó számára, hogy a magyar kisebbséghez tartozó értelmiségiek szemével tekintse át a szlovákiai átalakulás folyamatát. A magyar értelmiségi elit ilyen önreflexiójának közel húsz év után történő közzététele

24 Az egyéni kártérítés abszurditásának szemléltetésére Szigeti 3000 magyar zsidó szállítását idézi a Dunaszerdahelyhez közeli szülőfalujából, amely akkoriban Magyarországhoz tartozott. A lakosság többsége – magyar állampolgárok – azonnal rávetette magát az elhurcoltak ingó és ingatlan tulajdonára. Mintegy 500 zsidó tért vissza a lágerekből, de Magyarország egyénileg eddig sem kárpótolt senkit.

bizonyítja, hogy a múlt kezelése még a kisebbségi sorokban sem volt könnyű és rövid folyamat. Húsz év kellett ahhoz, hogy konszenzusra jussunk és legyőzzük a partikuláris érdekeket. A magyar kisebbség érdemeinek kiemelése a független szlovák építésében és fejlődésében fontos része a magyar kisebbség önreflexiójának. Ugyanakkor a szlovák állam iránti magasabb fokú lojalitás és a vele való magasabb fokú azonosulás megnyilvánulása is. A magyar kisebbségnek a szlovák állammal való önazonosítását a Szlovák Köztársaságnak az európai és transzatlanti struktúrákba való sikeres integrációja is megerősítette. (L. pl. Öllös 2008, 59–89. p.; Petőcz 2008, 13–19. p.)

A szlovákok és a szlovákiai magyar kisebbség saját identitása 1989 utáni megszilárdításának és meghatározásának összetett folyamata volt az egyik meghatározó tényező, amely az 1989 utáni fejlődést jellemezte. A kisebbségi és a befejezetlen többségi lakosság identifikációs folyamatának kölcsönhatása volt az a lényegi tényező, amely meghatározta ezeket a fejleményeket. Ez időszak során a politikai és gazdasági szférában az átalakulási folyamathoz kapcsolódó önazonosítási folyamat különböző aspektusai nyilvánultak meg, ugyanakkor olyan külső tényezők is befolyásolták ezt a folyamatot és dinamikáját, mint az EU-hoz és a NATO-csatlakozási folyamat, a kétoldalú kapcsolatok és a nemzetközi politika. Ezt a folyamatot és dinamikáját kifejezetten az 1990-es és 2006-os években végzett közvélemény-kutatások illusztrálják. A szlovák–magyar kapcsolatoknak ugyanis homlokegyenest objektívebb elemzését nyújtják. E komoly kutatások alapján egyértelmű, hogy ezek a kapcsolatok sokkal kevésbé ellentmondásosak, és a dél-szlovákiai vegyes területen élő szlovák és magyar nemzetiségek lakossága többé-kevésbé pozitívan értékeli. Ebben az összefüggésben két érdekes közvélemény-kutatást említek: a Hunčík Péter vezetésével 1995-ben végzett közvélemény-kutatást és a Štufaj Štajer vezetésével 2006-ban végzett kutatást. (L. bővebben: Bordás–Hunčík 1995; Štufaj–Homišinová–Šápošová–Štajerová 2006) Mindkettő, egymástól tíz év távolságban, a dél-szlovákiai vegyes területeken élő szlovákok és magyarok együttélésének pozitív eredményeit tárta fel.

Lampl Zsuzsannának A szlovákiai magyarok szociológiája című könyve (Lampl 2013) összefoglalva, a dél-szlovákiai magyar és a szlovák lakosság körében végzett közvélemény-kutatás alapján arra a következtetésre jut, hogy a magyar kisebbség tagjainak kapcsolata a szlovák állammal erősödik. A magyar kisebbség tagjainak mintegy 35%-a büszke nemzetiségére, nem foglalkozik magyar nemzetiségével, számukra természetes. A magyar kisebbség 15%-a nem tartja a nemzetiségi hovatartozását identitása releváns részének, a magyar lakosság többi része pedig bonyolultabban értelmezi identitását. A magyar kisebbség tagjai a nyelv és a kultúra mellett Dél-Szlovákia gazdasági fejlődését és ezzel összefüggésben a mezőgazdaság fejlődését tartják a kisebbség megőrzése legfontosabb tényezőjének. Ugyanakkor a közvélemény-kutatás 2010-es elemzése alapján a szerző cáfolja a dél-szlovákiai magyar többség által a szlovák kisebbséggel szembeni megkülönböztetés tartós sztereotípiáját. (Lampl 2013, 96–99. p.)

Az 1989 utáni átmeneti folyamat újfent rávilágított a nacionalizmus, az etnikai antagonizmus és a nemzeti kisebbségek státuszának kérdéseire. Ezeknek a jelenségeknek a történelmi meghatározói ismét a szakmai vita élvonalába kerültek. Ideológiával, különböző értelmezésekkel, mítoszokkal és klisékkel terhelt értelmezésük viszont befolyásolta és

befolyásolja a politikai életet. (Brahya 2000, 171–184. p.) A nacionalizmus és az etnikai problémák így a régió átalakuló államai politikai életének részévé és a hatalmi érdekek előmozdításának eszközüvé váltak. A fejletlen civil társadalom, ebben az összefüggésben az állam iránti lojalitás hiánya, a demokratikus intézmények gyengesége gyakran lehetővé teszi, hogy a párttereket az általános fölé helyezzük ebben a térben, ami növeli az etnikai feszültségeket egy történelmileg és ideológiailag terhelt politikai környezetben. Ez visszamenőleg hatással van az állam és a régió társadalmi és politikai életének számos kérdésére, és beszivárog a közvélekedésbe is.²⁵ Feltételezhetjük, hogy az EU és a kompetens nemzetközi szervezetek továbbra is fontos szerepet fognak játszani a kisebbség és a többség együttélését érintő megfelelő intézményi keret, politikai és kulturális mechanizmusok kiteljesítésében az uniós országokban.

A 2015 óta nagyszámú bevándorló érkezése Európába aláásta a potenciális etnikai konfliktusok politikai eszközként való kihasználásának lehetőségeit a belpolitikai európai struktúrákban. A politikai szinten a jobbra tolódás számos európai országban a multikulturalizmus határának, a bevándorlás mennyiségének, a befogadó társadalomba való integrálásának és a szóban forgó társadalom identitása korlátozásának egyre világosabb megfogalmazásához vezetett, ahhoz, hogy az európai államok mit képesek és hajlandóak tolerálni otthon vagy a nemzetközi kapcsolatokban. A menekültek Európába irányuló jelenlegi beáramlása olyan problémát szemléltet, amellyel az európai társadalom a jövőben egyre inkább szembesülni fog, szorosan kapcsolódva a belső európai biztonsághoz és a terrorizmus elleni küzdelemhez. (Poláčková–Van Duin 2002, 59–79. p.) Ha az etnikai és vallási kisebbségek képviselői mindenáron meg akarják őrizni a maguk eltérő identitását, azaz nem hajlandók elfogadni bizonyos fokú integrációt a befogadó társadalomba, akkor ebben az összefüggésben felmerül a kérdés, miként tudja vagy miként képes Európa elkerülni a demokratikus struktúrák szétesését, miközben az asszimilálhatatlan kisebbségek jelenlétével foglalkozik, akiknek politikai követelése, kulturális értékei és társadalmi magatartása veszélyeztetheti stabilitását, de úgyszintén fenyegetve érzi magát a nagyszámú kivándorló beáramlása és a társadalmi kohézió miatt. Az európai polgároknak elsőrendű érdekük, hogy megőrizzék stabil demokratikus intézményeiket és demokratikus politikai kultúrájukat, ugyanakkor ehhez a folyamathoz igazítsák az EU bővítési, intézményi konszolidációs és homogenizációs szándékait. Európában a különböző nemzeteknek és kisebbségeknek, valamint a világ más részeiről érkező nagyszámú bevándorlónak közös modus vivendit kell létrehozniuk. Végezetül feltehetjük magunknak a kérdést, vajon ennek az összetett problémának a megoldása milyen hatással lesz a demok-

25 Amikor a társadalmi és kulturális feszültségek a társadalomban kezdik veszélyeztetni magának a társadalomnak a stabilitását, azaz a bűnözés, a politikai és társadalmi szétforgácsolódás növekedése miatt fokozódik az etnikai feszültségek és a veszélyérzet, a többségi közösség neokonzervatív módszerekkel kezd ellenállni vagy reagálni ezekre a tendenciákra, azaz a társadalmi kohézió fenntartására, az etnikai kisebbségek következetesebb és határozottabb integrálására és reintegrálására, s újra bevezeti az előző nemzedékek tapasztalatai által igazolt kulturális értékeket.

rácia és a demokratikus intézmények további fejlődésére. Ez a dilemma egyrészt abban rejlik, hogy fenntartjuk és tiszteletben tartjuk a nyugati demokrácia klasszikus liberális típusára jellemző bizonyos fokú toleranciát, másrészt viszont a jövőben a demokrácia egészének stabilitását védő mechanizmus hiányával kell szembenéznünk. A liberális demokráciát jelenleg a vallási szélsőségesesség és a nemzetközi terrorizmus ellenőrizhetetlen jelenségei fenyegetik, amelyek a 21. században nemcsak az egyes államok belső társadalmi, gazdasági és politikai biztonságát fenyegetik, hanem globális szinten is veszélyeztetik a biztonságot.

Bár a kisebbségi kérdés és kutatása a társadalomtudományok „klasszikus” szakmai érdeklődésének „notórius” részévé vált, azon a véleményen vagyok, hogy ez a kérdés nem veszíti el időszerűségét, és számos okból továbbra is szisztematikus figyelmet kell fordítani rá. Abból a tényből indulok ki, hogy a kutatási probléma jellege a huszadik század folyamán fokozatosan megváltozott, attól függően, hogy a különböző szakmai és politikai körökben folyó tudományos diskurzus a kutatási perspektívától és mindezekelőtt a tudás mélységétől és a kérdés tartalmának feldolgozásától függ. Továbbá a probléma természetét az új etnikai konfliktusok és feldolgozásuk mértéke is befolyásolta, kölcsönös összehasonlításuk és a történelmi ismeretekkel való konfrontációjuk függvényében. A társadalomtudományok továbbra is új koncepciókat, következtetéseket és modelleket kínálnak a kisebbségi kérdések kezelésére, figyelmet fordítva az etnikai konfliktusok elnyomásának módszereire a társadalom fejlődésének dinamikájától, demokratizálódásának és átalakulásának szakaszaitól, vagy ennek a problémának és (nem)megoldásainak a posztmodern társadalomban történő kialakulásától függően. Ezek közül az érvek közül talán a legfontosabb, különösen Közép- és Kelet-Európában, az a tény, hogy ez olyan terület, ahol sok kisebbség él, néhány kisebb, néhány nagyobb, de kivétel nélkül a többséggel való együttélésre törekszik. A kisebbség és a többség együttélése, amint azt a történelemből tudjuk, nemcsak pragmatikus, politikai és jogalkotási-technikai megoldásokat igényel, hanem érzelmi elkötelezettséget és szellemi erőt is a kölcsönös együttélés és tolerancia működő modelljeinek megvalósításában az akadályok leküzdéséhez. A tudományos ismeretek szempontjából azzal a kihívással nézünk szembe, hogy miként lehet elmélyíteni a kisebbségi kérdések és a kölcsönös együttélés (mind a bevándorló, mind az őslakos kisebbségek) megértését Európa különböző részein. A megoldásoknak egyedi jellemzőik vannak, különösen ha Közép- és Kelet-Európa területét vizsgáljuk, ahol az együttélés történelmi modellje az úgynevezett nemzetállamokban fennálló etnikai konfliktus szerkezetén alapul. A jelenlegi társadalmi helyzet azzal az igazsággal is szolgál, hogy a közép- és kelet-európai kisebbségi kérdés még mindig nyitott kutatási tárgy. Új kérdéseket kell feltenni, és a régieket újra kell fogalmazni. Közép- és Kelet-Európában nincs konzervált és ortodox rendszer vagy modell a politikai és társadalmi színtérkutatás területén, beleértve a kisebbségi kérdéseket is. Az integrációs folyamat ellenére Európa továbbra is multikulturális és többnemzetiségű világ, de az európai intézmények és a progresszív integráció növekvő jelentősége most az interetnikus kapcsolatok elemzését és összehasonlítását igényli.

(Csanda Gábor fordítása)

Irodalom

- Bordás, Sándor–Hunčík, Péter 1995. CounterProof. Dunajská Streda, Sándor Márai Foundation–Nap.
- Brahy, N. 2000. L'élargissement: simple confrontation administrative? In Duchenne, Genevieve–Dumoulin, Michel (eds.): *Actes de la Chaire Glaverbel d'études européennes 1999 – 2000. Vers une Europe élargie. Towards an Enlarged Europe*. Louvain-la-Neuve, Institut d'études européennes, 171–184. p.
- Bystrický, Valerián–Kováč, Dušan–Pešek, Jan–Hallon, Ľudovít–Holec, Roman–Kamenec, Ivan–Londák, Miroslav–Pichler, Tibor–Podrimavský, Milan–Schvarc, Michal–Sikora, Stanislav–Škvarna, Dušan–Zemko, Milan–Žatkuliak, Jozef 2012. *Kľúčové problémy moderných slovenských dejín 1848-1992*. Bratislava, Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied–Historický ústav SAV, 395 p. Kolář, Pavel–Pullmann, Michal 2016. *Co byla normalizace. Studie o pozdním socialismu*. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů, 146–156. p.
- Čaplovič, Dušan 2007. Patriotizmus a šovinizmus. In *Patriotizmus a šovinizmus. Zborník z medzinárodnej konferencie pod záštitou podpredsedu vlády SR pre vedomostnú spoločnosť, európske záležitosti, ľudské práva a menšiny Dušana Čaploviča*. Bratislava, 5–10. p.
- Ferenčuchová, Bohumila–Krajčovičová, Natália 2012. Vznik Československa a začlenenie Slovenska do nového štátu. In Ferencuchová, Bohumila et al.: *Slovensko v 20. storočí. 3. zväzok. V medzivojnovom Československu 1918-1939*. Bratislava, Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied–Historický ústav SAV, 17–58. p.
- Jackson Preece, Jennifer 1998. *National Minorities and the European Nation-States System*. Oxford, 95–123. p.
- Lampl, Zuzana 2013. *Sociológia Maďarov na Slovensku. I. zväzok Slovenský a Maďar*. Šamorín, Fórum Inštitút pre výskum menšín.
- Mesežnikov, Grigorij 1996. Vnútropolitický vývoj a politická scéna SR v roku 1995. In Bútorá, Martin–Hunčík, Peter (eds.): *Slovensko 1995. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava, Nadácia Sándora Máraiho.
- Öllös, László 2008. Programy maďarských strán. In Fazekas, József–Hunčík, Péter (eds.): *Maďari na Slovensku (1989-2004). Súhrnná správa od zmeny režimu po vstup do Európskej únie*. Šamorín, 59–89. p.
- Petőcz, Kálmán 2008. Úvod k slovenskému vydaniu Maďari na Slovensku (1989-2004). In Fazekas, József–Hunčík, Péter (eds.): *Maďari na Slovensku (1989-2004)*, 13–19. p.
- Perman, Dagmar 1962. *The Shaping of The Czechoslovak State. Diplomatic History of the boundaries of Czechoslovakia, 1914-1920*. Leiden, E. J. Brill.
- Poláčková, Zuzana 2005. A nemzetközi nem állami intézmények és zsidó szervezetek szerepe az első világháború utáni kisebbségvédelem kialakulásában. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 7/3, 3–14. p.
- Poláčková, Zuzana 2010. Postavenie menšín v Rakúsku a Spoločnosť národov. *Historické štúdie*, 46, Bratislava, VEDA, vydavateľstvo SAV, 50–56. p.
- Poláčková, Zuzana 2017. The Concept of the Austrian Nation and its Relation to Ethnic Minorities after 1918 and 1955: A Comparison In Poláčková, Zuzana et al.: *Minority Policies in Central and Eastern Europe in Comparative Perspective*. Bratislava, VEDA, Vydavateľstvo SAV, 34–48. p.

- Poláčková, Zuzana–Van Duin, P. C. 2000. Democratic Renewal and Hungarian Minority Question in Slovakia. From Populism to ethnic democracy? *European Societies*, 2(3), 335–360. p.
- Poláčková, Zuzana–Van Duin, P. C. 2002. The limits of multiculturalism: Problems of ethnic relations and democracy in Slovakia and Netherlands. In *Slovak Foreign Policy Affairs*, Vol. III, Autumn, No. II. 59–79. p.
- Robertson, Arthur Henry 1977. *Human Rights in Europe*. Manchester.
- Sándor, Eleonóra 1996. Slovensko-maďarská základná zmluva. In Bútorá, Martin–Hunčík, Peter (eds.): *Slovensko 1995. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava, Nadácia Sándora Máraiho, 45–50. p.
- Sáposová, Zlatica–Šutaj, Štefan (eds.) 2010. *Povojnové migrácie a výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom*. Košice.
- Šutaj, Štefan–Homišínová, Mária–Šápošová, Zlatica–Šutajová, Jana 2006. *Maďarská menšina v procesoch transformácie po roku 1989 (Identita a politika)*. Prešov, Universum.
- Wight, Martin 1979. *Power Politics*. London, 15–20. p.

ZUZANA POLÁČKOVÁ

CHANGES IN HUNGARIAN–SLOVAK RELATIONS IN THE 20TH CENTURY. THE DYNAMICS OF THE DEVELOPMENT OF RELATIONS AND THE SOURCES OF CONFLICT, ASSIMILATION

The present study analyses the relationship between majority and minority in our geopolitical space on two levels. In the first part of the study, I focused on the typologization and periodization of minority issues in 20th and 21st century Europe. My primary interest, however, was to integrate the issue of Slovak–Hungarian relations and their development within the Czechoslovak Republic and later within the independent Slovak Republic into the various developmental stages of minority issues in Europe. The coexistence of minority and majority, as we know from history, requires not only pragmatic-political and legislative-technical solutions, but also emotional involvement and spiritual strength to overcome obstacles to the implementation of functioning models of mutual coexistence and tolerance. From the point of view of scientific knowledge, we are faced with the challenge of how to deepen our understanding of minority issues and mutual coexistence (of both allochthonous and autochthonous minorities) in different parts of Europe. The solutions have individual characteristics, especially when we analyse the region of Central and Eastern Europe, where the historical pattern of coexistence is based on the structure of the particular ethnic conflict existing in the so-called nation-states. The current social situation also makes us aware that national minority issues in Central and Eastern Europe are still an open object of research.

Magyar–szlovák viták 1989 után

Stratégiáink korlátjai*

LÁSZLÓ ÖLLÖS

Hungarian–Slovak Disputes After 1989. The Limits of Our Strategies

Keywords: national freedom and equality, reconciliation, national culture, values, identity

---

1989 óta két stratégia jellemezte a magyar–szlovák viszonyt alakító szlovákiai magyar politikát. Az egyik politikai együttműködéssel vélte elérhetőnek a magyar kisebbség megmaradásához és fejlődéséhez szükséges jogok és pozíciók megszerzését. A másik pedig főként nyomásgyakorlással, azaz erővel gondolta kikényszeríthetőnek mindezt. Több mind harminc év távlatából megállapítható, hogy sem az egyik, sem pedig a másik stratégia, sőt a kettő kombinációja sem vezetett sikerre.

A másodikhoz nagyobb erő kellett volna, mint az euroatlanti integráció nyújtotta biztonság. Ám a magyar párt, Magyarország, valamint a nemzeti kisebbségek védelmét célzó, születetőfélben levő nemzetközi jogrendszer együtt sem jelentett akkora kényszerítőerőt, mint amennyire Szlovákia vezetői a magyarok nemzeti szabadságától és egyenlőségétől féltették az országot. Véleményünk szerint elsősorban nem is az ország biztonságát, hanem mindenekelőtt az ország nemzeti identitásának alappilléreit.¹

Ezt éppen az első stratégia sikertelensége mutatja. Az együttműködés stratégiája a korszak mindegyik fontos kérdésében az ország fejlődését, demokratizálását és ami

---

* A tanulmány egy része elhangzott a „Választók és választások” címet viselő workshopon 2021. október 15-én. A tanulmány részét képezi a „Maďarsko-slovenské diskusie po roku 1989 a maďarská menšina na Slovensku” címet viselő, a Fond na podporu kultúry národnostných menšín által támogatott projektnek. A tanulmány A szlovákiai magyar társadalom változásai az utóbbi 100 évben, különös tekintettel a mindennapi kultúrára című APVV-20-0336 projekt keretén belül készült. Štúdia vznikla s podporou projektu APVV-20-0336 Premeny spoločnosti Maďarov na Slovensku za posledných sto rokov, s osobitným dôrazom na ich každodennú kultúru.

1 Ez alatt azt a meggyőződést értjük, hogy a nemzeti identitásnak a nemzeti relativizmus elvére kell támaszkodnia. Ez a morális relativizmus megjelenése a nacionalizmus elvrendszérében. Az egyes nemzeteket így érdekeik kötik össze, ezért a helyes magatartás a változó érdekek mentén való manőverezés. Különösen érvényes ez a kis nemzetekre, s még inkább a sajátunkra. Annak érdekei ugyanis a legfőbb értékek. A nacionalizmus partikuláris felfogása a saját nemzetet teszi legfőbb értéké. (Lásd: McMahan 1997, 108.p.)

különösen fontos, a biztonságát támogatta. A magyarok részt vettek a bársonyos forradalomban. Majd a rendszerváltás legfontosabb törvényeinek elfogadásában és az új alkotmányosság alapjainak lefektetésében. Valamint ott voltak az első demokratikusan megválasztott kormányban. Ezt követően fontos szerepük volt Vladimír Mečiar kormányának első bukásában, majd annak visszatérése után a későbbi választási győzelemben és a mečiarizmus visszaszorításában. Nemkülönböztetve támogatták az ország belépését a NATO-ba és a EU-ba, azaz a biztonság szervezeteibe. A két csatlakozás a magyarok erős, nyilvános, tömeges tiltakozása esetén aligha történhetett volna meg simán. Ám a magyar pártok a belépést támogatták, méghozzá több szlovákiai politikai erő ellenében. Továbbá részt vettek azokban a kormányokban, amelyek Mečiar választási veresége után helyreállították a jogállamot, és növekedési pályára állították a gazdaságot.

Az adott történelmi korban ezek voltak a legfontosabb döntések, amelyek az ország fejlődését és biztonságát érintették. A magyar politika mindegyik esetben a fejlődés és biztonság támogatói közé tartozott. Az adott korban a politikai együttműködés terén e lépéseknél többet tenni aligha lehetett volna. Ám ez sem volt elég.

Következésképpen a változatlanág gyökerei mélyebbek. Feltételezhetően a nemzeti kultúra mélyére érnek. Az ellentét ebben az értelmezésben egyben az érvek vitája is. A magyarok sajátos jogaival szembeni fő ellenérv úgy hangzik, hogy a nagyszámú nemzeti kisebbség veszélyes,² a magyarok sajátos jogainak megadása határváltozással járna.³

Ezek az argumentumok nyilvánvalóan elégtelenek voltak. A magyarok nemzeti egyenlőtlensége továbbra is az ország egyik fontos elve maradt.⁴ A magyar kisebbség alárendelt szerepének fennmaradása azonban egyben a szlovák nemzeti identitás agresszivitásának fenntartását is jelenti. Azért, mert sikeres. Röviden összefoglalva, a

2 John Stuart Mill a nemzetállamban e verseny egyik eszközét látja. A kultúra valamiféle önértékként nem jelenik meg érve közt. A szocietális társadalmak önértékként való elfogadása nyilvánvalóan megkérdőjelezné a milli versenyszabadságot, s ezzel az egész felfogást. Mill nem zárja el a kultúrákat egymástól, hanem viszonyukat versenyszerűnek tekinti. Mill esetében az eltérő kultúrájuk azért jelentenek veszélyt az állam számára, mert nem képesek egységes közéletet alkotni. Ebből pedig elszakadásuk is következhet. Vagy kényszerasszimilációjuk. (Kymlicka 2001, 211. p.) Következésképpen az ilyen kultúrákra nem vonatkozik a milli negatív szabadság elve.

3 Ezért minden olyan törekvés, amely a magyar kisebbség megmaradásának alapfeltételeire irányul, azonnal a határváltoztatással kapcsolható össze. És az összekapcsolás nem értékelhető nyilvánvaló képtelenségnek. Ilyenkor nem számít sem a két ország euroatlanti integrációja általa nyújtott biztonság (Szlovákia esetében az integráció magyar támogatása), sem pedig más országoknak a kisebbségi jogok teljességén nyugvó jól működő példái.

4 Ugyanakkor az egységes nemzeti szimpátiák kialakításának legfontosabb eszközét, a nemzeti asszimiláció modern állam által gyakorolható intézményes módját is megtalálja a figyelmesen olvasó, méghozzá Mill legnagyobb hatású munkájában, az állami iskolák jellemzése során. A múlt eltérő életmódjainak véget vetve egységesül most az emberek világa. „Az általános állami oktatás az emberek egyformává alakításának eszköze, minthogy a mintát, amelybe belepreselelik őket, a kormányzat uralkodó hatalmának tetszése formálja...” (Mill 1980)

magyarok alárendeltségének és fokozatos felmorzsolásának argumentumával meg-
tarthatók mindazokat a torzulások, amelyeket a tizenkilencedik és huszadik század
nemzeti agresszivitáshulláma okozott. A nemzeti küzdelem továbbra is a társadalom-
szervezés, a politika, s benne a külpolitika legfontosabb vezérelvei közt marad. Az álla-
mot tehát meg kell szabadítani a más nemzetiségűek nagy csoportjaitól, hiszen azok a
nemzeti harc törvénye szerint veszélyt jelentenek.

Ez a látásmód átítatja a többségi nemzetet, a torzulás átjárja minden szegletét. A
nemzeti harc ideológiáját akár keményebb, akár lágyabb formában hangoztatók előnybe
kerülnek azokkal (az egyébként kevesekkel) szemben, akik bírálni próbálják ellentmondá-
sait. Az egyik összetársadalmi – tehát nemcsak a magyarokkal kapcsolatos – követke-
zménye pedig annak a viselkedésmintának az erősítése, mely szerint a szövetségek legfel-
jebb csak érdekszövetségek, ezért perspektivikusan bizonytalanok. Ugyanis a felek érde-
kei változhatnak. Bizonytalanságuk okán pedig fenn kell tartani a gyanakvást. A másikkal
alapvetően érdekek mentén kell kapcsolatba lépni, és minden eszköz használata megen-
gedhető, amit az adott kor egyéb erői nem képesek megakadályozni.

Magyar vonatkozásban persze az évszázados nemzeti ellenség jelenbeli tagjaival
szemben különösképpen érvényes ez a szemléletmód. Következésképpen továbbra is
át kell itatnia a kultúrát, (Kaposi–Korpics–Vajda 2011) az államszervezetet, a kül- és a
belpolitikát.⁵

Hát emiatt nem lehetett lényegi változást elérni a magyar kisebbség ügyében. Sem így,
sem úgy. Következésképpen arra a kérdésre kell választ adni, hogy a magyar reprezentáció
a politika eddigi eszköztárán túl képes-e alapvetően változtatni az uralkodó szlovák nem-
zetfelfogáson. Pontosabban fogalmazva: tud-e a helyébe olyat kínálni, ami megtartja az
eddigi érényeit, ám megszabadítja torzulásaitól? Magyar vonatkozásban fel tudja-e vázolni
a magyar–szlovák összefogás és összetartozás olyan felfogását, amely a nagy többség szá-
mára világosabb, jobb, szebb és méltóságtelesebb perspektívát kínál az eddigiénél? Sőt, ha
kontinensünk válságjelenségeire pillantunk, sajnos akár az a megfogalmazás is elegendő
lehet, hogy hosszabb távon egyáltalán perspektívát kínál-e.

Maga a kritika nem elég. A torzulások kimondása, leírása fontos ugyan, ám önma-
gában nem váltja fel őket semmivel. Jobb, szebb, perspektivikusabb programot kell
kínálnia annak, aki lényegi változást szeretne!

A jelenleg uralkodó együttműködési alapelv az, hogy a felek ott működjenek
együtt, ahol érdekeiket közösnek látják! Ez a pragmatikus forma megkerülni igyekszik
a vitás kérdéseket. Így számos területet nyit meg, és másodlagosan persze közelíti egy-
máshoz a feleket.⁶ Ám pusztán ekképpen nem jut és nem is juthat el az összetartozás

5 „Ilyen konklúzió például az, hogy a *jelenbeli* érdekellentétek a *múltbeli* történésekről alkotott
képet is befolyásolják: a szlovákiai magyar kisebbségi kérdés jelenbeli alakulása folyamato-
san jelen levő stratégiai érdekellentétet rejt magában Magyarország és Szlovákia között, és
az átfestheti a múltból alkotott képet.” (Kollai 2021, 231. p.)

6 Utakat, vasutakat, hidakat építenek közösen és kapcsolnak össze a felek, gazdaságaik szo-
rosan kötődnek egymáshoz.

általánosan elterjedt meggyőződéséhez. Az érdekkapcsolatok fontosak ugyan, de csak a közös érdek fennállásáig tartanak. Tehát az érdekelvű kapcsolat elvét ez a kapcsolati forma nem vonja kétségbe. Bajban már általában nem elegek. A kisállamiság opportunizmusát nem oldják fel. S a felek ezt pontosan tudják. A sorsközösség önazonossága, a jóban és rosszban való összetartozás mély tudata nem születik meg általa. Ahhoz minden jelentősége ellenére is kevés. Nem feleleges, nem rossz, csak kevés.

A nemzeti identitás továbbfejlesztése szerintünk a több nemzet közös identitása. Nem pusztán az általánossal való absztrakt azonosulás. Közép-Európa kis nemzetei, különösen a magyarok és a szlovákok ilyen lépése európai viszonylatban is jelentős kulturális és politikai tett volna. De bizonyára gazdasági is. A térségnek olyan formát és tartalmat adna, amely még a most fejlettebbeknek sem sajátja. De a történelemben éppen ez volt a fejletlenebb régiók felemelkedésének a receptje. Az a kérdés, vállalják-e az ismeretlent, azt, hogy mások követése helyett maguk hozzanak létre valamit, ami eddig nem volt? Mindenekelőtt e szándék a megléte az élre jutás legfontosabb előfeltétele. Hiánya pedig a másodrendűség folytatódásának.

Amennyiben pedig a másokat követő, nagyokhoz igazodó túlélés jövőképe marad az uralkodó elv, akkor a szomszédal szembeni ellenségkép továbbéltetésére épülő társadalom- és államfelfogás is megőrzi a dominanciáját.

A szlovákság nemzeti értékrendjének lényegi változása nélkül továbbra megmarad az a választórétég, amely a magyarokat veszélyesnek tartja, és a korábbi szabályok és intézkedések fenntartását helyesnek tekinti. Akkor pedig a pártok is megtartják és képviselik ezt. Hangsúlybéli különbségek lehetnek ugyan köztük, ám azok lényegi változást nem jelentenek.

Alkotmányos alapkérdésekben változások akkor lehetségesek, ha értékrendi alapjuk változik meg. Nemzeti kérdésben még összetettebb a helyzet. A nemzeti identitás komplex, tehát az emberi öntudat értelmi és érzelmi részét egyaránt áthatja. Emiatt fontos, de nem elegendő az összetartozás argumentumainak felsorolása. Az együvé tartozás érzésének is ki kell fejlődnie. Egymás szeretete, tisztelete nem kevésbé fontos része az összetartozás önazonosságának, mint az átgondolt indokok. A törésvonal átalakításához emiatt éppen jellege miatt minezek továbbfejlesztésére van szükség. Változásuknak nem megszűnésükből kell erednie, hanem abból, ami minden haladás előfeltétele: fejlődésükből.

Az eddig elváló feleknek⁷ jobb jövőt kell ígérniük az eddiginél. Ezt pedig éppen a jelen egyik legnagyobb válságjelenségének megoldásával teheti: a nemzeti elválasztás fejlődéskorlátozó hatásának a megszüntetésével, és a nemzeti kultúrák összekapcsolásának új lehetőségeivel.

7 A két közvélemény egymásról és magáról alkotott ugyancsak különböző képét mutatja Grigorij Mesežnikov tanulmányam megjelenő felmérés adatai. (Mesežnikov 2019, 31–47.p.)

A kultúrák összekapcsolásának egyik fontos eleme a két közvélemény összekapcsolása.⁸ Egy ma már közismert találmány, az internet ezt immár akkor is lehetővé tenné, ha a hagyományos tömegtájékoztatási eszközök zöme ellene volna. De segítheti a vámhatárok megszűnése is a két ország EU-tagsága nyomán. Emberek utazhatnak és találkozhatnak, valamint szállítható szinte bármi, ami a másik nyilvánosságához szól. A két ország megváltozott geopolitikai helyzete is hozzájárulhat. Világossá vált ugyanis, hogy az Európai Unióban a kisebb tagállamok együttműködő csoportokat alkotva érvényesíthetik sajátos érdekeiket. Továbbá a közép-európaiakat gazdaságaik összefonódottsága is közelíti egymáshoz őket. Nemkülönben az a részben geográfiai körülmény, hogy útjaik, vasútjaik, folyóik természetes módok összekapcsolódnak.

Agresszív nemzeti örökségük az, ami elválasztja őket.⁹ Ez az örökség akadályozta és akadályozza ma is, hogy összekapcsolják mindazt, amit fejlődésük nemzeti szakaszában megalkottak. Az új fejlődési szakasz dinamikáját éppen ez adhatná. Ha le tudnak mondani mindarról az erőszakról és kisnemzeti gerinctelenségről, amit nem elég, hogy megcselekedtek, hanem esetenként egyenesen politikai értékkel emeltek. A másik alávetését, a térség feletti dominanciára törő nagyhatalmak kiszolgálását eredményes politikai manővernek, megvalósítóikat pedig nemzeteik nagy vezetőinek tekintették.

Ha kritikusan szembe akarnak nézni a kor ellentmondásaival, és képesek is rá, akkor eddig nem volt új teremtőerőt adhatnak kultúráiknak, és persze összekapcsolt közös kultúrájuknak. Ha nem, akkor azok kezében maradnak, akik nagyobbak, erősebbek és gyorsabban is fejlődnek. Legfeljebb váltakozni fognak, ám dominanciájuk, és a kicsik alárendeltsége marad. Ők is addig maradnak meg, ameddig az aktuális nagyhatalom úgy látja jónak. Persze a jó, az a maga javát jelenti.

Annyi világos, hogy ha a maguk kezébe akarják venni sorsukat, akkor azt egyedül nem tehetik. Ám, hogy közösen tegyék, le kell mondaniuk az egymással szembeni ellenségeskedésükről. Mindenekelőtt saját közvéleményük előtt kell szembenézniük azzal, hogy a szomszéd kis nemzetekkel folytatott ellenségeskedésük a fő oka, hogy a térség kis nemzetei elvesztették függetlenségüket. Ebben pedig mindegyiküknek nagy szerepe volt. (Ormos 2007, 193. p.)

A saját felelősségükkel való kritikus szembenézés bizonyára nagy hatással volna a hagyományos kollektív identitásukra. Hőseik, nemzeti eredményeik egy jelentős része ketős értelmet nyerne, hiszen nemritkán sajátjaik nemzeti sikere mások nemzeti nyomorúságát okozta. Általa pedig sajátjuk alávetését.¹⁰ Ma az ellenmondás okán sajátjaik előtt általában megpróbálják eltitkolni, eltussolni a másoknak okozott nemzeti kárt. Nemkülönben azt is, hogy általa magukat is kiszolgáltatták az aktuális hódító hatalomnak.

8 A mostani távolságot mutatja az alábbi kutatás: Gyárfásová 2011.

9 Történelmi múltjukkal kapcsolatos vitáikkal kapcsolatban lásd: Simon 2011.

10 Lásd például a korábbi cseh miniszterelnök, Mirek Topoláneek véleményét: „Vegye ezt fenn tartásokkal, de szerintem az Osztrák–Magyar Monarchiának soha nem szabadott volna szét esnie. Ez egy nagy geopolitikai hiba volt. Pedig én cseh patrióta vagyok (nevetés).” (Korkep.sk, 2021. okt. 19., Postoj.sk, 2021. okt. 18.)

Az ellentmondásos múlttal történő szembenézés bizonyára megrázná a társadalom és hatalmi rendszer nem egy területét. Ám ha közben jobb és perspektivikusabb alternatíva jelenne meg, akkor a megrázkódtatás csak a mélyebb átalakulás szükséges értékrendi velejárója volna. Nem kellene erőszakkal járnia. S nem szakítaná szét meg az összetartozás szövétnekét. Valamint a társadalom és az állam demokratikus működési szabályainak keretein belül zajlana a folyamat.

Összefoglalva, a szlovák többség értékrendjének megváltozása nélkül a magyar kérdésben lényegi változás nem érhető el. Az érdemi változáshoz, azt a kérdést kell feltenni, hogy el lehet-e érni ezt a célt? A válasz persze nem egyszerű. Összetettsége azonban felemelő. Egyszerre jelenti a megmaradásért folytatott küzdelem kihívását, és egy új korszak lehetőségét.

A béke

Akarják-e hát a felek a tényleges nemzeti békét? Ez az első kérdés. A második, hogy a tényleges megbékélés csak az erőszak hiányát jelenti-e?¹¹ Vagy nemcsak azt. (Galtung1967, 14. p.) Hanem a felek együttműködését.

Amennyiben ezt az álláspontot a nemzeti béke kérdésére vonatkoztatjuk, akkor a tényleges nemzeti megbékélés sem csak a hadakozás befejezését jelenti. Hanem egymás nemzeti segítségét, elsősorban egymás nemzeti kultúrájának fejlesztését. Továbbgondolva, a felek a nemzeti kultúráik összekapcsolódásukkal tehetik ezt a leghatékonyabban. Kultúráik összekapcsolása nemcsak a nemzeti agresszivitást távolítja el a két nemzet viszonyából, hanem új kombinációk, inspirációk és felismerések sorát teremti meg, ami a fejlődés egyik legfontosabb forrása. Napjaink éleződő globális versenyében ez a folyamat több mint fontos. A kulturális dinamika új lendülete versenyelőnyt, versenyképességet jelent. A versenyképesség pedig globális perspektívát kínál az elmaradással szemben.

Kis nemzetek akarnak-e maradni a szlovákok és a magyarok? Ez a második kérdés. Ha igen, akkor ismét a nagyok kiszolgálása lesz a sorsuk. Ha nem, akkor csak együtt kerülhetnek ki ebből az állapotból. Ma már látható, hogy közösen olyan erőt jelenthetnek, mint az EU erős nagy tagállamai. Olyat, mint történelmükben nemegyszer. Kultúráik összekapcsolásával és a belőle eredő dinamikával pedig idővel akár náluknál is többet.

Ezzel kapcsolatban a következő kérdés úgy hangzik, hogy szeretnének-e gyorsabban fejlődni versenytársaiknál, méghozzá javarészt saját kulturális forrásból? Ha nem, akkor megmarad a kis nemzeti kultúráikat jellemző függőség, és persze a mások által felefedezett, kigondolt találmány, koncepció, eszme árából, átvételének késedelméből eredő hátrány. Globalizált világunkban nyilvánvalóan nem létezhet kulturális autarkia, ami egyébként sem létezett. Növekvő dinamika, a saját újítások növekvő hányada viszont igen. Ám ehhez erőforrások, sok kreatív személyiség és sokféle kulturális inspi-

11 Ennek a felfogásnak a gyengéire mutat rá John Galtung. (Lásd: Galtung1969, 167–191. p.)

ráció kell. A kicsik erővé változtathatják többféleségüket, ha összekapcsolják egymással. Megteremthetők ennek szabályai – társadalmiak és államiak egyaránt –, valamint az intézményes keretei.

Összekapcsolva: az hát a kérdés, hogy Közép-Európa ki nemzetei, különösképpen a magyarok és a szlovákok, tovább akarnak-e haladni a nemzeti elkülönülés és elválasztás kétszáz éves útján, vagy új utat keresnek. Ma megtehetik. Az Európai Unió jelenlegi rendje és fejlettségi szintje a kezükbe adja az ilyen döntés lehetőségét. Ha azonban az EU globális térvészése tovább folyik, akkor a külső befolyás is tovább erősödik, ami a kis tagállamai szuverén döntéshozatali lehetőségeit is szűkíteni fogja.

A kontinens lakosai több évezredes erejének gyökere abban állt, hogy korábban nem volt értékeket, szabályokat és rendet tudott kiötleni, kidolgozni elterjeszteni, majd bevezetni. Jobbakat és jobban, mint az emberiség más csoportjai. Ma a globalizációs térvészés láttán itt az ideje az újabb próbálkozásnak. Ezt térségünk is megteheti. A világ és Európa újabb térségei emelkedtek fel és maradtak el a történelem során. Közép-Európa soha nem emelte magát a legfejlettebbek közé. Az a kérdés: valóban szeretne-e? Nemzeti kultúráik összekapcsolása még szerényen vélekedve is nagy erejű lökést adhatna a térségnek. Ezt mások még nem tették. Ám aki első akar lenni, annak éppen azzal kell próbálkoznia, amivel más még nem. Újjal és eredetivel. Egyébként mások felfedezéseit követheti csak, annak az összes alárendelő következményével.

Naggyá csak együtt válhatnak. Hogy megmaradhatnak-e kicsik külön-külön, az is a jövőbeni nagyoktól, azok szándékaitól, érdekeitől függ majd. Ma megvan a történelmi lehetőségük a váltásra. A globalizáció versenye azonban felőrölheti a mostani állapotot. Európa helyzete távolról sem mondható stabilnak, tulajdonképpen inspirációra, megújító koncepcióra vár. Ilyen helyzetében azt bárki kínálhatja, a múltban is más-más régiói tették. Először a dél, majd az észak-nyugat. Miért ne tehetné most a közép? Persze ehhez le kellene vetközni a kicsinységhez való vonzódásukat. Különösen Szlovákiának.

El kellene hát határozniuk, hogy naggyá, azaz erőssé, befolyásossá és persze fejletté akarnak válni. Egyik sem megy a többiek nélkül. Ám a többiekhez az összetartozás meggyőződésén keresztül vezet az út. A felek oly sokszor árulták el egymást és sok mindenki mást, hogy a bizalom újjáépüléséhez gyökeres váltás szükséges.¹² Az összekapcsolt sors általános meggyőződése kell. Ez az identitás felépíthető, még ha ilyen nemzeteket összekapcsoló identitást mások még nem teremtettek is. Az alapja ugyanis igaz: ezeknek a kis nemzetek a sorsa valóban összefügg! Az a kérdés, hogy a maguk akaratából összekapcsolják-e? Avagy inkább megmaradnak az erősebbek kiszolgálóinak. És persze eszközének.

A magyar kisebbségnek pedig azt kell eldöntenie, belefog-e ebbe az összetett és nehéz feladatba. Nélküle ugyanis a magyar-szlovák megbékélés nem vihető végig.

¹² Charles Webel szerint a béke összetett, számos komponensből áll, és nem tökéletes. (Webel 2007, 406. p.)

A pártegyesülés korlátjai és lehetőségei

Amint az várható volt, tavaly a három magyar kötődésű párt egyesülésének híre sokakat töltött el reménységgel. A hír okkal tartott számot a szlovákiai magyar közvélemény nagy részének érdeklődésére, így joggal fogalmazódhatott meg az állítás, hogy az egyesült párt gyors megalakítása lendületet, még hozzá nagy lendületet adhat neki. Friss célok, elképzelések születhetnek abból az energiából, amit addig az egymás elleni küzdelemre fecséreltek a felek, általuk visszaszerezhetőek a másokhoz választók, és megmozdíthatók az elkedvetlenedettek, a választásoktól távolmaradók. Első lépésben gyors egyesülés kellett volna ehhez. Az a vontatott, elhúzódó folyamat azonban, amelynek tanúi voltunk, még a minimális célok elérésére is alkalmatlannak bizonyult.

Az egyesülés, pontosabban a pártok összefogása ugyanis az egyik előfeltétele annak, hogy megoldás szülessen a szlovákiai magyar politika eddigi problémáira, s nem maga a megoldás. Célnak tehát minimális, ám nélküle a többi sem érhető el.

Nyilvánvalóan az egymással kötött szövetség kínálja ehhez a legjobb esélyt. Az most a kérdés, ki mit is ért szövetség alatt. Az egyik lehetséges értelmezése, hogy érdekkapcsolatról van szó, a célból, hogy visszajussanak a parlamentbe. A felek fő motívuma tehát nem az értékrendi közelség, hanem a parlamentbe való visszajutás. A „szövetség” szó ebben az esetben azonban nem jelentheti pusztán a pártok formális egyesülését konfliktusaik jelentős részét megtartva, hanem azt a szándékot, hogy összekapcsolják a szlovákiai magyarok mindegyik csoportját. Ehhez meg kell tartaniuk sajátosságaik értékes részét, és kölcsönösen hozzá kell igazítaniuk a többiekéhez, hogy az ő választóik is tolerálják. Még ha nem választják is, létezését, sőt hasznosságát elfogadják. Ha képesek erre, akkor akár az instabil és fragmentálódó szlovák pártrendszerrel elégedetlen szlovák választópolgároknak is olyan példát mutathatnak, amely vonzó lehet egy részük számára.

Ám ha ennél többet akarnak, akkor olyan nemzetiségi és térségi programmal kell előállniuk, amely egyszerre tűzi ki céljául a magyarok megmaradását és a szlovákság többségének lényegi nézetváltozását a magyarok ügyében. Sem nyomásgyakorlással, sem pedig a kulcsfontosságú magyar ügyekről való hallgatással nem sikerült elérni ezt az állapotot.

A mai helyzet két ellentmondás közé zárta a magyarokat. Az egyik megfogalmazta a megmaradás legfontosabb feltételeit, ám nem volt képes elérni azokat. A másik hallgatott a kényesekről, és nem is volt képes megoldást kínálni reájuk. A szlovákiai magyar politika manőverezése a két stratégia lehetőségei között áttörő eredményt harminc év alatt sem hozott. Éppen lényegi eredménytelensége az egyik oka, hogy az egyik vagy a másik támogatói egymásban kezdték látni sikertelenségük okát.¹³ Vitáik hatalmi harccá terebélyesedtek, személyes konfliktusokká nőttek, és a magyar politikai reprezentáció szétszakadásához vezettek. Ám az alapproblémát meg nem oldották. Több

13 A magyar kisebbségen belüli 1989 utáni törésvonalakról lásd: Lampl 2020, 47–70. p.

mind három évtizeddel a rendszerváltás megkezdése után ugyanolyan kihívás előtt áll a magyar politika: jobb válaszokat kellene adnia a világ mostani problémáira, mint a szlovák pártok zöme. Sőt, mi több, el is kellene tudnia fogadtatni azokat az ország társadalmának zömével. Azaz a szlovákság többségével.

Most persze ehhez mindenekelőtt a pártegyesülést kell végigvinni. Az egyesülés folyamata ugyan mind ez ideig nem elsősorban a korproblémákra adott megoldások mentén folyt – legfeljebb meg-meg jelenek benne –, ám az egyesült politikai szervezet úgyszólván kénytelen lesz foglalkozni velük. Ha pedig nem kíván mellékes szerepet játszani az ország politikai életében, akkor meg kell próbálnia a többiekénél jobb megoldásokat kínálni rájuk. Siker esetén az új magyar párt országos tekintélye és általa a közvéleményt formáló képessége jelentősen megnőne.

A párt éppen a kisebbségi helyzetéből eredően több szellemi forrást használhat ezen a téren. Azaz hátránya egy csapásra előnnyé változtatható.

Ennek a pártnak olyan lehetőségei volnának, amelyek messze meghaladják azokat a hátrányokat, amelyeket megkötött kompromisszumok okán szenvednének el az egyes felek. Ehhez azonban kölcsönösen támogatniuk kellene egymást azoknak a választói csoportoknak a megszólításában, amelyeket az adott szárny képes elérni. A pártoknak a többféleség előnyeit kellene meglovagolniuk a hátrányai erősítése helyett. Túlzás nélkül állítható, hogy ez szolgálná a magyarok javát, az országét, sőt a térségét, de a saját maguk érdekét is.

Persze mindenekelőtt képesnek kellene lenniük rá. Kétségtelen, hogy az elmúlt évtizedek nem az ilyen képességet erősítették. Az egymást kényszerhelyzetbe manipuláló taktikák uralkodtak a szlovákiai magyarok politikai életében, és mindaddig sikeresnek tűntek az aktuális győztes szemében, ameddig fokozatosan el nem fogyasztották potenciális választóik nagy részének szimpátiáját. A morzsolódás hosszasan folyt. Emiatt, aki már az elején elpártolt, az ismétlődő összecsapások okán egyre inkább meggyőzhette magát döntése helyességéről.

Ma ezért nem elég szervezeti választ adni az eddigi válságra. Az újszerűség frissességéhez már nyilvánvalóan több kell! A korproblémákra adott kiváló színvonalú, majd vonzó módon közzétett, sokakkal megértetett megoldások a népet ma is lelkesítenék. Mint mindenkor. Bizonyára azok egy részét is visszahozva, akik magyar kötődésükkel fordultak inkább szlovák párthoz. (LampI 2019, 3–18. p.) Ha pedig az előbbieik fényében világossá válik, hogy a közérdek a pártok és vezetőik tényleges vezérével, akkor olyanok is megmozdulnak, akik az elmúlt években kiábrándultak a politikából.

Amennyiben nem teszik meg mindezt, akkor a párt követő szervezetté válik. Vezetői javarészt azokra az ügyekre reagálnak majd, amelyeket mások fogalmazznak meg és vetnek fel. Persze megint megpróbálkozhatnak azzal a stratégiával, ami az utolsó évtizedben jellemezte a magyar politikát. Nevezetesen, hogy a magyar ügyeken túl a párt megvárja, amíg mindenki más nyilatkozik, majd behelyezkedik a többi közé. Erről persze idővel kiderül, hogy a valóságban tartalmatlan, nem több pusztán taktikánál. Ha pedig még a magyar ügyek kényesebbjeiről való hallgatás is társul hozzá, akkor még a

magyar választókat is hasonló érzés fogja el. De hallgathat is mindarról, amihez nem tud hozzátenni semmi fontosat, ám idővel az is kiderül.

Ám korunk új esélyt kínál, olyan esélyt, amelyben a szlovákiai magyar politika messze maga fölé emelkedhet. A térség ugyanis olyan helyzetbe került, amelyben a szlovák–magyar megbékéléssel nagy lépést tehet előre. A térség államainak összefogása az Európai Unión belüli versenyhelyzetben több mint szükséges. Ahhoz azonban, hogy viszonyok érdekviszonyból bizalmivá fejlődjön, a magyar–szlovák megbékélés elengedhetetlen. Magyarok és szlovákok összetartozásának újjászületése lendületet adna mind a két nemzetnek és bizonyára az egész térségnek. A 19. és a 20. század agresszív nacionalizmusának feloldása jelentős energiákat szabadítana fel ezekben a kultúrákban. Mind a két ország, mind Közép-Európa, mind az EU egésze szempontjából nagy jelentőséggel bírna ez a változás. Nemcsak közvetlen hatása, hanem közvetve, példája révén is.

A magyar–szlovák megbékélésnek azonban az egyik fontos előfeltétele egy ütőképes szlovákiai magyar párt. A párt meg- és kialakulásának sikere, avagy sikertelensége nemcsak a szlovákiai magyarok sorsára lesz hatással. Mindennek a felelőssége nyomja most az alakulás folyamatának egyes kérdéseiben döntők vállát. Több mint fontos, hogy tudatosítsák! Olyan ideje ez a szlovákiai magyarok történelmének, amikor nagyobb dolgokra lehetnek hatással önmaguknál. És lesznek is. Akár jóval, akár rosszsal. Olyan időszakba sodródtunk, amelyben sokkal több függ tőlünk önmagunknál. Amennyiben jelentősen hozzájárulunk a térség nemzeti megbékéléséhez, akkor egy új történelmi korszak alapjait rakjuk le. Kisebbségi sorsunk hátrányát olyan előnyé változtatjuk, amely sokáig, nagyon sokáig fennmarad az emberi történelemben. És persze a magunk identitásának is szilárd pillérévé válik.

A programnak persze ki kell munkálni minden fontos részletét. Nélküle a szlovákiai magyar politika az eddigi ellentmondások foglya marad. Ilyen-olyan eredményeket elérhet ugyan, ám lényegi változást, azaz a magyarok nemzeti szabadságát és egyenlőségét nem. A sikertelenség pedig tovább morzsolja majd az új párt támogatottságát. Ismét megjelennek azok a hangok, amelyek a belső hatalmi viszonyok átalakítását deklarálják a siker eszközeként, noha többre nekik sem futja. Persze támogatókra lelnek mindazokban a külső erőkben, akik a mostani helyzetet kívánják fenntartani, és így a magyarok megosztottságában érdekeltek.

A szlovákiai magyar politika manőverezése a két stratégia lehetőségei között áttörő eredményt harminc év alatt sem hozott. Éppen lényegi eredménytelensége az egyik oka, hogy az egyik vagy a másik stratégia támogatói egymásban kezdték látni sikertelenségük okát. Vitáik hatalmi harccá terebélyesedtek, személyes konfliktusokká nőttek, és a magyar politikai reprezentáció szétszakadásához vezettek. Ám az alapproblémát meg nem oldották. A sikertelenség egyik kinövése az elért eredmények túlkommunikálása lett. A közelmúlt legismertebb példája, hogy ismételten kulturális autonómiának neveztek (kommunikáltak) egy olyan intézményt, amelyik a kisebbségek kulturális életének csak egy szeletéről dönt, nem az egészről. De azt sem teheti a kormányzat erőteljes beavatkozási lehetősége nélkül.

A túlkommunikálás azonban legfeljebb zavart okoz. Eredménnyel nem jár. Az érintettek ugyanis rövidesen rájönnek a valóságra, s vele arra is, hogy becsapták őket. Az új pártnak ezért a helyén kellene kezelnie mindegyik eredményét, mint ahogy kudarcait is. A politikában ez nagyon nehéz, hiszen az érintett politikusok érdekei ellene hatnak. Ám a pártnak a politikától elfordult tetemes számú kiábrándult magyar bizalmát kellene visszaszereznie, ami újabb manipulációkkal aligha sikerülhet.

A nemzeti béke nem épülhet a nemzeti elnyomás elhallgatására.¹⁴ Az egyenlőtlenség fenntartásának csendje ugyanis nem bontja le, hanem éppen fordítva, megerősíti a nemzeti agresszivitást. Azért, mert eredményes. Nem készlet az örökölt értékrend kritikájára, hiszen csak hallgatni kell. És persze nemzeti agresszivitással megvádolni mindazokat, akik megtörik a csendet. Ők a feszültségkeltők, akik megbontják a békét és a nyugalmat, megosztják s konfliktusokba sodorják a társadalmat. Tehát nem az az agresszív és konfliktuskeltő, aki hatalmi eszközökkel fenntartja a nemzeti egyenlőtlenséget, hanem az, aki szóváteszi. Az ellentmondás azt sejteti, hogy a hallgatást követelők maguk is az egyenlőtlenség védelmezői. A pillanatnyi nyugalom nevében lemondanak a probléma megoldásának legfontosabb eszközéről, a nyilvános vitáról.

A probléma azonban bonyolultabb ennél. A nyilvános társadalmi vita akkor eredményes, ha a felek valamelyike meg tudja győzni a másikat, avagy közösen mind a két fél számára megfelelő, eddig nem volt új megoldást találnak. Ha a párt erre nem képes, akkor csak elveszíteni tudja a nyilvános vitát. Amennyiben sem képességei, sem kommunikációs csatornáit, sem pedig a jelenlegihez képest lényegileg új koncepciói nincsenek, akkor a csend és a hallgatás védelmezése mindez elfedését is szolgálhatja. A nyilvános viták elmaradása egy ideig eltakarja, hogy az adott párt erejéből és képességeiből csak az elvesztésükre futja.

Ha pedig vezetői vezetők akarnak maradni, azaz választóikat is meg szeretnék tartani, valamint a párt tagságának lojalitását is megőriznék, akkor az ilyenkor korlátjaikról hallgatni kell. Csakhogy e módon választói bázisukat nem tudták túlterjeszteni azokon, akik magyar ügyekben csak csendet akartak, nehogy magánéletükben, munkahelyükön vitatniuk kelljen a kérdést szlovák környezetükkel, illetve a maguk és a családjuk identitásdöntései során.

Ám ellenfeleik sem álltak sokkal jobban. Ők ugyan világosan megfogalmazták, mi kellene a magyaroknak ebben az országban, ám eszközeik céljaik elérésére nem voltak. Erényként a legfontosabb célok kimondását emlegethették, ám azok elérésének módja ködbe burkolózott. Velük szemben így ki lehetett jelenteni, hogy politikai létük

---

14 „Harminc évvel a rendszerváltás és száz évvel Trianon után még mindig ott tartunk, hogy a szlovákiai közvélemény nem érti a magyar közösséget. Elsősorban azért, mert nem akarja, másodsorban viszont, mert igazán nem is látja. A sokat hirdetett szlovák–magyar kapcsolatjavulás valójában nem a kölcsönös megértést, hanem a látható konfliktusok hiányát jelenti, ami nagy különbség. Közvetlen magyar parlamenti jelenlét nélkül legfeljebb önjelölt szlovák politikusok vagy külső szereplők vállalják fel a kisebbségi ügyek képviselését.” (Tokár 2019.)

eredménytelen, lényegi változást nem képesek előidézni. Foglalkozunk inkább a megvalósíthatóval. Az alapcélokat pedig övezze hallgatás, hogy ne kapjanak muníciót a többségi nemzet radikálisai, és ne nyugtalanítsuk a mérsékelteket.

Ezzel szemben csak annak hangoztatása maradt, hogy politikai egységbe kell tömörülniük a magyaroknak. Megosztottan nincsen esélyük, csak egységben. Az érv gyengéje, hogy egységben sem volt. Nyilvánvalóan nagyobb befolyással rendelkeztek, mint megosztottságukban, ám az alapcélok eléréséhez akkor is kevéssel. És ez immár tapasztalat. Nemcsak átgondolt feltételezés, nemcsak érveken alapuló elmélet, hanem tapasztalat is.¹⁵ Méghozzá nemcsak a politikai vezetésé, hanem a társadalomé. Az egyszerű magyar polgárok zöme tapasztalta és tapasztalja meg, hogy nem egyenlő magyarságában. És akkor sem változott ez meg, amikor egy pártba tömörültek a magyar politikai szervezetek. Az újabb összefogás emiatt nem mozdít meg mindenkit. Nemcsak a túl hosszúra nyúlt egyesülési folyamat bizonytalanított el sokakat, hanem ez a korábbi tapasztalat is.

Új stratégia kell hát. Nem feladva persze a korábbiakat, hiszen mind az együttműködés, mind pedig az erőn nyugvó nyomásgyakorlás természetes részei a politikának. Egymást sem lecserélniük kellene, hanem kiegészíteniük. Az újnak sem az eddigiék leváltását kell célozza, hanem még egy teret kell nyitnia.

A régi felfogások elmélete és gyakorlata az uralkodó politika hagyomány jelenleg. A mostani készülődés is ezt mutatja. Néhány szakmai megbeszélésre is sor került – nagyon helyesen –, amelyeken a magyarok életének problémáit boncolták. Eddig mások kezdeményezésére zajlottak ezek, de remélhetően maga a párt veszi kezébe a további megbeszélések szervezését.¹⁶ Ezekből kialakítható egy a mostaninál nagyobb társadalmi támogatással bíró programegyüttes. Jó taktikákkal, esetenként nyomásgyakorlással bizonyára több célkitűzés is elérhető belőle, ami nagyon fontos. Ám hogy a szlovák politika és közvélekedés a magyar kisebbség legfontosabb nemzeti igényeit méltányosnak, értékesnek

15 Csak következtethetünk arra, kire és miért szavaztak a magyar nemzetiségű választók, de a februári eredmények világosan jelzik, a magyarokat megszólító pártok rohamos ütemben vesztik el a tömegek bizalmát. A közöny legalább akkora probléma a szavazók megszólításakor, mint a szlovák pártok konkurenciája vagy az asszimiláció. Az MKP, a Híd, de az Összefogás is önmagában nem tudja visszaszerezni a kiábrándult szavazókat. Így egy egységes pártnak első körben a legfontosabb feladata, hogy elhitesse a választókkal, érdemes rájuk szavazni.” (Tokár 2020.)

16 „A kérdés középtávú kezelésére megoldás lehet, ha a szlovákiai magyar politikum a társadalmi programjának az elkészítésébe aktívan bevonja a szlovákiai magyar társadalmat. Konzultáljanak a pártok a civil szervezetekkel, egyházakkal, a gazdasági szereplőkkel, a különböző szakmák szervezeteivel. Legyenek lakossági fórumok a falvakban, városokban! A politika feladata, hogy a fórumokra olyan témákat vigyen, amelyekhez ott hozzá tudnak szólni az emberek. A konzultáció alapján törvényjavaslatokat lehetne megszövegezni, és ezen javaslatok támogatására aláírásokat gyűjteni. 150-200 ezer aláírás erős legitimitációt adna egy magyar politikai programnak. Hosszú távon az öntudatos, jogaikért kiálló magyarok neveléséhez a civil szféra aktív részvételére van szükség.” (Tóth 2020.)

és éppen ezért mihamarabb elfogadandónak és bevezetendőnek tartsa, csak ezekkel az eszközökkel el nem érhető. Akkor pedig minden részeredmény ellenére is folytatódni fog a magyar népcsoport zsugorodása az országban. A társadalmon és a párton belül pedig emiatt ismét viták robbannak majd ki. Javarészt a régi érvekkel.

Ám egy új stratégia esetleges sikere nemcsak egy félmillió népcsoport életére, sokkal többre volna jelentős hatással: az egész térség jövőjére.¹⁷ A visegrádi négyek közti kapcsolatot, a közép-európai összetartozás jelentős mértékben függvénye a magyar–szlovák nemzeti megbékélésnek. Olyan példát szolgáltathat, amelyet mások is követhetnek. Annyi ma is állítható, hogy magyar–szlovák megbékélés alapvető változáshoz vezetne a két nemzet egymásról és önmagáról alkotott felfogásában. De bizonyára tovább terjedne közép-európai partnereire is.

Irodalom

- Galtung, Johan 1967. *Theories of Peace. A Synthetic Approach to Peace Thinking*. Oslo, International Peace Research Institute.
- Galtung, John 1969. Violence peace and peace research. *Journal of Peace Research*, Vol. 6, No. 3, pp. 167–191.
- Gyárfásóvá, Olga 2011. *DO WE KNOW EACH OTHER? Public opinion surveys about the historical memory in V4*. http://www.ivo.sk/buxus/docs/Prednasky_konferencie/IVO_My_Hero_Your_Enemy_presentation_december_2011.pdf
- Jászi Oszkár 1988. *A monarchia jövője. A dualizmus bukása és a dunai egyesült államok*. Budapest, Új Magyarország Rézvénytársaság, 1918. AKV-MAECENAS Reprint-sorozat.
- Kaposi József–Korpics Zsolt–Vajda Barnabás 2011. Az én hőszám – a te ellenség. Beszámoló a Visegrádi Négyek országainak prágai nemzetközi történész és történelemtanítási konferenciájáról. *Történelemtanítás Online történelemdidaktikai folyóirat*, (XLVI.) Új folyam II. 4. sz. www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu
- Kollai István 2021. *Szlovákia királyt választ*. Budapest, Akadémia Kiadó.
- Kymlicka, Will 2001. *Politics in Vernacular*. Oxford, University Press.
- Lampel Zsuzsanna 2020. *A szlovákiai magyarok politikai identitása 1989-90-ben*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet.

17 „A fejlődéstanilag fontos kérdés azonban nem az, hogy lehetséges-e a nemzeti partikularizmusok ilyen védelmi jellegű egyesülései, hanem az, hogy teljesen kifejlett, homogén lezárt és integrált nemzeti egyéniségek – külön múlttal, nyelvvel, hagyományokkal és törekvésekkel – képesek-e olyan szövetséges kapcsolatra, mint a német Bund vagy az angolszász jellegű Amerikai Egyesült Államok, anélkül, hogy a szövetség valamelyik állama egyoldalú katonai vagy politikai hegemóniát gyakorolna a szövetségen belül? Nyilvánvaló, hogy ettől a kérdéstől függ emberi nemünk sorsa.” (Jászi 1988.) Nos, „homogén lezárt” nemzetek közt láthatóan nem lehetséges. Ám a nemzeti kultúráik összekapcsolásán és összefonódásán alapuló együttműködés új fejezetet nyithat.

- Lampl Zsuzsanna 2019. A szlovákiai magyarok választási magatartásának tendenciái. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 21. évf. 3. sz.
- McMahan, Jeff 1997. The Limits of National Partiality. In McKim, Robert–McMahan, Jeff (eds.): *The Morality of Nationalism*. New York–Oxford, Oxford University Press.
- Mesežnikov, Grigorij 2019. A szlovák–magyar kapcsolatok politikai tényezői a demokratikus átalakulás időszakában: helyzet, tendenciák, kihívások. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 21. évf. 4. sz.
- Mill, John Stuart 1980. *A szabadságról*. Budapest.
- Simon Attila 2011. Közös múlt, egymással felelő történelem. *Történelemtanítás*, 46. évf. 3. sz.
- Tokár Géza 2020. A kör négyesítéséről – a magyar pártgyűlés buktatóiról. *Új Szó*, szeptember 27.
- Tokár Géza 2019. Gondolatok a magyar érdekképviselet állapotáról. *Új Szó*, december 1.
- Ormos Mária 2007. *Közép-Európa. Volt? Van? Lesz?* Budapest, Napvilág Kiadó.
- Tóth Barnabás Felicián 2020. Gondolatok a szlovákiai magyar útkereséshez. *Új Szó*, október 11.
- Webel, Charles 2007. Introduction: toward a philosophy and metapsychology of peace. In Webel, Charles–Galtung, John (eds.): *Handbook of Peace and Conflict Studies*. London and New York, Routledge, 3–13.p.

LÁSZLÓ ÖLLÖS

HUNGARIAN–SLOVAK DISPUTES AFTER 1989. THE LIMITS OF OUR STRATEGIES

After 1989, two strategies characterised Hungarian politics in Slovakia. The first was the political cooperation that was seen as a way to achieve the rights and positions necessary for the survival and development of the Hungarian minority. The other believed that this could be achieved mainly through pressure, i.e. by force. Neither proved to be a success. Without a substantial change in the national values of the Slovak population, there will remain a layer of voters who consider Hungarians to be dangerous and who consider it right to maintain the previous rules and measures. But our times offer a new opportunity, an opportunity in which Hungarian politics in Slovakia can rise far above itself. For the region is in a situation in which Slovak–Hungarian reconciliation can help make a great step forward. In the competitive environment within the European Union, it is more than necessary for the states of the region to join forces. However, Slovak–Hungarian reconciliation is essential if their relations are to develop from a relationship of interest to one of trust. A revival of the sense of belonging between Hungarians and Slovaks would give impetus to both nations and certainly to the whole region.

LAMPL ZSUZSANNA

A szlovákiai magyarok elvárásai a szlovákiai magyar politikusokkal szemben¹

(Elhangzott a Választások és választók c. konferencián,
2021. október 16-án, Fűrön)

Tisztelt hölgyek és urak, remélem, a következő választások után a frissen alakult Szövetség nem azt fogja mondani a parlamentre vonatkozólag, amit én mondok most a konferencia tegnapi napjával kapcsolatban, hogy szerettem volna itt lenni, de sajnos, nem sikerült.

Annál is inkább reménykedem egy majdani sikeres parlamenti szereplésben, mert a Szövetség létrejötte egybecseng a szlovákiai magyarok többségének arra vonatkozó akaratával, hogy miféle politikai képviselőjük legyen. Itt, ugye, két dologról van szó. Először is kell-e saját magyar képviselő vagy nem, másodsor pedig milyen formája legyen ennek a képviselőnek. Nos, az, hogy többségük saját/önálló magyar képviselőt akar, nem újdonság. Hiszen ha visszamegyünk a szlovákiai magyar pártrendszer keletkezésének az elejére, vagyis az 1990-es évre, az első szabad választások eredményei is ezt bizonyítják, hiszen az akkori magyar koalíció, az Együttélés/MKDM szerezte meg a magyar választópolgárok többségének szavazatait. S kisebb-nagyobb változásokkal, de ugyanez az igény volt tapasztalható az elmúlt három évtizedben, s az elmúlt két évben is. A Fórum Kisebbségkutató Intézet Szociológiai és Demográfiai Kutatások Részlegének felmérése szerint 2019 nyarán a magyarok 88%-a tartotta szükségesnek a saját politikai érdekképviselőt, ami pedig a képviselő formáját illeti, más lehetőségekkel szemben 67 százalékuk az egyetlen magyar pártot tartotta a legmegfelelőbb érdekvédelmi képviselői formának. A 2020 februárjában, tehát közvetlenül a parlamenti választások előtt lefolytatott ugyancsak ezres magyar mintán készült felmérésünk szerint négy lehetőség közül a legtöbben – csaknem 47% – azzal értettek egyet, hogy a „magyar kisebbséget Szlovákiában és a déli régiót a leghatékonyabban egy magyar párt tudja képviselni, amely együttműködik a szlovák pártokkal a parlamentben és ha lehet, a kormányban”. Ez a megfogalmazás kérdezéstechnikailag nem a leg-

1 Az előadás szövege A szlovákiai magyar társadalom változásai az utóbbi 100 évben, különös tekintettel a mindennapi kultúrára című APVV-20-0336 projekt keretén belül készült.

szerencsésebb – nem tölem származott –, de azt mindenképpen újra alátámasztotta, hogy a választópolgárok legnagyobb része saját magyar pártképviselést akar.

A tegnapi nap folyamán szó volt a szlovákiai magyar választói bázisról, s feltételezem, az volt az optimista végkicsengés, hogy a szlovákiai magyar választópolgárok száma elegendő ahhoz, hogy bejuttassa a magyar pártot/egy magyar pártot a parlamentbe. Ezzel elméletileg én is egyetértek. Tehát magyar választópolgár még talán van elegendő, s a Szövetségben megtestesülve mára az egyesülési feltétel is teljesült. Akkor hát egyértelmű a választási siker?

Sajnos nem, és ennek több oka van. Ezúttal a legalapvetőbbre térek csak ki. Vagyis: akárhogyan osztjuk-szorozzuk a magyarok számát, a gyakorlatban nem számolhatunk az összes magyar választópolgárral. Ennek is több oka van:

1. Az adatok bizonyítják, hogy az elmúlt évek során csökkent a magyarok választási hajlandósága. 2019-ben 67% volt, vagyis először csökkent 70% alá, ami 2018-hoz képest 10 százalékpontos csökkenés, s egyidejűleg 10 százalékponttal nőtt a választani nem akarók aránya. Ugyanakkor az évek folyamán először csökkent 40% alá a biztosan választók aránya (37%), 2018-hoz képest ez 15 százalékpontos csökkenés. Ezek az adatok tehát azt bizonyítják, hogy az elmúlt évtizedben egyrészt csökkent a magyarok választási hajlandósága, másrészt épp a biztosan választók köre, a leghűségesebbek, a stabil választói bázis az, amely jelentős mértékben visszaesett.

Ugyanakkor az is igaz, s itt újfent 2019-es adatra hivatkozom, hogy a magyar pártok összefogása esetén a válaszadók 75%-a jelezte, hogy elmenne szavazni (összefogás nélkül ez az arány 67% volt), és 70%-uk egyben erre a képviselőre szavazott volna (összefogás híján összesen csupán 57%-uk választotta volna valamelyik magyar pártot). Tehát a magyar összefogásra épülő politikai képviselő egyrészt növelte volna a szlovákiai magyarok választási hajlandóságát, másrészt növelte volna a magyar képviselőre szavazók számát. A jövőre nézve ez reménykeltő összefüggés.

2. A választási hajlandóság negatív alakulása előrevetíti a választási részvétel csökkenését. S ez nem csupán feltételezés. A választási statisztikák azt mutatják, hogy a magyarlakta járások átlagos választási részvétele mindig alacsonyabb volt az országos átlagnál, s ahogy csökkent az országos választási részvétel – mert ez is csökkent –, úgy esett vissza a magyarlakta járások választási részvétele is. Bár ehhez két megjegyzést kell hozzáfűznöm. Egyrészt az egyes magyarlakta járások választási részvétele mindig különböző volt, és mindig voltak köztük olyan járások, amelyekben az országos átlagnál magasabb volt a választási részvétel. Ez azonban a korábbiakhoz képest az utolsó három választási időszakra egyre kevésbé jellemző. Másrészt a magyarlakta járások választási statisztikáiban az ott élő szlovák választók is bennefoglaltatnak, tehát ezek a statisztikák nemcsak a magyarok választási részvételét tükrözik. Léteznek azonban egyéb elemzések és becslések is, amelyek egyetértenek abban, hogy speciálisan a magyarok választási részvétele is csökkent.

3. Nem minden magyar választ magyar pártot. Ez mindig így volt. Így is lesz. Ami azonban a lényeg, hogy növekszik a szlovák pártot választó magyarok aránya. A magyar pártok választási sikertelenségének oka tehát nemcsak az, hogy csökken a magukat

magyarnak vallók száma, kevesebb magyar akar választani és reálisan is kevesebb szavaz, hanem az is, hogy egyre többen választanak szlovák pártot, főleg a vegyes házasságból származó és/vagy abban élő, szlovák alapiskolát végzettek. De nemcsak ők. A 2019-es adatok szerint miközben a magyar pártok támogatottsága nem nőtt, a szlovák pártoké a háromszorosára emelkedett, ami akkor 12%-ot jelentett. 2020 februárjában az előbb említett 47% mellett, akik magyar pártot akartak, 23% olyan vegyes-pártra bízta volna a „kisebbség hatékony érdekképviselőjét, amelyen belül magyarok és szlovákok együtt politizálnak”, 21,4% ideológiailag megfelelő pártot preferált volna, azzal indokolva, hogy „nem a nemzetiségi hovatartozás a fontos, hanem az, hogy az én ideológiai meggyőződésemnek feleljenek meg a párt nyilatkozatai és politizálása”, 8,5% pedig regionális szlovák pártot tartott szükségesnek, amely „elsősorban a déli régió, s mellette a magyar kisebbség specifikus igényeit is megjelenítené a parlamentben”. A 2019-es és 2020-as adatok egy az egyben nem hasonlíthatók össze, de a végkicsengés mindenképpen az, hogy a magyarok egy része nem magyar párt választásában gondolkodik, s ez az „egy rész” folyamatosan növekszik. A 2020 januárjában, majd februárjában reprezentatív magyar mintán lefolytatott felméréseink szerint januárban 13,8%, februárban már 15,3% választott volna szlovák pártot. Ha csak azokat vesszük alapul, akik már eldöntötték, kit fognak választani, 28,2% szavazott volna közvetlenül a parlamenti választások előtt szlovák pártra, ebből a legtöbben, 5,8%, az Oľanora. Itt említhetem még a 2020 októberében, nyugat-szlovákiai magyar mintán lefolytatott online felmérésünk idevágó eredményét. Összesen 53% támogatta volna az akkor létező magyar pártokat, 18% nem tudott volna választani, és 29% szlovák pártra szavazott volna. Ebből 13% a PS-re, 9% pedig az Oľanora. Ez a felmérés nem reprezentatív mintán készült – ugyanis az online lekérdezési módszerrel ezt a követelményt nem lehetett maradéktalanul biztosítani –, így kérdéses az eredmények megbízhatósága. Ám a tendencia, amit tükröznek, illeszkedik az előzőleg említett, reprezentatív mintán nyert adatokhoz.

Hogy jelenleg mekkora a szlovák pártokat támogató magyarok aránya, azt nem lehet tudni, de az, hogy most nincs saját magyar parlamenti érdekképviselő, s ennek ellenére úgymond „nincs semmi baj, nem verik a magyarokat”, többeket még inkább megerősíthet abban, hogy esetleg nincs is szükség a parlamentben magyar pártra. Ez is annak a helyzetnek a tipikus példája, amikor minél nagyobbat esik valaki, annál nehezebb magát visszatornászni a kezdő pozícióba.

De mi készíti arra a magyar választópolgárok egy részét, hogy ne akarjanak szavazni, s ne is szavazzanak, illetve ha mégis, akkor ne magyar pártot válasszanak? Vagyis mi áll az előbbieken felsorolt jelenségek háttérében?

Sok tényező – együtt. A politikai és nemzeti identitás tényezőegyüttesével nincs most idő behatóan foglalkozni, pedig nagyon fontos. Említettem, hogy főleg a vegyes házasságból származó és/vagy abban élő, és/vagy szlovák alapiskolát végzettekre jellemzőbb a szlovák párt választása, tehát azokra, akiknél a nemzeti identitás kulcsfontosságú között van szlovák elem. Azt is látjuk, hogy ezeket az embereket az átlagosnál kevésbé foglalkoztatják a szlovákiai magyar történések, márpedig ez az érdeklődés

szignifikáns összefüggést mutat a magyar pártok preferálásával (ez az átlagos érdeklődés hosszú távon 60–62% között mozog, viszont az évezred elejéhez képest ez is visszaesett 10 százalékponttal).

Ami a választási hajlandósággal kapcsolatos attitűdöket illeti, csaknem 15 évre visszamenőleg a választásoktól való távolmaradás két legnyomósabb indoka mindig is az volt, hogy a politikusok nem tartják be az ígéreteiket és nem a választók érdekeit képviselik. Egyébként nagyon érdekes, hogy az aktuális kormányzási időszakok megítélése is mindig inkább negatív, és ez épp 2011-ben a sokak által etalonnak tartott Radičová-kormány megítélésénél tetőzött, amikor is a magyarok 79%-a látta úgy, hogy Szlovákiában a dolgok határozottan rossz vagy inkább rossz irányba mennek. Továbbá jól érzékelhető egyfajta „a politika úri huncutság” attitűd, a politika és a politikusok iránti zsigerből jövő bizalmatlanság is. De az említett két indokot azért nem lehet csak erre fogni, mert az évek folyamán mindkettő egyre nagyobb hangsúlyt kapott. A véleményt, hogy a politikusok nem tartják be az ígéreteiket, 2008-hoz képest 2019-ben 30%-kal többen osztották, azt pedig, hogy nem a választók érdekeit képviselik, 18%-kal többen, s ez már a reális elégedetlenség növekedéséről is tanúskodik. 2019-ben pedig beékelődött a két említett indok közé a Híd és az MKP közötti összetartás hiánya, amit 84% hozott fel annak magyarázataként, hogy nem akar választani. Ez is jelzi, hogy a két párt viszonya egyre erőteljesebben befolyásolta a választási hajlandóság s minden bizonnyal a választási részvétel és a szavazás alakulását.

De most nézzük, a magyar választók számára mi a mérvadó abban, hogy egy adott pártra szavaznak. Az évek során itt is mindig ugyanazok az indokok szerepelnek, mégpedig legutóbb a következő sorrendben: az, hogy a párt képviseli-e az érdekeimet (2019-ben 42%), a párt eddig tevékenysége (25%), a meggyőző program (20%), a párt vezető személyisége (18%) és az, hogy szimpatikusak-e a jelöltjei (12%). Ezek az adott pártban való bizalom kulcsai. Természetesen mindegyiket alaposan kielemezhetnénk, de erre most nincs idő, így maradok a legfontosabbnál. A „Szent Péter kulcsa” tehát az, hogy képviseli-e a párt a választói érdekeit.

De mik ezek az érdekek? Általánosan fogalmazva ezek a szlovákiai magyarok számára fontos kérdések. De melyek ezek a kérdések?

Az emberek pártokkal és politikusokkal szembeni elvárásait általában véve befolyásolja, hogy milyen problémák foglalkoztatják őket. A pártokkal és politikusokkal szembeni elvárások épp ezeknek a problémáknak a megoldására irányulnak.

A szlovákiai magyarokat ugyanazok a problémák foglalkoztatják, mint az ország többi lakosát. S itt nemcsak az általános makrotársadalmi problémákra gondolok (elsősorban a gazdaság, szociális ügyek, egészségügy), hanem a szlovákiai magyarok kisebbségi helyzetével kapcsolatos problémákra is. Mert ezek sem csak a szlovákiai magyarokat foglalkoztatják, hanem a szlovákokat is, főleg bizonyos szlovák pártok szimpatizánsait. Tehát általánosságban elmondhatjuk, hogy a szlovákiai magyarokat a többi lakoshoz hasonlóan két fő problémakör foglalkoztatja, amelyeket én úgy nevezek, hogy az emberi létet érintő problémacsomag és a nemzeti létet érintő problémacsomag. Ezzel kapcsolatban két kérdést tehetünk fel:

1. az emberi létet érintő problémacsomag és a nemzeti létet érintő problémacsomag egyformán fontos-e számukra, vagy valamelyik elsőbbséget élvez a másikkal szemben, s ha igen, akkor melyik az.
2. az eltelt 30 évben változott-e a két problémacsomag fontosságának megítélése.

Nos, ha a tendenciákat tekintjük, akkor elmondható, hogy a kilencvenes évek közepétől végzett saját szociológiai kutatásaink szerint a szlovákiai magyarokat elsősorban a gazdasági, szociális és az egészségügyi szférával kapcsolatos problémák megoldása érdekelte, s csak ezek után következtek a kisebbségpolitikai témák. 2006-ig ez egyértelműen megmutatkozott. A 2008–2010-es időszakban viszont felerősödött a kisebbségpolitikai érdekképviselet iránti igény is, bár továbbra is a makrotársadalmi csomag volt a fontosabb. Aztán fokozatosan kiegyenlítődött a két problémacsomag fontossága, s ez a mai napig így van.

Csakhogy van a dolognak egy további specifikuma. A szlovákiai magyarok esetében a két problémacsomag, tehát az emberi létet érintő és a nemzeti létet érintő nem választható el egymástól, hanem teljes mértékben összefonódik. Ugyanis amikor a makrotársadalmi szféráról van szó, akkor annak javítását a magyarok nemcsak úgy általában, vagyis országos szinten képzelik el, persze úgy is, hanem regionális, azaz dél-szlovákiai szinten is, s akkor ez már egyértelműen összefügg a nemzeti létükkel is. Mert a nemzeti lét, a nemzeti identitás nemcsak kulturális lét és identitás, hanem vannak gazdasági és szociális elemei is. Az említett tendencia változása abban mutatkozik meg, hogy míg korábban egy kicsit fontosabbnak tartották például a gazdaságilag fejletlen szlovákiai magyar régiók felzárkóztatását a magyar kulturális intézmények fejlesztésénél, ma már mindkettőt egyformán fontosnak tartják.

Egyébként van a dologban logika, mert időközben nőtt az életszínvonal, amit annak objektív és szubjektív mutatói egyértelműen jeleznek. Ezzel egyidejűleg a kulturális identitás kérdése egyeseknél afelé halad, hogy értelmét veszíti. Másoknál viszont felértékelődött. Vagyis egy nagyon érdekes helyzet állt elő. Szokás mondani, hogy a nemzetiségi kérdéskörnek ez a kulturális dimenziója akkor válik hangsúlyossá, amikor támadások érnek bennünket, atrocitásoknak vagyunk kitéve. Ez részben biztosan igaz, de van a dolognak egy másik vetülete is. A szlovákiai magyar választópolgárok többségének mindig fontos volt a magyarsága, máskülönben szlovák pártot is választhattak volna. Viszont amikor az életszínvonal növelése, a makrotársadalmi problémák megoldása volt a legfontosabb, akkor a nemzeti lét gazdasági dimenzióját erősítő intézkedéseket vártak el a politikusaitól. Most, amikor mondhatni minden gazdasági-anyagi mutató tekintetében a legjobban élünk (itt elsősorban persze a covid előtti időszakra gondolok), legalább annyira fontosak a kulturális dimenziót, a nemzeti, nyelvi megmaradást segítő intézkedések. Persze tudatosítani kell, hogy a szlovákiai magyarok sok szempontból tagolt, heterogén népesség, az egyes társadalmi csoportok és rétegek tekintetében bizonyára vannak eltérések. De érdekekről volt szó. S úgy gondolom, a felvázolt tendencia pontosan kifejezi a Szövetség potenciális választóinak érdekeit. Tehát:

megtartani a magyarnak maradás feltételeit egy fejlesztett, fejlődő régióban, mégpedig a következő nemzedék számára is.

S még egy dolog: tisztelt politikus hölgyek és urak, a magyar választók olyanok, mint a gyermek, aki nem szereti, ha a szülei ütik-verik egymást. Nem szeretik a látványos, hangos veszekedést. Elveheti a kedvüket a (választási) játéktól.

ZOFIA MYCIELSKA-GOLIK

Az anyám nem beszélt arról, mi volt a börtönben*

– *Hogyan találták meg az édesanyjuk naplóját?*

Az én nővéremnek, Klimának a halála után, mikor takarítottunk a lakásában, megtaláltunk egy csomagot, amiről meg kiderült, hogy ez tulajdonképpen napló. Éppen akkor Alice Budapesten járt, valamilyen rendezvényre jött, és akkor azon a rendezvényen odaadtuk Molnár Imrének ezt a csomagot, illetve annak tartalmát, ami egyrészt lengyelül, másrészt magyarul volt írva. Nem tudtunk róla, ez meglepetés volt.

– *Hogyan értékelték, milyen érzés volt?*

Óriási hatást gyakorolt ránk, mivel ahogy mondtam, a mamám soha nem beszélt erről a témáról. János halála után az anyánk, mikor hazaköltöztünk Lengyelországba, bezárkózott. Soha nem beszélt, vagy csak nagyon ritkán Jánosról. És annak ellenére, hogy tanúi voltunk mindannyian az egész kálváriának, az anyám utazásainak, a bátyja kiszabadulásáért tett erőfeszítéseinek, mégis most először kaptunk egy összképet arról, hogy mi mindent is élt át, éltek át ők ketten akkor.

– *Mi mindent élt át? Mi az, amit elmondana ebből?*

A bátyámat kirúgták az érettségiről, én pedig egy téeszbe, egy szövetkezetbe lettem irányítva fizikai munkára, vagyis hát kényszermunkára. Az anyám ekkor Virsik doktort kereste föl Pozsonyban, mert amikor hazahozták Esterházy Jánost, egy ideig ez a Virsik doktor fogadta őt a fertőző tüdőosztályon. Ide fektetett be engem is mint tüdőbajost, így megmenekültem a munkatáborból Újlakon. Közben a nővéreket, akik vezették ezt a kórházat, kidobálták az állásukból, és nem volt, aki dolgozzon helyettük a kórházakban. És akkor gyorsan, az első alkalommal belőlünk, a betegekből toboroztak nővéreket. Én akkor nem egészen tizenhét éves voltam, és én is elvégeztem egy egészségügyi kurzust, hogy egészségügyi nővér lehessenek.

---

* A Mycielska-Golik Zofiával, Esterházy-Mycielska Mária lányával készült interjút az Esterházy János életét feldolgozó Triptichon című dokumentumfilm anyagaként Molnár Imre és Zsigmond Dezső készítette. Zofia Mycielska-Golik 2021. szeptember 4-én, 88 éves korában elhunyt.

– *Azért, hogy a közelébe kerülhessen, akár a Jánosnak?*

Igen, a mamámnak az volt a reménye, hogy kihozzuk őt a börtönből és akkor esetleg Jánost is gyógyítani lehet majd ebben a kórházban, ahol nem volt penicillin, nem volt sztreptomycin, tehát akik oda bekerültek betegek, haldokoltak, és meg is haltak a tüdőbajban, mert még nem lehetett őket meggyógyítani. Tehát én is azért végeztem el a kurzust, hogy gyógyíthassam őket.

– *Menjünk egy kicsit vissza az időben, emlékszik arra, amikor még Lengyelországból menekültek?*

Mert a németek átvonulása után közeledett az orosz invázió. Az oroszok célja Németország volt, de Lengyelországon keresztülrohantak, és létrehoztak úgynevezett megszállóbrigádokat az ukránokból. Azok pedig elsősorban udvarházakat támadtak meg, gyilkoltak és égettek. A mi kertészünk ukrán volt, és ő figyelmeztetett minket, hogy készülődnek, és bennünket is meg fognak támadni. És egyik napról a másikra össze kellett pakolnunk. Négy család volt ott, akinek menekülnie kellett, a Mycielski, a Tyszkiewicz és a Michalski család, de a negyedike már nem emlékszem. És akkor fel kellett ülnünk szekerekre, összecsomagolni a legszükségesebb motyót, és el kellett indulnunk, szinte az egyik napról a másikra. Útközben egy pihenőt tartottunk, most nem jut eszembe, hogy milyen településen, mert voltak ismerőseink, akiknek a Kárpátokban volt egy birtokuk s egy erdészházuk, és ott tudtuk meghúzni magunkat. Fogalmunk sem volt, hogy hová menjünk. Varsóban kitört a felkelés, dúltak a harcok, Krakkó felé vonult Zsukov tábornok az orosz hadsereggel, mi pedig ott ültünk az erdészházban, nem tudva, hogy mi lesz a sorsunk. A közeli erdőkben partizánok voltak, akik folyton támadták a németeket, tehát folyt a harc körülöttünk. Tíz-egynéhány napot töltöttünk el ezen a helyen, de kiderült, hogy a németek megtudták, hogy ott vagyunk, mert orosz ejtőernyősök is rejtőztek ott az erdőben, őket keresték. Tehát minden oldalról körül voltunk véve. Egy alkalommal befutott három német teherautó az udvarunkra, vagyis a ház elé. Éppen ebédeltünk az udvaron, ők pedig egy Panzerfausttal szétlőtték a hátunk mögött az erdészházat. Istennek hála egyikünk sem sérült meg, de az erdészház egy pillanatok alatt lángba borult. Csak a szakácsnőnk sérült meg egy gránátszilánktól. Bennünket falhoz állítottak, és le akartak löni, merthogy mi a partizánokkal kapcsolatot tartunk. És az anyám akkor kihúzta a magyar útlevelét, és mutatta, hogy mi magyarok vagyunk, és mondta, hogy az ő testvére Esterházy János parlamenti képviselő. Ez hatott rájuk, megijedtek, beültettek minket a teherautóba és elvittek Duklára. Ott kidobtak bennünket egy gyűjtőtáborban, ahol csak gyermekek és nők voltak. Ez egy határállomás volt, valószínűleg, hogy a férfiak továbbmentek, a nők és a gyerekek maradtak. De voltak ott szlovákok és magyarok is. Voltak ott katonák is, akik menekültek a frontról, vagy sebesültek voltak. Ez egy német menekülttábor volt. Bennünket kihallgattak, persze mi semmit nem tudtunk a partizánokról. Semmit nem tudtak meg tőlünk. Közben ők kiderítették, hogy igazat mondott-e az anyám, hogy valóban Esterházy János-e a testvére, s hogy valóban parlamenti képviselő-e Szlovákiában. Amikor ez kiderült, akkor bennünket szabadon engedtek. A táborparancsnok, aki

német volt, megkérdezte, hova akarnak menni. A mamám azt mondta, hogy Krakkóba, mert ott lakik a családunk. Akkor fölpakoltak megint egy teherautóra, és elvittek Krakkóba. Az anyám azt mondta, hogy életében úgy nem félt, mint akkor. Mert ha bennünket megtalálnak a lengyel vagy az orosz partizánok, akkor szétlőnek minket, mert hogy mi a németekkel menekülünk. Óriási harcok voltak mindenhol. Az anyám rettegett, hogy belefutunk valamilyen csata kellős közepébe. Tehát rettentő félelmek közepette érkezünk meg Krakkóba, és ott a Michalski rokonságnál húztuk meg magunkat. A szüleink, hogy megvédjenek bennünket, Rostworowskiékhoz vittek bennünket. Ennél a családnál, amely Krakkón kívül lakott, körülbelül két hónapot töltöttünk el. És közben az anyám próbált intézkedni, hogy továbbmehessünk. Krakkóban szörnyű helyzet volt, mert nem volt lakásunk, nem volt semmink, s nekünk sem maradt semmink, mert minden elégett ott az erdészházban. Egy ruhánk és egy cipőnk volt. És jött a tél, és semmit nem tudtunk fölvenni. Az anyámnak innét, Krakkóból sikerült fölvenni a kapcsolatot Jánossal, és János akkor azt mondta, hogy menjünk oda hozzá, Újlakra. És akkor az anyám elintézte a papírokat. 1944 novemberében elindultunk Krakkóból, de Bécsbe vittek bennünket, mert az amerikaiak már bombázták akkor a nyugati részeket és bombázták Bécset is, úgyhogy egy pincében ültünk és vártunk. És egyszer csak megjelent János az autójával. Egy nappal azután, hogy áthozott bennünket a hídon Pozsonyba, az amerikaiak lebombázták a hidat. Tehát így végül szerencsésen megérkeztünk Újlakra.

– *Kérem, beszéljen a háború előtti családi életükről!*

A háború előtti idő az aranykor volt számunkra, hiszen csodálatos családi életünk volt. Mindenkinek volt egy saját szobája fönt, ott abban az udvarházban, ahol laktunk Węgierkában. Volt egy nevelőnőnk, akit úgy hívtak, hogy Zośia. Aztán ahogy növekedtünk, mamánk fogadott egy tanárnőt. Úgyhogy mi odahaza tanultunk, és Jaroslawba jártunk vizsgázni. És oda jártunk ügyeket intézni is. Úgyhogy én először iskolába Újlakon mentem, be a tanterembe '48-ban, mert odahaza házitanítónk volt.

– *Esterházy Jánossal találkoztak lengyelországi családi otthonukban?*

Esterházy Jánost már ismertük korábban, hiszen meglátogatott bennünket Węgierkában a háborús idő alatt is. Fantasztikusan szerette a gyerekeket, szerette az állatokat, sokat játszott velünk. Mi háború alatt éhezünk, elég nagy szűkösségekben éltünk, ő pedig csokit hozott nekünk. Tehát egy nagyon kedves emberként emlékszem rá, aki tele volt empátiával, szeretettel a gyerekek és az állatok, különösen a lovak iránt. És tudom, hogy segített az anyámnak is. Az anyám ugyanis segíteni próbált azoknak, akiket letartóztattak a németek. A környékünkről elég sok embert letartóztattak, és az anyám próbált közbenjárni az érdekükben, és a János nagybácsim ebben segítette őt. Több embernek az életét is megmentették így. Tehát amikor visszatértünk, Lengyelországba, 1958-ban, akkor kiderült, hogy az anyámra a honi hadsereg halálos ítéletet mondott ki, azért, mert mint Esterházy lány, járt a németekhez, és kiszedte tőlük az általuk letartóztatott embereket. Így segített nekik János támogatásával. Tehát mi így ismertük meg Esterházy Jánost már az otthonunkban, Węgierkában.

– *És milyen volt az élet az újlaki kastélyban?*

Igen, hát mi úgy éreztük magunkat Újlakon, mint a mennyországban. Hisz Lengyelországban háborúztak, csaták voltak, állandó életveszélyben voltunk, ott pedig a béke szigete volt. Mint nálunk, Lengyelországban a háború előtt. Mindent lehetett kapni. Csodálatos életünk volt, rendes ruhánk, rendszeren kaptunk enni, teljesen más volt Szlovákia, mint az az ország, amit hátrahagytunk. Nagyon szép volt a kastély. A mi węgierkai udvarházunk tulajdonképpen csak egy nagy ház volt, amit nem is lehetett összehasonlítani a szép kastéllyal, ami Újlakon volt. Tudom, hogy a nagyanyám nagyon elcsodálkozott, amikor meglátta a rongyos ruhánkat, és kisebb családi veszekedés is volt belőle, ahogy odaértünk, azért, hogy nézünk ki, hogy viselkedünk. Mert természetesen mint gyerekek a sok viszontagság után rögtön örültünk, ugráltunk a boldogságtól, és a nagymamánk emiatt egy kicsit görbén nézett ránk, hogy nem vagyunk normálisak, vagy legalábbis lelkileg meg vagyunk zakkanva. Esterházy János gyerekeinek voltak nevelői, tanítói, akik fegyelemre tanították őket, mi pedig ehhez képest szinte mintha vademberként éltünk volna. Aztán persze lassan fölvevük az újlaki életnek a ritmusát.

– *Az Esterházy család segítette a szegényeket, hogyan?*

Igen, tanúja voltam annak, hogy a kastély nagykapuján mindennap jönnek a szegények. Ott vezetett az út mellettünk, ahol mi laktunk, és a kastély bal oldalán volt egy olyan konyha, ahol csak a szegények számára főztek, illetve az alkalmazottak számára is. Persze nem valami porcelántányérokba tálaltak, hanem jöttek a szegények a faluból, kis lábasokat, edényeket hoztak és vitték haza az ennivalót. Emlékszem, hogy egyszer éppen biciklizni tanultam és majdnem elütöttem egy nénikét, aki az ebédért jött a kastélyba az edényeivel. Tehát folyamatosan jöttek, és ingyen kapták az ennivalót, ennek én szemtanúja voltam, vagyok.

– *Mi volt az első jel, hogy Jánost bántják?*

Igen, a németek voltak az elsők, akik le akarták őt tartóztatni. És emlékszem, hogy az anyám, aki tudta, hogy nézett ki a szovjet megszállás, mert a mi udvarházunk ott volt a német–orosz határ közelében, elmondta a nyitraújlakiaknak, akik örültek, hogy jönnek az oroszok, mert azt hitték, hogy jobb lesz, és akkor az anyám elmesélte nekik, hogy mit várhatnak majd az oroszoktól. És valóban hordaként rohanták le a falut és a kastélyt az oroszok. Ezt megelőzte egy bombázás, bombázták a falut, és az egyik bomba a kastélyunk egyik falát szétrombolta. Ez épp húsvétkor volt. Melegedett az idő, s mi ki akartunk menni a légópincéből a szabadba, amikor a kutyák menekültek, be a pincébe, mert jöttek a repülő, és bombázták Újlakot is és a kastélyunkat is. Ezt követte az orosz invázió. Sajnos az alkalmazottaink nem engedték ki a pálinkafőzőben a pálinkát a földre, így az oroszok a pálinkafőzőt megtalálva megitták az összes pálinkát, és hát ettől teljesen lerészegedtek. Végigérszakolták, végigrabolták a falut. Berohantak hozzánk is a pincébe. Mi akkor Moravčík Veronának, egy helybéli szlovák asszonynak köszönhetjük az életünket, aki elvitt minket magához a házába, mert a pincénkben már nem maradhattunk tovább. Ez a szlovák asszony jól ismerte Jánost, szerette is a családjunkat, és az alatt a szörnyű

éjszaka alatt, amíg mi ott voltunk Moravčik Veronánál, a falusiak az éjjel teljesen kirabolták a kastélyt. Bútorokat, a képeket, mindent, amit találtak. Az anyám mesélte, hogy az emberek a hátukon hordták szét a bútorainkat, olyanokat is vittek, amiket mi mozdíthatatlannak gondoltunk. Nem maradt semmi. Az oroszok ugyanígy pusztítottak mindent, amit találtak. A képeket összekaszabolták. Nem tudták, hogy mi a vécé. Például a vécéből itták a vizet, mert látták, hogy ott folyik, és fogalmuk sem volt, hogy mi az. És az egyik szárnyában az épületnek volt egy ruhatár. Az én nagypámnak, aki Esterházy János Mihály, az Osztrák–Magyar Monarchiának a kapitánya volt, ott őrizték a régi egyenruháit és a díszruháit is. Ott voltak a nagymamánk fiatalkori báli szoknyái, ott voltak a magyar díszruhák. És ezek a berűgött oroszok fölhúzták magukra a magyar díszruhákat, a báli szoknyákat, és így biciklizték körbe a gyepet. Tüzet gyújtva dajdajozva. Tehát az egész egy világvégi, szörnyű jelenet volt.

– *Mi történt ez után a családjukkal és Jánossal?*

Minket két ízben, kétfajta módon is támadtak és üldöztek. Hiszen lengyelként is üldözve voltunk Csehszlovákiában, és mint az Esterházy család tagjai is. Lengyelként azért üldöztek, mert a lengyelek '38-ban elfoglalták a tessényi Olzán túli területeket, tehát emiatt gyűlölték a lengyeleket. Mi nem mondtunk le a lengyel állampolgárságunkról, s később, a magyarüldözés idején ez bizonyos védelmet is adott nekünk, de az üldözést is meg kellett tapasztalnunk, már 1945-ben.

Én tizenkét éves voltam akkor, s hosszú ideig nem tudtuk, mi van a nagybátyánkkal. Aztán az emberek hozták a híreket, akik tanúi voltak a letartóztatásának. Mindenféle hamis híreket is kaptunk, hogy itt látták, ott látták, ide vitték, oda vitték. Például valaki azt mondta nekünk, látták, hogy német koncentrációs táborban van, tehát nem tudtuk, hogy valójában mi történik. Az biztos, hogy az első valódi hír az volt, amikor a szovjet lágerből kaptunk egy hírt róla, de nem tudom, már nem emlékszem, hogy ki volt az, aki ezt a hírt hozta. Talán egy kárpátjai magyart elengedtek a táborból, s ő volt az, aki hírt hozott róla, de már nem tudom, hogy hívták.

– *A letartóztatását Gustáv Husák végezte. Hallottak-e valamit erről?*

Igen, hallottunk. Gustáv Husákra úgy emlékszem, hogy eljött Újlakra, azt hiszem, hogy miniszter volt már akkor, talán belügyminiszter. Ő rendelkezett a vagyonunk felett. A teljes könyvtárat elszállította, s ami megmaradt, összeszedette és meggyújtatta. Elégett az egész könyvtárunk, amelyben csodálatos értékek voltak. Ebben is benne van a Husáknak a keze.

Nagybátyánkkal kapcsolatban az volt a legszörnyűbb, hogy nem voltak híreink, nem tudtuk, hová menjünk, hogy kihez forduljunk. De aztán valakitől hírt kaptunk róla. Tudom azt, hogy egy magyar ember, akit vele együtt letartóztattak, de nem vittek el, hanem, ha jól tudom, elengedték, ő hozta az első hírt, a letartóztatásáról és az elhurcolásáról. Aztán anyám mondta egyszer, hogy kapott egy levelet. Soha nem mondta meg annak a lengyel asszonynak a nevét, aki írta, nehogy megtudják. Csak azt mondta, hogy hol van János és azt is, hogyan viselkedett a lágerben, hogy mennyire segített min-

denkinek, akivel együtt volt bezárva ott a munkatáborban, de a nevét ennek az asszonynak nem tudhattuk meg mi, gyerekek.

– Aztán az ön édesapja hozta a hírt arról, hogy János itthon van és mivel halálra ítélték, ki fogják végezni.

Az anyám azonnal fölkereste Emil Prisendert, akinek nagyon sok ismerőse volt, és ami a legfontosabb, hogy zsidó volt. Hiszen a nagybátyám sok zsidónak az életét megmentette, tehát ők igyekeztek ezt úgymond meghálálni, azzal, hogy segítettek, ahogy tudtak. Le van írva a naplóban, hogy anyámmal együtt mennyi, milyen sok embert fölkerestek, és próbálták őt megmenteni a haláltól.

– Ön ezt mikor tudta meg, s hogy emlékszik a vele való találkozásra?

Igen, én is Prisenderéktől tudtam meg, hogy hazahozták Jánost. És az anyám, valóban egy alkalommal elvitt engem, amikor átmenetileg egy kórházban volt és úgy tűnt, hogy sikerült számára elintézni a kórházi kezelést hosszabb időre is. De sajnos ez nem sikerült, hanem ehelyett őt elvitték Lipótvárra a börtönbe, majd onnét tovább Mírovba. És tudom, hogy abban az időben óriási probléma volt a gyógyszerellátás, és ő egész idő alatt egy éven keresztül a halálos ítélet árnyékában volt, és ezért anyám ekkor kezdte ezeket a mentőakcióit csinálni. Mindenkihez elment, aki csak számított, és próbálta kieszközölni a kegyelmet a fivére számára. Számomra szörnyű élmény volt őt látni rabként, meggyötörve a szenvedéstől. Nehéz leírni mai szavakkal azt az élményt. Látni kellett volna, látni kell a saját szemével az embernek, hogy milyen sovány volt, egyetlenegy haja nem volt, egyetlenegy foga nem volt. Hiszen korábban ő egy csodálatos, nagyon jó kinézetű, mindig elegáns férfi volt. És láttunk ott helyette egy rabot, aki halálra van gyötörve és éheztetve, súlyos beteg, alig él, alig áll a lábán. Szörnyű élmény volt...

Csak arra emlékszem, hogy rendkívül megrázott engem ez a pillanat. Elsősorban az anyám miatt. Hiszen az anyám odaszentelte az életét, hogy segítsen a nagybácsimnak, és én mindig őrá gondoltam, őérte aggódtam, az anyámért, aki nagyon nehéz helyzetben volt. A legrosszabb az volt, hogy az anyám nem dolgozott, neki nem volt fizetése, tulajdonképpen könyöradományokból éltünk. Az anyámnak nem volt miből csomagot összerakni, amit a börtönbe küldhetett volna. Szerencsére a környékbeli magyarok segítettek. Én akkor már dolgoztam, és Etuska nővérem is, így küldtünk a fizetésünkből részleteket, hogy az anyám tudjon valamit intézni. Tudom, hogy egy zsidó család, a Schlesingerék, akiket Esterházy mentett meg, ők is sokat segítettek. Ők szereztek például a pamutot, kötőtűt, amiből anyám pulóvereket kötött, hogy némi bevételre tegyen szert. Tehát a legrosszabb az volt, hogy nem volt miből segítenünk igazán a Jánosnak. Hiszen rendkívül szűkös és nélkülöző életet éltünk.

– Ez a nagy szűkösség nem okozott feszültséget a családban?

Nem, sohasem. Tudtuk, hogy ennek így kell lennie és nincs más lehetőség. Amikor az én férjem meghalt és egy nyolcéves gyermekkel magamra maradtam, azt hittem, hogy összedől a világ körülöttem. És akkor az anyámra gondoltam, aki őt gyermeket

nevelt egyedül, és a férjét sem tudhatta maga mellett, hiszen a férjének el kellett menekülnie. Egyet tudok, hogy az anyám sosem érezte velünk a nehézségeket, sosem panaszkodott, sosem mutatta, hogy el van keseredve. Sőt, ellenkezőleg. Mindig azt mondta nekünk, hogy köszönjük meg a Jóistennek azt, ami van, azt a keveset is, ami megmaradt. Így nevelt föl bennünket, és így váltunk mi is felnőttekké, hogy ezt láttuk, ezt tanultuk az anyánktól, hogy összeszorított foggal mindig mindent túl lehet élni.

– *Volt, hogy a Jánostól kapott szardíniákat tudták csak megenni vacsorára.*

Igen, emlékszem erre, hogy valóban a nagybácsi adott nekünk halkonzervet, szardíniát. Életemben kétszer volt olyan pillanat, amikor megéreztem, hogy mi az éhség. Igazából mindig volt valamit ennünk. Tehát olyan végletes éhségben sosem voltunk. Amikor a kollégiumban laktam, tanultam, és akkor szerettünk volna venni egy kis kolbászt, vagy csirkét, de nem volt miből. Ugyanakkor az sosem volt életcél nekünk, hogy jóllakjunk. Egy dolog, amit az anyám nagyszerűen tudott: olyan atmoszférát teremtett otthon, hogy mindegy volt, ha csak krumplit ettünk, vagy csak kenyeret, mert nem volt más. A mama mégis olyan családi melegséget tudott varázsolni körénk, és ott volt velünk, és ez volt a legfontosabb számunkra, és nem az, hogy mi van az asztalon, mi az enniváló?

– *Máriának János miatt gyakran kellett távol lennie. Tudták, hogy a vasútállomáson kell éjszakáznia?*

Igen, tudtunk róla, elmondta, hogy ez volt, az volt, de sosem panaszkodva mondta. Emlékszem, a rendszerváltás után történt, amikor első alkalommal eljutottam Mírovba, mert akkor volt egy rokonunk Pozsonyban, aki lengyel diplomataként dolgozott, és diplomatakocsival elvittek minket Mírovba. Akkor beengedtek a templomba is. Hát akkor ott egy hisztérikus sírás tört ki belőlem, akkor láttam, hogy szegény anyámnak micsoda távolságokat kellett megtennie, és sokszor gyalog ment, mert a börtön zárt területen volt, ahová nem volt közlekedés.

– *Hogy éltek otthon, amikor nem volt otthon az édesanyjuk?*

Volt ott egy lány Újlakon, aki korábban nálunk dolgozott, és a mama egy-két filléért néha őt bízta meg, hogy nézzen rá a gyerekekre, és hát így nem voltunk teljesen egyedül. Néha talán nehéz volt ezt elviselni, de tudtuk, hogy egyszerűen nem tud mást tenni és nem tudunk mást tenni mi sem, nem volt más megoldás. Tudtuk, hogy amit tesz, azt meg kell tennie, csinálnia, mert ez így van rendjén. Meg sem fordult a fejünkben, hogy más életünk lehetne, hogy másként is tudnánk élni.

– *Beszámolt-e az édesanyjuk a Jánossal való találkozásáról?*

Az anyám féltett minket, és nem nagyon beszélt arról, hogy mi volt a börtönben, mit intézett a hivatalokban. Nem is volt szabad beszélnie neki ezekről, mert sokszor voltak bizonyos dolgok, amiket nem lehetett a gyerekekkel megosztani. Tehát mi se nagyon faggattuk. Hozzáteszem, hogy én már akkor nem is laktam Újlakon. Hiszen igye-

keztünk minél hamarább elmenni otthonról, hogy munkát találjunk, hogy fölszabadítsuk a helyet a kisebb testvéreknek. Tehát én Pozsonyban voltam Etuskával együtt. Péter iskolába járt. Tehát lehet, hogy a kicsiknek beszélt róla, nekünk nem.

– *Azt szeretném megkérdezni, hogy János tudott-e arról, hogy milyen rosszul élnek, és milyen nehéz egy csomagot összeállítani?*

Az édesanyám nem akarta János szenvedéseit növelni azzal, hogy milyen körülmények között élünk, ezért nem beszélt róla, de azt gondolom, hogy tudott róla. Tudom, hogy nagyon aggódott, amikor a mamát látta, mert fiatalkorában a mamám nagyon csinos volt, nagyon szépen öltözködött. Újlakon viszont sokszor megkérdezte tőle, hogy miért vagy ilyen rosszul öltözködve, és hát ebből következtethetett arra, hogy milyen körülmények között élünk.

– *Volt-e olyan esemény ebből az időszakból, ami különösen megmaradt önben?*

Igen, az egy szörnyű volt, amikor ez az amnesztia elmaradt. Mindannyian föl voltunk készülve arra, hogy a nagybácsi már jön haza, és az utolsó pillanatban jött a parancs, hogy mégsem. Az anyámnak ez egy óriási csalódás volt. Borzasztóan élte át ezt a pillanatot. És kétszer láttam anyámat ilyen nagyon rossz lelkiállapotban. Egyszer, amikor nem engedték ki a bátyját, pedig már mindenki azt mondta, hogy ki fogják engedni. Másodszorra akkor volt ilyen összetört lelkiállapotban, amikor János halálhírét megkapta. Akkor teljesen összeomlott. Nem tudtuk, mit csináljunk vele. Az én barát-nőm anyja egy Emília Rusňáková nevű szlovák asszony volt. Őt kértük meg, hogy jöjjön el Pozsonyból, és legyen ott anyánk mellett, és ő huszonnégy órán keresztül ott volt mellette. És a legrosszabb az volt még, hogy jöttek az asszonyok a faluból a házukba, a lakásunkba, akik elkezdtek ott énekelni a gyászénekeket, imákat. Emlékszem rá, hogy a nővéremmel együtt egyszer csak abba kellett hagyatnunk velük és elküldeni őket, mert az anyám nem tudta ezt elviselni, olyan rossz lelkiállapotban volt.

– *Önök hogyan értesültek a halálhírről?*

Amikor megkaptuk a hírt, hogy meghalt a nagybácsi, mi is rögtön hazautaztunk a nővéremmel. Hát a legrosszabb az volt, hogy a falusi pap annyira félt, hogy nem merte vállalni a gyászmisét és nem mert harangoztatni sem. A húgom, Klima ment, és ő maga húzta meg a harangokat.

– *Értesültek-e arról, hogy volt egy lengyel rabtársa a szovjet Gulagban, akinek a felesége életmentő élelmiszert küldött Jánosnak?*

Arra emlékszem, hogy arról beszélt, hogy nagyon sok lengyel volt ezekben a táborokban, akikkel be volt zárva. És valóban beszélt arról a mama, hogy hallotta a Jánostól, hogy ott is kapott csomagokat. De volt egy bizonyos orosz nővér is, egy orvosnő, aki megmentette az életét. Azért, mert mikor már haldoklott, ez az orosz orvosnő vitette őt át a lágerkórházba.

– *Ön szerint János gyenge, leromlott, minden ízében beteg szervezete hogy bírta ennyi ideig a rabságot?*

A mamám borzasztóan aggódott érte, hiszen minden látogatáson azt vette észre, hogy egyre rosszabb és rosszabb az állapota. Bár nagyon rövid ideig volt ott. Fogalmam sincs, hogy bírta ki ezeket a szörnyű körülményeket. Biztos vagyok benne, hogy a hite éltette őt, hiszen nagyon mélyen hívők voltak, az édesanyám is, a nagybátyám is. Ma már nincsenek ilyen emberek, akiknek ilyen erős hitük lenne, akik ilyen mélyen hívők lennének. Tehát mind a ketten úgy hitték, hogy ennek a szenvedésnek valami küldetése, célja van, és alárendelték magukat ennek a szenvedésnek. Elfogadták Isten akarataként.

– *Emlékszik-e arra, amikor meg akarták őt szöktetni?*

Igen, nagyon is jól emlékszem arra. Lázás készülődés volt akkor is. Egy diplomatának kellett volna átvinnie őt a határon. És az anyám nagyon félt. És akkor még az is fölmerült, hogy Ausztria nem fogadja be őt mint tüdő-, mint tbc-beteget, de sajnos ezért nem kellett aztán aggódni, mert amikor János megtudta, hogy mi készült, akkor egyszerűen azt mondta, hogy szó sem lehet róla, ő nem fog elmenni sehova, mert nem bűnös. Ezt a mamám leírja részletesen a naplójában.

– *Tudjuk, hogy János felesége és leánya, Alice, Budapesten éltek. Ők hogyan kaptak híreket Jánosról?*

Volt egy asszonyka, Samarjay Évi, ő Budapesten élt, és az Alice-nak volt a tanítója Újlakon, amikor az Alice még ott volt. Ő vitte tovább tulajdonképpen a híreket Budapest felé, a budapesti család felé, mert Pozsonyban maradtak a rokonai. És emlékszem, hogy a mamám azt sokszor mondta, nézzétek, milyen nehéz Alice-nak, akinek az apjáról van szó, és ő még csak meg sem látogathatja Budapestről, tehát Alice-éknak sokkal nehezebb volt, és csak ez a Samarjay Évi vitte a híreket neki az apjáról.

– *Megtudták, hogy Alice-nak sikerült a disszidálás?*

Az anyám kétségbe volt esve, mert az Alice-nak sikerült kimennie, és a Szabad Európában rögtön nyilatkozott arról, hogy mi történik az apjával és velünk. Akkor az anyám rettentően aggódott, hogy ezt meg fogják bosszulni. És hogy rosszabb lesz a helyzete Jánosnak a börtönben emiatt.

– *Amikor már haldokolt János, a sok kérvényezés ellenére sem engedték kórházba.*

Igen, az embernek kedve lett volna a fejét a falba vernie, annyira tehetetlenek voltunk. Amikor nem engedték meg még azt sem, hogy a nyitrai kórházba vigyék, hogy legalább ott, a szülőföldjén halhasson meg. Teljesen tehetetlenek voltunk.

– *Ő viszont elnézést kért Mária asszonytól, hogy annyi gondot okozott neki.*

Amikor ezek a dolgok eszembe jutnak, valóban arra gondolok, hogy ki volt nagyobb szent, az anyám, vagy János? Volt egy recenzió az anyám naplójáról, az anyánk naplójáról, és akkor az egyik lengyel újságíró, aki recenzeálta a könyvet, édesanyámat egy modern Antigónának nevezte. Igen, így láttuk ezt mi is annak idején.

– *Aztán a börtönparancsnok közölte, hogy a holttestét sem adja ki a családnak.*

Ezek szadisták voltak, nem voltak emberek, tehát igazából nem lepődünk meg ezen a fenyegetésen, hiszen tudtuk, hogy mire képesek, éveken keresztül bebizonyították ezt. A történetek olyan nyomot hagytak bennem, hogy én sem beszéltem soha róla, se a férjemnek, se a tágabb családomnak. Először akkor tértünk vissza ezekre az évekre, amikor az anyám naplói előkerültek, és akkor beszéltem életemben először, de akkor is csak a testvéremmel, Péterrel, arról, hogy mi történt velünk, hogy éltük át azokat az éveket.

– *János halála után hogyan éltek tovább magukban ezek az események?*

Mi nagyon féltettük a mamánkat, a mamát féltettük, hiszen az életének hosszú éveken keresztül ez volt az egyetlen célja, hogy a nagybácsinkat valami módon menteni, kiszabadítani. És ezenkívül ugye a mama megígérte neki, hogy el fogja temetni a szülőföldjén. És ezt nem tudta beváltani. Talán az életének a legszörnyűbb tapasztalata ez volt, hogy nem teljesítheti az ígérését a Jánosnak, hogy eltemeti őt a szülőföldjén. Volt egy történész, aki foglalkozott ezekkel az ügyekkel itt, Lengyelországban, hiszen semmit nem tudtak arról, hogy mi történt Csehszlovákiában, és mi történt a magyarokkal. Alig van szakember, aki foglalkozna vele. Én beszéltem egy történésszel, akivel találkozott a mamám itt, Varsóban, s emlékszem, az anyám nagyon-nagyon meg volt hatódva, rendülve, hogy ez a lengyel történész látta az apám papírjait, mert valahogy beengedték őt a lengyel archívumokba, de erről csak '89 után lehetett beszélni. És hát valóban az az igazság, hogy Lengyelországban senki nem tudja, hogy ki is volt Esterházy János. Először egy Tadeusz Olszański nevű lengyel újságíró írt róla cikket az egyik lapban, de ezt rögtön megtámadták.

– *Az édesanyja Lengyelországban mesélt arról, milyen sok szenvedésben volt része sok-sok éven át?*

Az anyám nagyon nehezen élte meg ezt a helyzetet, ezeket a csalódásokat. És azért is nem beszélt erről itt, Lengyelországban senkinek, mert az emberek azt hitték volna, hogy mese, hogy ez nem igaz, hogy ilyet nem lehet. Az biztos, hogy amikor eljöttünk ide, Lengyelországba, onnét, Szlovákiából, ez már '56 után volt, az életünk teljesen megváltozott. Úgy gondoltam, hogy itt a paradicsomban vagyok ahhoz képest, amit ott, Csehszlovákiában átéltünk.

– *Most a boldoggá avatás során talán fény derül az ön édesanyjára is.*

Igen, én is abban bízom, hogy ez a boldoggá avatási folyamat mindkettőjük személyét megvilágítja, és hogy jobban ismertebbé válik az is, amit édesanyám tett. Mindenesetre azok az én ismerőseim, akik olvasták anyám naplóját, valóban megerősítették azt, hogy semmit nem tudtak, és nagyon megrendültek, olvasva ennek a naplónak a lengyel kiadását.

Ekkor tudatosítottam én is, hogy Lengyelországban nem tudnak semmit arról, hogy mi volt Csehszlovákia vagy Magyarország 2. világháború utáni helyzete. Elmondtam

nekik Alice kálváriáját, hogy micsoda szenvedéseken ment keresztül. De hihetetlennek hangzik János nagybácsink története is, szinte mesének tűnik, annyira nem ismerik az emberek. Lengyelországban is voltak politikai ítéletek, de annyi kegyetlenség, és annyi szörnyűség, mint ami Csehszlovákiában vagy Magyarországon történt, Lengyelországban nem volt.

– *Hogyan történt a Lengyelországba való visszatérésük?*

Egy ismerős lengyeltől, aki a Lengyel Kulturális Intézetben dolgozott, megtudtam, hogy lehet tanulni jönni Lengyelországba. És én jelentkeztem és jöttem Lengyelországba, hogy majd itt fogok tanulni. A mamám nem akart jönni, ő ott akart valahogy maradni, ő úgy érezte, hogy nincs még arra fölkészülve, hogy elhagyjuk Újlakot. De János halála után, egy évvel később, 1958-ban, nekünk újra meg kellett a tartózkodási engedélyünket hosszabbítani Csehszlovákiában, és a csehszlovák hatóságok nem akarták megadni az engedélyt az ott-tartózkodásunkra. Egyszerűen megtagadták a lakhatási engedélyünket, így nem volt más választásunk, mint hogy visszatérünk Lengyelországba.

– *Korábban is volt, hogy még azt a szegényes parasztházat is el akarták venni maguktól?*

Igen, én akkor már nem voltam Újlakon, úgyhogy nem emlékszem erre. Anyám sem volt otthon, csak Klima volt ott Jadwigával. Tőlük tudom, hogy Klima baltával állt az ajtóban, hogy nem engedi be azokat, akik jöttek egy szekérrel, hogy kidobják a házból az egész családot. És akkor a nővérem azt mondta, hogy aki be mer lépni a házba, abba belevágja a baltát. Erre valahogy visszahőköltek és elmentek, de később mégis ki kellett onnan költöznünk.

– *Hogyan emlékszik édesanyjára most?*

A mamám elsősorban rendkívül beleéző, közvetlen asszony volt. Nem láttam még olyat, hogy az anyám valakivel ne állna szóba, valakire panaszkodna vagy valakit kizárna. Az anyámnak mindig nagyon-nagyon mély hite volt, azt tartotta, hogy még az ellenséget sem szabad gyűlölni. Senki iránt nem érzett haragot. Ez bizony ma is aktuális volna. Tehát volt benne valami olyan tulajdonság, olyan nagy lelke volt, ami miatt nagyon megszerették őt az emberek. Volt Mielecben, amikor ideköltöztünk Lengyelországba, egy szomszédasszony. Egyszerű asszony volt. Előtte nem ismerték egymást. És egy pillanat alatt szinte a rabja lett az anyám nagy lelkének, szinte csüngött rajta, úgy ragaszkodott hozzá... Ezenkívül az anyámnak volt valami nagy melegség a szívében. Emlékszem egy ilyen történetre, amikor megszületett a gyermekem. Eleinte nem akart aludni ez a gyermek soha. Éjszaka mindig sírt. És akkor a mama eljött hozzánk, Varsóba jött, és fogta őt az ölében, elkezdte dajkálni, és a gyermek abban a pillanatban elaludt.

Azt hiszem, hogy az életüket egyedül ennek a nagyon mély hitnek köszönhetik. Fogalmunk sincs ma arról, hogy nekik milyen erős és mély hitük volt. És ez tartotta őket életben. Ez a hit. Ez a mély hit. Ilyen volt a nagybácsim, János is. Én sosem felejttem el,

amikor Bécsbe értünk, jött, és kiszedett a pincénkből. És micsoda melegség áradt belőle. Éreztük, hogy mennyire szeret minket, hogy felelősséggel viseltetik irántunk. Emlékszem, mikor sokszor mint gyerekek rosszak voltunk, akkor az anyám mindig hivatkozott a Jánosra, és bárkivel is találkoztam, aki ismerte a Jánost, tulajdonképpen mindenkitől csak jót hallottam róla, felőle. Senki rosszat az Esterházy Jánosról nem mondott, amint ezt tapasztaltam.

– *Ennek ellenére nem rehabilitálták még ma sem.*

Azt hiszem, hogy ez egy szörnyű, mély, begyökerezett etnikai ellentétnek az eredménye, amely elsősorban előítéletekre vezethető vissza. Visszavezethető két-három vagy több generációra is, hogy ez a gyűlölet be van oltva, szinte a génekbe. És azt hiszem, hogy az egyesülő Európában szükség lesz még két-három generációra, hogy eltűnjön a kisebbségi és többségi nemzetek közé oltott gyűlölet.

– *Mindenki támadta. Hogy lehet, hogy ennyi ember gyűlölte, mi volt ennek az oka?*

A csehek azért, mert ő ellenezte a Benešnek a hozzáállását a kisebbségekhez, és ezért azzal vádolták, hogy szétverte Csehszlovákiát. A szlovákok pedig azért, mert magyar volt. Ezzel együtt mindenki mondta, hogy ha nem Esterházynak hívták volna, hanem valami köznapi neve van, például Molnár vagy Kovács, akkor kiengedték volna. És nem kapott volna ilyen ítéletet sem, mint amelyet őrá távollétében kimondtak. De a háború, a 2. világháború utáni kommunizmus idején az a tény, hogyha valaki arisztokrata és hívő volt, akkor ráfogták azt is, hogy ők ugye kiszorították a népet, hogy vérszopók voltak, és így tovább, és így tovább. Tehát kellett egy ellenség, és őt tették azzá, bűnbakká.

Nem akarok politizálni, de úgy gondolom, hogy Szlovákia az egyetlen fasiszta állam volt itt abban az időben, úgyhogy így is nézett ki, hiszen ki volt az, aki uralkodott? Az egész ország elitje át volt itatva ezzel a gyűlölettel, ami tovább élt a 2. világháború után is. Nem szívesen beszélek erről, de bizony ez szerintem hozzátartozik a valósághoz.

– *A boldoggá avatás kapcsán Esterházy János személye jelenthet-e valamiféle esélyt a nemzetek közötti megbékélésre?*

Teljes mértékben úgy gondolom, hogy igen. Azt gondolom, hogy ő már előfutára volt az egyesülésnek, egyesült Európának, Közép-Európának, hiszen már a harmincas években erről beszélt, hogy itt, Közép-Európában egyesülnie kell a nemzeteknek és úgy kellene szembeszállni az ellenideológiákkal. Jan Szembek, egy lengyel diplomata, aki rokonunk volt, ő emlegeti Esterházy János szerepét ilyen értelemben, és naplójában leírta, hogy Esterházy János ezekben az ügyekben járt el Lengyelországban.

(Éles Márta fordítása)

Földes Györgyi: Akit „nem látni az erdőben”. Avantgárd nőírók nemzetközi és magyar kontextusban, Budapest, Balassi Kiadó, 2021, 172 p.

Földes Györgyi *Akit „nem látni az erdőben”* című könyve a marginális pozíciójába kényszerült „másik”, azaz a női alkotók lehetőségeit tárja fel az avantgárd mozgalmak és esztétikák történeti kontextusának és a nőtörténet genderkoncepcióinak kettős perspektívájából. Alkotói szubverzió és teremtő nőiség: két eleve izgalmas fogalom, melyek messze nem zárják ki egymást, sőt az önpozicionálás perspektíváit is megnyitják, s az antagonisztikus ellentétek egymásnak feszülő kísérleteiből valóban izgalmas szövegek születtek. Sőt: a legizgalmasabb talán maga az elbizonytalanítás, a nemi sztereotípiák kikezdehetőségének játéka. A könyv címe René Magritte *Nem látom az elbűjtött nőt az erdőben* című képére utal, mely a *La Révolution surréaliste* utolsó számában jelent meg. A képen a szürrealisták (valamennyien férfiak) állnak körbe egy lenyűgöző női aktot – lehuny szemmel. Akik „nem látszanak” az avantgárd magyar diszkurzusának erdejében, azok ebben a könyvben egyszerűen láthatóvá válnak, már amennyire ezt a látványt a tudományos rekonstrukció érvényesíteni hagyja, hiszen sokszor kénytelen a homályban tapogatózni: többek között Újvári Erzsébet, Simon Jolán, Réti (Komját) Irén, Kádár-Karr Erzsébet és Csont (Szántó) Judit pályaképe bontakozik ki előttünk.

A könyv egyik legizgalmasabb fejezete az avantgárd nőképek elemzése: a futurizmus „expliciten nőgyűlölő” természetétől kezdve a meglepően befogadó dadáig számos különös aspektus kerül elő. A mizogün századvég erős hatása (Nietzsche, Weininger) a nőt az *abjekt* pozíciójába kényszeríti, a „megzabolázhatatlanul” burjánzó anyaghoz köti a lételevét, s így kényszeríti a tárgyas alárendelés másodlagos közegebe. És ráadásnak, s ez talán a legdöbbenetesebb, meg is ideologizálja azt. Hasonlóképpen érdemes lenne vizsgálni az avantgárd globális másságkonstrukcióit, pl. a művészi alkotásokat gyakorta felszabadító queer

tendenciákat, melyek ugyanakkor az avantgárd „ideológiai” programokban rendszerint agresszív elutasításokkal társulnak. Elég csak André Breton *A szürrealista forradalom* című, 1928-as, homofób passzust is tartalmazó szövegére gondolni. Az ilyen típusú agresszív fellépés sokak szerint hozzájárult pl. a kiváló meleg szürrealista költő, René Crevel öngyilkosságához, holott pl. a biszexuális Aragon toleranciaérzékét, úgy tűnik, nem sértette. A nőies, az elnőiesedett férfi pozíciójára a könyv többször is kitér, pl. a dandy alakja is az elnőiesedés „ijesztő” konnotációit aktiválta. A test-reprezentációknál előkerül az androgün pozíció, és ebben a sémában válik izgalmassá Breton mitikus, a személyiség konkretizálásától elrugaskodó, ma sok tekintetben megmosolyogtató nőképe is. A nő nála az „erotikus gyöttrődés” tárgya marad: a férfienergia lecsapolója.

Mina Loy (apja londoni magyar zsidó bevándorló volt) önéletrajzi hosszűzveze külön elemzés tárgya, de még talán ennél is izgalmasabb, hogy Loy 1914-ben feminista kiáltványt adott ki, mely a nőiség betájolásakor leszámolt a férfival mint referenciaponttal, a szexről és a szaporodásról szóló diskurzust pedig megfosztotta a megőrzettségétől (férje Arthur Cravan, a jeles dadaista költő és bokszoló volt). Valentine de Saint-Point feminista kiáltványa Marinetti kiáltványára válaszolva vázolt fel egy új nőtipust: a koncepció lényege, hogy a nőiség és férfifiaság mindenkiben ott van, csak a „dózisa” más. A túl nőies nő a „szív polipja”, aki érzelmi eszköztárával leszívja a férfiakat és elernyeszti a gyerekeit, de létezhet velejéig futurista nő is. Külön érdekesség, hogy Erdős Renée *Az Ujság* 1913. febr. 2-i számában ismertette a manifesztumot. Loy önéletrajzi versében (*Anglo-Mongrels and the Rose*) a „korcs” lét avantgárd képei mellett egy fiktív Budapest-képzet is kirajzolódik, miközben a transzkulturális koncepciója is releváns értelmezői teret indukál a szöveg köre.

A dandy téma visszatér *Az android, a kiborg, a dandy meg a nő* c. tanulmányban.

A dandykonceptiókat a szerző meglehetősen szétartóan mutatja be, a jelenség

„transzgresszív, amennyiben társadalmi, morális és vallási határok áthágására is irányul”, lebontja a férfiasságsztereotípiákat, s ebben Földes szerint a dadaista alkotó rokona, noha „a verbális provokációt részesíti előnyben” és nem az akciót. Másrészt a női pozícióval szembeállítva „maszkulin, látszólag hideg, steril, márványszerűen oppozicionális párja az ösztönös, testileg bűnös nőnek”. A biszexuális Hannah Höch *Da-Dandy* c. kollázsán egész más látszik, mint ami a koncepciók keveredéséből kijön: mégpedig alighanem maga a queer. A következő alfejezet készséggel ismeri el, hogy a határok képlekenyek nemi tekintetben is, itt lép be a kiborg mint konstrukció. Bortnyik Sándor *Új Ádám / Új Éva* c. képpárját is felhossa példának: Ádám valóban dandy, kiborg és bábu is egyszerre. Viszont a nemi kétosztatúság transzgressziója itt Höch munkáihoz képest nem olyan egyértelműen jön létre.

Kádár Erzsébet a Ma hasábjain között verseit külön tanulmány elemzi. A legizgalmasabb pályaképet a *Csont Judith–Szántó Judit–Pál Judit* című írás adja: József Attila majdani szerelme Hidas Antal (aki emigrációban többek között a Kassai Munkás irodalmi szerkesztője lett), a férj támogatásával avantgárd verset közölt a Mában (a *Jaj! Emberek / cernaszálon libeg a szívünk* kezdetű kompozíciót). Huzella Ödön a Magyar Lapokban épp ezt a verset cikizte ki mint az „izmus” egyik elretentő termékét. A „Kassák-utánzók, Nicolas Beaudoin-majmolók és Csont Judit-másolók” „kiizzadt” szövegei Huzella szerint lejáratják az avantgárdot. Szántó Judit „nyomorgó proletáraszony” imidzsét Földes Györgyi elegánsan számolja fel, helyébe egy aktív, szavalókórust szervező, komoly minőségérzékű, intellektuális nő kerül. Ez az írás Simon Jolán előadó-művészetének taglalásához is remek felvezető: kétségtelen, hogy az írás Simon Jolán eddigi legkomplexebb portréját kínálja.

Földes Györgyi nemcsak egy hiányzó alapdiskurzus viszonyítási pontjait jelölte meg az irodalomtudomány koordinátarendszerében, hanem a különféle, rejtőzködő alakzatok sokaságát is láthatóvá tette.

Csehy Zoltán

Papp Árpád (szerk. és a bevezető tanulmányt írta): Délszlávok Párizsban. Egy határszakasz megrajzolásának krónikája és dokumentumai. Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2021, 758 p.

A trianoni békeszerződés létrejöttéhez vezető folyamatok vizsgálatának jelentősége nyilvánvaló, azt nem igazán lehet vagy kell túlhangsúlyozni. „Magyar szempontból” természetesen számos jól ismert – egyszerre emocionális és racionális – értelmezési nehézség is adódhat az efféle tevékenység során még akkor is, ha professzionális tudományos munkáról beszélünk, legyen szó a témakör bármelyik aspektusáról, különösen ami a korabeli cseh és szlovák, román, valamint délszláv politikum törekvéseit illeti. Az e folyamatokat vizsgáló tudományos munkák minőségének egyik legfontosabb fokmérője talán éppen az, hogy az adott szerző mennyire tud túllépni az említett nehézségek gazdag televényén.

Papp Árpád etnográfus arra vállalkozott, hogy elsődleges, köztük eddig ismeretlen források alapján összefoglalja a bánáti, bácskai és baranyai, vagyis a jugoszláv–román és a jugoszláv–magyar határok kialakulását az azokhoz vezető tárgyalások és megbeszélések elemzésén keresztül. A kutató ezen ambíciózus cél érdekében elsősorban a belgrádi Jugoszláv Levéltár, a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia Levél- és Kézirattára, valamint az újvidéki Szerb Matica Levél- és Kézirattára vonatkozó anyagait dolgozta fel, s egyáltalán nem elhanyagolható módon a szerb történetírás eredményeit is hasznosította, illetve közvetítette.

A kötet alapvetően két részre bontható. Egyfelől adott az öt szövegegységre tagolódó „bevezető tanulmány” (23–342. p.), valamint a szöveggyűjtemény, amelyet színes térkép-melléklet követ (343–728. p.). A két nagy blokk természetesen szorosan kötődik egymáshoz, hiszen a szerző pontos hivatkozásokkal jelölte meg, hogy konkrétan melyik forrással foglalkozik a tárgyalás adott pontján. A könyv jellegét tekintve a szokásosnál is hasznosabb szerepet tölt be a névmutató (729–758. p.).

A főszöveg vezérfonalát tehát a délszláv politikai vezetés és delegáció területi követeléseinek alakulása, annak megannyi leágazása képezi. Megkockáztatható, hogy a gazdag tematika okán mintegy kézikönyvként is forogatható a kötet, ugyanis – egyebek mellett – a jugoszláv eszme fejlődéstörténetétől kezdve a világpolitikai kereten át a délszláv küldöttség összetételének kialakulásáig számos résztmárról is összefoglaló képre tehet szert az érdeklődő olvasó. E téren kiemelendő szövegrész a bánáti, a bácskai, valamint a baranyai területi egységekre vonatkozó kronologikus áttekintés.

A kötet kétségtelenül legizgalmasabb részeihez tartozik Jovan Cvijić (1865–1927) alakja, amely kapcsán sokszor szembesülhet az olvasó azzal, hogy a neves szakember miként állította a nemzetpolitika szolgálatába néprajzi és földrajzi ismereteit, valamint a nemzetközileg is jelentős súllyal bíró tekintélyét, kapcsolatrendszerét. Az, ahogyan a tudományosság a 19. századtól kezdődően egyes esetekben szimbiózist alakított ki a nemzetépítést végző politikával,* természetesen nemcsak a szerb tudománytörténet páratlanul tanulságos aspektusa, ám például épp az első világháborút lezáró béketárgyalások tükrében mindenképp beszédesen mutat rá a tudomány eszközként való használhatóságára. Papp Árpád maga is kiemeli Cvijić kulcsfontosságú szerepét abban, hogy az 1919 tavaszán megfeneklett délszláv területszerzési programot kimozdította a holtpontról összefoglaló munkája segítségével, megnyerve a délszláv „ügynek” a nagyhatalmak jóváhagyását. A szöveggyűjteményben e mozzanat miatt is izgalmas olvasmányban számítt több Cvijić-levé. A szerb tudománytörténet egyik legfajsúlyosabb alakjának köszönhető az is, hogy a kötetben részletes figyelmet kapott a tárgyalódelegáció néprajzi-történelmi szekciója.

A béketárgyalások folyamatainak szövevényes megrajzolásán túl rendkívül hasznos tar-

talmi egységnek tartható a „Vox populi vox Dei” címmel ellátott fejezet. Ebben a szerző olyan különféle forrásokat mutat be, amelyeket a vitatott hovatartozású területek délszláv és/vagy szerb lakosságának, azok képviselőinek álláspontjait összegzik. Az erőteljes – és elsősorban a magyarokkal szembeni – sztereotípiákkal operáló iratokat a szerző analitikusan, higgadt módon elemzi, elsőséggben részéssítve természetrajzuk felvázolását, s inkább az olvasóra hagyva az egyes tézisek valóságtartalmának minősítését. A magyar vonatkozású minősítéseken túl képet alkothatunk a németekkel, zsidókkal és románokkal szembeni ítéletalkotásról is, amelyek szintén nem mentesek a béketárgyalásokon magasba csapó túlfűtött politikai motiváltságtól.

A kötet összességében remek kalauzul szolgál a korabeli délszláv politikai aspirációk, illetve a tudomány és politika összetett viszonyának megértésére. Az első bekezdésben jelzett szellemi kihívásnak Papp Árpád sikeresen eleget tett, s ezzel olyan közvetítői gesztust tudott felmutatni, amely nélkül gyakorlatilag nem lehetséges akadálytalan, termékeny munkát végezni sem a magyar–szerb (és/vagy jugoszláv), sem a hasonló más jellegű regionális és történelmi kapcsolatrendszerek szerteágazó tematikájában. Egyúttal arra is jó példa az egyébként Szabadkán élő és dolgozó szerző megközelítésmódja, hogy a „kisebbségi” magyar közegbe ágyazódó tudományos munkát voltaképpen milyen szellemi előnyök segítik az elemi fontosságú regionális témák kutatásában.

(Vataščin Péter)

Jeszenák János báró. Az 1848–1849. évi országgyűlés mártírjai. Szerk. Kedves Gyula–Pelyach István. Budapest, Országház Könyvkiadó, 2019, 201 p. /Konferenciák az Országgyűlési Múzeumban, 4./

2015 októberében indult el az a konferenciasorozat az Országgyűlési Múzeumban, amely minden évben az 1849 októberében a megtorlás áldozatául esett politikusok közül mutat be egyet-egyet (s aztán az ott elhangzott előadások könyvként is megjelennek). Az ankétok, illetve a

* Vö. Srđan Atanasovski: Ó-Szerbia létrehozása: útleírókat követve, a folklór nyomában. *Acta Ethnologica Danubiana* 21 (2019), 11–27. p.

kötetek célja nem csupán a kivégzettekéről való megemlékezés, hanem az is, hogy a történelmi jelentőségüknek megfelelő helyre emeljék fel őket a közgondolkodásban. Hiszen például Szacsay Imre, Jeszenák János vagy Perényi Zsigmond neve sokak számára annak ellenére sem csenghet ismerősen, hogy e politikusok egyaránt kiemelkedő szerepet vállaltak az 1848–49-es polgári átalakulás kivívásában, illetve az önvédelmi harc megszervezésében. A 2018 októberében megtartott konferencia résztvevői Jeszenák János báró munkásságát elemezték, s az előadásokból a korábbi kötetekhez méltó színvonalú kiadványt szerkesztettek.

Melkovics Tamás a báró pályafutásának reformkori szakaszát tekinti át, s megállapítja, hogy Jeszenák a korabeli főrendi ellenzék fontos tagja volt, aki igazi elhivatottsággal foglalkozott a közügyekkel. A szerző részletesen elemzi Jeszenáknak Széchenyi István eszméitől Batthyány Lajos és Kossuth Lajos nézeteinek elfogadásáig vezető útját, és feltérképezi azokat az okokat, amelyek szinte predesztinálták őt a főrendi ellenzéki tevékenységre. A tanulmány egyik legfontosabb megállapítása azonban az, hogy Jeszenákék pozsonyi palotájában alakult ki a főrendi ellenzék csírája.

Fónagy Zoltán Jeszenák nyitrai főispánágát, valamint országgyűlési felsőtáblai tagságát vizsgálja az írásában. A szerző kissé távolabbról indítja a tanulmányát, először bemutatja az 1848 előtti főispáni rendszert, majd a forradalmat követő átalakulást. Részletesen szól Nyitra vármegye 1848. évi belső viszonyairól s arról, hogy Jeszenák hogyan teljesítette a főispáni kötelességeit a megyében.

Hermann Róbert tanulmánya ugyancsak „mélyfúrásnak” minősíthető, hiszen a közlemény első része rendkívüli alaposággal ismerteti az 1848-ban létrehozott kormánybiztosi rendszert, majd ebben a politikai térben helyezi el a Nyitra vármegyében kormánybiztosi funkciót vállaló Jeszenák János ténykedését. A szerző kimerítően tárgyalja azt, hogy a báró mennyire tevékenyen dolgozott a polgári Magyarország kialakításán, s hogy a hadsereg szervezése terén is elévülhetetlen érdemeket szerzett.

Kedves Gyula szintén az 1848-as események korába kalauzolja el az olvasót az írásá-

ban. Az ő tanulmánya Jeszenák kormánybiztosi tevékenységének első időszakát mutatja be, s részletesen megvizsgálja, hogy a báró milyen eszközökkel védte meg Nyitra vármegyét a szlovák légió támadásaitól, noha ő maga csupán ekkor került első ízben kapcsolatba a honvédséggel. Kedves Gyula egyúttal arra is rávilágít, hogy ez a védelmi tevékenység okozta később Jeszenák vesztét, hőhérai e működése miatt sorolták be őt a „főbűnösök” közé.

Süli Attila tárgyilagos hangvétellő, mégis megrendítő tanulmánya Jeszenák hadbírószági perét és életének utolsó napjait mutatja be. A közleményből megtudhatjuk, hogy a halálraítéltnak utolsó vigaszt nyújtó Székács József visszaemlékezései alapján Jeszenák nem gondolt a menekülésre, de arra sem, hogy a császáriak kegyetlen bosszút fognak állni a foglyokon. Jóllehet többen is közbenjártak a bárónak nyújtandó kegyelem érdekében, azt nem sikerült elérniük, Jeszenák pedig méltósággal viselte a mártírhalt.

Korpás Árpád kötetzáró írása a dualizmus korának pozsonyi Jeszenák-kultuszát mutatja be. A szerző részletesen elemzi a kultusz kialakulásának okait, illetve folyamatát, a pozsonyi magyarság nemzeti öntudatának formálódását, s arra is rámutat, hogy az egykori koronázóvárosban élő korabeli magyarság az országos közvélemény figyelmét is igyekezett Pozsonyra irányítani.

A vékony tanulmánykötet tehát egy olyan közéleti személyiség portréját rajzolja meg, akinek a neve bár kihullott a köztudatból, mégis érdemes arra, hogy megőrizzük az emléket. Jeszenák János ugyanis egész életútja során tevékenyen küzdött a rá bízott magyar közösségért, legyen az egy vármegye, vagy éppen egy egész nemzet. A báró azonban a halál árnyékában is rendíthetetlen maradt, és a nemzete későbbi jobb sorsának reményében vállalta a mártíromságot is. A kiadvány példaképként állítja az olvasó elé Jeszenákot, aki pályájának minden egyes szakaszában a hazája és a nemzete egyszerű, de hű szolgája maradt, s aki megalkuvás nélkül küzdött a polgári Magyarország felépítéséért.

(Bodnár Krisztián)

Tőkéczi László: A bohém zseni. Gróf Andrássy Gyula szellemi-politikai arcéle. Szerk. Schmidt Mária. Budapest, Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány, 2020, 124 p.

Idősebb Andrássy Gyula a magyar történelem jelentős – és viszonylag ismert – szereplői közé tartozik, sokan még azt is tudhatják róla, hogy egykoron ő volt „a szép akasztott”, az 1848-as forradalmárból 1867-es miniszterelnökké vált mágnás (nem is beszélve az Erzsébet császárné-királynéhoz fűződő viszonyát érintő pletykákról). Noha az életútja meglehetősen kalandos volt, s a személyisége is szintúgy érdekes, viszonylag kevés biográfiai munka született Andrássyról. Tőkéczi László szóban forgó kötete sem az életrajz kategóriájába sorolható be, nem pályaképet kapunk benne, sokkal inkább egy ember jellemrajzát. És mivel a szerzője már nem érthette meg e kötetének a megjelenését, így e kiadvány egyúttal a Tőkéczi Lászlóra való emlékezést is szolgálhatja.

A monográfia hét fejezetre oszlik, amelyek egy-egy téma köré épülnek: a gróf életútja és személyisége; a társadalmi és politikai közeg; a nemzet és a magyarság; a kiegyezés és a dualizmus; a parlamentarizmus, az alkotmányosság és a liberalizmus; a gyakorlati politikus; külpolitika. Tőkéczi elbeszélésében Andrássy a művelt, intelligens, intuitív mágnás szerepében jelenik meg, akit a szerző igazi reálpolitikusként ábrázol. Ugyan a grófból erős volt a nemzeti elkötelezettség, de az Ausztriával való együttműködést létfeltételnek tekintette; tudatában volt annak, hogy Magyarország csak akkor maradhat fenn – s akkor teljesítheti az általa is vallott kultúrmissziót –, ha a két birodalomfél együttműködik (külpolitikai téren pedig Németországra támaszkodnak). Andrássy ugyanis osztozott a reformkorból átöröklődött ama félelemérzetben, amely a cári Oroszország, illetve a pánszláv törekvések miatt gyötörte a magyar liberális politikusi gárda tekintélyes részét.

Tőkéczi László „a magyar arisztokrata politizálás modernkori csúcspontjaként” mutatja be Andrássy tevékenységét, a későbbi időszakokat és politikusokat (például ifjabb

Andrássy Gyulát is) viszont egy hanyatlástörténeti narratívába helyezi bele, ami révén a saját koncepcióját Szekfű Gyulának a *Három nemzedék* című művében megfogalmazott elképzelésével rokonítja. Noha a szerző nem hallgatja el sem Andrássy, sem a dualista rendszer hibáit, mégis etalonná, vonatkoztatási ponttá válnak a szemében. A dualizmus Tőkéczi értelmezésében Magyarország „sikerkorszaka” volt (és bizonyos értelemben kétségtelenül igaz is ez a megállapítás), amelynek egyik oszlopos tagját éppen Andrássy gróf adta. S részben ebből is fakad az, hogy a szerző szembeállítja a némileg idealizált dualista időszakot a jelennel, keményen bírálva a neoliberalizmust.

Andrássy Gyula Tőkéczi koncepciójában bohém, de valójában zseniális politikusként, illetve közszereplőként jelenik meg, akit a ma embere számára követendő példaként állít be. És noha a szerző megemlíti, hogy annak idején Benjamin Disraeli nevezte így a magyar gróft, valójában a „bohém” viselkedés kevésbé rajzolódik ki a kötet lapjain, éppen ellenkezőleg: Andrássy nagyon is koncepciózus, intelligens, összefüggésekben gondolkodni tudó személyként lép elénk. Ebben az elbeszélésben a gróf „a szellem arisztokratájaként” is jelen van, aki mind bel-, mind külpolitikai téren tudatosan építette a nemzet jövőjét, s aki bár fontosnak tartotta a múltbeli értékek megbecsülését, mégsem zárkózott el az újítások elől. Tőkéczi szerint Andrássy hitt abban, hogy a változatlanág biztosításához időnként változtatni is kell, azaz bár hosszú távon a Monarchia érdekközösségének fenntartásában látta a magyarság megmaradásának zálogát, ezt a status quót csak a szükséges reformok meghozatala által vélte elérhetőnek. A monográfia tehát kimondva-kimondatlanul ugyan, de a „tökéletes” politikus mintaképeként ábrázolja Andrássyt, akivel a modern kor embereinek azonosulniuk kellene, s akivel maga a szerző is azonosulni látszik.

A kötet egyik jelentős hiányossága azonban éppen ebből az azonosulási szándékból fakad, ugyanis az inkább esszéisztikus jellegű, mintsem valódi tudományos munkának minősülő kiadványból hiányzik a forráskritika. Tőkéczi nem elsődleges forrásokra alapozza

az értelmezését, hanem más történészek – főként Wertheimer Ede – (nem feltétlenül elfogulatlan) elbeszéléseire, azaz valójában az értelmezések értelmezését nyújtja. Noha a szöveg végig élvezetesen olvasható, az Andrássyról esetleg keveset tudó olvasó úgy vélheti, hogy a szerzőnek nem sikerült elhelyeznie a grófot az adott korszakon belül: az érdeklődő viszonylag keveset tudhat meg akár a történeti háttérről, akár Andrássy valódi történelmi jelentőségéről. Így a kötet összességében véve inkább tekinthető szellemi-ideológiai-politikai útmutatásnak, mint történelmi szakmunkának, ha viszont e didaktikus szempontból tekintünk a monográfiára, akkor azt mondhatjuk, hogy vélhetően sokak számára fog majd „útjelző táblaként” funkcionálni.

(Bodnár Krisztián)

Ozori József: Cirkevní alebo predialistickí šľachtici a ich majetky. Fordította Csiba Balázs. Bratislava, Vydavateľstvo Univerzity Komenského v Bratislave, 2020, 123 p.

Ozori József (1855–1930) érsekújvári ügyvéd, regionális politikus és író, az „érsekújvári magyarság ősz vezére” volt. Vélhetően szlovák származású (Ozoroszkiak már a 18. században is éltek Érsekújvárban) édesapja, Ozoroszki János neve még a 19. század első felében egyszerűsödött Ozorákra, majd fia, József 1882-ben magyarosított. Ez akkor az erősen magyarosodó városban, ahol a lakosság háromnegyed része hivatalosan is a magyar nemzethez tartozónak vallhatta és érezhette magát (s ez később a csehszlovák hatalomváltásig csak erősödött), vélhetően nem volt kirívó eset. Ozori esetében, bár jelenleg nem ismertek közölt naplói vagy visszaemlékezései, legkésőbb neveltetése során (az esztergomi bencésknél érettségizett) magáévá tehette a magyar nemzet eszményét, hiszen nemcsak történelmi munkákat, hanem történelmi regényt is írt magyar nyelven, s az már halála előtt, az első Csehszlovák Köztársaság idején jelent meg. Előbb primási levéltárosként, majd Érsekújvárott ügyvédként működött. Tehetségével és szorgalmával kivívta magának a politikai elismerést is, városi és vármegyei ellenzéki képviselő-testületi tag, később korelnök volt. A magasabb politikai hivataltokat azonban nem vállalta el. Érsekújvári magyar lapok szerkesztője és munkatársa volt, s nagy része volt a rövid életű 1925-ös érsekújvári egyezmény megkötésében is (az OKP és a későbbi MNP közti választási egyezség).

Ozori József most szlovák fordításban is megjelent műve (Az egyházi vagy praediális nemesek és birtokuk), melyet előbb két sorozatban a *Magyar Sionban*, majd különnyomatként is kiadott, a téma első s máig jelentős összefoglalása volt 1887-ben. Egyedül Hamar Pál talán jogi jellegű kézírata előzhetné meg e tekintetben, de mivel az sajnos mind ez idáig lappang, így tartalmi szempontból sajnos nem is értékelhető. Ozori e művének fordítása magánkezdeményezésből valósult meg. Az, hogy a mű iránt ma is van igény szlovák nyelven, két dologra világít rá: az egyik, hogy sajnos az egyházi nemesek, s azon belül az esztergomi érsek székei, a látszat ellenére máig viszonylag keveset kutatott téma, valamint arra, hogy a mai szlovák laikus, történelem iránt érdeklődő és fogékony olvasóréteg számára az ilyen alapművek ismeretlenek, illetve a nyelvi akadályok miatt nem érhetőek el. A szakmabeliekre ez természetesen nem igaz, hiszen régióknak adottságaiból adódóan a korábbi korszakokkal foglalkozó történészek számára a magyar nyelv ismerete is elengedhetetlen.

A fordításnak a magyar anyanyelvű olvasó számára az újramegjelentéstől eltekintve egy nagy hozadéka van, az pedig a bevezető. A fordító itt ismerteti a fordítás nehézségeit, röviden értékeli s kontextusba helyezi Ozori József művét. Az érseki székekkel a mai Szlovákia területén Ozorain kívül még főként Ethy Gyula, Kocsis Aranka (Vajkai szék) és František Oslanský foglalkozott. A könyv végén 6 kép egészíti ki a művet, melyek azonban nem kötődnek az eredeti műhöz.

A teljes fordítás (a latin szövegrészeket kivéve, melyeket a szerző kénytelen volt meghagyni Ozori átírásában) szóról szóra történt, sőt, az eredeti mű említett hibái és hiányosságai miatt Csiba Baláznak gyakran nem volt könnyű dolga az értelmezést illetően. Felrója a szerző szubjektivitását is a témában, természetesen a mai kor szakmai szemszögéből,

valamint a mű célzatosságát. A fordításban az eredeti mű jegyzetszámait is rendbe rakta, de nem választja őket külön saját bevezetőjének jegyzetapparátusától. A modern követelményeknek megfelelően újraírta a szakmai hivatkozásokat, természetesen a szlovák historiográfia által használt formában, a rövidítéseket a bevezetőben oldja fel. Nagy kár, hogy a fordítás hozadékán felül, szakmabeliként nem jegyzetelte le külön a műben foglaltakat. Ez nem a véletlen Ozorai hibáinak anakronisztikus felrovása, hanem az amatőr érdeklődők eligazítása, de a szakma számára is fontos tájékoztatás lett volna. A néhány bevezetőbeli említésen kívül, a szakmai „hibák” így valójában a tájékozatlanok által újrahagyományozódhatnak. A bevezetőben említett néhány oldalszám pedig az eredeti különlenyomat oldalszámaira hivatkozik, hiszen a fordításban az oldalak nincsenek jelölve, így csak azzal együtt értelmezhető. Hogy Ozorai emlékezetből dolgozott-e, vagy sem (vö. 13. jegyzet), az már sajnos a családnévlista alapján nem dönthető el (eredeti 119–123. oldal, fordításban 76–78. oldal), mivel hogy ugyan léteztek összeírások, de valószínűleg nem (csak) azokból dolgozott, így nem biztos, hogy minden egyes említett családot mindig hozzá tudott rendelni egy adott településhez, nem beszélve arról, hogy előfordult, hogy egy család szétágazva több településen is adományos volt (ezt ugyan néhol Ozorai is említi), vagy idővel áttelepült.

Az említett listán a települések szlovák formáinak közlése érthető, bár azt nehezen tudjuk elképzelni, hogy Csente-pusztá ismeretlen lenne a fordító előtt. Néhány további helynév feloldása is ismert: Kérapáti minden bizonnyal Apátikér, azaz Nyitranagykér része (bár a Kerek családnál csak Apáthi áll, míg például a Pinke családnál egész formában), Gyarmath alatt valószínűleg Zsitvagyarmat valamelyik részét kell érteni, „Rócháza” pedig, ha minden igaz, Ekel része. A Boncz és Borsiczky családnál szlovákul a rejtélyes Posoba helység szerepel, ami azért is furcsa, mert magyarul az előbbinél Udvard, utóbbinál Szöllös áll. Udvard talán nem szorul magyarázatra, Szöllös pedig kortól függően több helység is lehetne, de a valószínűbb, hogy Garamszőlösre kell gondolnunk a magyarországi Gömörszőlös (?) helyett.

(Érsek)Vadkert és Bernece(baráti) szintén Magyarországon van, nehezen találánánk őket szlovákiai helységnévszótárakban. Utóbbit Barsberzencével sem szabadna keverni, hiába volt egy időben érseki birtok. Péterfalva (Vajkai szék) és Czudorillés (Érsekléi szék) pontos elhelyezkedése nem ismert. Pócs, Szekeresd, Szira és Kopasz (Kapás?) jelenleg sem azonosítható. Hogy Patak alatt pontosan mit kell érteni, az viszont számunkra rejtély. De igazából nem az azonosítás nehézsége volt Ozorainál a legfőbb a gond, hanem ezen adatok keltezetlensége és forrásolatlansága, hiszen nem mindegy, hogy egy adott család pontosan mikortól is birtokos érseki adomány (?) jogán az adott településen. Ha feltételezzük, hogy Ozorai József egykoron találkozott a székek iratanyagával, hiszen elemzésének témájául is választotta az érseki nemességet, akkor felmerül a kutató számára a legfontosabb kérdés: ma pontosan hol találhatóak ezen iratok a Prímási Levéltár iratanyagában, hiszen legalább a jegyzőkönyvek másolatait felküldték az érsekségre, mégsem lelni nyomát, és sajnos Ozorai sem hivatkozott különálló levéltári egységre művében.

Az sem teljesen világos, hogy ha az esztergomi érsek nemeseinek székei csak a „főpapi szék díszé és ékessége” gyanánt maradtak fenn, akkor miért volt szükség két (összevonva valójában négy) szék restaurálására? Az adományos rendszer újraszervezése ugyanis elméletlen rögtön két bandérium kiállításának költségét „fedezte”, de ha az érseki nemesek vitézsége nem is (lásd a párkányi csatát), a bandériumok katonai szerepe ekkorra már megkérdőjeleződhetett, még ha a kisenemeségben ez nem tudatosult is, a „fenntartó” érsekekben bizonyára felmerült. Ez nem kellett volna, hogy automatikusan megtörténjen, hiszen a török kor végeztével teljes újraszervezéssel számolhatunk, egyes kuriális települések újránépesítésével és tömeges adományozásokkal, mint ahogy ezt a rendszert minden érsek újabb adományaival meg is erősítette. A rendszer egy székek is fenntartható lett volna, sőt fenntarthatóbb, hiszen a két összevont szék egymástól függetlenül működött, s nem minden egykori településen állították vissza az érseki nemesi birtokrendszert a székek joga-

tóságával együtt. S ha valóban ennyi lett volna csupán, mi szüksége volt a pannonthalmi főapátnak, a győri székeskáptalannak s a győri és a zágrábi püspöknek is ez intézményrendszer további „fenntartására”? E fontos 17. század végéi folyamat is feltárássra és magyarázatra szorul még.

Csak remélni tudjuk, hogy Csiba Balázs ezt a nagy munkát (azaz a mű mai szemszögből már ismert tárgyi tévedéseire való figyelemfelhívást és a téma kiegészítését) más formában külön megteszi, merthogy hiába alapmű, Ozorai a saját korában sem volt hivatásos történész (igaz, a levéltárrendezésbe belekóstolt, és művelt jogtudós volt), de főként több állítása mára túlhaladott. Annál is inkább ajánlatos lenne a továbbgondolás, mert talán nem túlzás, ha Csiba Balázst, már az eddigi munkássága (például Genealógia predialistov z Dobrohošťa do začiatku 15. storočia [2015]; Diplomatar šľachtického rodu Kondé [2019 társsz.]; Az Olgay család levéltárának oklevelei [2015, 2017, 2020]) alapján is, jelenleg a téma és azon belül a Vajkai szék leghivatottabb kutatójának tarthatjuk, s ez legalább e szervezeti egység középkori történetét illetően bizonyosnak vehető.

(Csuthy András)

Ulrich Jasper Seetzen: Úton a Duna mentén Magyarországon / Unterwegs auf der Donau in Ungarn 1802. Budapest / Hildesheim / Zürich / New York, Balassi Kiadó, Georg Olms Verlag. Közreadja Detlef Haberland–Katona Tünde, 2020.

2020-ban megjelent Ulrich Jasper Seetzen (1767–1811) tudós, utazó 1802-es, Ernst Jacobsennel tett dunai útvjáról (Bécs–Konstantinápoly irányban) készült naplójának magyarországi szakasza (valójában az utazás Béctől a Vaskapuig történő részét közli) a Balassi Kiadó (Budapest) és Georg Olms Verlag gondozásában. A szerkesztés Detlef Haberland és Katona Tünde munkáját dicséri, a fordítói munkát utóbbi végezte.

A kötet tartalmaz egy elemző bevezetést Haberlandtól (7–20. p.), a napló magyar fordítását (23–175. p.), térképet és helynévmuta-

tót, de oldalszám-hivatkozás nélkül (176–179 p.), képmellékletet (183–202. p.), német nyelvű bevezetőt (203–217 p.), az eredeti mű német átiratát (221–397 p.), és a műhöz kötődő bibliográfiát (399–400 p.). A gazdag magyarázó jegyzetapparátusban (180 jegyzet) további szakirodalmi hivatkozások is fellelhetők. Az eredeti mű Oldenburgban (Landesbibliothek) található 8 kötetben, de ez idáig nem jelent meg, ám várható a szöveg teljes kritikai kiadása.

Ulrich Jasper Seetzen 1767-ben született Sophiengrodenben tehető parasztcsaládban, ez azonban magában nem volt elegendő későbbi utazási terveinek megvalósításához. Bátyját követve 1785-ben iratkozott be a göttingeni Georg-August Egyetem orvosi fakultására, de tanult növénytant és természettörténetet is. Oktatója volt mások mellett Johann Friedrich Blumenbach zoológus, antropológus, aki angol kapcsolataival szintén hozzájárulhatott terveinek megvalósításához. 1789-ben Göttingenben szerzett doktori fokozatot növénybetegségek rendszerezéséről szóló disszertációjával. 1789-ben többek között Alexander von Humboldttal, Heinrich Wilhelm Kels orvossal és a matematikus Friedrich Kriessel együtt alapítótagja volt egy göttingeni diáktársaságnak, ami tovább szélesítette tudományos kapcsolatrendszerét. Tudományos tervének fő célja az Egyenlítői-Afrika átszelése volt. Energikus személyként szelmalmok, fűrészüzem, sőt mészégető üzemeltetésével is foglalkozott, majd nyugat-poroszországi birtokfelügyelő lett. Több üzlet és kutatóutat tett, főként német nyelvterületen, s ezek nagyobb részéről még életében nyomtatásban is beszámolt. Franz Xaver Zach csillagász bevezette a csillagászati és geodéta műszerek használatába, ami a helymeghatározást tette lehetővé számára. Mindezek a tapasztalatok és ismeretek afrikai útjához szolgáltak felkészülésként. Utazása előtt megjelentette útitervét, belépett egy szabadkőműves páholyba és hivatalt vállalt, illetve hercegi támogatást szerzett útjához. Ezért útjáról folyamatosan kéziratokat, nyomtatványokat és tárgyakat küldött Gothába a keleti gyűjtemény gyarapítására. 1802. június 2-ától volt úton, s egyes helyeken többet időzve akklimatizáló-

dott, illetve törökül és arabul tanult. Kairóban áttért az iszlám vallásra is, s elzarándokolt Mekkába és Medinába. Ezek után kitérőt tett a mindaddig szinte ismeretlen Jemenbe, ahol 1811 szeptemberében valószínűleg meggyilkolták. Haláláról csak 1815-ben számolt be egy másik utazó, James Silk Buckingham. Jemeni gyűjtései és úti feljegyzései már nem jutottak el Európába.

Ami miatt a mi figyelmünkre is érdemes, az az, hogy az útinaplóból nem hiányzik Komárom és környéke sem (35–36., illetve 235–236. p., s említi még Gönyűt, Aranyost, Örsűjfalut, Szőnyt, Tatát, Dunaalmást, Neszmélyt). A szerző 1802. augusztus 31-én útitársával, Ernst Jacobsennel meg is szállt Komárom városában, igaz, csak egyetlen éjszakára. A baj csak az, hogy az akkori Komárom városáról és erődjéről nem értekezik se sokat, se hízelgőt. Kiemeli a környező aranymosókat, a gólyákat és a szőlősöket, Komáromban pedig a szigetet, egy lengőkompot és a pontonhidat, valamint számos kikötött hajót. A hajómalmokat többször említi, ezek számát Komáromnál 37-ben adja meg, melyek 5 sorban srégen helyezkedtek el a folyón. A híd mellett álló Szarvashoz címzett fogadóban nem kaptak helyet, így a Tiroler vendéglőben szálltak meg. Szétnéztek a piacon, ahol sok volt a gyümölcs, főként berkenye. A nagy dominikánus kolostor mellett egyik kávézóban a helyben elérhető minőségi újságok (a bécsi *Magyar Hírmondó*, a *Hamburger Nachrichten* és a *Wiener Zeitung*) számát dicsérte. Az erődbe egy gát vezetett a náddal benőtt árkon keresztül. Az erőd elhanyagoltságát, lepusztultságát a földrengésekkel magyarázza (a nagy földrengések

után, de még a napóleoni háborúk előtt vagyunk), a romok egy részét elbontották. Helyőrség nem volt a várban, s enyhén szólva nem nyugozta le a látvány. A város utcáit szélesnek, de keszekusznak tartotta, a házak földszintesek voltak, az utak rosszak és piszkosak, s a városképből csak a gólyafészkeket emelte ki pozitívumként. Szállásadói nem ébresztették fel hajnalban, hogy elérjék a hajót, s a szállásról is csak kerülővel jutottak ki, mivel a kapu zárva volt. Véltetően kellemtelen tapasztalatai is hozzájárulhattak a felvázolt negatív városképhez, hiszen a környező Duna menti településekről legfeljebb semlegesen vagy épp dicsőően vélekedik, pedig fel sem kereste azokat, s eredeti terve szerint útirajzát megjelenésre szánta. Bizony, a vendéglátás mindig is fontos eleme volt a világban rólunk alkotott képnek.

Nem kívánok a műről további alapos elemzést adni, hiszen az Seetzen életrajzával, utazásának leírásával és nehézségeivel, korrajzzal, eredményeinek és megfigyeléseinek (például a határmenti karantén) bemutatásával, illetve utazásának kontextusba helyezésével együtt részletesen megtalálható Detlef Haberland bevezetőjében. Az útinapló mint műfaj magában is érdekes, de a forrás kora miatt is értékes adatokat és ismereteket szolgáltat a Duna menti településekről, főként a nagyvárosokról, valamint az akkori hajózási körülményekről. Ennek ellenére valószínűleg a kötet nem lesz a komáromi lokálpatrióták legtöbbit forgatott és idézett kedvence, mindenesetre egy esetleges korrajzhoz kihagyhatatlan adalék.

(Csuthy András)

Számunk szerzői

Bodnár Krisztián (1984)
történész, segédlevéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára Sátoraljaújhelyi Fióklevéltár, Sátoraljaújhely, Magyarország)

Csehy Zoltán (1973)
költő, műfordító, irodalomtörténész (Comenius Egyetem, Pozsony, Szlovákia)

Csuthy András (1985)
régész (Duna Menti Múzeum, Komárom, Szlovákia)

Farkas György (1969)
adjunktus (ELTE TTK FFI, Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanszék, Budapest, Magyarország)

Lapl Zsuzsanna (1959)
szociológus, író, újságíró (Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja; Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra, Szlovákia)

Lendák-Kabók Karolina (1986)
egyetemi docens (Szociális Munka Tanulmányi Program, Bölcsészettudományi Kar, Újvidéki Egyetem, Újvidék, Szerbia)

Mészáros András (1949)
nyugalmazott egyetemi tanár, filozófiatörténész (SZTA Filozófiai Intézet, Pozsony, Szlovákia)

Molnár Imre (1956)
történész, nyugalmazott diplomata (Budapest, Magyarország)

Öllös László (1957)
politológus (Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja; Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra, Szlovákia)

Poláčková, Zuzana (1961)
történész (a Szlovák Tudományos Akadémia Történeti Intézete [HÚ SAV], Pozsony, Szlovákia)

Popély Árpád (1970)
történész (Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja; Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia)

Vataščin Péter (1987)
etnológus (Fórum Kisebbségkutató Intézet Etnológiai Központja, Komárom, Szlovákia)

Zsigmond Dezső (1956)
filmrendező (Budapest, Magyarország)